

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МАТОХНЮК ЛЮДМИЛА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 159.923.2.072

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПСИХОЛОГІЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
ОСОБИСТОСТІ
(ГЕНЕЗА ОНТОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ)**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

05 – соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідні джерела

_____ Л.О. Матохнюк

Науковий консультант: Максименко Юрій Борисович,
доктор психологічних наук, професор

Одеса – 2019

АНОТАЦІЯ

Матохнюк Л.О. Психологія інформаційної компетентності особистості (гене́за онтологічного розвитку). – Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2019

Дисертація присвячена у теоретико-психологічному обґрунтуванні та емпіричній перевірці структури, функцій, засобів розвитку інформаційної компетентності особистості.

Аналіз наукової літератури дає можливість стверджувати, що інформація і знання є головним продуктом виробництва інформаційного суспільства, а його характерними теоретичними рисами є: зростання кількості людей, зайнятих інформаційними технологіями, комунікаціями і виробництвом інформаційних продуктів і послуг, зростання їх частки у валовому внутрішньому продукті; збільшення ролі інформації і знань в житті суспільства; створення глобального інформаційного простору, який забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей, їх доступ до світових інформаційних ресурсів і задоволення їхніх потреб щодо інформаційних продуктів і послуг; зростання інформатизації та ролі інформаційних технологій в суспільних та господарських відносинах.

На сьогоднішній день інформація і знання стають все більш важливим фактором, рушійною силою економічного розвитку й процвітання суспільства. Успіх соціалізації особистості залежить від ефективності участі особистості в інформаційних системах. Під *ефективністю життєдіяльності*, ми розуміємо найповніше задоволення людиною життєвих потреб та цілей шляхом обрання нею оптимальної мотивації та шляхів реалізації.

Теоретично встановлено, що інформаційна компетентність особистості, може розглядатись як її здатність використовувати інформаційні технології з метою задоволення власних індивідуальних потреб і суспільних вимог щодо формування загальних та професійно-спеціалізованих компетентностей (О. Спірін, Н. Гендіна, Л. Петухова та ін.), і як інтегральна якість особистості, що припускає мотивацію до засвоєння відповідних знань, здібність до вирішення завдань у навчальній і професійній діяльності за допомогою комп'ютерної техніки і оволодіння прийомами комп'ютерного мислення (П. Беспалов та ін.) тощо.

Зазначене свідчить, до сьогодні не існує однозначності у визначенні понять компетенція та компетентність. Вважаємо, що *компетенція* – це формально описані вимоги до професійних та інших якостей, які необхідні для виконання певного виду діяльності. А *компетентність* – інтегрована якість особистості, яка охоплює її спрямованість, а також професійні знання, уміння й навички, необхідні для успішної діяльності та готовність і здатність систематично саморозвиватися, самовдосконалюватися тощо.

Узагальнення відомостей про *інформаційну компетентність особистості* дає підґрунття визначити її як спрямованість особистості на забезпечення ефективності життєдіяльності в інформаційному суспільстві.

На основі емпіричних досліджень та індуктивного методу нами виокремлено коло психологічних проблем, які виникають в особистості в інформаційному суспільстві: невпевненість у собі своїх силах, перевантаження, побоювання «зробити щось не так»; відсутність мотивації до роботи з ІКТ; не спроможність усвідомлювати наслідки інформаційного впливу на психіку; залежності від Інтернету (А. Войскунський, О. Камінських та ін.); відсутність здатності до саморегуляції і самоорганізації в умовах існування, що постійно змінюються; занижена самооцінка, самотність; пошук нових форм самовираження; анонімність і віртуальна свобода (моделювання множинності «Я»); інформація як механізм

маніпулювання суспільством; вплив Інтернету на особистість (Ю. Бабаєва та ін.); проблеми віртуальної комунікації (О. Белінська, А. Жичкіна та ін.) тощо.

На основі аналізу наукової літератури, даних експертів та спираючись на ідеї компонентного складу інформаційної компетентності (Н. Баловсяк, А. Хуторський, І. Кисла, Р. Павлюк та ін.) нами запропоновано основні показники інформаційної компетентності особистості, які згруповані в дев'ятнадцять біполярних показників. Типові характеристики показників особистості відображають рівень прояву компонентів в конкретного індивіда і дозволяють зробити висновки про загальний рівень інформаційної компетентності особистості.

Кластерний аналіз дозволив нам згрупувати показники у компонентний склад інформаційної компетентності особистості, який включає в себе мотивацію; спрямованість дій; суб'єктивну, особистісну, групову та ділову спрямованість; проектно-поведінковий, емоційно-вольовий компоненти, здатності особистості; життєві цінності; комунікативність; професійно важливі якості; еко- та правову культуру. А відповідні компоненти у блоки: мотиваційно-спонукальний, когнітивно-діяльнісний, особистісно-ціннісний, змістовний.

Ці компоненти тісно взаємопов'язані між собою і в сукупності забезпечують виконання особистістю своїх функцій: мотиваційно-спрямувальної; когнітивно-сприймаючої; комунікативної; операційно-орієнтаційної; нормативно-розвивальної.

Підґрунтям як для ефективної життєдіяльності людини, тобто розвитку, так і до суспільної деформації (П. Больбот та ін.) можуть стати особливості інформаційного суспільства, а саме збільшення ролі інформації в житті суспільства; зростання кількості людей, що використовують інформаційно-комунікаційні технології; підвищення ролі інформаційно-комунікаційних технологій в суспільних та господарських відносинах; спрощення доступу до світових інформаційних ресурсів для задоволення власних потреб (Е. Тоффлер, Д. Лайон, В. Коляденко та ін.).

Використовуючи системно-структурний підхід, що враховує складність цілісної особистості як сукупності взаємозалежних підструктур (С. Максименко та ін.), установки особистості, її ставлення, ціннісні орієнтації, комунікативні властивості (О. Вакуленко та ін.), запропоновано структурно-функціональну модель інформаційної компетентності особистості.

На основі теоретичного аналізу феномену інформаційна компетентність особистості, уявлень про її компонентний склад та даних власних попередніх емпіричних досліджень (контент-аналіз веб-документів) уточнено склад та зміст показників інформаційної компетентності особистості. Відповідно до вимог психометрики розроблено тест-опитувальник «Інформаційна компетентність особистості». Результати апробації свідчать про можливість його застосування як у наукових, так і практичних цілях.

Контент-аналіз інформаційної компетентності особистості дозволив виявити найбільш розповсюджені сфери запиту щодо «Інформаційно-комунікаційних технологій», ними є «Здоров'я», «Бізнес і індустрія» та відсутність в категорії «Закон і уряд». На основі кластерного аналізу структури запитів поняття «інформаційна компетентність особистості» в респондентів з різних регіонів України, визначено, що активність впровадження ІК-технологій в основному переважає в західних регіонах України та найбільш низький рівень спостерігається в східній її частині. Зазначене вказує на необхідність концентрації зусиль щодо покращення ділового клімату, що сприяло б припливу іноземних інвестицій у тому числі й таких, що привносять розвиток нових інформаційних технологій у східні та південні регіони України.

Результати дослідження засвідчують, що рівні сформованості позитивних показників інформаційної компетентності особистості знаходяться в діапазоні між середнім та низьким рівнем, за винятком емоційно-вольового показника та оцінки сприйняття інших людей.

Переважають негативні показники у особистісно-ціннісному блоці, що пов'язано з особливостями процесів спілкування в умовах використання інформаційних технологій, в тому числі й Інтернет. Цю обставину можна пояснити тим, що більшість людей не бажають адаптуватися до зростаючих потоків інформації, досягнень інформаційної безпеки і захисту інформації застосовувати сучасні розробки науково-технічного прогресу тощо.

Результати дослідження рівня інформаційної компетентності особистості засвідчують про те, що середній рівень інформаційної компетентності мають 59,38 % респондентів, а 40,62% досліджуваних виявили недостатній рівень її розвитку, що характеризується наявністю у останніх початкових компетентностей щодо роботи з інформацією (писати, читати, переказувати, узагальнювати) та психологічних якостей й здібностей, необхідних для цього.

Узагальнюючи проведене дослідження щодо персоніфікації комп'ютера, серед різних вікових категорій та чоловічої і жіночої статі, за результатами досліджень можна зробити висновок: гендерних відмінностей не виявлено, тобто фаховим користувачем комп'ютера може бути як чоловік, так і жінка.

Професія педагога відноситься до професій вищого типу за ознакою необхідності постійної рефлексії, що спрямована на утримання у свідомості предмета своєї діяльності. Таким чином, не викликає сумніву те, що педагог повинен володіти певною сукупністю особистісних якостей. Окрім того вибірку дорослих ми взяли з числа освітян тому, що саме їх рівень зумовлює розвиток інформаційної компетентності учнів, молоді, дорослих членів суспільства.

Дослідження професійно важливих якостей освітян засвідчило наявність базового рівня сформованості відповідних знань у структурі інформаційної компетентності, епізодичне уявлення про сутність інформаційної культури, недостатня готовність до застосування ІКТ; низька професійно-інформаційна спрямованість, епізодична інформаційна

активність, нестійкість мотивів й установок професійно-інформаційного самовизначення, несформованість професійно-інформаційної компетентності.

Результати теоретико-емпіричного дослідження дозволяють стверджувати, що невміле використання педагогічних сучасних інформаційно-комунікаційних технологій деякою мірою спричинює розвитку у дітей та дорослих ряду захворювань (гіподинамія, знижена концентрація уваги, адикції, психічні порушення тощо).

На основі аналізу особливостей інформатизації освітнього процесу в країнах Євросоюзу, обґрунтовано вибір засобів розвитку інформаційної компетентності особистості в освітньому просторі України. Підтверджено, що їх застосування спрямовано на підготовку особистості інформаційного суспільства, формування вмінь працювати з інформацією, розвиток комунікативних здібностей, формування дослідницьких умінь та вмінь вибору оптимальних рішень, забезпечення великим обсягом якісної інформації.

Ефективність впливу на особистість нових складових змісту освіти безпосередньо пов'язана із запровадженням нових педагогічних технологій, спрямованих на принципову зміну навчально-виховних пріоритетів у напрямі становлення особистості як суб'єкта особистісного розвитку та суб'єкта соціального самовизначення.

За умови використання розвивальних засобів (хмарні технології, педагогічні програмні засоби, проектні технології тощо), спільних інформаційних ресурсів (кластерів тощо), професійно-психологічних тренінгів освітнє середовище є не лише формою отримання знань, умінь, навичок, обміну інформацією, а й засобом актуалізації особистісних ресурсів, які стимулюють зміни мотиваційно-спонукальної, когнітивно-діяльнісної, особистісно-ціннісної, професійної, змістовної сфер, а отже постають засобом розвитку інформаційної компетентності особистості вчителя, учня. Їх єдність не виключає можливості переважання у цілісній системі окремого

компоненту. Способи застосування інформаційно-комунікаційних технологій визначаються на рівні індивідуальних вікових можливостей і задовольняють ці потреби.

Формування вміння роботи з інформацією за допомогою сучасних технічних засобів сприяє досягненню особистістю успіху в будь-якій діяльності в сучасному інформаційному суспільстві.

Вважаємо, що розвитком інформаційної компетентності є реконструкція потреб, що визначає: усвідомлення мотивів, спрямованість мотивації на досягнення успіху; трансформацію смисложиттєвих та ціннісних орієнтацій; розширення інтернального локусу-контролю; активне прагнення до позитивної результативності процесу самореалізації; активну життєву позицію, відстоювання своїх поглядів, відповідальність за свої вчинки; здатність і можливість контактувати з оточуючими; усвідомлення себе носієм позитивних, соціально бажаних характеристик, у певному сенсі задоволення собою (самоповага); спрямованість на задоволення людиною процесу діяльності та саморозвитку (самосвідомості).

Розроблена програма розвитку інформаційної компетентності особистості охоплювала комплекс вправ, завдань. Необхідно зазначити, що рівень інформаційної компетентності особистості у кінці навчання виявився вищим, і цей зсув є не випадковим, тому що відбувається формування мотиваційних цінностей життя, дослідницьких умінь та здатностей приймати оптимальні рішення, вміння працювати з інформацією та формування екологічної та правової свідомості. Пілотажне випробовування програми розвитку показало що рівень інформаційної компетентності особистості суттєво підвищився.

Ключові слова: інформаційна компетентність, особистість, онтологія розвитку, структурно-функціональна модель, структурні компоненти, функції інформаційної компетентності, інформаційно-комунікаційні технології.

Matochnyuk L.O. Psychology of information competence of the individual (genesis of ontological development). – Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Honoured Doctor of Psychological Sciences in specialty 19.00.01 – general psychology, history of psychology. – State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», Odessa, 2019

The analysis of scientific literature makes it possible to argue that information and knowledge are the main product of the production of the information society, and its characteristic theoretical features are: the increase in the number of people engaged in information technology, communications and the production of information products and services, increase their share in the gross domestic product; increasing the role of information and knowledge in the life of society; creation of a global information space that provides effective information interaction of people, their access to world information resources and satisfaction of their needs for information products and services; the growth of informatization and the role of information technology in social and economic relations.

Today, information and knowledge are becoming an increasingly important factor driving the economic development and prosperity of society. The success of personal socialization depends on the effectiveness of personality participation in information systems. Under the efficiency of life, we understand the most complete satisfaction of man with life's needs and goals by choosing the optimum motivation and ways of realization.

It is theoretically established that the information competence of a person can be considered as the ability to use information technologies in order to meet his or her own individual needs and social requirements for the formation of general and professional-specialized competencies (O. Spirin, N. Gendina, L. Petukhova, etc.) and as an integral quality of the individual, which implies the motivation for the acquisition of the relevant knowledge, the ability to solve

problems in training and professional activities through computer technology and mastering the skills of computer thinking (P. Bespalov et al.) and others.

According to the said, up to now, there is no unambiguous definition of competence and competence in the defined concepts. We believe that competence is a formally described requirement for the professional and other qualities that are necessary to perform a particular type of activity. And competence - an integrated quality of the personality that covers its orientation, as well as the professional knowledge, skills and abilities necessary for successful activity and willingness and ability to systematically self-development, self-improvement, etc.

The generalization of information about the informational competence of the individual gives grounds to define it as an orientation of the individual to ensure the effectiveness of life in the information society.

Based on empirical research and the inductive method, we outline the range of psychological problems that arise in an individual in an information society: uncertainty in oneself, overload, fears of "doing something wrong"; lack of motivation to work with ICT; dis ability to realize the effects of information influence on the psyche; dependence on the Internet (A. Voyskunsky, O. Kaminsky, etc.); the lack of self-regulation and self-organization in a constantly changing environment; low self-esteem, loneliness; search for new forms of expression; anonymity and virtual freedom (simulation of the multiplicity of "I"); information as a mechanism of social manipulation; the influence of the Internet on the personality (Y. Babayev et al.); problems of virtual communication (O. Belinskaya, A. Zhichkin, etc.), etc.

Based on the analysis of scientific literature, data of experts and based on the idea of the component composition of information competence (N. Bolsoviak, A. Khutorsky, I. Kislá, R. Pavliuk, etc.), we proposed the basic indicators of information competence of the person, grouping into nineteen bipolar indicators. Typical characteristics of personality indicators reflect the level of manifestation of components in a particular individual and allow us to draw conclusions about the general level of information competence of the individual.

Cluster analysis allowed us to group the indicators into the component composition of the information competence of the individual, which includes motivation; direction of action; subjective, personal, group and business orientation; design-behavioral, emotional-volitional components, personality abilities; life values; communicative; professionally important qualities; ecological and legal culture. And the corresponding components in the blocks: motivational-inducing, cognitive-activity, personal-value, meaningful.

These components are closely interconnected and in aggregate ensure the personality of their functions: motivational-directional; cognitive-perceptive; communicative; operative-orientation; normatively developing.

The peculiarities of the information society, namely, the increase of the role of information in the life of society, can become the basis for both the effective life of a person, that is, development, and to social degradation (P. Belybot, etc.); increase in the number of people using information and communication technologies; increasing the role of information and communication technologies in social and economic relations; simplification of access to world information resources to meet their own needs (E. Toffler, D. Lyon, V. Kolyadenko, etc.).

Using a systematic and structural approach that takes into account the complexity of an integral personality as a set of interdependent substructures (S. Maksymenko et al.), Personality settings, its relation, value orientation, communicative properties (O. Vakulenko, etc.), the structural-functional model of information personality competence.

On the basis of theoretical analysis of the phenomenon, the information competence of the individual, ideas about its component composition and the data of its own previous empirical studies (content analysis of web documents) clarifies the composition and content of the indicators of information competence of the individual. According to the requirements of psychometrics, a test questionnaire "Information Competence of the Person" was developed. The results of approbation testify to the possibility of its application for both scientific and practical purposes.

The content analysis of the person's information competence allowed to reveal the most widespread areas of the "Information and Communication Technologies" request, they are "Health", "Business and Industry" and the absence of the "Law and Government" category. Based on the cluster analysis of the query structure of the concept of "informational competence of the individual" in respondents from different regions of Ukraine, it is determined that the activity of the introduction of IR technologies prevails in the western regions of Ukraine and the lowest level is observed in the eastern part of it. The above points to the need to concentrate efforts on improving the business climate, which would facilitate the inflow of foreign investments, including those that bring the development of new information technology in the eastern and southern regions of Ukraine.

The results of the study indicate that the levels of formation of positive indicators of information competence of the individual are in the range between the average and the low level, except for the emotional-volitional indicator and the assessment of the perception of other people. Prevailing negative indicators in the personality-value block, due to the peculiarities of communication processes in the use of information technology, including the Internet. This circumstance can be explained by the fact that most people do not want to adapt to the growing streams of information, the achievements of information security and information security, to apply modern developments in scientific and technological progress, and so on.

The results of the research on the level of information competence of the person attest that the average level of information competence are 59.38% of respondents, and 40.62% of the respondents found insufficient level of their development, which is characterized by the presence in the last basic competences in the work with information (write, read, retell, generalize) and the psychological qualities and abilities needed for this.

Summarizing the research on personalization of the computer among different age groups and male and female, according to the results of the research it can be concluded: gender differences are not detected, that is, a professional user of the computer can be both man and woman.

The profession of a teacher refers to the professions of the highest type on the basis of the need for constant reflection, aimed at keeping the subject of his activity in the mind. Thus, there is no doubt that the teacher must possess a certain set of personal qualities. In addition, we have taken a sample of adults from the number of educators because their level determines the development of informational competence of students, youth, and adult members of society.

The study of professionally important qualities of educators has shown the existence of the basic level of formation of relevant knowledge in the structure of information competence, the episodic idea of the essence of information culture, lack of readiness for the use of ICT; low professional-information orientation, episodic information activity, instability of motives and settings of professional informational self-determination, incompetence of professional information competence.

The results of the theoretical and empirical research suggest that inefficient use of pedagogical modern information and communication technologies to some extent causes the development of a number of diseases in children and adults (hypodynamia, reduced concentration of attention, addiction, mental disorders, etc.).

Based on the analysis of the peculiarities of the informatization of the educational process in the European Union, the choice of means for the development of information competence of the individual in the educational space of Ukraine is substantiated. It is confirmed that their application is directed at the training of the personality of the information society, the formation of skills for working with information, the development of communicative abilities, the formation of research skills and the ability to select optimal solutions, providing a large amount of quality information.

The effectiveness of the impact on the personality of new components of the content of education is directly related to the introduction of new pedagogical technologies aimed at the fundamental change of educational priorities in the

direction of the formation of the individual as a subject of personal development and the subject of social self-determination.

With the use of development tools (cloud technologies, software products, project technology, etc.), common information resources (clusters, etc.), vocational and psychological training, the educational environment is not only a form of obtaining knowledge, skills, information exchange, but also a means of actualization personal resources that stimulate changes in motivational-inductive, cognitive-activity, personal-value, professional, informative spheres, and therefore appear as means of development of information competence of a person stoic of a teacher, a student. Their unity does not exclude the possibility of predominance in the integral system of a separate component. The methods of applying information and communication technologies are determined at the level of individual age opportunities and meet these needs.

Formation of the ability to work with information with the help of modern technical means helps to achieve success to the personality in any activity in the modern information society.

We believe that the development of information competence is the reconstruction of needs, which determines: awareness of motives, orientation of motivation to succeed; transformation of semiotic and value orientations; extension of internal locus control; active striving for the positive impact of the self-realization process; active life position, defending their views, responsibility for their actions; ability to contact with others; self-awareness of the bearer of positive, socially desirable characteristics, in a sense of self-respect (self-esteem); the focus on human satisfaction with the process of activity and self-development (self-awareness).

Developed program for the development of information competence of the individual included a set of exercises and tasks. It should be noted that the level of information competence of the person at the end of training was higher and this shift is not accidental, because there is a formation of motivational values of life, research skills and ability to make optimal decisions, ability to work with

information and formation of environmental and legal consciousness. The pilot test of the development program showed that the level of information competence of the individual has significantly increased.

Keywords: information competence, personality, ontology of development, structural-functional model, structural components, functions of information competence, information and communication technologies

Список публікацій здобувача

Монографії:

1. Матохнюк Л. О. Психологічний аналіз інформаційної компетентності особистості: методологічний аспект : монографія. Вінниця: ФОП Рогальська І. О., 2018. 275 с.

2. Матохнюк Л. О. Психолого-педагогічні засади дослідження інформаційної компетентності особистості: монографія. Вінниця: ТОВ «Віндрук», 2018. 241 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

3. Матохнюк Л. О. Структура психологічної готовності майбутніх інженерів-прикордонників до професійної діяльності. *Психологія і суспільство*. 2006. № 3. Вид: Інститут експериментальних систем освіти. С. 114–120.

4. Матохнюк Л. О. Значення моделі навчання у формуванні психологічної готовності особистості до майбутньої професійної діяльності: *збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б.Хмельницького*. 2007. № 39. ч. II. С. 217–221.

5. Матохнюк Л. О. Використання новітніх інформаційних технологій при підготовці та проведенні навчальних занять з вищої математики: *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2007. № 40. ч. II. С. 249–253.

6. Матохнюк Л. О. Характеристика професійної діяльності офіцерів-прикордонників. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики*

навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць. Київ – Вінниця, 2007. Вип.14. С. 341–347.

7. Матохнюк Л.О. Використання математичного апарату в процесі вивчення дисциплін природничого циклу: *збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б.Хмельницького*. 2009. №50. С. 20–25.

8. Матохнюк Л. О. Вплив предметних дисциплін на професійну готовність курсантів-прикордонників. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*: зб. наук. праць. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2010. Вип. 32. (Серія: Педагогіка і психологія). С. 375–381.

9. Матохнюк Л. О., Дем'янюк К. Д. Методика використання учбово-наочних засобів на уроках креслення профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*: Зб. наук. праць. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2012. Вип. 36 (Серія: Педагогіка і психологія). С. 75–80.

10. Матохнюк Л. О. Теоретико – психологічні проблеми використання медіа засобів в умовах сучасної освіти. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького*. 2014. URL: <https://cutt.ly/Fm>

11. Матохнюк Л. О., Вальчук О. А. Особливості застосування статистичного критерію F^* Фішера в психолого-педагогічних дослідженнях. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*: зб. наук. пр. Київ – Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2014. Вип. 38. С. 208–213.

12. Матохнюк Л. О., Дем'янюк К. Д. Розвиток інженерної інтуїції курсантів загальнотехнічних дисциплін: *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2014. № 1 (70). С. 225–237.

13. Матохнюк Л. О., Дем'янюк К. Д. Дослідження основних акцентуацій характеру за К. Леонгардом у викладачів природничо-математичних дисциплін: *збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б.Хмельницького*. 2015. № 2 (71). С. 219–229.

14. Матохнюк Л. О., Дем'янюк К. Д. Модель психологічної готовності педагога до використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчально-виховному процесі *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2015. Вип. 3. URL: <https://bit.ly/2NtVreC>

15. Матохнюк Л. О. Використання комп'ютерної психодіагностики особистості учня у практичній діяльності психолога. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2016. Вип. 5. URL: <https://bit.ly/2uP3rio>

16. Матохнюк Л. О. Особливості впровадження хмарних технологій у роботі практичного психолога: *збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2016. № 3. С. 149–156.

17. Матохнюк Л. О. Охорона праці учасників освітнього процесу. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2017. №1(6). С. 129–138.

18. Матохнюк Л. О., Дем'янюк К. Д. Блог як один із видів організаційно-методичної діяльності освітяна. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2017. Вип. 1. URL: <https://bit.ly/2Nx0hcT>

19. Матохнюк Л. О. Теоретичний аналіз проблеми інформатизації суспільства. *Актуальні проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України*. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. Вип. 37. С. 228–243.

20. Матохнюк Л. О. Безпечне поводження дітей в Інтернеті. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла*

Коцюбинського.: зб. наук. праць. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2017. Вип. 49. (Серія: Педагогіка і психологія). С. 143–148.

21. Матохнюк Л. О. Дослідження груп теорій в психології розвитку інформаційної компетентності особистості: *збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2017. №2(7). С. 119–128.

22. Матохнюк Л. О. Структурно-функціональна модель інформаційної компетентності особистості. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*, 2018. Вип. 3. URL: <https://bit.ly/2CNmzS4>

23. Максименко Ю. Б., Матохнюк Л. О. Порівняльний аналіз освітнього процесу в країнах Євросоюзу щодо застосування інформаційних технологій. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. 2018. № 2 (20). (Серія: психологічні науки). С. 39–43.

24. Матохнюк Л. О. Програма розвитку інформаційної компетентності особистості: *збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2018. №3(11). С. 128–140.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку, або у виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз:

25. Максименко Ю. Б., Матохнюк Л. О. Засади досліджень у психології розвитку інформаційної компетентності особистості. *Наука і освіта*. 2017. №11. С. 76–85.

26. Матохнюк Л. О. Розвиток інформаційної компетентності особистості в сучасному освітньому просторі / *Social and economic aspects of sustainable development of regions. Monograph*. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2018; ISBN 978-83-62683-52-9; pp. 398, illus., tabs., bibls., С. 351–357.

27. Матохнюк Л. О. Психологические особенности восприятия образа компьютера женщинами. *Психологический и социально-педагогический журнал «Диалог»: научно-методический* Беларусь «Издательство “Пачатковая школа», 2018. № 3 (50). С.57–65.

28. Максименко Ю. Б., Матохнюк Л. О. Психологические особенности восприятия мужчинами образа компьютера. *Univers Pedagogic* 2018. №3 (59). С. 33–38.

29. Matochnyuk L. O. Characteristics of living values under theory generation (Характеристика життєвих цінностей в рамках теорії поколінь) // VOL 3, No 28 (2018) Sciences of Europe (Praha, Czech Republic) ISSN 3162-2364. *The journal is registered and published in Czech Republic*. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. P. 73–77.

30. Матохнюк Л. О. Функції інформаційної компетентності особистості. Conceptual bases and trends for development of social-economic processes. Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2018. ISBN 978-83-946765-2-0; pp.320, illus., tabs., bibls. С. 244–252.

31. Matokhnyuk L. O. Indicators and level of personal information competency. *Virtus: Scientific Journal* / Editor-in-Chief M.A. Zhurba – November. № 28, 2018. P.85–89.

32. Матохнюк Л. О. Рекомендації щодо безпечного використання інформаційних технологій. *Науковий огляд*. 2018. № 9(52). С. 174–189.

Авторське свідоцтво:

33. А. с. «Тест-опитувальник «Інформаційна компетентність особистості» (ІКО)» / Ю.Б. Максименко, Л.О. Матохнюк. № 83577; опубл. 11.12.2018. 30 с.

Публікації в інших наукових виданнях:

34. Матохнюк Л. О. Вплив комп'ютерних технологій на професійну готовність курсантів-прикордонників. *Актуальні проблеми психології діяльності в особливих умовах: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції 19 – 20 лютого 2008 р.* К.: НАУ, 2008. С. 77–78.

35. Матохнюк Л. О., Боровик О. В. Погляд на удосконалення системи викладання вищої математики. *Інноваційний розвиток економіки і фінансів України в умовах глобалізації: збірник наукових праць Міжнародної науково-*

практичної конференції 22-24 травня 2008 року у Хмельницькому економічному університеті. Хмельницький: ПП Гонта, 2008. С. 448–450.

36. Матохнюк Л. О., Вальчук О.А. Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України: *Актуальні проблеми психології діяльності в особливих умовах*: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції 20 листопада 2009 року. Хмельницький: НАДПСУ, 2009. С. 43–44.

37. Матохнюк Л. О. Шляхи вдосконалення якості навчання при викладанні природничо–математичних дисциплін. *Сучасні проблеми гуманітарної освіти*: матеріали Міжнар. науково-практична Інтернет-конференція 25-31 липня 2012 року. <https://bit.ly/2O4DsfA>.

38. Матохнюк Л. О. Роль медіа засобів у навчальному процесі. *Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери*: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. Хмельницький: ХІСТ Університету «Україна», 2012. С. 178–181.

39. Матохнюк Л. О. Психологія професійної орієнтації та професійного відбору. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Хмельницький, 2013. С. 437–440.

40. Матохнюк Л. О., Дем'янюк К. Д. Активізація розумової діяльності курсантів прикордонників інженерних спеціальностей. *Освітнє наукове забезпечення діяльності*: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю 21 листопада 2014 року. С. 185–186.

41. Матохнюк Л. О., Дем'янюк К. Д. Інтуїтивне мислення студентів інженерних спеціальностей. *Психолого-педагогічні засади розвитку та корекції особистості у навчально-виховному процесі*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Вінниця: ВОПОПП, 2014. С. 84–86.

42. Матохнюк Л. О. Вплив інформаційно-комунікаційних технологій на розвиток особистості дитини. Всемирный Конгресс Ребенка 2014. URL: <https://bit.ly/2LIF2vm>

43. Матохнюк Л. О. Використання хмарних технологій у навчальному процесі. *«Актуальні проблеми університетської та професійної післядипломної освіти в кризових умовах»*: збірник тез Всеукраїнської Інтернет-конференції НАПН України; Ун-т менедж. освіти. К., 2015. С. 67 – 68. URL: <https://bit.ly/2O1EYz7>

44. Матохнюк Л. О., Вальчук О. А. Дослідження професійно важливих якостей у викладачів природничо-математичних дисциплін. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України: тези VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції 10 грудня 2015 р.* Хмельницький: НАДПСУ, 2015. С. 285–286.

45. Матохнюк Л. О., Дем'янюк К. Д. Влив сучасних інформаційно-комунікаційних технологій на особистість курсанта в процесі розв'язання індивідуально-графічних робіт з дисциплін інженерного циклу. *Розвиток особистості в освітньому процесі: психодіагностика, профілактика, психокорекція та формування*: збірник матеріалів регіональної науково-практичної конференції 22-23 січня. Вінниця: ТОВ «ВІНДРУК», 2015. С. 88-90.

46. Матохнюк Л. О., Дмитрова Т. В. Безпека дітей в Інтернеті. *«Електронні інформаційні ресурси: створення, використання, доступ – 2015»*. Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції 2015. С. 258–262. URL: <https://bit.ly/2G3Vc6T>

47. Матохнюк Л. О., Дем'янюк К. Д. Особливості формування педагогічного спілкування між викладачами і студентами. *Психологічні засади розвитку, психодіагностики та корекції особистості в системі неперервної освіти*: Збірник матеріалів Подільської науково-практичної конференції 25-26 лютого 2016р.. Вінниця: КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти». 2016. №1 (12) С. 92–94.

48. Матохнюк Л. О., Дем'янюк К. Д. Психологічні особливості безпеки праці в освітньому процесі. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України: тези ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції 10 грудня 2016 року.* Хмельницький: НАДПСУ, 2016. С. 396–398.

49. Матохнюк Л. О. Вплив Інтернету на комунікативний розвиток підлітків. *Електронні інформаційні ресурси: створення, використання, доступ:* Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної Інтернет конференції. Вінниця: ВНТУ, 2016. С. 316-319. URL: <https://bit.ly/2LvppOK>

50. Максименко Ю. Б., Матохнюк Л. О. Теоретичний аналіз проблеми становлення інформатизації суспільства та його вплив на особистість. *Глобальні виклики педагогічної освіти в університетському просторі:* матеріали ІІІ Міжнародного Конгресу 18 – 21 травня 2017 року. Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 469–471.

51. Матохнюк Л. О. Теоретичний аналіз стану проблеми інформатизації суспільства. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців:* матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції 30–31 березня 2017 р. ХНУ. С. 37–39.

52. Матохнюк Л. О. Аналіз принципів психології інформаційної компетентності особистості: *Вісник науково-методичних досліджень Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу / ред. кол.: Слободинська Т. С. (гол. ред.) та інші.* Вінниця: Вінницька міська друкарня, 2018. Випуск 1 (25). С. 28–30.

53. Максименко Ю. Б., Матохнюк Л. О. Ідентичність особистості в сучасному інформаційному просторі. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід:* матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції Тернопільського національного економічного університету 20 – 21 квітня 2018 р. Тернопіль: Економічна думка. 2018. С. 311–313.

54. Матохнюк Л. О. Гендерні відмінності рівнів змісту життєвих орієнтацій сучасної особистості. *Реалізація гендерної політики на сучасному етапі розвитку суспільства: стан, проблеми, перспективи*: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції 25 квітня 2018 року. Хмельницький: НАДПСУ, 2018. С. 198–201.

55. Максименко Ю. Б., Матохнюк Л. О. Сучасні засоби розвитку інформаційної компетентності особистості в освітньому просторі. *Інтеграційний розвиток особистості та суспільства: психологічний і соціологічний виміри*: матеріали міжнарод.наук.-практ. конф. 31 травня – 1 червня 2018р. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія»; Фенікс, 2018. С. 175–179.

56. Матохнюк Л. О. Кластерний аналіз структури інформаційної компетентності особистості з різних регіонів України. *Психологічні засади розвитку, психодіагностики та корекції особистості в системі неперервної освіти*: матеріали III Подільської науково-практичної конференції. Вінниця: ТОВ «Віндрук», 2018. (№32) С. 100–104.

57. Матохнюк Л. О., Демянюк К. Д. Вплив новітніх інформаційних технологій на формування професійних якостей курсанті-прикордонників Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu 45-085 Polska, Opole, ul. Niedziałkowskiego p. 215–222.

Навчальні посібники:

58. Матохнюк Л. О., Томчук М. І. Математичні методи в психології: Навчально-методичний посібник. Вінниця: ВОПОПП, 2013. 88 с.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	26
ВСТУП	27
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ	
ГЕНЕЗИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ	
ОСОБИСТОСТІ	
1.1. Теоретико-методологічні напрямки досліджень онтологічного розвитку особистості	40
1.2. Інформаційна компетентність у системі споріднених понять	66
1.3. Теоретико-психологічні проблеми використання інформаційно-комунікаційних технологій в інформаційному суспільстві.....	95
Висновки до першого розділу.....	109
РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ІНФОРМАЦІЙНОЇ	
КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ	
2.1. Показники та рівні інформаційної компетентності особистості.....	112
2.2. Складові інформаційної компетентності особистості.....	135
2.3. Функції інформаційної компетентності особистості.....	153
2.4. Структурно-функціональна модель інформаційної компетентності особистості	160
Висновки до другого розділу.....	184
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ	
КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ	
3.1. Методи та методика дослідження.....	187
3.2. Контент аналіз інформаційної компетентності особистості для різних регіонів України	197
3.3. Сформованість показників інформаційної компетентності особистості	215
3.4. Сформованість професійно важливих якостей у освітян	252
Висновки до третього розділу	288

РОЗДІЛ 4. ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

4.1. Особливості інформатизації освітнього простору в країнах Євросоюзу	290
4.2. Засоби розвитку інформаційної компетентності в закладах освіти України	310
4.3. Вимоги до використання інформаційно-комунікаційних технологій з врахуванням вікової генези особистості	333
4.3.1. Розвиток інформаційної компетентності дитини в дошкільному віці	340
4.3.2. Розвиток інформаційної компетентності в молодшому шкільному віці	349
4.3.3. Розвиток інформаційної компетентності в підлітків	354
4.3.4. Розвиток інформаційної компетентності особистості в юнацькому віці	356
4.3.5. Розвиток інформаційної компетентності особистості в дорослому віці	360
Висновки до четвертого розділу	362

РОЗДІЛ 5. ПРОГРАМА ТА БЕЗПЕЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

5.1. Програма розвитку інформаційної компетентності особистості....	363
5.2. Рекомендації щодо безпечного використання інформаційних технологій	378
Висновки до п'ятого розділу	388
ВИСНОВКИ	390
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	393
ДОДАТКИ	429

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЗВО – заклади вищої освіти

ЗМІ – засоби масової інформації

ЗНО – зовнішнє незалежне оцінювання

ЕОМ – електронно обчислювальна машина

ІК – інформаційна компетентність

ІКО – інформаційна компетентність особистості

ІКТ – інформаційно – комунікаційні технології

ІТ – інформаційні технології

ІТТ – інформаційні і телекомунікаційні технології

КГ – комп'ютерна графіка

МДОК – методика діагностики образу комп'ютера

ОД – особистісний диференціал

ПК – персональний комп'ютер

ППЗ – педагогічних програмних засобів

СЖО – смисложиттєві орієнтації

ТЗН – технічні засоби навчання

Вступ

Актуальність дослідження. Створення належних умов для життєдіяльності, благополуччя особистості передбачає, поряд з іншим, забезпечення її надійної інформаційної безпеки. Інформаційна безпека особистості є ключовою в умовах гібридної війни, яку веде проти України Російська Федерація. Використання медіатехнологій, *по-перше*, позначається, на свідомості людей, що вимагає підвищення їх інформаційної грамотності (Доктрина інформаційної безпеки України від 25 лютого 2017 року № 47/2017); *по-друге*, потребує якісної підготовки професійних кадрів з високим рівнем компетентності. В умовах інтенсивної інформатизації суспільства жодна з професій не обходиться без фахівців, що мають високий рівень комп'ютерної підготовки (Постанова Президії НАПН України від 20 травня 2010 року «Концепція впровадження медіа освіти в Україні»); *по-третьє*, вимагає оновлення змісту освіти в новій українській школі та набуття учнями ключових компетентностей, у тому числі інформаційно-цифрової, необхідних для успішної самореалізації (Постанова уряду від 14 грудня 2016 року № 988-р.); *по-четверте*, сприяє поліпшенню життєвого рівня населення, найповнішому засвоєнню та використанню громадянами новітніх інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ); *по-п'яте*, прискорює створення загальнодержавних інформаційних систем, потребує підвищення рівня інформаційної безпеки особистості.

Інформаційна компетентність забезпечується постійним розвитком особистості, відповідно до нових досягнень в інформатизації суспільства, її психологічною готовністю до самовдосконалення. Зазначена проблема має як емпірично-прикладний, так і фундаментально-теоретичний характер, що зумовлює необхідність її комплексного психологічного дослідження, насамперед для обґрунтування методологічної бази та розроблення технологій розвитку належної інформаційної компетентності особистості.

Отже, вивчення інформаційної компетентності як психологічного феномену особистості в нинішньому динамічному суспільстві є актуальною науково-практичною проблемою.

Чимало вітчизняних та зарубіжних науковців досліджували різні аспекти інформаційної компетентності особистості, зокрема: особливості становлення особистості як суб'єкта психосоціального розвитку (Б. Ананьєв, І. Данилюк, Е. Еріксон та ін.), психологічні аспекти комунікативних процесів у мережі (О. Войскунський, А. Жичкіна, С. Максименко та ін.), переробка інформації в системі цілеспрямованої діяльності людини як вибір особистості (Г. Балл, З. Кіреєва, С. Максименко та ін.), психологічне благополуччя особистості (А. Коваленко та ін.), зміст інформаційної компетентності (Н. Баловсяк, І. Кисла, А. Хуторський та ін.) та «інформативної» компетентності майбутнього педагога (Г. Гудвін, Л. Маккаускейт, Л. Петухова, Д. Рейд, П. Рейман, О. Яскевіч та ін.), професійна свідомість (О. Дробот та ін.), особливості формування й розвитку інформаційної компетентності викладача закладу вищої освіти (ЗВО) (О. Полуніната, Л. Шевчук ін.), теоретичні та методичні засади професійної підготовки майбутніх учителів інформатики (Н. Самойленко, О. Спирін та ін.). Особливості комп'ютерної компетентності педагога в контексті особистісно-орієнтованого навчання вивчали П. Беспалов, В. Ребрина та ін., специфіку підготовки непрофесійних, пересічних користувачів електронних обчислювальних машин – Ю. Машбиць, М. Смульсон та ін., компетентності особистості як компонент навчальних досягнень учнів – С. Бондар, М. Галатюк, Н. Самойленко та ін., психологічні засади розвитку інформаційної компетентності у молодшому шкільному віці – Т. Грицька, Л. Ситнікова, І. Форноляк та ін., залежності особистості від Інтернету – Н. Бугайова, А. Войскунський, О. Каменських та ін., соціально-психологічні особливості спілкування в Інтернеті – А. Жичкіна, О. Немеш та ін.; вплив Інтернету на особистість – Ю. Бабаєва, С. Каракозов та ін., її духовно-моральне виховання і розвиток – І. Бех, Г. Цимбаленко, В. Щербаченко та ін.,

життєконструювання особистості та розвитку її творчої компетенції – І. Єрмаков, Т. Титаренко, О. Шилова та ін., нові інформаційні технології в освіті – М. Дагман, Б. Юсеф та ін., специфіку медіапедагогіки, цифрової грамотності та електронної компетентності особистості – Л. Мастерман, Дж. Романі та ін. Проте будь-який з цих підходів лише частково розкриває суть інформаційної компетентності особистості, що не дозволяє методологічно виважено, системно, психологічно змістовно розкрити означений феномен.

Таким чином, актуальність порушеної проблеми, недостатній рівень її наукової розробленості, необхідність теоретико-емпіричного дослідження психологічних засад інформаційної компетентності особистості зумовили вибір теми дисертаційного дослідження «Психологія інформаційної компетентності особистості (генеза онтологічного розвитку)».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з тематикою науково-дослідної роботи кафедри загальної та диференціальної психології «Особистісне зростання психолога, педагога на етапі професійного навчання: диференційно-психологічний аналіз» (номер держреєстрації № 0114U000016), що входить до тематичного плану Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Тему дисертації затверджено у вченій раді Комунального вищого навчального закладу «Вінницька академія неперервної освіти» (протокол № 10 від 28.12.2016 р.) та узгоджено у Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 2 від 28.03.2017 р.).

Мета дослідження полягає у теоретико-психологічному обґрунтуванні та емпіричній перевірці структури, функцій, засобів розвитку інформаційної компетентності особистості.

Згідно з поставленою метою визначено такі **завдання дослідження**:

1. Узагальнити результати теоретичних та емпіричних досліджень з психології інформаційної компетентності особистості та на цій основі

обґрунтувати її структуру та здійснити аналіз її сформованості як інтегрованої якості.

2. Розробити структурно-функціональну модель інформаційної компетентності особистості та описати компонентний склад її показників, розкрити їх психологічну сутність.

3. Запропонувати комплекс засобів вивчення показників інформаційної компетентності особистості; розробити психодіагностичний інструментарій її дослідження.

4. Провести емпіричне дослідження стану розвиненості показників інформаційної компетентності особистості, виявити психологічні особливості їх функціонування.

5. Обґрунтувати та розробити програму розвитку інформаційної компетентності особистості з метою апробації структурно-функціональної моделі та визначення основних шляхів її формування.

Об'єкт дослідження – інформаційна компетентність як психологічний феномен особистості.

Предмет дослідження – психологічні складові, функції та засоби розвитку інформаційної компетентності особистості.

Зasadничі положення дослідницької концепції автора:

1. Вивчення особливостей інформаційної компетентності особистості важливо здійснювати на засадах інтегративного підходу, який має передбачити дотримання принципів детермінізму, цілісності розвитку, єдності свідомості і діяльності, антропоцентризму; використання теорій потреб (А. Маслоу, Д. МакКлелланд та ін.), поколінь (Н. Хоув, В. Штраус та ін.) і структурно-типологічного (передбачає виокремлення компонентів інформаційної компетентності) та ресурсного (необхідного для розроблення програми розвитку інформаційної компетентності особистості) підходів.

2. Розвиток інформаційної компетентності особистості можливий через набуття нею стану цілісності, інтеграції у процесі змін, які відбуваються в сучасному суспільстві. Інформаційну компетентність особистості слід

розглядати як інтегральну якість особистості, що детермінована насамперед її спрямованістю на задоволення життєвих цілей та потреб, шляхом набуття нею в інформаційному суспільстві оптимальної мотивації.

3. Інформатизація суспільства може стати підґрунтям як ефективної життєдіяльності та розвитку людини, так й призвести її до деформації.

Інформаційну компетентність особистості слід розвивати з урахуванням її конкретних функцій: мотиваційно-спрямувальної, когнітивно-сприймаючої, комунікативної, нормативно-розвивальної, операційно-орієнтаційної.

4. Основою розвитку інформаційної компетентності має стати реконструкція потреб особистості, що визначають усвідомлення нею мотивів, спрямованість на досягнення успіху; трансформацію смисложиттєвих та ціннісних орієнтацій; розширення інтернального локусу-контролю; активне прагнення до позитивної результативності процесу самореалізації; діяльнішу життєву позицію, готовність відстоювати свої погляди, відповідальність за свої вчинки; здатність і можливість контактувати з іншими людьми; усвідомлення себе носієм позитивних, соціально бажаних характеристик, у певному сенсі задоволення собою (самоповага).

5. Рівень інформаційної компетентності особистості можна підвищити за допомогою комплексу технологій: професійно-психологічного тренінгу; розвивальних засобів (хмарні технології, педагогічні програмні засоби, проектні технології); створення спільних інформаційних ресурсів (кластерів) з метою актуалізації психологічних якостей особистості, які стимулюють зміни в її мотиваційно-спонукальній, когнітивно-діяльнісній, особистісно-ціннісній, змістовній, професійній блоках.

Теоретико-методологічною основою дослідження є:

- *на філософському рівні:* принципи системності, діалектичної суперечності, єдності якості та кількості, діалектичного заперечення, розвитку, причинності та ін. (Е. Бережна, А. Калита, О. Клименюк та ін.);

- *на загально психологічному рівні:* психологічна теорія вчинку (І. Маноха, В. Роменець, С. Рубінштейн, Т. Титаренко та ін.); теорія діяльності (Г. Костюк, О. Леонт'єв, Ю. Машбиць та ін.); концепції розвитку особистості й суб'єктного підходу (К. Абульханова-Славська, О. Брушлінський, С. Максименко, В. Моляко, М. Смульсон, В. Слободчиков, О. Чебикін та ін.); єдності психіки і діяльності, розвитку, системності (Б. Анан'єв, Л. Велитченко, Б. Ломов, В. Москалець, О. Саннікова та ін.); концепція суб'єкта психічної активності (Л. Журавльова, Г. Костюк, В. Плохих, С. Симоненко, В. Татенко, Т. Яблонська та ін.); основні положення про формування особистісної готовності до діяльності (В. Рибалка, Л. Снігур, М. Томчук та ін.); процесуально-динамічний, індивідуально-творчий і компетентнісний підходи до особистості (Р. Грановська, В. Шадріков та ін.); функціональний підхід (Л. Нерсесян, А. Фурман та ін.); особистісно-діяльнісний підхід (А. Деркач, М. Д'яченко, Л. Кандибович, О. Сафін та ін.); засадничі теоретичні положення про особистість у гуманістичній психології та особистісно зорієнтованому підході (Г. Балл, І. Бех, Л. Журавльова, А. Массанов, В. Рибалка, О. Саннікова, В. Ямницький та ін.);

- *на конкретно-тематичному рівні:* основні положення психології комп'ютеризації (О. Арестова, О. Войскунський, Ю. Максименко, Ю. Машбиць, О. Тихомиров та ін.); концепція трьох хвиль цивілізаційного розвитку (Е. Тофлер та ін.); застосування комп'ютерів у психологічних дослідженнях (Л. Бурлачук, В. Русалов та ін.); теорія мотивації (А. Маслоу); концепція мотивації (Д. Макклелланд); мотиваційна поведінка людини (К. Платонов); діяльнісна концепція О. Леонт'єва; теорія очікувань (В. Врум); теорія справедливості (С. Адамс), теорія визначення цілей (Е. Лок); комплексна теорія (Л. Портер і Е. Лоулер) та ін.

Методи дослідження. У роботі використано систему методів наукового пошуку, що охоплювала теоретичні, емпіричні методи та методи математичної статистики.

Теоретичними методами дослідження є аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, схематизація, моделювання, системно-структурний, логічний та порівняльний аналіз літературних джерел для розкриття психологічних засад дослідження, інтерпретаційні та інші методи.

Методи емпіричного дослідження – традиційні та сучасні методи психологічного дослідження, насамперед опитування, тестування, контент-аналіз, метод експертних оцінок та ін.

Комплекс психодіагностичних методик щодо вивчення цілей життя особистості, ставлень до себе, самооцінки, впливу інформаційних технологій на сприйняття комп'ютера користувачами та особливостей розвитку компонентів інформаційної компетентності особистості містив анкету «Медіаграмотність» (Л. Матохнюк) для отримання інформації про особливості та навички роботи індивіда з комп'ютером, психологічні проблеми, що виникають під час роботи з медіа-засобами; тест для дослідження мотиваційного, когнітивного, проектно-поведінкового, емоційно-вольового, екологічного та правового компонентів інформаційної компетентності особистості «Інформаційна компетентність особистості» (Ю. Максименко, Л. Матохнюк); методику оцінки сенсу життя «Смисложиттєві орієнтації» (СЖО) Д. Леонтєєва; методику визначення емоційно-оцінних ставлень «Особистісний диференціал» (ОД) (адаптована в НДІ ім. В. М. Бехтерева); методику дослідження образу комп'ютера (МІОК) А. Гордєєва та ін.

Щодо потенціалу педагогів комплекс психодіагностичних методик передбачав вивчення організаційних, конструктивних і перцептивних їх якостей; взаємопов'язаних внутрішніх мотивів; умінь управляти своїми емоціями; рівнів педагогічної співпраці в процесі навчання для виявлення соціальної та емоційної компетентності особистості; рівня професійної спрямованості вчителя; визначення активності творчої діяльності, розуміння ролі в суспільстві; рівня педагогічної співпраці в процесі навчання; психологічного благополуччя вчителя.

Для кількісного опрацювання результатів емпіричного дослідження застосовано сучасні *методи математичної обробки результатів експериментального дослідження* (варіаційний, кореляційний, факторний аналіз, критерій Фішера для перевірки достовірності відмінностей у психологічних показниках, Т-критерій Вілкоксона для зіставлення показників і їх вираженості та ін.).

Розвивальні методи: професійно-психологічний тренінг «Навчання для майбутнього» за методом проєктів, що спрямований на ефективне використання інформаційно-комунікаційних технологій у професійній діяльності та повсякденному житті; розвивальні засоби (хмарні технології, педагогічні програмні засоби, проєктні технології); створення спільних інформаційних ресурсів (кластерів, методичних спільнот) та ін.

Експериментальна база дослідження. Результати експериментального дослідження отримано у роботі зі студентами Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса), Комунального вищого навчального закладу «Вінницька академія неперервної освіти», закладів освіти Вінницької області та м. Вінниці, Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький).

На різних етапах констатувального експерименту було залучено 3879 осіб періоду юності та дорослого віку. Для розроблення та апробації тесту-опитувальника «Інформаційна компетентність особистості» залучено вибірку респондентів обсягом 1900 осіб, для вивчення рівня сформованості інформаційної компетентності особистості – 1979 осіб юнацького та дорослого віку.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в тому, що:

уперше:

- розкрито психологічний зміст інформаційної компетентності

особистості, що характеризує відповідне явище як інтегральну якість особистості, спрямовану на ефективну життєдіяльність в інформаційному суспільстві;

- розроблено структурно-функціональну модель інформаційної компетентності особистості, яка складається з мотиваційно-спонукального, когнітивно-діяльнісного, особистісно-ціннісного, змістовного, професійного блоків;

- науково обґрунтовано та описано компонентний склад кожного блоку інформаційної компетентності особистості, який охоплює мотивацію; спрямованість дій, суб'єктивну, особистісну, групову та ділову спрямованість, проектно-поведінковий, емоційно-вольовий компоненти, здатності, життєві цінності, комунікативність, професійно важливі якості, еко- та правову культуру особистості;

- доведено, що інформаційна компетентність особистості характеризується певною комбінацією всіх компонентів, які відображають її психологічну сутність;

- здійснено психологічну рефлексію низки показників мотиваційно-спонукального блоку (спрямованість/немає спрямованості; потреба/відсутність потреби в ІКТ; потреба в досягненні успіху/уникання успіху); когнітивно-діяльнісного блоку (екставертованість/інтравертованість; позитивне/негативне сприйняття людей; різноманітне/стереотипне когнітивне мислення; самостійність/не самостійність у прийнятті рішень); особистісно-ціннісного блоку (сильні/слабкі особистісні якості; суб'єктність/об'єктність; комунікативність/реціпієнтність; лідер людина/комп'ютер; активність/пасивність; емоції позитивні/негативні; сформовані/несформовані вольові якості); змістовного блоку (гармонія/дисгармонія з природою; правова обізнаність/безграмотність; задоволення/незадоволеність життям; самореалізація/самонереалізованість; потреба/відсутність потреби в

позитивних емоціях) та рівнів розвитку інформаційної компетентності особистості.

Поглиблено наукові уявлення про вплив інформаційного суспільства на ефективність життєдіяльності особистості; пріоритетні напрямки розвитку психології інформаційної компетентності особистості; нормативно-правову базу взаємодії інформаційних технологій та освітніх інституцій на всіх рівнях.

Дістали подальшого розвитку науково-психологічні підходи щодо інформаційної компетентності особистості як психологічного феномену; основних методологічних принципів вивчення, методів дослідження інформаційної компетентності особистості та теорій розвитку особистості (гуманістичної, теорії поколінь, теорії потреб).

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження використано у *програмах нормативних навчальних дисциплін та робочих навчальних програмах* для студентів психологів («Загальна психологія», «Психодіагностика», «Комплексна діагностика особистості», «Основи інформатики та застосування ІКТ у психології», «Психологія впливу», «Психологія вищої освіти», «Основи інформатики та застосування ІКТ у психології», «Математико-статистичні, психодіагностичні основи психолого-педагогічного дослідження»); у *навчальних планах та анотованих освітньо-професійних програмах* підвищення кваліфікації практичних психологів та вчителів інформатики («Інноваційні технології викладання психологічних дисциплін у ЗВО», «Особливості впровадження хмарних технологій в освітньому процесі», «Використання комп'ютерної психодіагностики особистості учня у практичній діяльності психолога»; «Формування інформаційної компетентності слухачів»); у *спецкурсах* («Інформаційна компетентність», «Спецкурси з інноваційних програм за вибором»); *авторських лекціях* («Умови безпечного поводження дітей в Інтернеті», «Розвиток інформаційної компетентності особистості в системі неперервної освіти», «Спілкування як процес взаємодії між людьми»,

«Скрайбінг – сучасна форма візуалізації навчального матеріалу»); у психодіагностичних методиках (анкети «Медіаграмотність», «Комп'ютер та здоров'я», тест-опитувальник «Інформаційна компетентність особистості»).

Основні результати дослідження впроваджено в освітній процес НВК: загальноосвітньої школи I-III ступенів школи-гімназії № 23 Вінницької міської ради (довідка №01-12/116 від 04.12.2018 р.); комунального закладу «Загальноосвітня школа I-III ступенів № 33 Вінницької міської ради (довідка №20-11/178 від 24.11.2018 р.); комунального закладу «Загальноосвітня школа I-III ступенів № 31 Вінницької міської ради (довідка №19-12/89 від 12.12.2018 р.); Бердянського державного педагогічного університету (довідка №57-40/987 від 14.09.2018 р.); Хмельницького Національного університету (довідка №121 від 12.09.2018 р.); Миколаївського Національного університету імені В. О. Сухомлинського (довідка №01-12/25.2/1266 від 04.10.2018 р.); Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (довідка №100/977 від 18.09.2018 р.); Комунального вищого навчального закладу «Вінницька академія неперервної освіти» (довідка №01-01/25.2/05 від 09.01.2019 р.); Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (довідка №145 від 26.11.2018 р.); Вищої школи управління і адміністрації в Ополе (Польща) (довідка №106 від 05.07.2018 р.); Національного університету «Києво-Могилянська академія» (довідка №1108 від 16.12.2018 р.); Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (довідка №281/11 від 12.02.2019 р.).

Особистий внесок автора. Авторіві належать ідеї щодо концептуалізації феномену інформаційної компетентності особистості та розроблення методологічних принципів його дослідження, зокрема визначення мети та теоретичної основи пропонованої роботи; розроблення методик дослідження; статистична обробка, аналіз та інтерпретація емпіричних даних; формулювання висновків. Розробок та ідей співавторів у дисертації не використано.

Достовірність результатів забезпечується: теоретико-методологічним обґрунтуванням вихідних концептуальних положень дослідження; надійністю і валідністю діагностичного інструментарію та аргументованим застосуванням методів, адекватних об'єкту і предмету, поставленій меті та завданням наукового дослідження; використанням математико-статистичних процедур для обробки та аналізу отриманих результатів.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення і результати дослідження висвітлено й схвалено на: *міжнародних науково-практичних конференціях*: «Інноваційний розвиток економіки і фінансів України в умовах глобалізації» (Хмельницький, 2008); «Сучасні проблеми гуманітарної освіти» (Вінниця, 2012); «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців» (Хмельницький, 2013); «Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України» (Хмельницький, 2014); «Всемирный конгресс ребенка» (Київ, 2014); «Електронні інформаційні ресурси: створення, використання, доступ» (Вінниця, 2015, 2016); «Глобальні виклики педагогічної освіти в університетському просторі» (Одеса, 2017); «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід» (Тернопіль, 2018); «Реалізація гендерної політики на сучасному етапі розвитку суспільства: стан, проблеми, перспективи» (Хмельницький, 2018); «Інтеграційний розвиток особистості та суспільства: психологічний і соціологічний виміри» (Одеса, 2018); Психологічні принципи формування інформаційної культури особистості» (Ополе, Польща, 2018); *всеукраїнських науково-практичних конференціях*: «Актуальні проблеми психології діяльності в особливих умовах» (Київ, 2008); «Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України» (Хмельницький, 2009, 2015, 2016); «Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери» (Хмельницький, 2012); «Психолого-педагогічні засади розвитку та корекції особистості у навчально-виховному процесі» (Вінниця, 2014); «Актуальні проблеми

університетської та професійної післядипломної освіти в кризових умовах» (Київ, 2015); «Розвиток особистості в освітньому процесі: психодіагностика, профілактика, психокорекція та формування» (Вінниця, 2015); «Психологічні засади розвитку, психодіагностики та корекції особистості в системі неперервної освіти» (Вінниця, 2016, 2018); «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців» (Хмельницький, 2017).

Дисертація на здобуття наукового ступеня **кандидата психологічних наук** «Формування психологічної готовності майбутніх інженерів-прикордонників до професійної діяльності» захищена у 2006 році. Матеріали дисертації, положення, висновки в тексті докторської дисертації не використовуються.

Публікації. Основні результати дослідження відображено в 58 публікаціях, із яких 2 одноосібні монографії; 22 статті – у фахових наукових виданнях України; 8 статей у міжнародних наукових виданнях інших держав та виданнях, що включені до наукометричних баз даних; 1 авторське свідоцтво; 24 статті – в інших наукових виданнях; 1 навчальний посібник.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (349 найменувань, з них іноземними мовами – 25). Загальний обсяг дисертації становить 527 сторінок, основний зміст роботи викладено на 365 сторінках. Робота містить 10 таблиць та 24 рисунки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ГЕНЕЗИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Теоретико-методологічні напрямки досліджень онтологічного розвитку особистості

Актуальність дослідження інформаційної компетентності особистості обумовлена бурхливим розвитком інформатизаційних технологій, увпровадженням комп'ютерної техніки у повсякденне життя, побут, професійну діяльність людей.

У документі «Інформаційне суспільство для всіх», який було розглянуто на сесії Генеральної Конференції ЮНЕСКО 1996 року, йшлося про забезпечення кожній людині широкого та вільного доступу до інформаційних ресурсів для її рівноправної участі в житті, у новій суспільній формації, а також про глобальність консолідації інформації і знань у сучасному суспільстві [45].

Важливим напрямом досліджень, у тому числі й психологічних, є підготовка особистості до використання інформаційно-комунікаційних технологій (далі - ІКТ). Такі дослідження мають урахувати методологічні принципи наукової психології, сформульовані психологами Б. Ананьєвим [5], Л. Виготським [42], Г. Костюком [108], О. Леонтєвим [119], Б. Ломовим [123], С. Максименком [128], К. Платоновим [228], С. Рубінштейном [249], А. Фурманом [289], М. Ярошевським [321] та ін. Психологи ведуть мову про такі підходи до виділення методологічних принципів теоретичної психології:

а) перелік принципів або первинний їх набір (представлений у дослідженнях Б. Ананьєва [5], Л. Виготського [42], Г. Костюка [108], О. Леонтєва [119], С. Рубінштейна [249] та ін.).

Одним з найбільш вичерпних, але недостатньо упорядкованих є набір принципів, запропонований О. Шороховою. Це принципи, які є найбільш важливими для вирішення проблеми інформаційної комунікації: принцип відображення, принцип детермінізму, принцип діалектико-матеріалістичного монізму, принцип єдності індивідуального і суспільного, принцип зв'язку свідомості й діяльності, принцип історизму, принцип особистісного підходу, принцип розвитку, принцип суспільної обумовленості, принцип психологічних феноменів [305];

б) найбільш упорядкована система принципів О. Ткаченка, що дала можливість встановити ієрархічні зв'язки між ними [276].

Найбільший перелік принципів онтологічно-орієнтованої психології, засновником якої є С. Рубінштейн [249], описано в роботах І. Манохи [137]. Дослідник веде мову про такі принципи, як об'єктивність психологічного дослідження, багатомірне і багаторівневе становлення предмета психології, специфіка розвитку психічних явищ, організація розвивальних та формувальних психологічних впливів.

Зазначені базові принципи психології ми приймаємо як конкретну наукову методологію роботи з розвитку інформаційної компетентності особистості (Л. Матохнюк) [155].

Відповідно до принципу детермінізму об'єктивно зумовленими є явища природи, суспільства та психіки, що формуються завдяки впливу інформаційного середовища, яке є не лише умовою, зоною життєдіяльності людини, але й культурою з притаманними їй знаннями, переживаннями, котрі багато в чому визначають процес становлення особистості.

Психіка змінюється разом зі зміною середовища і стає, є основою для адаптації організму до нього. З урахуванням *принципу цілісності розвитку* стверджуємо, що бурхливий розвиток інформатизації суспільства сприяє здатності людського індивіда пристосовуватися та визначає неперервність особистісного розвитку; психіка формується і функціонує завдяки

поєднанню знань, умінь і навичок, здібностей, спрямованості, готовності тощо, та є цілісним інтегральним явищем.

Сьогодні суспільно-трудова діяльність неможлива без застосування інформаційно-комунікаційних технологій і здійснюється через засоби телекомунікацій, Інтернет-середовище. Відповідно до *принципу єдності мислення і діяльності* вважаємо, спілкування через ІКТ активізує функції психіки, механізми мислення і, спонукаючи особистість до пізнання оточуючого світу, формує можливості адекватного відображення його властивостей і реалізації отриманих продуктів у різних видах діяльності та взаємодії з іншими людьми.

Варто зазначити, що відповідно до *принципу антропоцентризму* людина не пристосовується до середовища, а, на нашу думку, змінює світ за допомогою медіа-, ІКТ-технологій. Це виявляється у тому, що поведінка людина здебільшого спрямована не на пристосування до навколишнього середовища, а на його активну зміну відповідно до власних потреб. Це посилюється спробами впровадження ІКТ-технологій, інформатизації суспільства. З нашої точки зору, відповідно до принципу антропометризму у психологічній науці і трактування інформаційних технологій з позиції корисності чи шкідливості, неправильної інтерпретації фактів та зниження їх значущості, чи невизнання Інтернету до об'єкта інформації не стимулює формування інформаційної компетентності, а перешкоджає розвитку суспільства.

Ми переконані в тому, що завдяки використанню ІКТ-технологій в освітньому середовищі повністю змінюється суб'єктивне розуміння суспільних процесів, оскільки засвоєння інформації відбувається не лише завдяки автоматичному сприйманню тексту підручника або висловлювань викладача, а за рахунок мисленнєвого аналізу інформації, отриманої з Інтернету чи електронних ресурсів.

Принцип діалогізації педагогічної взаємодії пояснює специфіку вербалізації обміну інформацією учасників освітнього процесу, впровадження медіа -, ІКТ-технологій, що сприяє розвитку особистості і педагога, і учня.

Інтерес до людини як до особистості та суб'єкта життєдіяльності ґрунтовно представлено в роботах І. Беха [20], О. Бондаренка [30], Л. Бурлачука [34], Е. Донченко [66], Н. Каліної [88], О. Киричука [94], С. Максименка [128], І. Манохи [137], В. Моляко [204], В. Рибалки [246], В. Роменця [248], В. Татенка [272], Т. Титаренко [274], Н. Чепелевої [296] та багатьох інших.

Основа *психодинамічної теорії* розвитку особистості, засновником якої є З. Фройд – дві передумови. По-перше, це аналіз переживань раннього дитинства. Дослідник вважав, що критичну роль у житті дорослої людини відіграють саме переживання, які формувалися до п'яти років. По-друге, це кількість сексуальної енергії, сили інстинктивних процесів, що дозволяє пояснити психосексуальні стадії. У межах психодинамічного напрямку А. Адлер створив теорію індивідуальної психології. Персонолог стверджував, що основним у становленні особистості є соціум. Людина з раннього дитинства проходить усі життєві стадії, пізнаючи основи людської природи через соціальні відносини і спираючись на соціальний інтерес. Йдеться про те, що почуття спільності, зацікавленості до соціуму формується у дитини ще з раннього віку. На основі теорії З. Фрейда, А. Адлера та інших персонологів можна стверджувати, що інтерес до інформації зростає у людини по мірі становлення її як особистості: на кожному етапі соціалізації людина засвоює правила життєдіяльності завдяки інформатизації суспільства, вивчення зв'язків між людиною і соціумом.

На думку біхевіористів, у розвитку особистості важливою є не лише роль спадковості у визначенні поведінки, а в першу чергу – фактори оточуючого середовища (І. Павлов, Д. Уотсон, та ін.). Це інформація, яку людина ще в дитинстві отримує від батьків, учителів, друзів тощо.

Представники цього напрямку вважають, що соціальна поведінка є результатом спостережень людського індивіда за певними соціальними зразками [242]. Значне місце у житті сучасних дорослих людей займають телефони, телевізори, комп'ютери, книги, журнали, газети, певні професійні програми тощо, тому можна зробити висновок, що їх діти у процесі соціалізації обов'язково будуть наслідувати, моделювати поведінку батьків. Входження в інформаційне суспільство відбувається з віку немовляти, і вже з самого малечку дитина зазнає впливу засобів масової інформації, Інтернет-середовища, що і є важливим фактором для формування зразків поведінки. З огляду на це ми переконані, що вплив соціального оточення на людину є визначальним (Ю. Максименко, Л. Матохнюк) [131].

Основоположник теорії *его-психології* Е. Еріксон стверджує, що особистість – це об'єкт впливу соціальних та історичних сил. Проходження життєвого циклу, послідовність розгортання життєвих стадій – це результат взаємодії біологічного дозрівання людини та розширення простору її соціальних зв'язків. Сила і модальність впливу інформаційного середовища соціуму визначає подальшу співпрацю людини із соціумом. Приймаючи цю точку зору, ми переконані в тому, що взаємодіючи з інформаційним середовищем, дитина відчуває власну сутність, повноцінність, формує своє особисте ставлення до навколишнього середовища, у якому інформація є визначальною детермінантою життєдіяльності майбутньої особистості.

Основою теорії особистісних рис (Г. Айзенк, Р. Кеттел, Г. Олпорт та ін.) є комплекс якостей, рис, які властиві окремим категоріям людей, характерні для певного кола осіб. Риси, які притаманні особистості, визначають її поведінку в різних ситуаціях, пояснюють її природу, структуру, механізми розвитку. Знання подібних властивостей, які притаманні інформаційно компетентним людям, дасть можливість визначити і передбачити особливості поведінки людини в інформаційному середовищі [216].

Володіння широким колом рис, які дають можливість людині поводити себе певним чином у різних ситуаціях, свідчить про певну усталеність вчинків, емоцій, сукупності мотивів, тобто про унікальність людини, зберегти і розвивати яку можна, на наш погляд, через активність в інформаційному середовищі.

Уважаємо, що під впливом інформаційного середовища формується модель поведінки особистості, її соціалізації. Соціально-когнітивна теорія (А. Бандура та ін.) розподіляє людей на два типи [13]. До першого типу належать упевнені в собі люди, відповідальні за те, що з ними відбувається, ті, які можуть впливати на навколишню дійсність. Інші вважають, що все, що з ними відбувається, спричинене лише зовнішніми обставинами, а вони ніяк не можуть вплинути на свій особистісний розвиток. Саме індивідуальні особливості, специфіка розвитку пізнавальних процесів є основою сприйняття чужого досвіду. Розвиток когнітивної сфери спрямовує особистість до соціального навчання.

З урахуванням того, що осередком особистості в гуманістичній психології (Г. Олпорт, К. Роджерс та ін.) є потреби в доброті, моральності, доброзичливості, які формуються з моменту народження і виявляються за певних умов, ми вважаємо, що всі - вільні у виборі власного життєвого шляху - завжди перебувають в процесі індивідуального розвитку [216, 247]. Можна стверджувати, що за умови розвитку здорових, розумово повноцінних особистостей можливий перехід суспільства на новий прогресивний рівень. Для цього важливе значення має опора людини на свої можливості та самоактуалізацію, свої здібності й талант.

Але протиріччя, які виникають між суспільством і становленням особистості, спонукають її постійно встановлювати нові взаємини і розвивати наявні.

С. Рубінштейн досліджував у своїх роботах особливості розвитку особистості, звертаючи увагу на важливість внутрішніх, позиційних умов і їх

реалізацію завдяки активності свідомості, а також сформованості свідомого ставлення до навколишнього середовища [249, с. 254].

Активно підтримував цю позицію К. Платонов, який теж особливого значення надавав особистості як «носію свідомості». На думку К. Платонова, особистість формується, змінюється, змінює навколишню дійсність й завдяки різним можливостям пізнання світу, ставлення до нього, переживань, які з цим ставленням пов'язані. Ввесь зв'язок з навколишнім світом відбувається за допомогою свідомості, яка, відображаючи реальну дійсність, спонукає особистість до активності, сприяє розширенню кола пізнання, накопиченню особистого досвіду, розширює спектр якостей особистості [228, с. 231].

З точки зору О. Леонт'єва, становлення особистості відбувається завдяки процесу соціально-історичного та онтогенетичного розвитку, накопичення соціального досвіду, зміни свого ставлення до суспільства, що є сутністю подальших суспільних відносин з іншими людьми. Особистість як соціальна складна система утворена поєднанням психічних явищ і її діяльності. О. Леонт'єв визначає психологічні підструктури особистості, які через темпераментальні характеристики, потреби і прагнення, сприяють накопиченню знань, умінь, навичок, формують певні переживання, спектр характерологічних рис, спонукають особистість до активної діяльності [119, с. 5].

Сукупність зазначених характеристик, доповнена ієрархією мотивів і різними видами діяльності, утворює ядро особистості, визначає життєві настанови, ідеали, зміст діяльності та характеризує загальний «психологічний профіль» особистості.

Б. Анан'єв визначав важливим аспектом становлення особистості її розуміння як суб'єкта і об'єкта історичного розвитку. Сукупність зовнішніх та внутрішніх характеристик індивідуальності, інтер- та інтраіндивідуальних структурних компонентів [5, с. 115] визначають специфіку встановлення зв'язків особистості з суспільством, спонукають її до взаємодії із соціумом,

до виявлення особливостей психіки й надбання різноспрямованих відносин з навколишніми.

Внутрішньоособистісні та зовнішні характеристики розвиваються на протязі усього процесу становлення особистості, яка є цілісним утворенням та певною організацією психічних явищ. Під час взаємодії із соціумом усі складові структури особистості перебувають під впливом не лише генетичних, функціональних, каузальних чинників, а і соціальних. За визначенням Б. Ананьєва, субординаційні та координаційні типи взаємозв'язків складових структури особистості та навколишнього світу забезпечують цілісність особистості під час відносин з навколишнім соціальним і природним середовищем.

Г. Костюк звернув увагу на те, що взаємодія особистості з навколишнім світом викликає певні зміни у розвитку свідомості й самосвідомості, сприяє утворенню спектру психічних властивостей та рис особистості, можливостей участі у житті суспільства, вибору форм взаємодії для виконання різних соціальних функцій [108, с. 345].

Ряд науковців розглядають особистість як суб'єкт активності в процесі життя і виконання діяльності, що має значення для розвитку таких важливих якостей особистості, як ініціатива і відповідальність, здатність до організації часу та активізація соціального мислення (О. Абульханова-Славська), [1, с. 55]. Інші вчені акцентують увагу на тому, що для пояснення прояву чи взаємодії різних явищ психіки особистість визначають як цілісну систему внутрішніх умов завдяки яким можливі, через які виявляються всі зовнішні дії (О. Леонт'єв і А. Петровський) [119, 224].

За позицією В. М'ясицева, ядро особистості становить система її ставлень до інших, до себе, що пов'язано з навколишнім завдяки відображенню, є однією з форм відображення і безпосередньо відображається у свідомості особистості. Д. Узнадзе, навпаки, вважає, що мотиви, вчинки особистості можуть мати неусвідомлений характер, незважаючи на цілісність і духовність зазначеного феномену [282, с. 114].

На нашу думку, в особистості, яка є складною ієрархічною системою, відбувається диференціація та інтеграція спектру психічних властивостей, які розвиваються під впливом соціальних факторів. Вважаємо, що вивчення особистості у цьому випадку доцільне у контексті інформатизації суспільства, з урахуванням виконання нею діяльності та спілкування з іншими людьми.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що основою психологічної структури особистості є три базові характеристики:

- 1) психолого-індивідуальна, яка включає спрямованість, характер, цінності, досвід тощо;
- 2) діяльнісна характеристика, що поєднує потреби, мотивацію, інформаційність та ін.;
- 3) характеристика вікових особливостей, що стосується особистісних якостей, за допомогою яких можна визначити і пояснити рівень розвитку властивостей особистості.

Ці виміри становлять цілісну психологічну структуру особистості, сукупність структурних компонентів, які пов'язані між собою ортогонально, але є ортодоксальними [165].

Особистісний розвиток, тобто зростання і формування особистості в інформаційному середовищі, передбачає сукупність позитивних змін, які відбуваються з людиною завдяки розвитку особистісних властивостей під дією соціальних та інформаційних впливів. Такі зміни мають певну вікову динаміку, яка розгортається поступово у спільній діяльності з навколишнім інформаційним середовищем.

Щоб з'ясувати термін «особистісне зростання», варто апелювати до праць В. Леві, який звертав увагу на особистісний ріст, що заохочується збільшенням інтересів, життєвих стимулів, процесів мислення (умінь аналізувати та синтезувати), розумінням себе та інших людей, поважливим ставленням до навколишнього світу, моральними якостями, любов'ю до себе та до світу. Динаміка зазначених змін, які виникають в особистості й

передбачають етапи, спрямованість, активність і рівні, є найбільш важливими характеристиками особистісного зростання [116].

На нашу думку, між поняттями «спрямованість особистості» та «спрямованість особистісного розвитку» є різниця. Наприклад, дитина захоплюється комп'ютерними іграми, розвагами – у цьому випадку мова йде про спрямованість особистості. У свою чергу спрямованість особистісного розвитку все одно йде від дитячого до підліткового віку, і через кілька років на зміну комп'ютерним іграм прийде нове інформаційно-комунікаційне захоплення.

Про спрямованість особистісного розвитку варто вести мову у зв'язку з розвитком людини відповідно до її природніх задатків, а про спрямованість особистості – з формуванням особистості в результаті соціальних, інформаційних впливів. В інформаційному суспільстві актуальною є спрямованість особистості до використання інформаційно-комунікаційних технологій, а тому й інформаційна компетентність.

На основі проведеного теоретичного аналізу ми дійшли висновку, що особистісний розвиток має не тільки спрямованість, але й енергію, активність. З огляду на це будемо розрізняти пасивний (природний) та активний (продуктивний) розвиток.

За пасивного (природного) особистісного розвитку інтелект формується поступово, як можливість вирішувати життєві завдання. Інтелект розвивається природно, відповідно до певного рівня сформованості психологічної культури (І. Данилюк) [58].

За умов активного (продуктивного) особистісного розвитку людина визначає ідею, формує задум, ставить мету, що спонукають її самостійно займатися самовдосконаленням, саморозвитком, розвивати необхідні уміння і навички. Активний особистісний ріст є спонукальним чинником до активності особистості, яка стимульована природними та соціальними характеристиками особистості, що є основою її спрямованості до самовдосконалення, саморозвитку, самоактуалізації.

Природне функціонування людини зумовлене характеристиками соціуму і факторами суспільно-економічної формації, під впливом чого живе і розвивається людина. Сукупність біологічного, психічного і соціального рівнів становить інтегральну єдність у розвитку індивіда і є визначальним для виникнення нового якісного утворення ступеня – особистості.

Те, що особистість – це інтегральна (цілісна) сукупність соціальних властивостей людини, визначає особливості змін, які виникають під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників, та зумовлює активну взаємодію людини із зовнішнім середовищем. Соціальна сутність людини формує її світогляд та зумовлює необхідність розвитку моральних якостей, які є особливим компонентом зазначеного рівня розвитку людської організації.

Необхідною умовою забезпечення існування соціуму та його самозабезпечення є потреби. Вони задовольняються не тільки власною працею людини, а й розвитком соціуму. Визначальними стають виробничі відносини, що домінують у певному суспільстві.

Науковці визначають такі потреби:

- фізіологічні й сексуальні (у відтворенні людей, в їжі, диханні, рухові, одязі, житлі, відпочинку);
- екзистенційні (це потреби у безпеці існування, впевненості у завтрашньому дні, стабільності суспільства, гарантованості праці);
- соціальні (у належності до колективу, групи чи спільноти у спілкуванні, турботі про інших та увазі до себе, в участі у спільній трудовій діяльності);
- престижні (у повазі з боку інших, їх визнанні та високій оцінці своїх якостей, у службовому зростанні й високому статусі у суспільстві);
- особистісні (у самовираженні, у самореалізації або самоактуалізації), тобто в діяльному прояві себе як самостійної, оригінальної, творчої особистості;
- духовні (потреби в нових знаннях про навколишній світ, у самопізнанні, залученні до наук, мистецтв тощо).

Фізіологічні та екзистенціальні потреби є природними (первинними), наступні чотири групи – набутими (вторинними). Первинні потреби виникають на генетичному рівні, а вторинні – із набуттям життєвого досвіду. Головна відмінність між ними у тому, що первинні потреби закладені генетично, а вторинні людина усвідомлює з набуттям досвіду.

Сила потреби визначається привабливістю об'єкта, що її викликає. Невідомість, яка пов'язана з внутрішньою сутністю предмета або явища, досить часто приваблива для людини, але через заборону недоступна. Подолання цієї перешкоди часто призводить до негативних наслідків [286].

Дії для задоволення своєї допитливості, зацікавленості об'єктом є складними щодо досягнення мети і отримання кінцевого результату. Якщо ж людина не в змозі задовольнити свою потребу в інформаційному пізнанні, у неї виникають глибокі переживання. Ситуація ускладнення викликає потребу в нових знаннях, у новому способі навчання [298].

Якщо розглядати наведену піраміду з позиції інформаційного суспільства, то слід сказати, що така потреба, як приналежність до соціальної групи, задовольняється дуже швидко. Це обумовлено тим, що потрапляючи в Інтернет-середовище, людина відразу емоційно відчуває приналежність до тієї чи іншої групи. Також Інтернет-середовище забезпечує четверту потребу в самовираженні, так як там можна вільно висловлювати свої думки, проявляти лідерські якості, самостверджуватися, отримувати публічне визнання.

Концепція Д. Макклелланд співзвучна з концепцією потреб А. Маслоу [36, 139]. У цій теорії визначено три групи потреб, які впливають на поведінку людини. Перша потреба – це потреба у причетності, співучасті. Вона вказує на бажання товаришувати, належати до будь-якої групи, проявляється у бажанні дружних гарних стосунків у групі, колективі, соціальному оточенні. Наступна група – це група потреб досягнення успіху, що проявляється у бажанні людини досягти певної мети, певних цілей. Ці

потреби можна задовольнити в процесі праці певної групи, колективу. Успішна робота, яка виконана в колективі, підвищує самоповагу, самооцінку.

Слід також вказати на те, що потреба у владі передбачає можливість впливати на інших людей, контролювати своє оточення. Інформаційне суспільство має великі можливості для людського ресурсу, в такому середовищі легше маніпулювати та контролювати людей.

Викликає інтерес теорія двох чинників Ф. Герцберга. Він виділив дві категорії чинників, які дозволяють задовольнити соціальні потреби. До першої категорії відносяться потреби умов праці, а зокрема заробітна плата, стиль керівництва, безпосередній контроль за виконанням обов'язків, певні умови праці, міжособистісні відносини в колективі. Інші чинники – це потреба з мотивувальними факторами, якими є зміст праці, професійна повага, визнання, успіх, самореалізація. Якщо вести мову про умови праці, то в Інтернет- середовищі вони є досить комфортними, адже сучасна молодь часто хоче працювати не в офісі, з постійною заробітною платою, а в домашніх умовах за комп'ютером. Це приводить до того, що і заробітну плату молоді люди бажають отримувати не як стабільний посадовий оклад, а як оплата праці за виконану роботу. Це в свою чергу обумовлює до інший стиль керівництва, зокрема уміння працювати на відстані, що є підтвердженням необхідності активного впровадження дистанційної освіти, дистанційної форми роботи. На практиці для ефективного використання цієї теорії необхідно дати можливість людині самостійно визначити, якому із двох чинників вона надає перевагу.

К. Платонов звернув увагу на те, що на мотивацію поведінки людини впливають не тільки соціальні, а й біологічні чинники. Із розвитком людини в неї виникають нові біологічні потреби: в грі, в діях, у трудовій діяльності тощо. З часом відбувається старіння організму, що зменшує потреби у праці, у пізнанні, у русі. В той час коли людина перебуває в Інтернет-середовищі у неї немає потреби у русі [228].

Це пояснюється тим, що для входження в Інтернет необхідно мати комп'ютер, планшет, мобільний телефон або будь-який інший гаджет. Робота з Інтернетом само собою передбачає перебування у віртуальному інформаційному просторі, де здобувати інформацію, переробляти, переосмислювати, зберігати, розповсюджувати можна не виходячи з дому. Рух не є в пріоритеті в інформаційному суспільстві, що призводить до малорухливого способу життя. Навіть старіючи, людина в інформаційному суспільстві завжди може залишатися активною, сучасною, іти в ногу з часом.

Відповідно до теорії особистості З. Фрейда, із розвитком у дитини задовольняються інстинктивні потреби у зовнішньому світі, відбувається адаптація до зовнішнього середовища. Оскільки змінюється суспільство, в якому перебуває людина, змінюються потреби, змінюється і розвиток дитини. Якщо вести мову про такий компонент особистості, як «Над - Я», основою якого є всі соціальні норми, то зрозумілим стає те, що діти інтеріоризуються з перших років свого розвитку.

Відповідно до концепції О. Леонт'єва, кожний період життя людини у системі соціальних відносин змінює структуру мотивації. Розвиток особистості сприяє появі нових мотиваційних складових, стримує одні мотиви іншими, на базі ще одних – формує інші [119].

У ряді досліджень [182] висвітлюється взаємозв'язок дієвості мотивації, усвідомлення поставленої мети, сенсу та ефективності діяльності. Неможливість чітко визначити вектор спрямованості для досягнення мети гальмує бажання особистості до активних дій.

У сучасній психології важливе місце посідають процесійні теорії мотивації. Вони визнають значення потреб, насамперед тих, які пов'язані з чинниками, що визначають поведінку та розглядають мотивацію з іншої позиції [36, 243]. Їх суть полягає в аналізі того, як людина усвідомлює потреби, розподіляє свої зусилля для досягнення мети та вибирає конкретний тип поведінки, оцінює свої можливості чи наслідки дій. Найбільш розповсюдженими є такі процесійні теорії мотивації: теорія очікувань

В. Врума, теорія справедливості С. Адамса, теорія постановки цілей Е. Лока, комплексна теорія Л. Портера-Е. Лоулера [243].

Відповідно до теорії В. Врума, наявність потреби не є необхідною умовою мотивації людини [36, 243]. Для досягнення певної мети людина повинна в першу чергу бути впевнена, що обраний нею тип поведінки сприятиме досягненню очікуваного результату. Теорія В. Врума оперує такими компонентами, як затрата або зусилля, докладені для отримання результату; співвідношення результату та винагороди, яку людина отримує; сподівання на цінність винагороди за виконану роботу. Концепція мотивації є своєрідним добутком валентності, сподівання й інструментальності. Ця концепція де в чому подібна до теорії двох чинників Ф. Герцберга, про яку згадувалося. Йдеться про те, що людина вибирає модель таким чином, щоб за виконану роботу отримати максимум винагороди.

На сьогодні однією із найважливіших основних щодо інформаційного суспільства виступає теорія справедливості С. Адамса [36, 243]. Ця теорія пояснює модель поведінки людей у сучасному інформаційному середовищі, оскільки у наш час більшість людей зацікавлені не тільки в системі винагород, а й у докладанні своїх зусиль. За теорією справедливості С. Адамса, люди мають здатності оцінювати свої дії, порівнювати результати свого внеску у виконання певних завдань, отримання результатів не тільки з своєї позиції а й з позиції інших людей. Основна мета та основна проблема цієї моделі полягає в тому, щоб справедливо оцінити трудовий внесок, результати і отриману винагороду з власних позицій щодо себе і до колег.

Теорія постановки цілей Е. Лока акцентує увагу на важливості усвідомлення людиною своїх цілей діяльності як цілей організації, в якій вона працює. Чим цілі більш реальні, тим більшої результативності досягає людина. Ясність та точність, конкретність, визначення цілей сприяє тому, що людина наполегливіше буде намагатися їх виконати. Якщо цілі нереальні, то вони перестають бути засобом мотивації [243].

Відповідно до цієї теорії важливим є залучення самих працівників до формування цілей, до визначення чіткої мети: оскільки людина брала участь у їх формулюванні, то вона знає, які потрібно виконувати дії для їх досягнення, усвідомлює свою поведінку й, відповідно, досягає певного результату та отримує задоволення.

Відповідно до теорії Л. Портера-Е. Лоулера результати, яких може досягнути людина, залежать від зусиль, яких вона докладає; її здібностей та властивостей; усвідомлення своєї ролі у процесі роботи. Ця модель вказує на значення інтеграції зусиль, здібностей, результативності, винагороди, задоволення та сприйняття. У контексті цієї теорії важливе значення має питання людського потенціалу. В сучасному суспільстві джерелом інформації є Інтернет-середовище, тому уміти користуватись комп'ютерними технологіями є необхідною умовою існування, навіть на рівні задоволення первинних потреб [243].

Цінності в сучасному суспільстві умовно поділимо на групи:

- біологічні та фізичні (життя, здоров'я, середовище, сім'я, робота);
- матеріальні (гроші, побут);
- соціальні й політичні (освіта, Інтернет, свобода, справедливість, терпимість, культурне різноманіття, патріотизм, демократія);
- моральні (значущості, чесність, турбота, доброта, працьовитість);
- естетичні (краса, натхнення).

З часом самі цінності не змінюються, але змінюється їх розуміння. Світ стає все динамічнішим: відкриті кордони, урізноманітнення ринку праці, нові форми та способи інформації. Діти теж змінилися, оскільки змінилася ситуація розвитку в суспільстві [182]. Необхідно зважати на ці зміни, бо ж метою інформаційного суспільства є формування нового типу світогляду, нової моделі навчання та розвитку учнів [252].

Загалом, зараз молодь швидше дорослішає, літні люди довше ведуть активний спосіб життя. Це означає, що ми повинні враховувати цінності,

притаманні різним поколінням. Проаналізуємо п'ять активних на сьогодні поколінь на ринку праці і в суспільному житті (додаток А).

Мовчазне покоління (до 1951 року народження). Ці люди могли би бути на пенсії, але це не так. У їхньому розумінні все повинно залишатися таким, як раніше. Переконувати не має сенсу, оскільки це не працює.

Бєбі-бумери – 1952-70 роки народження. Люди, які народилися у складні повоєнні роки, коли народжуваність набагато перевищувала смертність. Більшість учителів, які працюють у закладах освіти, саме цього віку. Для них характерним є те, що робота – це основа самосвідомості, робота дуже важлива і посідає центральне місце в житті. Як правило, вони зацікавлені в саморозвитку, колективній праці й командній грі. Саморозвиток вони розуміють як зростаючу здатність до досягнення колективних цілей. Роботу не змінюють. Якщо один раз зроблений вибір, то він – на все життя. Усі найкращі посади вже зайняті бєбі-бумерами. Цінним для цього покоління є дім, робота, сім'я як осередок суспільства. Нині більшість бєбі-бумерів знаходяться на пенсії, хоча є і ті, хто ще працює. Відмінною особливістю цієї категорії людей є міцне здоров'я і витривалість.

Покоління «Х» (1965-1980 роки народження). Уперше цю назву запропонував британський дослідник Д. Деверсон і голлівудський репортер Ч. Хамблетт. Походження цієї назви було викликано зацікавленістю канадського письменника Дугласа Коупленда. Назва «Покоління Х» була закріплена у книзі «Generation X: Talesforan Accelerated Culture» («Покоління Х: казки для прискореної культури»), в якій описано страхи і переживання людей попереднього покоління. Виникла назва покоління «Х» у Сполучених Штатах Америки її використовували на позначення особливостей особливостями стану суспільства того часу, який пов'язувався зі спадом народжуваності. На це покоління вплинула значна низка важливих подій, зокрема: початок ери персональних комп'ютерів, ослаблення соціальних інститутів й втрата довіри людей.

Основними детермінантами життєдіяльності цього покоління є: втрата орієнтиру на духовні цінності, прогрес індивідуалізму, зневажливе ставлення до таких понять, як «дім», «сім'я», «робота», що зумовлює сукупність відповідних поведінкових і соціальних установок. Люди втрачають віру у всевіт, він видається зіпсованим, гнилим і навіть ворожим. Однак, ще більше їх турбує не те, що альтернативи цьому світові немає, а неспроможність знайти самостійно щось нове. Такі люди вважають що необхідно постійно бути у пошуках кращих змін навколишнього [324].

Специфіка поведінки, діяльності представників зазначеного покоління виявляється у скептицизмі, зневажливому ставленні до усього, що навколо оточує. На їх думку, треба розраховувати лише на себе, на свої сили, це є засадою успішності в усьому. Але альтернативне мислення дає можливість людям, отримуючи різноманітну інформацію, не лише формулювати свої особисті висновки, мати свою точку зору, але й бути гнучкими у ставленні до навколишнього середовища. Наполеглива праця, досягнення індивідуальних успіхів у різних справах є головною метою людей покоління «X».

Важливою характеристикою є та, що люди з покоління «X» вважають дітей сенсом життя, а тому згодні терпіти погані взаємини в сім'ї, аби лише дітям було комфортно. Їх зазвичай не цікавлять гроші, однак важливим є статус, тому для представників покоління вагомою є вища освіта, робота за спеціальністю, так звані «інтелігентні» посади тощо.

Покоління «X» цінує стабільність. Цих людей не можна напружувати складними справами, прийняттям важливих рішень, оскільки вони не спроможні до цього. Їх висока відповідальність пов'язана зі страхом невиконання поставлених завдань. Здебільшого покоління «X» не користується або рідко користується гаджетами, не працює в Інтернеті, адже вони виростили без нього, тому над значенням цього для подальшого розвитку суспільства а вони іноді глузують.

Побутове життя покоління «Х» заповнене всім, що було важливим у житті (більшість речей, які на протязі довгого періоду часу були необхідними у побуті, залишаються «на згадку» і знаходять місце біля людини, по всьому житлу. Житло таких людей не має великого простору. Оскільки вирости вони в дуже тісних житлових умовах, зовсім не вибагливі, то щиро вважають, що на більше не заслуговують, розкіш – то не для них.

Покоління «Х» дуже економне. Твердження «Час – гроші» – не про них, адже вони готові їхати 3-ма маршрутками в інший кінець міста, зберігаючи гроші, і цим дуже горді. Поїздки на таксі, користування дорогими перукарнями і відвідування ресторанів для них неможливі, оскільки на їх думку, це – марнотратство: можна ж дешевше і смачніше все приготувати вдома, поїхати трамваєм, а голову пофарбувати на кухні самотійно. Дуже важливу роль у їхньому житті відіграють друзі та приватне життя. Особиста свобода і розвиток – це головні цінності. Вони вважають, що все в житті має приносити користь.

Покоління «Y» (1981-2003 рік народження). Цю назву запропонував журнал Advertising Age. Причиною появи зазначеного покоління і формування його світогляду є перебудова, розпад Союзу Радянських Соціалістичних Республік, «лихі 90-і», тероризм, фінансові проблеми у світі, зростання комунальних послуг, можливість скорочення робочих місць; зміни меж інформаційного простору (телебачення; поп-культура; торрент-трекери і відеохостінги; розвиток мобільного та Інтернет-зв'язку, комп'ютерних технологій, соціальних мереж, digital-медіа та відеоігор, флешмоб- і мем-культури, онлайн-спілкування, еволюція девайсів тощо).

Одна з найпомітніших рис «Y» – постійне поповнення інформації за допомогою Інтернет-ресурсів, не бажання читати друковані книжки. Людям цього покоління притаманне бажання учитися, але ставлення до процесу навчання у них дещо інше, ніж у попереднього покоління. Вони вчаться, вважаючи, що без книжки, вчителя, викладача можна самотійно здобути

нові знання, вважаючи, що кожен отримує особливу інформацію, важливішу, більш достовірну, ніж отримують інші.

Позиція покоління полягає у тому, що у нинішню інформаційну епоху цінність самої інформації змінюється: вона стає легкодоступною. Оскільки знайти необхідну інформацію за допомогою Інтернет-ресурсів неважко, а прочитати і побачити в онлайн-сервісах можна абсолютно усе, що цікавить на певний момент часу та ще й без цензури, то Інтернет-ресурси у представників цього покоління викликають надмірну довіру.

Все це знижує значущість здобуття вищої освіти для людей, вона все більше втрачає для них сенс. Так, наприклад, представники покоління «Y» покидають заклади вищої освіти (ЗВО), вважаючи, що, навчаючись у ЗВО протягом декількох років, вони не тільки не отримують нічого важливого для себе, для свого життя, а навпаки, лише гублять, оскільки, змарнувавши декілька років, вони все-одно працювати за вибраною спеціальністю не будуть. Ці професії, з їх точки зору, вже застарілі, тому і в майбутньому зникнуть. Викладачі, які працюють у ЗВО теж не викликають довіри, оскільки користуються застарілими методами навчання, спираючись на інформацію, яка теж уже для покоління «Y» є старою і нецікавою. Представники «Y», які бачили, як їхні батьки з вищою освітою торгували на ринку або робити щось схоже, просто розчарувалися в освіті. Для них більш важливим є саморозвиток.

Важливим є для «Y» власний комфорт. На першому місці - самореалізація. Звичайно, і сім'я для них важлива, але ж все-таки кар'єрне зростання цікавить найбільше. Причиною цього є те, що представники цього покоління відчують постійний неспокій, вони не мають чітких цілей на майбутнє, не знають, як будуть вирішувати подальші життєві завдання. Бажання «бути вічно молодим» сприяють людям у збереженні тих особистісних психічних та фізичних характеристик, які домінували на етапі юнацтва. Завдяки цьому покоління «Y» відмовляється від етапу зрілості, тобто якомога довше старається не переходити до етапу дорослості, щоб не

нести відповідальності за себе, за дітей, за інших людей, оскільки для людей цього покоління це надто складне завдання. Вони бачили помилки своїх батьків, а тому відмовляються відповідати за чиєсь майбутнє.

Загалом, «Y» потрібна свобода у вирішенні життєвих завдань, планів. Зберігаючи якнайдовше свою молодість, вони підтримують сучасні тренди у моді, їжі та діджитал-тенденціях. Їхній відпочинок складається з вечірок зі своїми однодумцями. Через це кар'єрний ріст не є важливим у їх розвитку, а професійне становлення не має жодного значення. Незважаючи на те, що їм хочеться «всього і одразу», для отримання високої посади у своїй професії їм заважає небажання важко працювати.

До того ж не останнє місце для них посідають вигідні знайомства, які є більш важливими у їхньому житті, ніж вища освіта. Ці люди протистоять суворим вимогам праці у будь-якій організації, а тому гнучкий графік роботи та комфорт – обов'язкові умови високої продуктивності праці «Y». Таким же чином вони ставляться і до грошей, завдяки яким, на їх думку, відкривається шлях до слави і до успіху. Цим пояснюється і бажання отримати якомога більше: і грошей, і влади.

Отже, покоління «Y» має свої особливості, які певним чином відрізняють його від усіх інших. «Y» мають досить позитивне мислення, вірять у все хороше, у те, що від життя можна отримати багато інформативного, цікавого, що жити потрібно так, щоб все було добре. Все, що роблять ці люди, споріднене із пристрастю. Для них нагальним питання є «Для чого щось робиться?».

Важливе значення має чітко поставлена мета. Вони є утопістами-реформаторами, дуже прив'язані до батьків, оскільки батьки їх надмірно опікують. А їхні батьки в переважно з покоління «X». Характерною є така особливість, що для них зворотній зв'язок повинен бути негайним.

У сім'ї покоління «Y» аналізує помилки батьків і не хоче жити так, як вони. Звідси – велика кількість розлучень. Дітей вважають ознакою добробуту і успішності. Часто жінки, займаючись бізнесом, не приділяють

достатньої уваги ні сім'ї, ні дітям, оскільки не це є головною справою їх життя. Реалізація відбувається лише через вирішення бізнес-планів, що і визначає високий рівень життєвої активності. Але оскільки для покоління «Y» також важливим є «А що люди скажуть?», то вони згодні мати дітей, хоча би одну дитину.

Покоління «Y» пережило кризу 2008–2009 років. Воно дуже працездатне, уміє досягати мету попри все, приймає рішення, уміє будувати стосунки, йти на компроміс заради мети, такі люди хороші управлінці, а не тільки виконавці. Це покоління – трудоголіки, не вміє розслаблятися, живе з думкою, що усім щось винне. Коли треба отримати гроші, то такі люди хочуть отримати якомога більше. Вони дуже люблять комфорт і хороший сервіс.

Крім обов'язкової вищої освіти, часто – кількох, постійно підвищують свою освіту. Вважають за необхідне мати диплом про вищу освіту і, бажано, не один. Знання для них також важливі, тому якомога вони стараються отримати їх з різних джерел. Їх більше приваблює саморозвиток.

Покоління «Y» покладається на людей. Вони допомагають іншим, їм допомагають; уміють грати в команді. Для них важлива соціальна взаємодія, потрібен колектив. Інтернет поповнює знання представників цього покоління інформацією, а оскільки знайомство з ним відбулося уже на етапі дорослості, то його значущість оцінюють дуже високо. Цим людям притаманне переживання щодо того, що вони щось пропустили на етапах дорослішання. Це переживання пов'язане ще і з нерозумінням того, як можна бути бідним, сидіти без грошей, коли потрібно лише натиснути кілька кнопок, щоб вирішити всі проблеми. З точки зору цих людей віртуальна реальність необхідна для подальшої життєвої активності, адже на онлайн-платформах можна створити собі новий образ, навіть якщо цього і немає у справжньому житті.

«Y» люблять знаходити друзів за своїми інтересами, а у соціальних мережах це зробити найпростіше. Стосовно їжі у них теж склалася своя

думка. Вони досить педантично ставляться до складу продуктів, які вживають (білки, жири, вуглеводи тощо). Але походження цих продуктів їх навіть не цікавить.

У побуті покоління «Y» повинно мати все, щоб повністю забезпечити свої матеріальні потреби: велику кількість грошей, власне житло, відвідування найкращих ресторанів, відпочинок на одному з пристойних курортів, можливість дати пристойну освіту своїм дітям, необхідні умови догляду за батьками. Усе більше в моду входить здоровий спосіб життя. Такі люди добре пам'ятають спартанські умови свого дитинства.

Покоління «Y» уміє заробляти, заощаджувати і накопичувати: воно вимогливе до себе і до інших, адже всі блага у своєму житті люди заробили самі. Негативним є те, що вони готові бути жертвами кредитів та іпотек заради комфортного життя.

Покоління «Z» (з 2003 року народження). Представники цього покоління, зазнали на собі впливу всіх особливостей суспільства: виникнення і поширення світової фінансово-економічної кризи, Веб 2.0 і нових мобільних технологій.

Представники покоління «Z» – люди, які народились у складний період, що тісно пов'язаний з глобальними змінами в усіх сферах життя. Особливості глобалізації і постмодернізації є важливою домінантою у встановленні відносин людей з усіма сучасними технологіями. У наш час, ще малку дитина знає комп'ютер і може самостійно увімкнути його та знайти улюблену гру або мультфільм. Зважаючи на ці обставини, можна називати сучасних дітей поколінням Інтернету.

Але, з одного боку отримання інформації у великих розмірах дає можливість дитині розвиватися у пізнавальному аспекті, інформаційно збагачуватися ще з раннього дитинства, а з другого, роблячи все це наодинці, сучасні діти відчувають великі труднощі у спілкуванні та взаємодії з іншими, оскільки з дитинства вони цьому не змогли навчитись.

Постійне просиджування за комп'ютером та за телефоном спричиняє у цього покоління «розмитість» чіткої життєвої позиції. Їх мотивація не зумовлена ні грішми, ні кар'єрним зростанням. Такі люди не самостійності, потребують постійного нагадування про справу, якою потрібно займатися. Проте, вони досить волелюбні, тому їх не можна ні до чого примушувати, вони ніколи не будуть робити того, чого не забажають самі. Навіть в дитинстві для них важливо, аби до їхньої думки дослухалися. Такі діти швидко засвоюють нову інформацію, навіть у великому обсязі.

Більшість інформації покоління «Z» отримує з Інтернет-ресурсів. Однак з цим виникає проблема – світогляд «Z» досить поверхневий. Через те, що вони не бачать сенсу навчатися в школі чи університеті, ці люди не отримують базових знань та навичок. Інформація, яку вони пізнають у режимі онлайн, характеризує лише певну ситуацію.

Незважаючи на це, «Z» відрізняються своєю неймовірною багатозадачністю та креативністю. Вони вміють знаходити рішення в складних ситуаціях та розв'язувати найскладніші задачі. Щодо характеру, то представники цього покоління схильні до примхливості, істеричності, вважаючи, що все, що вони захочуть, повинно здійснюватись. Для них також є прикметним нахабство, егоїзм та нарцисизм (культура «селфі»).

Покоління «Z» – це люди, яким не потрібен комфорт, вони бажають постійно пізнавати щось нове та невідоме завдяки подорожам та мандром. Головне – це емоції, які вони зможуть пережити.

Досить часто «Z» виявляють незадоволення проти паління, алкоголю як поганих звичок; прагнуть до миру та вірять у нього. Це люди, які, намагаючись вирішувати екологічні та соціальні проблеми, не завжди доводять все до кінця. Це нинішні школярі. Вони дуже багатогранні, серед них багато дітей з особливими потребами. Їх характерною властивістю є «літання в хмарах», прагнення до душевної близькості. Потребують швидкого отримання інформації, а законів самих по собі не розуміють, тому що вважають, що їх можна змінити. Вони хочуть, щоб до них ставилися, як

до рівних партнерів. Через це для них не важливі ні стать, ні вік, для них всі рівні. Такі люди дуже чесні й вимагають чесності також і від інших; роботу, яку виконують, намагаються робити самостійно.

Покоління «Z» рідко прив'язане до батьків, швидко йде з дому у «вільне плавання», не вважає за потрібне одружуватися чи створювати стабільні союзи, не хоче заводити дітей. Це люди, які прагнуть швидких результатів, чітко розмежовують робочий і вільний час, виявляючи незадоволення, якщо йде щось не так, як вони собі запланували; не хочуть чекати, коли прийде «завтра» і вони будуть отримувати «великі» гроші; не вважають за необхідне враховувати субординаційні відносини; не налаштовані на кар'єру і планування. Причина полягає в тому, що вони добре пам'ятають своє дитинство, порожній дім і відсутність батьків, які постійно працювали. Все це суперечить їхньому розумінню, що таке праця. Вони не вважають за необхідне постійно ходити на роботу і працювати за визначеним графіком, не хочуть працювати в обмеженому офісом просторі. Саме тому вони самостійно вибирають час і місце, «коли» і «як» їм працювати, оскільки для них важливим є не місце роботи, а результат, і хочуть вони заробляти гроші та отримувати винагороду не за те, що певний період знаходилися у приміщенні, яке зветься офісом, а працювали будь-де і отримали те, що передбачалося. Це і сприяє тому, що сучасні офісні робітники більше працюють дистанційно, а не сидять в офісах. Досвід показує, що така робота дає більший результат, адже представникам покоління Z потрібна свобода.

Представники покоління «Z» за перших невдач здаються, безвідповідальні, як в соцмережах, так і в житті – не цей друг, то інший, не ця компанія, то інша. Вони не розуміють цінності міжособистісних стосунків, не стараються зблизитися з іншими людьми. Їм досить того, що в дитинстві перебували в комфортних умовах достатку і любові, і звикли до того, що вони все роблять правильно. Батьки, аби компенсувати нестачу уваги, купували їхню прихильність подарунками та не завжди справедливими похвалами. Такі люди індивідуалісти, вони не розуміють, як грати в команді.

Представники покоління «Z» – мандрівники, які дуже добре почувають себе в умовах, які далекі від комфортних. У них нема відчуття небезпеки, вони не вибагливі. Гроші їх не мотивують робити те, що не цікаво. До цього покоління можна зарахувати людей з різних вікових категорій, оскільки різні джерела дають неоднакову вікову періодизацію. Наприклад, деякі джерела стверджують, що до покоління «Y» належать всі, хто народився з початку 1980-х. Інші ж вважають, що це початок 1980-го – кінець 1990-х. А деякі продовжують його аж до початку 2000-х. Через це є випадки, що людей, які народилися з різницею всього лише в декілька років, зараховують до різних поколінь. Більше схоже на правду те, що навіть якщо двоє осіб народилися в один день, вони можуть належати до різних поколінь.

Це залежить від культурного контексту, середовища дорослішання, технологічних, освітніх і соціальних можливостей цих людей [174].

Як зазначає І. Жарківська [77], за результатами опитування осіб, які співпрацювали з поколінням «Y», їх характеризують як невідповідальних та хаотичних (90 %). Майже 77 % опитаних характеризують це покоління як працівників, прив'язаних до цифрових технологій у професійній діяльності, схильних цінувати власний час та інтереси. Також підкреслювалися такі риси, як відсутність страху втратити роботу; загострене відчуття свободи та неухвага до формальностей.

Особливості ціннісних відмінностей людей різних поколінь є надзвичайно актуальними, оскільки вони спричинені політико-економічними подіями, технологічним та інформаційним розвитком суспільства і т.п. Такі знання є необхідні в сфері бізнесу, при прийомі на роботу, тому їх часто застосовують на практиці.

Мета, яка стоїть перед людиною, визначає перспективи. Вони повинні бути безперервними, з труднощами та окремою, важливою метою. Саме тому досить важливо розуміти необхідність поставлених завдань і поступове їх вирішення і самою людиною, й іншими для досягнення поставленої мети.

1.2. Інформаційна компетентність у системі споріднених понять

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що питання інформаційної компетентності особистості розглядало багато науковців. Загальні проблеми медіа-освіти, визначення категорій термінів, понять, структури, психолого-педагогічних аспектів, специфіки застосування медіа-освіти були предметом вивчення Н. Духаніної [69], А. Новікової [213], А. Орлова [218], О. Орлової [219], А. Федорова [285], А. Шарікова [301] та ін.

Окремі аспекти зазначеної проблеми окреслювали в своїх дослідженнях Ю. Максименко [129], Л. Мастерман [344], Ю. Машбіц [199], Л. Найдьонова [208], Г. Онкович [217], Н. Пов'якель [231], Б. Потятинник [235], Н. Саєнко [251], О. Сербенська [256], М. Смульсон [262], О. Тягло [281], І. Чемерис [295], О. Янишин [319] та ін.

Розглянемо ключові поняття нашого дослідження: інформація, інформаційне суспільство, компетенція, компетентність, ефективність життєдіяльності, інформаційна компетентність особистості.

Інформація завжди, на всіх етапах розвитку суспільства, є досить важливою, вона відіграє визначальну роль у прийнятті рішень. Завдяки інформації можна визначити найбільш оптимальні аспекти розвитку суспільства.

Залежно від контексту поняття «інформація» вживають в різних значеннях. Якщо говорити про етимологію самого слова, то воно походить від латинського слова «informatio», яке має декілька значень – роз'яснення; виклад фактів, подій; витлумачення, пояснення; представлення, поняття, переконання; ознайомлення, просвіта [177].

Це нові дані, які зрозумілі й оцінені користувачем та несуть певні відомості. Термін «інформація» означає «пояснення», «викладення», «повідомлення». В англійській мові термін «information» вживають в значеннях «відомість, довідка, звістка, обізнаність».

У Вікіпедії «інформацію» визначено як абстрактне поняття, що залежно від контексту має різні значення. Щодо формального визначення поняття, то вони різні залежно від сфер людської діяльності.

У Законі України «Про інформацію» № 2657 – XII, від 01.01.2017 зазначено, що поняття інформації охоплює відомості про різні події або явища, які мають місце у суспільстві, у всій державі або ж у природному середовищі. Всі інформаційні дані є задокументованими або публічно оголошеними [237].

Цивільний кодекс України (№ 40 – 44 від 2003 р.) зазначає що «Інформацією є будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді» [294].

Важливою характеристикою інформації є достовірність. Це може бути в тому випадку, коли вона відображає істинний стан справ. Хибна інформація може призвести до помилкового розуміння та, відповідно, прийняття неправильних рішень. З часом інформація може перетворюватись у недостовірну, оскільки не розкриватиме найважливіших моментів життя. З огляду на повноту представлення інформація є основою для розуміння актуальних явищ та прийняття рішень. В іншому випадку вона стримує прийняття рішень чи може призвести до помилок. Важливим є визначення ступеня близькості до реального стану об'єкта, процесу, явища тощо, що визначається точністю інформації. З урахуванням того, що інформацію можна продати, купити, імпортувати, фальсифікувати, украсти і тому подібне [177], впливає, що потрібно якимось чином оцінювати.

Вважаємо, що вона стає цінною в той момент, коли будь-хто може отримати той чи інший вигравш: моральний, матеріальний, політичний тощо. На нашу думку, цінність інформації полягає в корисності, здатності забезпечити необхідні умови для досягнення мети, задоволення власних потреб. Інформацію потрібно подавати мовою, яка зрозуміла людям, що її отримують, зокрема подавати різними за сприйняттям формами, а також викладати у різній інтерпретації.

Загальноприйнятого визначення інформації немає. З огляду на це терміном «інформація» як абстрактним поняттям ми позначаємо документовані або публічно оголошені відомості, зміст, знання того, про що отримувач довідався у результаті сприйняття і опрацювання певних даних у процесі життєдіяльності та роботи.

У сучасному суспільстві кожен прагне до інформаційної безпеки. Інформаційна безпека – це стан захищеності інтересів держави, суспільства, людини; модернізація засобів захищеності людей від нанесення інформаційної шкоди, через неправильно інтерпретовані та подані факти; несвоєчасне викладення інформації; запобігання несанкціонованому доступу, некорективному використанню даних, розкриттю фактів та їх викривленню, і зміна результатів дослідження або ж знищенню інформації [65].

Процес створення, одержання доступу, зберігання, зміни, підготовки і передачі інформації за допомогою телекомунікацій будемо називати - інформаційно-комунікаційними технологіями (ІКТ).

Інформаційне суспільство – це сукупність людей, де будь-яка їх діяльність, спілкування або взаємодія здійснюється на основі актуальної інформації, поданої за допомогою засобів зв'язку та різноманітних інформаційних технологій.

Інформація і знання є головним продуктом виробництва інформаційного суспільства. Характерними рисами теоретичного інформаційного суспільства є:

- збільшення ролі інформації і знань у житті суспільства;
- зростання кількості людей, які займаються розробленням новітніх інформаційних технологій, вибором і використанням нових засобів подання інформації;
- зацікавленість людей у глобалізації інформаційного простору, доступі до світових інформаційних ресурсів;
- розвиток демократичних відносин в інформаційній економіці та електронному суспільстві.

Інформатизація суспільства, зокрема комп'ютеризація, становить соціальну цінність. За словами Е. Тоффлера, в інформаційному суспільстві зростає рівень свободи, незалежності, самостійності. Це створює принципово нові умови для праці, а політичні рішення мають значний вплив на всі сфери життєдіяльності людини. В той же час людина усвідомлює свої можливості та перспективи в інформаційному суспільстві [278]. Потрібно врахувати також те, що таке суспільство дуже маніпулятивне. Згідно з Д. Лайоном, сфера комунікацій виникає внаслідок застосування цих технологій та спирається на ідею нової фази в історичному розвитку передових країн, що сприяє «реальному розподілу влади й контролю в суспільстві» [115].

З інформатизацією суспільства змінюється і людина, і її світогляд, відносини людини і природи стають більш гармонійним. Е. Масуда вважає, що інформаційне суспільство сприятиме до формуванню принципово нового типу людини – більш «людяної», екологічно зорієнтованої [141].

Отже, в новому інформаційному суспільстві людина змушена постійно підвищувати рівень своїх знань. Важливий контакт в інформаційному суспільстві проявляється на ранніх етапах формування людини, вже зі школи (у широкому сенсі).

Бурхливий розвиток суспільства спричинений впровадженням комп'ютерної техніки та інформаційних технологій та їх використанням в повсякденному житті, побуті, професійній діяльності тощо. Поява та доступність у безмежній кількості різної інформації стала однією з причин розвитку сучасного суспільства.

У документі «Інформаційне суспільство для всіх», який було розглянуто на сесії Генеральної Конференції ЮНЕСКО в 1996 році, йшлося про забезпечення кожній людині широкого та вільного доступу до інформаційних ресурсів, що необхідне для рівноправної участі в житті нової суспільної формації, а також про те, що співвідношення інформації і знань є важливим фактором подолання обмеженого доступу соціальних груп до різноманітної інформації [45].

Завдяки введенню інноваційних технологій разом засоби подання інформації охоплюють усі сфери людського буття, а це стимулює громадян бути активними користувачами. На сьогодні спеціаліст своєї справи – це фахівець з професійною підготовкою для роботи в інформаційному суспільстві, який здатний мислити, уміє виділяти головні події та відповідним чином реагувати на них, уміє працювати з різними інформаційно-комунікаційними технологіями та орієнтуватися в інформаційному просторі.

Зміст інформаційної компетентності особистості постійно оновлюється відповідно до розвитку технологій, змін у системі медіа, стану інформатизації суспільства. Інформаційне суспільство орієнтується на різноманітні досягнення в усіх галузях людської діяльності, використовуючи цю інформацію для організації роботи професіоналів, що сприяє формуванню спільних інформаційних ресурсів та структуризації інформаційного простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє стверджувати, що питання становлення та розвитку інформаційного суспільства розглядалося в багатьох у роботах з точки зору теорії постіндустріалізму, виникнення суспільства нового типу, ідеї соціальної спадковості [271].

У контексті технологічного (кібернетичного) підходу інформація прирівнюється до наукового знання.

Основоположники гуманітарного підходу (філософський, символічний, соціологічний, глобалізаційний) розглядають інформацію як соціальну комунікацію. Ідеологію інформаційного суспільства у своїх роботах розглядали Ф. Махлуп [196], М. Порат [129], Т. Умесао [103]; комп'ютеризоване суспільство, комп'ютопію – Й. Масуда [141]; філософію суспільства, в якому відбувається синтез телебачення, комп'ютерної служби та енергетики, – «телекомп'ютеренергетику» – Дж. Пелтон [129]; інформаційне суспільство з позиції суспільства послуг – Д. Белл [17]; суть інформаційного суспільства, інформаційної інфраструктури – А. Гор [345];

поняття мережевого суспільства, інформаційного суспільства – М. Кастельс [93]; світогляд інформаційного суспільства – Ф. Уебстер та ін. [284].

Т. Умесао ще у 1963 році розробив теорію про зростаючу важливість «інформації» як соціального явища, поєднуючи поняття ембріології та історії цивілізації. Ми підтримуємо його думку про те, що з розвитком засобів масової інформації та комп'ютерів інформація стане важливим економічним фактором [103]. Таким чином, він був одним з перших, хто передбачив прихід інформаційного століття.

Ф. Уебстер розробив шість окремих аналітичних концепцій соціальної інформації, які представлено в роботі «Теорії інформаційного суспільства». З 1970 року він вивчає інформатизацію вищої освіти, досліджує розвиток інформаційних і комунікаційних тенденцій, розробляє критичну концепцію, а також вивчає інформатизацію вищої освіти, вплив передових технологій на бібліотеки і нові засоби масової інформації. Останнім часом він працював над питаннями інформаційної війни та дослідження інтернет-активності в межах розслідування [284].

Термін «інформаційне суспільство» було використано в працях багатьох японських дослідників, у наукових студіях провідних американських та європейських теоретиків, які звертали увагу на значні зміни в суспільстві завдяки розширенню інформаційного простору.

Поняття інформаційного суспільства ввів у сучасну науку професор Токійського технологічного університету Ю. Хаяші [320]. Автор на рубежі 60–70-х років зазначав, що завдяки комп'ютеризації стає можливим доступ людей до достовірних і надійних джерел інформації, підвищується рівень автоматизації виробництва в усіх сферах діяльності [330]. Автор концепції вважає, що виробництво інформаційного продукту буде рушійною силою утворення й розвитку сучасного інформаційного суспільства.

У багатьох сучасних наукових публікаціях простежуємо неоднозначне тлумачення поняття «інформаційного суспільства». Разом з тим проведений теоретичний аналіз дозволяє стверджувати, що ідеологія «інформаційного суспільства» почала активно завойовувати світ на рубежі 60–70-х років минулого століття. Роботи австрійсько-американського економіста-дослідника Ф. Махлупа стали основою для визначення поняття «інформаційне суспільство». Він увів поняття «індустрії знань», до якої включив п'ять ключових складових інформаційної діяльності суспільства: освіту, наукові дослідження, засоби масової інформації, інформаційні технології та інформаційні послуги. Також у своїх роботах Ф. Махлупа показав важливість інформації та знань у сучасній економіці [196].

Приблизно в 60-і роки американський соціолог Д. Белл була запропонував концепцію «постіндустріального суспільства», яка акцентувала увагу на важливості інформації у розвитку економіки. Двома десятиліттями пізніше науковець у своїх статтях і виступах усе частіше замість терміна «постіндустріальне суспільство» вживає термін «інформаційне суспільство» [17].

На думку М. Кастельса, поняття «інформаційне суспільство» можна застосувати до будь-якого суспільства, яке використовувало інформацію і тому було інформаційними. Він вважає, що термін «інформаційна епоха» має велику цінність, оскільки дозволяє описати певний період змін, які поступово наростали, починаючи з 70-х років минулого століття. Також М. Кастельс вводить новий термін – «інформаціоналізм», який позначає «вплив знання на знання як основне джерело продуктивності», що в свою чергу приводить до появи мережевого суспільства і «нової економіки». Саме мережеві структури є одночасно і засобом, і результатом глобалізації суспільства. Розповсюдження «мережевої структури» стало визначним етапом у розвитку економіки, виробництва, культури і становлення влади. У своїх роботах М. Кастельс показує особливості переходу до «інформаційної епохи», яка

стала розвиватися за рахунок інформаційних мереж, що пов'язують між собою людей, їх діяльність та процеси, які відбуваються у державі [93].

Й. Масуда у 1980 році представив концепцію інформаційного суспільства в книзі «Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство». Він надав інформаційному суспільству більшої значущості і через зіставлення інформаційних і матеріальних цінностей віддав перевагу інформаційним [141].

У становлення концепції інформаційного суспільства значний внесок зробив Дж. Пелтон, який головним фактором суспільного розвитку вважає виробництво і використання науково-технічної та іншої інформації. Він стверджує, що інформація та знання є найважливішим в інформаційному суспільстві поряд із капіталом і працею [129].

На думку О. Білоусова, глобальна електронна цивілізація на основі поєднання телебачення, комп'ютерної служби та енергетики – телекомп'ютеренергетики – поступово веде до заміни традиційного друку електронними книгами, що в свою чергу змінює ідеологію, перетворює безробіття на забезпечене дозвілля [24].

М. Пірко розглядає інформаційне суспільство як наслідок інформаційної революції, яка, поширюючись на всі сфери життєдіяльності людини, дала можливість розглядати інформаційне суспільство як таке, що доступне кожній людині.

На підставі теоретичного аналізу наукової літератури можемо стверджувати, що перший інформаційний переворот був пов'язаний із виникненням писемності, потім з виникненням книгодруку, далі з прогресом засобів зв'язку та появою мікропроцесорної техніки і персональних комп'ютерів (нагадаємо, що термін «інформаційне суспільство» вперше почали використовувати в Японії) [227].

Терміном «інформаційного суспільства» науковці позначають суспільство, в якому надмірно циркулює високоякісна інформація, а також є всі необхідні засоби для її зберігання, перерозподілу та використання [345].

В. Извозчиков наголошує, що «термін «інформаційне» («комп'ютеризоване») слід позначати суспільство, у якому всі сфери життя та діяльності його членів охоплені комп'ютером, а телематика (служба опрацювання інформації на відстані (крім традиційних телефону і телеграфу), інші засоби інформатики як зброя інтелектуальної праці, відкривають широкий доступ до скарбів бібліотек, що дозволяє швидко робити обчислення, опрацьовувати будь-яку інформацію, моделювати реальні прогнозовані події, процеси, явища, керувати виробництвом, автоматизувати навчання і т. п.» [85].

Ми не повністю погоджуємося з цим визначенням, оскільки поняття «інформація» набагато ширше ніж «комп'ютерне», їх не можна ототожнювати. Разом з тим можна стверджувати, що характерною ознакою інформаційного суспільства є виробництво і зберігання більшістю працівників, опрацювання і використання інформації, особливо вищої її форми – знань. Воно проникає в усі сфери життєдіяльності людини, які пов'язані не лише з бізнесом, виробництвом, але й з побутом і життєдіяльністю людини. Таке суспільство багато в чому змінює ціннісні орієнтації людей залежно від наукових знань та способу їх використання [62].

Серед шляхів експлуатації інформації виокремлюють технологічний, соціальний, економічний, політичний, культурний, які мають такі характеристики:

- технологічну (сприяє поширенню інформаційних даних у всіх сферах життєдіяльності людини);
- соціальну (формування «інформаційної свідомості», інформаційної культури, широкого і вільного доступу до інформації);
- економічну (надання інформації поняття провідного ресурсу економіки);

– політичну (введення інформаційної значущості у протікання політичних процесів, що є відображенням активізації участі у протіканні цих процесів соціальних верств населення);

– культурну (визнання культурної цінності інформації, яка забезпечує духовний розвиток людей) (І. Данилюк) [59, 60].

Суспільство постійно змінюється. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, швидкий темп інформатизації суспільства сприяє тому, що виникають нові види професійної діяльності, внаслідок чого людям потрібно постійно і швидко змінюватися, навчатися жити в умовах невизначеності, співіснування з чимось новим і несподіваним.

В. Коляденко дійшов висновку, що інформація як складова інформаційного суспільства сприяє усім змінам, які відбуваються у суспільстві (економічним, соціальним, культурним). Автор описує тенденції розвитку майбутнього інформаційного суспільства, стверджуючи, що зі зростанням інформаційного впливу змінюються усі інфраструктурні галузі, зокрема культура й освіта, туризм та охорона здоров'я, транспорт і торгівля, так як їх розвиток залежить від усвідомлення, переосмислення та використання людьми значущої інформації для своїх потреб [103]. Як зазначав основоположник кібернетики Н. Вінер, «інформація є швидше справою процесу, ніж зберігання» [349].

Інформаційне суспільство являє собою нову стадію розвитку в історії людства. Усвідомлення значущості отриманої інформації є визначальним у подальшому розвитку суспільства. За визначенням М. Моїсеєва, без участі людей, людського суспільства відсутнє затвердження наданої інформації. Інформаційне багатство може слугувати планетарному співтовариству лише завдяки усвідомленню ним значення отриманої інформації та зміні стереотипів людської свідомості [203, с. 181-184].

За даними досліджень, проведених дослідниками статистики, було зроблено висновок, що наприкінці 2005 року незрозумілим залишається поняття інформаційного суспільства. Концептуальні характеристики, основні

визначення дозволяють уточнити термін «інформаційне суспільство» і його значущість для подальших змін суспільства. Ми погоджуємося з результатами аналізу Ф. Уебстера який дійшов низки важливих висновків щодо інформаційного суспільства, розглядаючи його як процес безперервної інформатизації [283, 284].

Разом з тим поняттям «інформаційне суспільство» ми будемо позначати таке суспільство, де зосереджено усю сукупність суспільних відносин у різних сферах людської діяльності (політиці, економіці, освіті, культурі, дозвіллі, особистому житті тощо), чому сприяють інформаційні технології, надаючи можливість будь-якій людині створювати, поширювати та використовувати інформацію розвивати психологічні якості для адаптації у соціумі.

В інформаційному суспільстві найважливішими продуктами виробництва є інформація і знання. Характерними рисами теоретичного інформаційного суспільства є:

по-перше, збільшення ролі інформації і знань у житті суспільства (вседоступність, вплив на розвиток особистості тощо);

по-друге зростання кількості людей, що використовують інформаційно-комунікаційні технології (будь-яка професія не обходиться без умінь застосовувати інформаційно-комунікаційні технології);

по-третє, ріст значущості інформаційної обізнаності та використання інформаційних технологій у господарських та суспільних відносинах (автоматизація виробництва, господарства, спільна діяльність тощо);

по-четверте, доступ до світових інформаційних ресурсів для задоволення потреб (усесвітня мережа Інтернет тощо).

Вважаємо, що процес взаємозближення й утворення взаємозв'язків інформаційних технологій і їх засобів дасть можливість прискорити розвиток людської діяльності в усіх сферах послуг. Усе це сприятиме прискоренню розвитку як суспільства, так і особистості.

Розвиток інформаційного суспільства має складний характер (Ю. Максименко, Л. Матохнюк), який передбачає розвиток комунікаційних мереж та систем, а також соціальних і культурних змін суспільства, збільшення обсягів виробництва в інформаційній сфері, посилення політичного впливу комунікації, зміну соціальної гармонії через доступ до інформації [133].

З урахуванням цього вважаємо, що в основі розвитку інформаційного суспільства лежать такі чинники: введення обов'язкової інформатизації системи освіти на всіх етапах освітнього розвитку людини (дошкільний заклад, середня та вища школа, перепідготовка фахівців); надання значення компетентності, професіоналізму і здібностей до творчості, креативності як одним з важливих особистісних характеристик; формування і розвиток інформаційної комунікації, для отримання інформації масовим споживачем; основним інструментом оснащення компетентної людини стає її вміння орієнтуватися в умовах мінливої соціальної реальності.

На сьогодні основна частина працездатного населення – це люди, які здобули професію уже в період активного розвитку інформатизації суспільства.

Комп'ютеризація стала обов'язковим елементом пізнання людини та навчання, роботи, побуту. Представники цього покоління використовують персональний комп'ютер як звичайний прилад повсякденного життя для задоволення необхідних інформаційних послуг.

Вільний доступ до комп'ютерної інформації залежить від оснащення необхідною технікою певного суспільства, а також від політичної спрямованості ешелонів влади. Це спричиняє зміни, які відбуваються і в суспільстві, і в у виробництві, позначаються на структурі виробничих відносин, сфері комунікацій. Інформаційне суспільство має свої етапи становлення особистості (див. вище) та критерії розвитку (табл. 1.1).

Модель інформаційного суспільства

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО	
Постіндустріальне суспільство	
<i>Суспільство, де зосереджено всю сукупність суспільних відносин у різних сферах людської діяльності (політиці, економіці, освіті, культурі, дозвіллі, особистому житті тощо) завдяки широкому використанню інформаційних комунікаційних технологій (ІКТ), які стають передумовою того, що будь-хто має можливість створювати, поширювати та використовувати інформацію і знання</i>	
Етапи створення	Критерії розвитку
Виникнення писемності	Рівень комп'ютеризації усіх сфер
Розповсюдження книгодрукування	Рівень розвитку телекомунікацій
Поширення засобів зв'язку	Ступінь оволодіння ІКТ членами суспільства
Розробка мікропроцесорів	

У міжнародно-правовому документі «Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства Окінава», 22 липня 2000 року) висвітлені основні положення формування та розвитку інформаційного суспільства у різних країнах. Визначено, що інформаційно-комунікаційні технології є:

- найбільш важливим чинником, який зумовлює специфічні особливості розвитку суспільства ХХІ століття;
- засадами становлення життєдіяльності людей, стилю їх життя, освіти, праці, співвідношення держави та людської громади; розвитку підприємництва; ефективності творчого вирішення економічних і соціальних проблем;
- специфічними особливостями широкого використання особистісного потенціалу та реалізації своїх намірів.

Функціонування глобального інформаційного суспільства засноване на демократичних цінностях (вільний обмін інформацією та знаннями, взаємна терпимість та повага до інших людей) та ін., які стимулюють розвиток людини (рис. 1.1) [214].

Рис. 1. 1. Складові розвитку інформаційного суспільства

Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [239] визначає основну стратегію подальшого розвитку інформаційного суспільства у країні, необхідність комп'ютеризації та інформатизації різних верств населення, а також введення в освітній процес на усіх етапах здобуття освіти новітніх інформаційних комунікативних технологій, які б сприяли різноспрямованому розвитку особистості; творення загальнодержавних інформаційних систем передусім у різноманітних сферах життєдіяльності людини (охорона здоров'я, освіти, науки, культури, охорони довкілля); покращення стану інформаційної безпеки в умовах використання новітніх ІКТ.

У цьому Законі зазначено, що використання нових інформаційних технологій сприятиме покращенню життєвих умов людей, економічному зростанню країни, забезпеченню прав і свобод людини, надаватиме можливості вільного доступу до необхідної інформації: закладам освіти, охорони здоров'я, адміністративним органам державної влади та місцевого самоврядування, розширюватиме можливості для отримання роботи, забезпечення соціального захисту людей з особливими потребами та людей, яким необхідна соціальна допомога.

Вважаємо, що процес взаємозближення й взаємозв'язку використання інформаційних технологій і отримання послуг допоможе розвивати торгівлю та в більшому масштабі допомогти населенню.

Усе це приведе сприятиме прискоренню розвитку як суспільства, так і особистості.

Від інформації у сучасному світі залежить ефективність життєдіяльності сучасного людини. На сьогодні інформація і знання стають все більш важливим фактором, рушійною силою економічного розвитку й процвітання суспільства. Успіх соціалізації особистості залежить від ефективності її участі в інформаційних системах [230].

Ефективність життєдіяльності розглядаємо як найповніше задоволення людиною життєвих потреб та цілей шляхом обрання нею оптимальної мотивації та шляхів досягнення мети.

Рівень розвитку суспільства характеризується можливостями його поінформованості, безпекою отримання і користування інформації, забезпеченням правил користування певною інформацією [306]. Українське інформаційне законодавство гарантує надання послуг національної безпеки щодо отримання інформації та її користування, достатню розвиненість технологій і засобів розвитку захисту інформації, забороняє монополізм в даній у цій галузі, передбачає уведення запобіжних заходів щодо інформаційно-деструктивних технологій впливу на свідомість населення, захист авторських прав тощо.

Інформаційно-комунікативні засоби досить активно розвиваються, постійно змінюючи обсяг інформації, удосконалюються технічні засоби її збереження, опрацювання та висвітлення.

Сучасні інформаційні і телекомунікаційні технології (ІТТ) досить вагомо впливають на зміну суспільстві. Це зміни і в соціальній сфері, економічній, освітній, сфері демократії тощо. Йдеться про те, зазначені технології зумовлюють розвиток суспільних відносин, вироблення продуктів, надання послуг не лише у виробничій сфері, а і в організації дозвілля людей, що поступово підвищує їх компетентність як інформаційно обізнаних. Людина володіє своєчасно отриманою інформацією, вона може розраховувати на подальше просування кар'єрними сходами і подальше вдосконалення своїх навичок і знань, адже основним інструментом оснащення компетентної людини стає її вміння орієнтуватися в умовах мінливої соціальної реальності.

У Законі України «Про вищу освіту» [238] поняття компетентність охарактеризовано як динамічну комбінацію знань, умінь, практичних навичок, використання різних механізмів та процесів мислення, формування професійних, світоглядних та громадянських якостей, що сприяє успіху в професійній та подальшій освітній діяльності, а також є свідченням здобутих результатів навчання на певному освітньому рівні.

Словник психологічних понять за редакцією М. Варія визначає поняття компетенція як коло обов'язків, завдань та прав індивіда, які він може вирішувати [36]. Компетентність – це інтелектуально та особистісно зумовлена соціально-професійна життєдіяльність людини, що ґрунтується на знаннях.

А. Хуторської визначає поняття компетенції як сукупність взаємозалежних якостей особистості, а також знань, умінь і навичок, що визначають дії та характеристики стосовно певного кола предметів і процесів, необхідні для отримання продуктів діяльності стосовно них. Поняття компетентність дослідник характеризує як якість особистості, що

вже реалізувалася, як володіння людиною відповідною компетенцією, що свідчить про її особистісне ставлення до предмета діяльності [292].

Дослідники О. Пометун [234], О. Проворов [240], О. Смолянинова [261], А. Хуторської [292] та ін. визначають компетенцію як коло повноважень, соціальну вимогу, а компетентність розуміють як здатність особистості. Т. Гудкова [53], О. Зеєр [82], А. Миролюбов [202] компетенцію та компетентність розглядають як слова-синоніми. К. Махмурян [197], І. Перестороніна [221], Е. Соловова [266], В. Софронова [267] визначають компетенцію як складову компетентності, а компетентність – як інтегровану якість особистості.

У тлумачному енциклопедичному словнику «компетенцію» окреслено як коло повноважень, наданих законом, установою або іншим актом конкретному органу чи посадовцю; як здобуті знання або особистий досвід у будь-якій галузі виробництва [276, с. 245].

Поняття «компетенція» (лат. *competere* означає відповідати, підходити) С. Бондар трактує як вимогливість до різних рис (професійних, особистісних) працівників будь-якої професійної групи; як здатність особистості вирішувати професійні завдання на певному рівні; уміння вирішувати проблеми на засадах володіння готовою інформацією, активізацією досвіду та інтелекту [29, с. 8].

І. Соколова трактує компетенцію вчителя як складне професійно-індивідуальне новостворення, що виникає на основі поєднання досвіду (соціального, професійного та особистісного), знань, умінь і навичок та у сукупності зумовлює готовність та здатність людини до успішного виконання професійних завдань педагогічної діяльності, творчої взаємодії з учнями, колегами, батьками, забезпечуючи своєрідний прояв індивідуально – психологічних особливостей самореалізації педагога [264, с. 70].

Компетенція (від лат. *competere* – відповідати, підходити) – здатність особистості застосовувати знання, уміння, навички, користуватися своїм

практичним досвідом для розв'язання завдань загального типу, а також у певній широкій галузі знань [131].

У Міжнародному департаменті стандартів для навчання, досягнення та освіти компетентність потрактовано як спроможність кваліфіковано виконувати діяльність, завдання або роботу [347].

Ми поділяємо думку щодо компетентнісного підходу загалом, який має забезпечити вищий рівень компетентності об'єктів навчання, що репрезентується сформованістю у суб'єкта саморегуляції інтелектуальної та моральної сфер особистості, здатністю ефективно вирішувати життєві проблеми.

У таблиці 1.2 наведено основні компетенції у різних країнах ближнього зарубіжжя, якими повинен володіти випускник.

Таблиця 1.2

Перелік ключових компетенцій / компетентностей у країнах зарубіжжя

Країна / автор	Ключові компетенції / компетентності	
Міжнародний проект «DeSeCo»		
Австрія	предметна; особистісна	соціальна; методологічна
Бельгія	соціальна; мотиваційна; функціональна	позитивне ставлення; здатність думати і діяти самостійно
Нідерланди	розвиток особистості; громадянина; підготовка особистості до праці	розвиток відповідальності
Німеччина	інтелектуальні знання; навчальна; інструментальна	соціальна; ціннісні орієнтації
Фінляндія	пізнавальна; соціальна; творча; педагогічна	адміністративна; стратегічна; різні навички та знання

Міжнародний проект ДЕЛФІ	
Б. Оскарссон	основні (грамота, вміння рахувати), життєві (самоврядування, відносини з іншими людьми); ключові (комунікація, вирішення проблем); соціальні і цивільні (соціальна активність, цінності);
	підприємницькі (дослідження ділових можливостей); управлінські (консультування, аналітичне мислення); широкі (аналіз, планування, контроль)
Рішення Ради Європи	
В. Хутмахер (W.Hutmacher)	політичні, пов'язані з життям у багатокультурному суспільстві; комунікативні, що поєднують усну та письмову комунікацію; інформативні компетенції, що спираються на зростання рівня інформатизації суспільства; здатність учитися впродовж життя.

Це визначення акцентує увагу на тому, що майбутній фахівець має відповідати певним вимогам і за допомогою своїх знань і умінь успішно розв'язувати завдання як загального типу, так і специфічної діяльності у визначеній широкій предметній галузі [327].

Таким чином, ми розрізняємо поняття компетенція та компетентність, співвідношення яких представлено у таблиці 1.3.

В енциклопедії практичної психології якість особистості визначено як стабільні внутрішні особливості людини, що оцінюються позитивно. Є така класифікація якостей особистості: внутрішні якості (утворюють багатий внутрішній світ людини тощо) і зовнішні (поведінка, імідж тощо) [233].

Особливу цінність мають внутрішні якості:

– уміння подивитися на ситуацію з різних сторін (уміння аналізувати отриману інформацію в інформаційному суспільстві тощо);

- уміння піклуватися про інших;
- уміння думати, свобода мислення (вміння лаконічно, чітко, в зрозумілій для всіх людей формі надавати інформацію, на основі аргументів відстоювати свою точку зору тощо);
- позитивне світосприйняття, позитивно налаштований емоційний настрій тощо;
- мудрість (відповідальність за розповсюджену, збережену інформацію; досвід використання інформації тощо).

Таблиця 1.3

**Тлумачення науковцями категорій «компетенція» та
«компетентність»**

Автор	Поняття компетенція	Поняття компетентність
О. Пометун, О. Проворов, О. Смолянинова, А. Хуторський	Компетенція – коло повноважень, соціальна вимога	Компетентність – здатність
О. Зеєр, Т. Гудкова, А. Мироліубов	Слова-синоніми	
К. Махмурян, Е. Соловова, В. Софронова, І. Перестороніна.	Компетенція – складова компетентності	Компетентність – інтегрована якість особистості
Ю. Максименко, Л. Матохнюк	Компетенція – коло повноважень, соціальна вимога	Компетентність – інтегрована якість особистості

На основі цього ми вважаємо, що **компетенція** – це формально описані вимоги до якостей особистості та професійних вимог, які необхідні для виконання певного виду діяльності, а **компетентність** – це інтегрована якість особистості, цілісна, динамічна система особистісних здатностей, які дозволяють свідомо і творчо визначати та здійснювати свою професійну діяльність.

За визначенням О. Спіріна, поняття «інформаційна компетентність» – це здатність особистості використовувати інформаційні технології для умілого подання та оперування інформацією з метою задоволення як власних потреб, так і суспільних вимог щодо розвитку загальних та професійно-спеціалізованих компетентностей [268].

П. Беспалов робить висновок про те, що «інформаційна компетентність» – це інтегральна характеристика особистості, яка формується на основі здобутих знань і їх використання у навчальній і професійній сфері за допомогою освоєння комп'ютерної техніки та елементарних умінь комп'ютерного мислення [19, с. 46].

Інформаційна компетентність, на думку Н. Гендіної, полягає у тому, що особистість володіє здатністю орієнтуватися у великому об'ємі інформації, вміннями працювати з різними видами інформації, знаходити і відбирати необхідний матеріал, класифікувати його, узагальнювати, критично до нього ставитися, що допомагає вирішувати інформаційні проблеми [44, с. 121].

Як зазначає Л. Петухова, найбільш широким поняттям є інформаційна компетентність, що передбачає найрізноманітніші процеси інформаційної діяльності. У різноманітних сферах діяльності інформаційна компетентність – це здатність до здобуття та перетворення інформації, тобто здобуття певного обсягу знань, набуття умінь і навичок та перетворення у різних галузях людської діяльності» [225, с. 3–5].

Отже, характеризуючи поняття інформаційної компетенції, слід говорити про те, щодо педагогічної діяльності його визначають як системний обсяг знань, умінь і навичок, бажання перетворювати, передавати та

використовувати інформацію у діяльності педагога, якісно виконуючи свої професійні обов'язки.

Поняття «інформаційна компетентність» достатньо широко використовують на етапі розвитку сучасної педагогіки (В. Акуленко [12], Н. Баловсяк [64], М. Дзугоєва [81], Л. Семенова [255]) щодо використання технологічних засобів.

С. Каракозов розглядає це поняття з точки зору професійної діяльності викладача. Саме тому він вживає поняття «інформаційної компетентності викладача», трактуючи його як складову загальної педагогічної культури, що є найважливішим показником професійної майстерності і відповідності світовим стандартам у сфері вищої освіти [92, с. 41-55].

О. Євладова визначає інформаційну компетентність як інтегральну якість особистості, що характеризує вміння вирішувати типові завдання, які виникають в реальних життєвих ситуаціях, із застосуванням сучасних інформаційних технологій задля досягнення значущих цілей [72, с.76].

Дещо конкретизує це визначення Н. Гендіна, яка пов'язує з поняттям інформаційної компетентності вміння особистості вибирати з потоку інформації необхідний матеріал, класифікувати його, узагальнювати, визначати його важливість, вміння критично ставитися до нього, на основі здобутих знань вирішувати будь-яку інформаційну проблему, пов'язану з професійною діяльністю [44, с. 125].

Отже, у педагогічній діяльності «інформаційну компетентність» розглядають як складне індивідуально-психологічне утворення, що сформоване на основі об'єднання теоретичних знань, практичних умінь і певного набору особистісних якостей. Щодо теоретичних знань, то вони виникають на базі інноваційних педагогічних технологій, а особистісні якості педагога – це грамотність, вміння активно самостійно обробляти інформацію, приймати принципово нові рішення в непередбачених ситуаціях.

Продовжуючи подальший розгляд поняття інформаційної компетентності, звернемося до наступних досліджень.

А. Єлізаров поєднує у понятті інформаційно-комунікативної компетентності вчителя сукупність знань, умінь та досвіду. За його словами, саме досвід є суттєвою складовою виконання професійних функцій [74]. Формування досвіду відбувається як на етапі навчання роботи з комп'ютером, так і у процесі подальшого його використання як засобу отримання інформації, подальшого навчання та професійної діяльності. Поступово це сприяє особистісній зрілості.

С. Литвинова трактує інформаційно-комунікативну компетентність розуміє як розвиток здатності учителя-предметника орієнтуватися в інформаційному просторі, отримувати інформацію та оперувати нею відповідно до особистих потреб, досвіду, вимог сучасного суспільства. Це означення дає можливість зрозуміти, що інформаційно-комунікативна компетентність є інтегральною якістю особистості та сприяє розвитку умінь вчителя використовувати інформаційно-комунікативні технології у своїй професії [121, с. 25–30].

У своїх дослідженнях О. Яскевич доходить до висновку, що розвиток інформаційно-комунікативної компетентності відбувається завдяки вмінням збору, опрацювання та використання інформації, необхідної для особистісної реалізації у своїй професійній діяльності. Найважливішими якостями дослідниця називає такі: готовність до планування власної професійної діяльності, гнучкість розуму та позиції, що означає готовність розглядати різні варіанти рішень, збирати та аналізувати інформацію для прийняття рішень, наполегливість у розв'язанні завдань та ін. [323].

«Варто чітко розмежовувати поняття «інформаційна компетенція» та «інформаційна компетентність», – зазначає Л. Шевчук. З однієї точки зору, інформаційна компетентність – це компетентність індивіда в роботі з інформацією, а з іншої – це комп'ютерна грамотність, тобто вміння працювати з комп'ютером та ІКТ [304].

Ми вважаємо поняття інформаційної компетенції більш ширшим, ніж поняття інформаційної компетентності. Пояснюємо це тим, що інформаційна компетенція спирається на збагачення досвіду роботи із самою інформацією, а не лише з її засобами. Важливими є і уміння критично сприймати засоби інформації, знаходити суттєву інформацію, здійснювати диференційовану оцінку та самостійну обробку.

Інформаційно-комунікаційну компетентність (ІК-компетентність) дослідники Б. Юссеф, М. Дагман трактують як сукупність знань, вмінь та ставлень, необхідних для використання інформаційних та комунікаційних систем. Особливе значення, на думку вчених, має здатність здійснювати веб-дизайн, розробляти презентації, використовувати графічні програми, відомості онлайн-бібліотек, веб-браузерів, програми Word тощо [310, с. 3 – 14].

За словами J. Romani, інформаційно-комунікаційна компетентність спирається на уміння людини орієнтуватися в інформаційному просторі, оперувати даними на основі використання сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій, керуючись потребами ринку праці та вимогами ефективності виконання професійних обов'язків [348].

Вивчення зазначеного феномену передбачає також включення таких елементів, як ціннісні орієнтації, уміння критично ставитися до інформації, отриманої з різних інформаційних джерел та за допомогою інформаційно-комп'ютерних технологій.

Науковці ключовими компетентностями у сфері ІКТ називають також цифрову грамотність, електронну компетентність (е-компетентність) та ін.

У тексті Концепції «Нова українська школа» поняття інформаційно-цифрової компетентності потрактовано, як здатність до критичного використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для створення, пошуку, опрацювання, обміну інформацією на роботі, у публічному просторі та приватному спілкуванні. Основою програмування, алгоритмічного мислення, роботи з базами даних, засвоєння і застосування навичок безпеки в

інтернеті та кібербезпеки, розуміння етики роботи з інформацією визначено інформаційну та медіа-грамотність [106].

Важливими є результати дослідження «Цифрова компетентність на практиці: рамковий аналіз», де зазначено, що в рамках «Європейських рекомендацій Євросоюзу (2006 р.)», яке оприлюднила Європейська комісія, інформаційно-цифрову компетентність країни Європейського Союзу вважають однією з ключових у контексті навчання упродовж життя [331]. Її охарактеризовано як здатність особистості, що ґрунтується на впевненості, критичності та творчості у використанні інформаційно-комунікаційних технологій для досягнення цілей, в галузі роботи, зайнятості, навчання, дозвілля, участі у житті суспільства. Цю компетентність вважають універсальною, тому що вона сприяє досягненню інших компетентностей, які стосуються сфери мов, математики, вміння навчатися, культурної обізнаності тощо. Зазначена компетентність також відноситься до так званих навичок XXI століття, яких мають набути всі громадяни для активної участі у житті суспільства і розвитку його економіки.

У Європейській рамці відповідності визначено вісім категорій ключових компетентностей для навчання впродовж життя: спілкування рідною мовою; спілкування іноземними мовами; математична компетентність та компетентність у галузі науки та технологій; цифрова компетентність; уміння навчатися; соціальна та громадянська компетентності; ініціатива та підприємництво; культурна обізнаність та самовизначення [328].

Основними характеристиками ключових компетентностей є те, що вони багатofункціональні, наскрізні, відносяться до ментальної діяльності високого порядку й багатовимірні.

Зарубіжні системи освіти визначають такі категорії у межах поняття інформаційно-комунікативної компетентності: цифрова грамотність (digital literacy), технологічна грамотність (technology literacy), інформаційна грамотність (information literacy), ІКТ-компетентність, інформаційно-

комунікаційно-технологічна компетентність, ІКТ-навички, інформаційно-комунікаційно-технологічні навички (ICT skills) та ін. [339].

Найчастіше у міжнародних публікаціях, документах одночасно з ІК-компетентністю використовують поняття цифрової грамотності. Ця дефініція заслуговує на увагу, оскільки вона фігурує у переважній більшості міжнародних документів та освітніх стандартах багатьох країн. У поняття цифрової грамотності вкладають ті характеристики, які є важливими для компетентності. Головне місце серед них займає не лише власне грамотність, але й здатність та спроможність висловлювати судження й проявляти власну позицію щодо застосування ІКТ.

Поняття цифрової грамотності охоплює уміння визначати завдання та пропонувати рішення; уміння знаходити інформацію відповідно до поставленої мети та оцінювати її; повідомляти та обговорювати як власні методи вирішення проблеми, так і отримані результати.

Разом з цим дослідники розглядають і складові цифрової грамотності для учня. До них зараховують здатність визначати, знаходити, оцінювати, створювати, спілкуватись, тобто комунікувати [331]. Можна зробити висновок про те, що цифрова грамотність охоплює не тільки показники знань та освіченості, а й особистісні якості, які формуються у людини разом зі здобуттям необхідного обсягу знань.

За визначенням Європейської комісії у Норвегії цифрова компетентність – це впевнене застосування технологій отримання інформації, необхідної для роботи, дозвілля і суспільства. Основою цієї компетентності є навички, які є базовими при роботі з ІКТ: отримання, оцінювання, зберігання інформації, подання і обмін інформацією, спілкування та участь у соціальних мережах через Інтернет-систему [331].

Цифрова компетентність передбачає впевнене і критичне застосування технологій інформаційного суспільства (англ. Information Society Technology) для роботи, відпочинку та спілкування. Її у 2006 році Європейський

парламент та Рада Європейського Союзу назвали однією з ключових компетентностей для навчання впродовж життя [347].

Якщо говорити про європейський освітній простір, то поняття компетентності педагога там не має єдиного визначення. Зазвичай науковці використовують таку термінологію, як цифрова компетентність (англ. digital competence), цифрова грамотність (англ. digital literacy), інформаційно-комунікаційно-технологічна компетентність (англ. ICT competence), інформаційно-комунікаційно-технологічна грамотність (англ. ICT literacy) та інші. Так, наприклад, в аналітичній записці Інституту перспективних технологічних досліджень Об'єднаного дослідницького центру Європейської комісії «Цифрова компетентність для навчання впродовж життя» («Digital Competence for Lifelong Learning») вказано, що професійна підготовка усіх майбутніх вчителів має передбачати формування високого рівня цифрової компетентності, зокрема не лише навички користувача інформаційно-комунікаційних технологій, а й на вміння використовувати ІКТ у своїй професійній діяльності [343].

Електронна грамотність – система знань, умінь й навичок для виконання професійних завдань за допомогою інформаційних, електронних технологій. Насамперед йдеться про застосування комп'ютерів, мультимедійних засобів у будь-якій професійній діяльності, дистанційному, мережевому навчанні тощо.

На основі проведеного аналізу вважаємо, що складовими інформаційної компетентності особистості є цифрова грамотність, електронна грамотність, ІКТ- грамотність.

В. Ребрина поняття цифрової культури трактує як володіння вчителем такими ІКТ-компетентностями: комп'ютерна грамотність, інформаційна грамотність (інформаційна культура), мультимедійна грамотність, грамотність комп'ютерної комунікації [244, с. 27-32].

Уміння вчителя експлуатувати сучасну цифрову техніку, а також володіння сучасними інформаційно-комунікативними технологіями позначають поняттям цифрової культури педагога.

Для глибокого осмислення заявленої наукової проблеми необхідно розмежувати поняття інформаційна, медіа- та ІКТ-грамотність. Інформаційна грамотність спирається на уміння швидко та грамотно відшукувати інформацію, критично ставитися до неї, з високим рівнем компетентності оцінювати її, правильно та творчо використовувати дані для вирішення актуальних проблем. Сюди також можна зарахувати розуміння етичних правил, правових питань, пов'язаних з вирішенням питань доступу та використання інформації.

Забезпечення розуміння побудови медіа-повідомлень, визначення інструментів та умов їх створення, характеристик є визначальним для поняття медіа-грамотності. Тут важливим є також усвідомлення та вибір засобів інтерпретації отриманої інформації різними людьми, оцінювання різних точок зору, визначення того, як взаємозалежність медіа-повідомлень з ціннісними нормами та точкою зору особистості впливає на думки та поведінку.

Ціннісним у медіа-грамотності є розуміння підґрунтя та базових етичних/правових засад. У свою чергу грамотність у галузі інформаційно-комунікаційних технологій – це цілеспрямоване використання цифрових технологій, інструментів, комунікаційних мереж для подальшого функціонування в інформаційному суспільстві знань. У цьому випадку комп'ютерні технології використовують як інструмент для спілкування, організації дослідження, оцінювання інформації, володіння базовим розумінням етичних/правових питань, пов'язаних з доступом до інформації та її використанням.

Ми поділяємо думку О. Конта, Г. Спенсера щодо того, що механізм входження індивіда в суспільство, вплив соціально-інформаційного середовища на розвиток та становлення особистості часто змінюється

[105, 102]. Пропонуємо розвиток інформаційної компетентності особистості розглядати як взаємопов'язаний тристоронній процес, який включає в себе, з одного боку, усвідомлення індивідом досвіду розвитку суспільства шляхом входження в інформаційне середовище; з іншого боку, прояв внутрішнього світу особистості за рахунок діяльності, комунікації, а також, активне самосвідоме відтворення особистістю інформаційної реальності.

На нашу думку, соціальне середовище є важливою детермінантою становленням особистості. Враховуючи сучасні погляди щодо інформатизації, можна виділити такі її складові: соціальні потреби, інтереси, свідомість (духовність), організація, матеріально-технічні засоби, предмет, умови, результати діяльності. Всі ці елементи відіграють важливу роль у процесі розвитку інформаційної компетентності особистості.

Як бачимо, аналіз різноманітних дефініцій засвідчує неоднозначність їх тлумачень. Однак в найзагальнішому вигляді інформаційну компетентність особистості можна розглядати як інтегративне утворення особистості, що об'єднує знання про основні методи інформаційних технологій; уміння використовувати наявні знання для вирішення поставлених нагальних завдань; навички використання комп'ютера й технологій зв'язку; здатності подавати повідомлення і дані в зрозумілій для реципієнта формі; здібності й готовності до ефективного застосування сучасних засобів інформаційних та комп'ютерних технологій для вирішення завдань у професійній діяльності та повсякденному житті.

Отже, поняття інформаційна компетентність особистості позначає спрямованість особистості на забезпечення ефективності життєдіяльності в інформаційному суспільстві.

1.3. Теоретико-психологічні проблеми використання інформаційно-комунікаційних технологій в інформаційному суспільстві

Інформаційно-комунікативні технології та системи засобів масової інформації стрімко розвиваються на сучасному етапі інформаційно-комунікативних технологій. Такий швидкий розвиток потребує досить вагомої підготовки особистості до умілого користування комп'ютерними технологіями. Для України, яка планує інтегруватись до європейського простору, вирішення проблем забезпечення інформаційної компетентності учнівської молоді набуває стратегічного значення. Про це йдеться у Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Законі України «Про освіту», «Національній доктрині розвитку освіти», «Концепції загальної середньої освіти» [238].

Взаємопов'язаними мають бути функції, соціальні ролі трьох соціальних інститутів: освіти, засобів (інституту) масової інформації та сім'ї. Перебування особистості в інформаційному середовищі не може мати стихійний характер, усі зазначені джерела інформації для адекватного сприйняття їх індивідом мають бути узгодженими не лише в часі, а й кількісно.

На взаємодію з різноманітними медіа (телебачення, Інтернет, кіно, преса, радіо) припадає значна частина вільного часу громадян, чим зумовлюється вагомий вплив медійних засобів на всі верстви населення. Як активні користувачі різних медіа, люди, не завжди розуміють справжнього змісту повідомлення, мотивів й механізмів його створення.

Сучасне суспільство потребує інформаційно-компетентної особистості, яка може брати участь у розвитку економіки, науки, культури суспільства. З огляду на це сьогодні першорядними стають завдання створення умов для виявлення і розвитку здібностей людей, задоволення їхніх інтересів та потреб, розвитку пізнавальної активності та творчої самостійності.

На заклади освіти, засоби медіа, батьків, навколишнє середовище за таких обставин покладається особлива відповідальність за вирішення проблем, пов'язаних із соціалізацією молоді у високотехнологічному, інформаційному середовищі. Вони повинні навчити її бути грамотною і разом з тим творчою у споживанні інформації, сформувати у вихованців комунікативні уміння і компетентність, забезпечити їх інформаційно-технічну та технологічну підготовку (Т. Грицька) [50]. Саме тому, насамперед батьки, вчителі, викладачі, що є основними носіями досвіду, знань, умінь і навичок повинні бути медіа-грамотними, медіа-освіченими, медіа-компетентними тощо.

Загальні питання медіа-освіти, визначення термінів, структури, педагогічних аспектів, застосування медіа-освіти та її засобів у різних ділянках суспільного життя, а також навчання розглядають в своїх працях науковці Н. Духаніна [69], А. Новікова [213], А. Орлов [218], О. Орлова [219], А. Федоров [285], А. Шаріков [301] та ін. Окремі аспекти вище зазначеної проблеми окреслили у власних дослідженнях Л. Мастерман [344], Л. Найдьонова [208], Г. Онкович [217], Б. Потятинник [235], Н. Саєнко [251], О. Сербенська [256], О. Тягло [281], І. Чемерис [295], О. Янишин [319] та ін. Проблеми медіа-культури як компонента освіти, соціалізації учнівської молоді висвітлені в роботах Н. Лавриченко [113, с. 13–20], Л. Масол [140]. Незважаючи на це питання щодо готовності особистості до використання медіа-засобів, особливо з психологічної точки зору, залишається актуальним і сьогодні.

Як було вже зазначено, створення високоякісного інформаційного середовища є ключовим завданням на сучасному етапі розвитку суспільства. Впровадження та використання широкими масами інформаційно-комунікативних технологій у всіх сферах життя робить проблему комп'ютеризації однією з найважливіших.

Використання інформаційно-комп'ютерних технологій вимагає комплексного інформаційно-ресурсного і методичного забезпечення. Навчання має орієнтуватися на перспективи розвитку сучасного суспільства та спрямованість особистості до інформаційного суспільства, що визначає обов'язковість використання у сучасному освітньому процесі нових інформаційних технологій.

Що стосується освітнього середовища слід зазначити, що на сьогодні кожна навчальна дисципліна можна суттєво вплинути на процес становлення особистості, на вибір методів вирішення не тільки шкільних завдань, а й проблем навколишнього середовища. Сучасна людина повинна бути компетентною у використанні інформаційних технологій, тобто таких, що застосовуються у сучасному освітньому процесі та у повсякденному житті.

Завдяки використанню нових інформаційних технологій відкривається доступ до різноманітних джерел інформації, що підвищує ефективність самостійної роботи, виникають нові можливості для використання творчого підходу, формуються професійні навички, впроваджуються нові форми і методи навчання.

Разом з тим ІКТ має розвивати здібності до сприймання й розуміння медіа-текстів, здатність до аналізу змісту культурної, політичної та іншої інформації, готуючи таким чином молодь до активного життя в суспільстві. Тісно із цим пов'язане й завдання розвитку критичного мислення, комунікативних здібностей дітей. З цими проблемними питаннями дітям та молоді допоможуть розібратися передусім досвідчені педагоги. Саме тому дуже важливою складовою становлення особистості на сучасному етапі розвитку суспільства є оволодіння комп'ютерною технікою, інформаційними технологіями. Високий рівень компетентності сприяє ухваленню творчих рішень, умілому використанню теоретичних знань та практичних умінь щодо ІКТ.

Спектр мотивації особистості до роботи з інформаційно-комунікаційними технологіями дуже широкий. Сюди можна зарахувати вимогу часу, необхідність і потребу суспільства, технологічний прогрес, осучаснення освіти, потребу в підвищенні кваліфікації та самоосвіті, а також вимоги посади, адміністрації та ін.

На виконання наказу Міністерства освіти і науки України щодо стовідсоткового оволодіння вчителями загальноосвітніх навчальних закладів основами інформаційно-комунікаційних технологій фактично усі педагоги повинні орієнтуватися в інформаційному просторі, володіти комп'ютером, уміти отримувати інформацію, оперувати нею, для задоволення власних потреб і вимог сучасного високоінформативного суспільства.

Ось чому на запитання «Чи маєте Ви навички роботи з комп'ютером?» близько 97 % опитаних дали позитивну відповідь. Але ця відповідь, як виявлено, є дуже суб'єктивною.

У навчально-виховному процесі шкільна медіа-освіта охоплює інтегровану медіа-освіту, а це – використання дидактичних інформативних засобів, спеціальних гуртків, факультативів, навчальних курсів, що є прикладом гурткової, студійної та інших форм позакласної роботи [107]. Така робота формує усі вищі психічні функції, серед яких важливе місце належить критичному мисленню, комунікаційної медіа-компетентності. Впровадження медіа-дидактики в освітньому середовищі дозволяє поєднувати потенціал усіх програмних медіа-засобів, інформаційно технологічних засобів, комп'ютерної техніки, навчальних Інтернет-ресурсів (дистанційне навчання, Освітні веб-сайти та форуми), програми Microsoft Office PowerPoint, інтерактивних дошок, розробку тестових програм [37].

Важливо зрозуміти, як вчителі використовують ІКТ технології у навчальному процесі і які труднощі повинні долати. У результаті опитування, яке було проведено на базі Комунального вищого навчального закладу «Вінницька академія неперервної освіти», встановлено, що вік 76 % вчителів природничо-математичних дисциплін – це рання дорослість, що свідчить про

потужний потенціал розвитку особистості. Оскільки в цьому віці продовжується психічний та особистісний розвиток людини, розширюються можливості як суб'єкта діяльності, пізнання, спілкування. У дорослому віці кожна людина стає відповідальною не лише за власні життєві завдання, але й за долю інших людей, зокрема дітей. Досягнення соціальної зрілості є передумовою самостійності дорослої людини на роботі, розкрити її здібностей і досягнення мрій. У цьому віці людині притаманна здатність критично ставитись до життєвих цінностей, роздуми про правильність обраного шляху, пошук нової ідентичності.

Установлено, що серед інформаційно-комунікаційних технологій, що їх використовують педагоги у навчально-виховному процесі, є такі: програмні продукти навчального призначення – 21 %; предметні програми – 33 %; тестові програми – 19 %; інтерактивні дошки – 5 %; Інтернет ресурси (освітні веб-сайти) – 23 %; інше – 0 %. Що стосується офісних додатків Microsoft Office, які найчастіше використовуються, то до них можна віднести Microsoft Office Word – 46 %, Microsoft Office Excel – 17 %, Microsoft Office PowerPoint – 37 % [149].

Але тут освітяни повинні долати низку труднощів, про що зауважили 74 % опитаних респондентів. Серед найбільш розповсюджених з них можна виділити низький рівень знань роботи з офісними додатками Microsoft Office Excel, PowerPoint; роботи та пошуку інформації в Інтернеті; роботи з ППЗ (Advanced Grafer); що створення сайту та блогу викладача; усунення несправностей та технічних збоїв тощо.

Окрім цих, є ще такі труднощі: невпевненість у собі своїх силах, низька мотивація до роботи з ІКТ, нервові зриви, фізична втома, перевантаження, побоювання «зробити щось не так», відчуття «не сприйняття учнями матеріалу» тощо. Названі причини можуть призвести до емоційного й професійного вигорання, невпевненості у своїх силах, до психічних і фізичних захворювань та ін.

Особливе значення для успішного використання педагогами ІКТ у навчально-виховному процесі має медіа-грамотність. Вона є базою, основою для здобуття необхідних знань; сприяє розвитку таких інтелектуальних психічних процесів, як мислення, уява, пам'ять; формує вольові якості, необхідні педагогу для роботи. Серед професійних рис сучасного вчителя особливе місце належить організаційним здібностям, педагогічним умінням, володінню комп'ютерною технікою, відкритості, гнучкості, готовності до співробітництва [149].

До суб'єктивних умов професійної діяльності варто також зарахувати рівень усвідомлення педагогом своїх психічних властивостей, якостей, ступеня розвитку психічних пізнавальних процесів, емоційно-вольової сфери, психомоторики, рівня знань, навичок, а загалом – здібностей, які дозволяють зробити своєчасні й адекватні висновки .

Отже, серед проблем, пов'язаних з використанням інформаційно-комунікаційних технологій в умовах сучасного суспільства, виокремлюємо не тільки уміння та навички використання інформаційно-комунікаційних технологій, але й важливі психологічні аспекти роботи з інформаційно-комунікаційними технологіями. Таким чином, підвищити ефективність роботи особистості не можна без урахування її індивідуальних особливостей та відповідності особистісних якостей вимогам фаху, конкретної професії. У процесі підготовки особистості для використання інформаційних технологій особливу увагу слід приділяти розвитку рис новаторства, креативності, адже інформаційно компетентна особистість повинна бути готовою до свідомих, відповідальних і інтелектуально правильних дій в умовах сучасного розвитку інформативного суспільства, інформаційних технологій, технічного та інформаційного навчання.

Основні завдання освіти полягають в належній підготовці підростаючого покоління до активного життя в умовах інформаційного середовища, застосуванні оптимальних засобів сприйняття різної інформації, у тому, щоб навчити людину розуміти її, усвідомлювати наслідки

інформаційного взаємозв'язку з інтенсивністю розвитку психічних явищ, використовувати різні способи взаємодії за допомогою невербальних засобів спілкування та комп'ютерної техніки. Необхідність компонентів медіа-освіти пояснюється значущістю цього феномену для розвитку особистості на різних вікових етапах. Особливо важливим залишається питання впливу інформаційно-комунікаційних технологій на розвиток особистості.

XXI століття характеризується активним зростанням кількості користувачів комп'ютерних технологій. Широко розповсюдженими є комп'ютерні мережі, різноспрямовані комп'ютерні програми. Ці складові є тими чинниками, що впливають на кожного споживача. Вся наша культура, буття стають більш залежними від технологій, а це призводить до того, що у більшості людей, насамперед у дітей, виникають проблеми. Розвиток глобальних інформаційно-комунікаційних технологій у наш час дуже стрімкий, а їхні можливості для суспільства починають масштабно використовуватися.

Інтернет постійно удосконалюється і, поступово охоплюючи всі покоління, стає головним атрибутом життєдіяльності, надаючи населенню інформацію з вирішення питань роботи, навчання, освіти, спілкування тощо. Але, безупинно впливаючи на особистість, Інтернет-комунікації можуть приносити не лише користь, а й завдавати шкоди. Особливої уваги потребують діти, які через свої психологічні особливості вразливі щодо впливу Інтернет-інформації.

Проблему Інтернет-комунікацій, впливу соціальних мереж на особистість користувачів описана в працях багатьох науковців. Ці питання досліджували Ю. Бабаєва [9], О. Белінська [16].

Актуальні проблеми залежності від Інтернету висвітлено в роботах А. Войскунського [41]. Соціально-психологічним аспектам спілкування в Інтернеті присвячені роботи А. Жичкіної [79]. Н. Бугайова вивчала психологічні проблеми інтернет-адикції в умовах використання телекомунікаційних технологій [33].

Якщо провести моніторинг визначення безпеки в науковій літературі, на різноманітних сайтах, у тлумачному словнику, словнику синонімів, то можна побачити, що його трактування відносно усталене й однорідне. Йдеться про те, що безпека – це умови, в яких перебуває система, під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, котрі взаємодіють таким чином, що їхня активність не призводять до погіршення функціонування системи або до неможливості її розвитку.

Згідно з українським законодавством особа залишається дитиною до досягнення нею 18-річного віку. Вікова періодизація в різних джерелах представлена розмаїтими шкалами.

Отже, під «безпечною поведінкою дітей в Інтернеті» будемо розуміти надійне, незагрозливе, нешкідливе застосування, використання особою, до 18-річного віку Інтернету в повсякденній діяльності з конкретною, визначеною метою, яка сприяє її всебічному розвитку, гармонії із собою, рідними та соціальним середовищем, у якому вона перебуває.

У статті «Інтернет: вплив на особистість» Ю. Бабаєва розглядає особливості пізнавальної, ігрової, комунікативної діяльності в Інтернеті. Щодо ігрової діяльності в Інтернеті, автор робить висновок, що немає жодних підстав, які б спиралися на теоретичні чи емпіричні дослідження щодо захопленості дітьми комп'ютерними іграми, вважати це перешкодою для позитивного особистісного розвитку [9, с. 110]. Разом з тим будь-яке узагальнення в цій сфері не можна вважати остаточним, оскільки наявні дослідження проведено на невеликій вибірці респондентів.

Також Ю. Бабаєва виявила розбіжності у визначенні самого поняття Інтернет-залежності та відмінності цього феномена від інших людських захоплень [9, с. 109]. Оскільки адикція – це стан свідомості людини, що характеризується відходом від реальності з допомогою штучних засобів, то адиктивна поведінка – це реалізація бажання людини вийти за межі реального життя шляхом зміни стану своєї свідомості, у нашому випадку за допомогою Інтернету. Взагалі поняття Інтернет-адикції можна розглядати і

як залежність, і як патологічний феномен. Сьогодні відбувається активне накопичення даних стосовно цього феномена, формулювання практичних рекомендацій щодо профілактики Інтернет-адикції.

Н. Бугайова, яка є фахівцем з психологічної адиктології, інтернет-психології, ризиків віртуального простору та інформаційної безпеки, у своїй роботі «Адаптивний потенціал людини та стресова резистентність: синергетичний контекст» веде мову про те, що адаптивний потенціал людини залежить від психічного та соматичного стану організму, а також від збалансованості внутрішніх систем організму і зовнішнього середовища та здатності до саморегуляції і самоорганізації в умовах існування, що постійно змінюються [33]. За її словами, вікові кризи роблять людину більш уразливою до стресів, оскільки вона потрапляє в ситуацію неможливості вирішення особистісних проблем за допомогою отриманому досвіду, який пов'язаний з відомою соціальною ситуацією та її невідповідністю потребам нового рівня. Ці періоди життя людини є поштовхом для розвитку адитивної поведінки.

Отже, поняття «Інтернет-адикція» ми будемо трактувати як реалізацію бажання людини вийти за межі з реального життя шляхом зміни стану своєї свідомості за допомогою Інтернет-середовища.

Механізми впливу інформаційних технологій на людину сприяють перетворенню як у мотиваційно-особистісній сфері та особистості загалом (О. Войскунский) [41].

У роботах О. Белінської, А. Жичкіної здійснено аналіз особливостей Інтернет-спілкування і можливостей користування такими засобами, як спілкування через електронну пошту, форуми, чат та ін. [16, 79].

Різноманітне спілкування, бажання отримати нову інформацію завдяки Інтернет-системам, пошук нових форм самовираження. презентація свого «Я», реалізація відчуття необхідності бути членом групи тощо – це далеко неповний перелік того, чим приваблює дітей і підлітків Інтернет.

Можливості Інтернет-систем досить потужні. Вони дають можливість збирати інформацію та здійснювали її обмін завдяки опануванню різних видів знань. Разом з тим, необхідність отримання нової інформації провокує постійну участь у популярних соціальних мережах, що призводить до Інтернет-залежності. Захопленість людей комп'ютерними іграми, Інтернет-мережами спонукає до того, що деякі люди починають віддавати перевагу Інтернет-реальності, проводячи за комп'ютером до 18 годин на день. Заборона користування Інтернетом викликає сильне емоційне збудження, призводячи до проявів тривожності чи агресивності.

Основними видами діяльності у соціальних мережах дітей дошкільного віку, молодшого шкільного та підліткового віку можна назвати спілкування, навчання, розвиток, розваги. Завдяки спілкуванню діти знайомляться, беруть участь в іграх, дискусіях, діалогах, віртуальних форумах. На їх думку, інтернет допомагає їм отримувати нові знання не лише у межах шкільної програми.

Це відбувається завдяки перегляду нової пізнавальної інформації, ознайомленню із курсовими і контрольними роботами, рефератами тощо. Крім того, знаходячись за комп'ютером, діти слухають музику, дивляться фільми, мультфільми, відеоролики і та ін., що дає їм можливість «розслабитися», дати вихід емоціям, цікаво провести час, навчатися долати перешкоди, формувати позитивне ставлення до людей та різноманітних явищ, уміти гідно переживати поразки та долати перешкоди і невдачі.

У будь-якій ситуації можна знайти і позитивне, і негативне. Так, наприклад, позитивної характеристики можна надати такому виду діяльності, як ігри, розвивальні програми тощо. У цікавій ігровій формі діти дошкільного та молодшого шкільного віку вивчають основи письма, лічби, навчаються малювати, моделювати, самостійно виконувати доступні трудові завдання, формуючи уявлення про навколишній світ.

До розвивальних програм та ігор належать також завдання на розвиток пізнавальної сфери особистості, вищих психічних функцій, спостережливості, тренування швидкості реакції та логіки мислення.

Завдяки активній участі у різних Інтернет-програмах у людей змінюється ставлення до дітей. Висуваються нові вимоги до формування соціальних і професійних навичок, які сприятимуть активній життєдіяльності дитини у сучасному цифровому суспільстві.

Підвищення мотивації та пізнавальної активності учнів відбувається за рахунок різноманітності форм роботи, можливості включення ігрового моменту, індивідуалізації навчання, інтенсифікації самостійної роботи школярів, розширення обсягу інформації та виконання завдань за допомогою Інтернет-технологій.

Також не можливо оминути негативні впливи Інтернету або онлайн-загрози (О. Камінська). Йдеться насамперед про онлайн-насилля, шахрайство, порнографію, отримання особистої інформації з метою злочинного використання [89, 90].

Жорстоке поводження і шкідливий вплив на дітей і підлітків в Інтернеті включає: виготовлення, розповсюдження і використання матеріалів, що зображують насилля, зокрема й сексуальне; «залицання» в мережі, входження в довіру до дитини з метою залучення її у ситуацію, де їй може бути заподіяно шкоду; показ і пропаганда матеріалів, які можуть завдати психологічної, фізичної або іншої шкоди; домагання, шантаж або залякування, включаючи переслідування.

У таблиці 1.4 подано інформацію, що найбільше цікавить хлопчиків та дівчаток, та найвідвідуваніші ними сайти.

На основі проведеного теоретичного аналізу ми виділили:

– провісники Інтернет залежності, які є небезпечними сигналами: бажання постійно перевіряти електронну пошту; очікування чергового сеансу он-лайн; зростання витрат і часу на розваги в Інтернет-мережах;

– психологічні симптоми Інтернет-залежності: емоційне збудження під час Інтернет-розваг; дратівливість, тривожність, агресія за неможливість «поспілкуватися» з комп'ютером; брехня про свою діяльність близьким та зневага до родини та друзів; проблеми з навчанням.

Таблиця 1.4

Інтернет-залежність хлопчиків та дівчаток

ХЛОПЧИКИ	ДІВЧАТКА
соціальні мережі: YouTube, Google, Facebook, Wikipedia, eBay, MySpace	
інформація, що має зображення	текстова інформація
швидше орієнтуються в ресурсах сайтів і в навігації	найбільша складність – це навігація сайтів і особливості користування ресурсами Інтернет
самостійно вивчають проблему та вирішують її	звертаються за допомогою до дорослих
надають перевагу інтернет-магазинам, іграм і «дорослим» ресурсам	надають перевагу музичним сайтам, розважальним ресурсам і сайтам, присвяченим відомим особистостям
порнографічні сайти і сайти з еротичним змістом	

Причини Інтернет-залежності пов'язані, по-перше, з проблемами розвитку особистості: складними сімейними стосунками, низькою підтримкою з боку батьків, самотністю, заниженою самооцінкою; по-друге, бажання постійно користуватися Інтернетом, бути присутнім у соціальних мережах викликано можливостями широкого кола спілкування, безконтрольністю з боку близьких людей, анонімністю отриманої і поданої інформації тощо.

Учені підраховали, що 10 % користувачів Інтернету є залежними [346]. Враховуючи це, у світі передбачено постійну допомогу Інтернет-залежним людям. Так, наприклад, у Великобританії, США, Японії вже відкрито лікарні для лікування Інтернет-залежних людей.

Основними типами Інтернет-залежності можна назвати такі: постійні подорожі «Всесвітньою павутинною» [90]; схильність до широкого кола спілкування, в т.ч. листування; бажання постійно брати участь в комп'ютерних іграх, у тому числі в азартних; постійний інтерес до перегляду фільмів; потяг до порносайтів [330, 332].

Виникнення ігроманії можливе з декількох причин. Першою, з погляду дослідників, є відсутність материнської турботи і любові в дитинстві (за теорією З. Фрейда); друга причина обумовлена фізіологічними особливостями організму – через зниження рівня дофаміну, який відповідає за відчуття задоволення; остання версія пов'язана з особливостями характеру або складом психіки людини: незадоволеність життям допомагає у комп'ютерній грі розслабитися і ні про що не думати [288].

За визначенням О. Камінської, залежність від комп'ютерних ігор – це форма психічної залежності, яка виявляється в нав'язливому захопленні комп'ютерними іграми [90].

Нав'язливість класифікується як форма емоційної «наркоманії», тобто залежна дитина втрачає контроль над часом, для неї важливішим є процес гри, а не її результат. Залежна людина намагається якомога більше часу проводити граючи, регулярно згадує гру в розмовах, витрачає на неї гроші, заперечує свою залежність.

Психологи визначають декілька стадій Інтернет-залежності підлітків. Перша стадія характеризується легким розладом психіки, оскільки дитина через захоплення комп'ютерною грою відволікається від інших видів діяльності.

Друга стадія супроводжується наростанням симптомів залежності. Цей етап характеризується порушенням уваги дитини, зниженням активності, небажанням виконувати певний вид діяльності, появою нав'язливих думок, безсоння. Третя стадія є найскладнішою, оскільки поведінку дитини характеризує соціальна дезадаптація. Спілкування через Інтернет вже не задовольняє підлітка, але все ж таки він хоче постійно перебувати на сайтах [211].

Соціально-демографічна структура користувачів Інтернету характеризується переважанням чоловіків (54 %), серед яких 58 % – підлітки і молодь у віці 15 – 30 років; людей зрілого віку (31– 45 років) нараховується 29 %, а людей старших за 46 років – 13 %. Результати соціологічних опитувань свідчать, що 58 % користувачів мережі Інтернет-технологій мешкають у великих містах, де кількість населення перевищує 100 тисяч чол., 25 % людей живуть у містах з населенням до 100 тисяч чол., а 13 % – це люди, які живуть у селах [176].

Спостереження за поведінкою підлітків дає можливість виділити фізіологічну симптоматику Інтернет-залежності, яка визначається болями у зап'ястях, спині, голові; нерегулярним харчуванням; нехтуванням особистою гігієною; порушенням сну. Необхідним є постійний контроль «спілкування» дитини з комп'ютером, оскільки залежність може спричинити психічні розлади, соціальні проблеми у школі, труднощі у навчанні та спілкуванні.

Молодь випереджає дорослих за кількістю часу, який вона проводить в Інтернеті. Підлітки віком 8 – 13 років становить половину загального числа користувачів Інтернету (дані Association for the Research of Communication Media). В Україні всесвітньою мережею вже користуються понад 200 тисяч дітей віком від 5 до 18 років. З кожним роком кількість молодих онлайн-користувачів збільшується більш ніж на 30 % [176].

Отже, лікування Інтернет-залежності сьогодні є дуже важливим, оскільки впливу всесвітньої павутини зазнає великий відсоток населення.

Особливу увагу варто приділяти дітям, оскільки вони мають нестійку психіку і не здатні самостійно впоратися з різними впливами.

Інформаційно-комунікаційні технології можуть суттєво змінити поведінку людини, її ставлення до себе, до інших людей, допомогти дещо іншими засобами вирішувати завдання, які ставить життя. Якщо старшокласник не володіє компетенцією використання комп'ютерних систем, то йому складно буде оволодіти сучасною індустрією як для освіти, так і в повсякденному житті.

Інформаційно-комунікаційні технології застосовують як технології розробки та побудови комунікаційних мереж, а також технології розв'язування задач у певних предметних галузях. З огляду на це поняття інформаційно-комунікативної компетентності можна визначити як уміння особистості вільно користуватися у повсякденному житті комп'ютерними технологіями, задовольняючи власні проблеми і розв'язуючи суспільно значущі завдання.

Разом з тим інформаційно-комунікаційні технології мають і негативні наслідки. По-перше, інформаційний потік перевищує здатність мозку сприймати увесь його об'єм. Одна і й та сама інформація, яка часто функціонує в Інтернеті, призводить до зменшення цінності отриманих знань. По-друге, великою є кількість негативної інформації. Перебуваючи довгий час в Інтернет-просторі, людина будь-якого віку, отримавши певну кількість інформації, прагне до пошуку нової, не зумівши надати їй значущості. По-третє, будь-яка інформація може стати певним механізмом маніпулювання суспільством.

Висновки до першого розділу

1. Аналіз основних наукових теорій потреб та мотивацій засвідчує їх особливу актуальність та особистісну значущість в аспекті вивчення інформаційної компетентності особистості.

2. За результатами проведеного теоретичного аналізу наукової літератури розкрито сутність основних понять. «Інформація» у дослідженні позначено задокументовані або публічно оголошені відомості, зміст, знання того, про що отримувач довідався у результаті сприйняття і опрацювання певних даних у процесі життєдіяльності. «Інформаційне суспільство» потрактоване як таке суспільство, в якому зосереджено усю сукупність суспільних відносин у різних сферах людської діяльності (політиці, економіці, освіті, культурі, дозвіллі, особистому житті тощо), що відбувається на засадах широкого використання ІКТ, завдяки чому будь-хто має можливість створювати, поширювати та використовувати інформацію та психологічний ресурс для адаптації у соціумі. «Компетенцію» визначено як формально описані вимоги до професійних та інших якостей, що необхідні для виконання певного виду діяльності. «Компетентність» – як інтегровану якість особистості, що охоплює її спрямованість, професійні знання, уміння й навички, необхідні для успішної діяльності, а також готовність і здатність до систематичного саморозвитку, самовдосконалення тощо. «Ефективність життєдіяльності» потрактовано таким чином: як найповніше задоволення людиною життєвих потреб та цілей шляхом обрання нею оптимальної мотивації та шляхів реалізації. «Інформаційна компетентність особистості» сформульовано як спрямованість особистості на забезпечення ефективності життєдіяльності в інформаційному суспільстві.

3. На основі проведеного дослідження виокремлено психологічні проблеми, які виникають в інформаційному суспільстві: невпевненість у собі своїх силах, перевантаження, побоювання «зробити щось не так»; низька мотивація до роботи з ІКТ; не спроможність усвідомлювати наслідки інформаційного впливу на психіку; залежності від Інтернету (персоніфікація комп'ютера); не здатність здатності до саморегуляції і самоорганізації в нових умовах; занижена самооцінка, самотність; пошук нових форм самовираження; анонімність і віртуальна свобода (моделювання

множинності «Я»); висока вірогідність того, що інформація може стати певним механізмом щодо маніпулювання суспільством. та ін.

У першому розділі використано публікації, що знаходяться у списку використаних джерел під номерами: [1, 5, 9, 12, 13, 16, 17, 19, 20, 24, 29, 30, 33, 34, 36, 37, 41, 42, 44, 45, 53, 58, 59, 60, 62, 64, 65, 66, 69, 72, 74, 77, 79, 81, 88, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 113, 115, 116, 119, 121, 123, 128, 129, 137, 139, 140,141, 82, 85, 196, 197, 199, 202, 203, 204, 208, 211, 213, 214, 216, 217, 218, 219, 221, 224, 225, 227, 228, 230, 231, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 242, 243, 244, 246, 247, 248, 249, 251, 252, 255, 256, 261, 262, 264, 266, 267, 268, 271, 272, 274, 276, 278, 281, 282, 283, 284, 284, 285, 286, 288, 289, 294, 295, 296, 298, 301, 304, 305, 306, 310, 311, 319, 320, 321, 323, 324, 327, 328, 330, 331, 332, 339, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349].

Матеріали першого розділу дисертації висвітлено в таких публікаціях автора: [131, 133, 149, 155, 165, 174, 176, 177, 182].

РОЗДІЛ 2

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

2.1. Показники та рівні інформаційної компетентності особистості

У нашому дослідженні компетентність визначено як інтегральну якість особистості, цілісну, динамічну систему особистісних здатностей, які дозволяють свідомо і творчо визначати та здійснювати свою професійну (фахову) діяльність та забезпечувати ефективність життєдіяльності. Інформаційну компетентність можна характеризуватися як нормативну основу існування з визначеними критеріями професіоналізму. На основі індуктивного аналізу наукової літератури та даних експертів визначено основні показники інформаційної компетентності особистості, встановлено відповідні компоненти та рівні.

Такі науковці, як А. Реан, Н. Бордовська, С. Розум та ін. розглядали мотиваційний аспект як одну із характеристик активності, спрямованої на задоволення власних потреб [32, 242]. С. Сінкевич пояснює мотив як сукупність потреб, інтересів, цілей, прагнень, ідеалів, визнаючи їх рушійними силами поведінки людини [259]. О. Леонтьєв і С. Рубінштейн визначали мотив як опредмечену потребу. Вважаємо, що мотив це те, що визначив сам суб'єкт, і те, що спонукає його до дій [119, 249].

Ми поділяємо думку І. Імедадзе, який мотивацію розглядає як складну структуру, що не зводиться до однієї потреби [86, с. 90 – 97].

Будь-який вид діяльності може бути обумовлений як потребами, так і їх сукупністю, які завдяки взаємозв'язку утворюють систему мотивів.

Залежність людської поведінки від навколишнього середовища представлено в роботах К. Левіна та Г. Гоманса. Зокрема К. Левін визначав поведінку як функцію особи та навколишнього середовища [117].

Підтримуємо думку Г. Гоманса, який установив, що зовнішнє середовище визначає ряд дій людини незалежно від її бажання, незалежно від особистого вибору [338]. Разом з тим людям притаманно демонструвати свої дії, які не вимагає зовнішнє середовище. Особливо це є актуальним у наш час.

За даними наукових досліджень, прояви активності людини спираються на успіх і потребу в досягненні успіху. Це передбачає досягнення чогось конструктивного, позитивного і формує певні якості особистості: відповідальність, ініціативність, упевненість у своїх силах, активність, наполегливість у досягненні мети, цілеспрямованість. Люди, яким притаманні такі якості, мають цілі в житті, перспективні плани на майбутнє, які надають життю осмисленості, спрямованості й тимчасової перспективи.

На нашу думку, показники цілей життя тісно пов'язані з показниками активності, конструктивності, соціально-корпоративних установок. Зворотній зв'язок виявляють показники інтернальності, суб'єктно-особистісних установок, соціальних та особистісних бар'єрів. Наявність тісних зв'язків пояснює те, що осмислені цілі життя допомагають людині активно реалізувати свій потенціал в необхідному напрямку, сприяють процесу самореалізації. Відсутність зв'язків ускладнює самореалізацію людини, не даючи можливості розвивати себе і свої здібності.

Дуже часто людина відчуває апатію. Їй нічого не хочеться робити, у неї немає інтересів. Це ознаки того що немає мети в житті. Коли людина немає ніяких бажань, настає занепад сил. Мета у житті необхідна для того, щоб уникнути депресивних станів. Коли у людини є до чого прагнути, то починають працювати наміри і з'являється енергія, підвищується життєвий тонус.

Бажання людини певним чином реалізувати себе, спираючись на свій досвід, знання та вміння, підвищуючи продуктивність праці, активність, енергійність, контроль дає можливість зробити життя цікавим, емоційно насиченим та наповненим змістом. Конструктивність самореалізації викликає

задоволення у людини від самого процесу діяльності та можливостей саморозвитку, дає можливість ставити нові цілі, оптимістично вирішувати усі завдання. Без бажання співпрацювати з іншими, без установок до позиціонування своєї персони, зумовлених несформованістю засобів самовираження особистості, не буде зацікавленості життям, а викликатимуть прояви тривожності, невпевненості, ригідності поведінки.

У роботах О. Тура досліджено поведінковий компонент як професійно-комунікативну компетенцію майбутнього спеціаліста [279]. О. Тур стверджував, що поведінковий компонент формується на основі суб'єкт-об'єктної та суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Підтримуємо його думку щодо того, що суттєвою є здатність особистості контролювати й коригувати свою поведінку відповідно до норм і вимог колективу та суспільства.

В інформаційному суспільстві людина повинна чітко усвідомлювати свої плани на майбутнє. Плануючи свої дії, вона може ефективно досягти поставленої мети, зорієнтуватися в сучасному суспільстві та йти в ногу з часом. Для цього необхідні вміння спілкуватися й співпрацювати, адекватно оцінювати дії як свої, так й інших учасників тощо. Ефективним результатом компетентності є планування дій, усвідомлення й дотримання певної послідовності, передбачення результатів інформаційного впливу тощо. Якщо вести мову про професійну ідентичність, то вона зумовлюється сформованістю професійних планів, що сприяє чіткості, самостійності у процесі їх визначення, викликає бажання присвятити своє життя певній професії та досягти в ній успіху.

Спираючись на рівень оцінки, усвідомлення своїх цілей, уміння їх корегувати, людина спрямовує свою діяльність на особисту самореалізацію, яка залежить від задоволеності життям, його осмисленості, гармонійності, увідомлення способів досягнення своїх планів. Високий рівень самореалізації допомагає людині усвідомлювати та розподіляти свої ресурси, визначати свої позитивні і негативні якості, постійно прагнути особистісного росту, професійної досконалості та соціального визнання.

Раціональність, прогнозування і планування характеризує поведінку будь-якої людини, яка діє розумно й намагається бути зрозумілою для навколишніх. Алгоритм раціональної поведінки будується на самоврядуванні, тобто людина подумки ставить собі мету і йде до неї. При цьому вона не тільки керується тим, що «говорить» розум, але й здобуває нові знання, вчиться пізнавати світ, зіставляє особисті знання з реальністю, накопичує особистий досвід. За таких умов виявляються особливості самокерованої поведінки.

Розглянемо активність особистості як умову і результат розвитку психіки індивіда, що виявляється в його діяльності.

Формування активності на етапі дитинства відбувається на основі двосторонньої взаємодії особистості з соціумом. На протязі життя психічна організація ускладнюється проявами активності, засобами її вираження та змістом. Г. Люблінська виокремлює етапи розвитку активності (репродуктивний, виконавчий, самостійний) та дає характеристики поведінки дитини на кожному з етапів (копіювання дій дорослого (слова, ігри, манера поведінки); виконання дитиною визначати дорослим завдань і на цій основі вироблення нових умінь; уміння самостійно визначати завдання, відшукувати та апробувати способи їх вирішення) [125].

На кожному з етапів свого розвитку активність особистості не схожа на активність інших живих істот. Цей феномен є важливим чинником розвитку особистості, порівняно з біологічними передумовами та соціальними умовами розвитку. Активність спрямована на значущі перетворення особистості на основі попереднього досвіду, вона виявляється в умінні відстоювати активну життєву позицію, відповідально ставитися до своїх вчинків, прагненні до творчого самовдосконалення.

Як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники по-різному пояснюють джерело активності особистості. Так, наприклад, прихильники З. Фрейда, джерелом активності вважають вроджені інстинкти, спільні із тваринами-пращурами. Трагування активності особистості з позиції К. Хорні,

А. Адлера, Г. Саллівена та неофрейдистів пов'язане з соціальними потребами, які є вродженими, соціальними почуттями, почуттям неспокою, потребою в ніжності тощо. Окремо виділяють потребу в самоактуалізації як нагальну потребу активності особистості, визначену А. Маслоу [139, 291].

Особистісний аспект когнітивної діяльності полягає в мотивації суб'єкта, його різних когнітивних стилях, психологічних особливостях та здатності до розв'язання проблеми. Є велика кількість різних класифікацій когнітивних стилів. К. Юнг виділяє чотири пари дихотомії: екстраверсія – інтроверсія, раціональність та ірраціональність, логіка – етика, інтуїція – сенсорика [337]. Ця типологія має пряме відношення до здатності людини розв'язувати проблеми. Так, наприклад, інтроверт спрямовує увагу на внутрішній світ. Він може розв'язувати проблеми самостійно, шукає розв'язання найскладніших, розглядає їх як виклик своєму інтелекту [308]. В інформаційному суспільстві інтроверти мають потребу в різноманітних когнітивних способах сприйняття, мислення, спілкування. Такі люди володіють знаннями, розуміють свої обов'язки, функції, суспільну значущість, знають способи, методи, засоби, необхідні для успішної діяльності. У них сформовані навички використання інформаційно-комунікаційних технологій для отримання, оцінювання, зберігання, вироблення, представлення й обміну інформаційними даними тощо.

Якщо індивід екстраверт, йому подобається вчитися і у взаємодії з іншими людьми (ігри, дискусії, розіграші). Якщо ж інтроверт, він і в навчанні прагне до незалежності й особистої свободи (самостійне читання, навчання за комп'ютером) або бере собі в напарники свого знайомого.

Якщо різниця між показниками за екстра- та інтровертованістю невелика, тоді особистість балансує між ними, може працювати і в контакті, і не залежно від інших. Потрібно враховувати і те, що в інтерпретації екстра-інтровертованості особистості відображаються уявлення людини про саму себе та інших людей з позиції суб'єктивного уявлення, особливості важливих взаємин, що мають самі по собі першочергове значення.

Поняття екстра-інтравертованості є вираженням локусу контролю. Цей термін запропонував Дж. Роттером ще в 1954 році для пояснення подій, які відбуваються з людиною, з позиції біполярного континууму «екстернальність –інтернальність» [75].

Екстернальний локус контролю характеризує схильність людини приписувати усі причини того, що з нею відбувається, зовнішнім чинникам. Інтернальність пояснюється нахилом людини пов'язувати усі події, що з нею відбуваються, з якостями своєї особистості, компетентності, цілеспрямованості, рівня розвитку здібностей тощо.

Спираючись на свою наукову позицію, зарубіжні та вітчизняні дослідники по-різному пояснюють термін локусу контролю. Так, наприклад, Д. Майєрс визначає це поняття як суб'єктивну оцінку особистого контролю щодо усіх подій життя людини [126].

Вітчизняні психологи Є. Бажин, О. Голинкіна, В. Ільїн, М. Кондратьєв та ін. пояснюють локус контролю як схильність індивіда надавати перевагу зовнішнім обставинам за власні досягнення чи помилки, за успіхи і невдачі [154].

Л. Виноградова та М. Холодна визначають локус контролю як чинник впливу на метакогнітивний досвід, який зумовлює пізнавальну діяльність особистості [40; 290].

З другого боку, локус контролю не є результатом автоматичного узагальнення успішних чи неуспішних дій, він є наслідком пошуку місця свого «Я» у навколишньому світі, формування «Я-концепції». За своїми суттєвими характеристиками локус контролю спонукає особистість до пізнавальної діяльності, допомагає особистості, спираючись на свої риси, вирішувати пізнавальні завдання, долати життєві труднощі тощо. Зокрема, екстернальний локус контролю пояснює емоційну невірноваженість особистості, низький самоконтроль, високу напруженість, тривожність, підозрілість, гнів, агресивність, невпевненість у своїх можливостях, безпорадність та схильність до конформізму. Суб'єктивне усвідомлення

сукупності усіх зазначених рис особистості призводить до безпорадності та зниження пошукової активності.

Дж. Роттер, визначаючи особливості локусу контролю, виокремлює поняття локус контролю – «життя» та локус контролю – «Я». Зазначені поняття мають схожі характеристики, які визначають їх прямий зв'язок з соціальними установками, мотивацією, активністю, конструктивністю. Але локус контролю «життя» виявляє також тісний прямий зв'язок з інтернальністю та зворотній – з інертністю, суб'єктивними установками, песимістичністю, соціальними та особистісними бар'єрами.

Зазначений зв'язок між показниками свідчить про можливість активного розвитку творчих здібностей, схильності до самореалізації, свідомого контролю свого життя, що дає людині впевненість у своїх силах, викликає прагнення змінити світ на краще. Переконаність же у тому, що своє життя не можливо контролювати, викликає апатію, відчуття знецінення своїх фізичних та психічних сил, небажання брати участь у будь-якій діяльності, оскільки вона приречена на провал. У такому випадку інертність та песимістичність супроводжують життєдіяльність людини. Локус контролю-«Я» виявляє зворотній зв'язок з показниками суб'єктно-особистісних установок, особистісних та соціальних бар'єрів. Зазначені зв'язки є характеристикою активності особистості, віри у свої сили, оптимізму, прагнення до самореалізації. Невпевненість у своїх силах, навпаки, спричиняє концентрацію людини на собі, на стерео типізації поведінки, на не бажанні брати участь у будь-якій діяльності, наслідком чого є безініціативність та неорганізованість особистості.

Однією з головних рис характеру будь-якої людини, обумовлена її психологічними особливостями, є сила особистості. Це здатність впливати на інших та на саму себе.

Психологія сили – це ціла наука, яка вивчає особливості та різновиди сили, вплив на людину та психічні властивості, її особистісні якості, здатності, можливості та уміння контактувати з іншими людьми. Термін

«сила» найчастіше пояснюють у психології як сила волі. Але досить велика кількість людей упевнена в тому, що не завжди можна цією якістю користуватися і на неї спиратись. На це психологічна наука відповідає, що сила волі обов'язково потребує постійного тренування та вправлення.

Науковці виокремлюють кілька етапів розвитку сили:

1) контроль поведінкових актів з урахуванням інтересів інших людей, що потребує виконання правил: не використовувати чужих речей, не бити слабких, не «лізти у варення лапою». Це своєрідний моральний кодекс людини, який передовсім тренує її силу й волю;

2) контроль вираження почуттів. На цьому етапі необхідне є залучення силового впливу, тобто умінь контролювати свої емоції. На етапі раннього дитинства людина використовує фізичний вплив на інших, чекаючи позитивної емоційної відповіді. Поступово фізичний вплив змінюється емоційним і залишається таким протягом усього життя;

3) контроль потоку думок. Кожній людині притаманне різне виявлення сили. Доволі часто поняття сили визначають в межах інтелектуального і розумового розвитку, пояснюючи уміння людини висловлювати і контролювати свої думки. З позиції дослідників, сила думки є досить потужним інструментом впливу на інших людей.

Важливим моментом є поняття сили «Я», яке запропонував ще З. Фройд. Сила «Я» – це ступінь свободи особистості, її тривоги, провини, ригідності. Сильна воля людини спонукає її до вияву сильного характеру; коли ж говоримо про сильну особу, то маємо на увазі сильне «Я», здатність людини до самоорганізації і самореалізації, психічну витривалість і почуття власної гідності, а також значний соціальний потенціал [288].

Серед індикаторів сили «Я» можна виокремити ті, що дозволяють виражати певну терпимість до зовнішніх погроз, до переживання психологічного дискомфорту; уміти знаходити засоби звільнення від паніки, відчуття провини (здібність до компромісів); здатність до ефективного

гальмування неприйнятних імпульсів; рівновагу ригідності й податливості; контроль; адекватну самоповага.

Слабке «Я» передбачає постійне знаходження засобів психологічного захисту, що викликає неадекватне сприймання навколишнього середовища і, відповідно, впливає на поведінку особистості (Р. Грановська) [49].

Емоційно-вольовий показник інформаційної компетентності вказує на переважні емоції та почуття особи у її ставленні до інформації та себе як представника суспільства; позитивні (непозитивні) емоції в процесі роботи з ІКТ; рівень прояву вольових якостей у процесі компетентнісного становлення. Розвиток вольових сторін особистості і те, як їх усвідомлює людина, дозволяє виявити відносини домінування – підпорядкування. Цей показник свідчить про те, чи ставиться суб'єкт позитивно до свого життєвого процесу, його емоційної насиченості та наповненості змістом, чи має можливість робити вільний вибір власних цілей і завдань, чи, навпаки, упевнений у невідповідності життя свідомому контролю, ілюзорності свободи і безглуздості загадувати щось на майбутнє.

Спілкування людини з комп'ютером є складним багаторівневим і багатоплановим процесом. Необхідною передумовою ефективною такої взаємодії є забезпечення діалогового спілкування. Інтерфейси сучасних комп'ютерних програм розробляються на основі принципів, що передбачають діалог людини з комп'ютером.

Одним з неоднозначних у своїх проявах феноменів під час спілкування з комп'ютером є феномен його персоніфікації, що передбачає наділення комп'ютерної системи деякими людськими якостями і формування людиною суб'єкт-суб'єктних відносин з персональним комп'ютером (ПК).

Персоніфікація як відносно стійка установка стосовно комп'ютера, проявляється в тій чи іншій формі у людей, які користуються комп'ютером і постійно ведуть з ним діалог. Вона виникає в умовах перенесення форм суб'єкт-суб'єктної взаємодії, у яких комп'ютер виконує роль партнера.

Людина сприймає комп'ютер як «суб'єкт» (відзначає присутність у нього рис, необхідних для визнання його суб'єктом) або «об'єкт» (вказуючи на його зовнішній вигляд, пристрій, функції). Вона може наділяти його якостями партнера-комунікатора («комунікативність») чи слухача («реципієнтність»).

Людина сприймає комп'ютер через «емоції позитивні» – «емоції негативні», тобто характеризуючи такими компонентами, що несуть позитивне ставлення до ПК, або такими, що виявляють сукупність загального скептицизму, недовіри, непотрібності комп'ютеризації, страх людини перед комп'ютером.

Якості комп'ютера виявляються у взаємодії, присутності під час ведення діалогу з людиною, у здатності брати ініціативу на себе, у залежності людини від комп'ютера, у перекладанні відповідальності на дію комп'ютера. Це ситуація «лідер-людина – лідер-комп'ютер».

У сукупності типові характеристики показників відображають рівень прояву загальних ознак володіння ІК технологіями в конкретної людини, що дозволяє зробити висновки про загальний рівень її розвитку, рівень професійної компетентності.

Е. Масуда веде мову про те, що вплив інформаційного суспільства на особистість сприяє до розвитку зовсім нового типу людини, яка буде спиратися на свої «людські» якості та екологічну зорієнтованість [141]. Еволюція людства змінить гармонійний розвиток людства та природи. Нормування впливу інформації на довкілля та здоров'я людини є викликом сучасного інформаційного суспільства [8].

Екологічний показник вказує на рівень сформованості таких навичок, як розуміння вимог сучасного життя, адаптації в діловій сфері, відповідальність та дисциплінованість; розуміння необхідності забезпечення чистоти й порядку в приміщенні та на робочому місці, дотримання санітарно-гігієнічних норм, врахування важливості екологічної безпеки та чистоти навколишнього середовища.

Згідно з Д. Лайоном, сфера комунікацій, що виникає внаслідок застосування інформаційних технологій, призводить до того, що більшу частину населення починають використовуватися у політиці, перетворюючи у політичні технології [115].

Компетентна особистість розуміє етику роботи з інформацією, дотримується авторського права, зважає на інтелектуальну власність тощо. Робота з інформацією полягає не тільки в її створенні, збиранні, одержанні, зберіганні, використанні, поширенні, а й в охороні та захисті. Загальні етичні принципи (доброта, співчуття, прагнення до справедливості, право на власний світогляд, безпеку приватної власності) є продуктом колективного життєвого досвіду суспільства та становить систему цінностей кожного суспільства. Правовий показник забезпечує рівень сформованості громадянської активності, громадянської позиції, правової обізнаності. Людина розуміє поняття етики роботи з інформацією (авторське право, інтелектуальна власність, засоби й методи захисту інформації тощо), з базами даних, з Інтернет-мережами. Вона є інформаційно й медіа-грамотною, має власний світогляд, поважає приватну власність та гарантує її безпеку.

Самореалізація стає епіцентром життєвого процесу, спираючись на активність, інтернальність, конструктивність. З цими показниками самореалізація має прямий зв'язок. Стосовно зворотнього зв'язку, то самореалізація виявляє його з показниками суб'єктно-особистісних установок, песимістичності, особистісних бар'єрів. Це свідчить про те, що активне прагнення особистості до розкриття свого потенціалу спирається на цілеспрямованість, ініціативність, наполегливість, самоконтроль і самоорганізацію, що сприяє позитивній динаміці і завершеності процесу самореалізації.

Високий рівень конструктивності свідчить про швидке і якісне засвоєння специфічних дій, прийомів, способів самовираження і нових спеціалізацій. І, навпаки, незадоволеність результатами прожитого життя

призводить до застою в самореалізації людини, до відчуття непродуктивності пройденого життя не дає їй можливості розвивати і змінювати себе.

Самоповага – це усвідомлення ступеня привабливості, симпатії, яким володіє одна людина в сприйнятті іншої. Цей показник відображає оцінку прожитого відрізка життя, відчуття того, наскільки продуктивно і осмислено було прожито його частину.

Ми для групування показників обрали дев'ятнадцять біполярних факторів (концепція О. Саннікової [253]): спрямованість (ЦЖ+) – немає спрямованості (ЦЖ-); потреба в ІКТ (РР+) – відсутність потреби в ІКТ (РР-); досягнення успіху (М+) – уникання успіху (М-); екстравертованість (А+) – інтравертованість (А-); позитивне сприйняття інших людей (О+) – негативне сприйняття інших людей (О-); різноманітне когнітивне мислення (К+) – стереотипне когнітивне мислення (К-); самостійність у рішеннях (ЛкЖ+) – не самостійність у рішеннях (ЛкЖ-); сильні особистісні якості (ЛкЯ+) – слабкі особистісні якості (ЛкЯ-); емоції позитивні (ЕМ_PL) – емоції негативні (ЕМ_MN); комунікативність (КТ_КМ) – реціпієнтність (КТ_РР); суб'єктність (КТ_СБ) – об'єктність (КТ_ОБ); лідер людина (КТ_ТН) – лідер комп'ютер (КТ_СР); активність (КТ_АК) – пасивність (КТ_ВС); задоволення життям (ПрЖ+) – незадоволеність життям (ПрЖ-); розвинені вольові якості (С+) – нерозвинені вольові якості (С-); потреба в позитивних емоціях (ЕV+) – немає потреби в позитивних емоціях (ЕV-); гармонія з природою (ЕК+) – дисгармонія з природою (ЕК-); правова обізнаність (РР+) – правова безграмотність (РР-); самореалізація (РЖ+) – нереалізованість (РЖ-).

Охарактеризуємо їх сутність. *Цілі в житті*. Високий рейтинг життєвих цілей (ЦЖ+) характеризує наявність у людини мети на майбутнє, яка надає життю осмисленості, спрямованості й певної перспективи. Низькі значення (ЦЖ-) характеризують особистість без планів на майбутнє: немає потреби в успішному вирішенні прикладних завдань, мотивації до навчання, інтересів, ідеалів. Людина не потребує переконань в необхідності інформаційно-цифрової грамотності. У неї немає досягти успіху й показати себе з кращого

боку та ін. Низькі бали властиві людині, яка живе сьогоднішнім або вчорашнім днем.

Мотиваційний показник – високі значення показника (M+) передбачають потребу у самовираженні, досягненні успіху, до вдалого вирішення різнопланових завдань через застосування інформаційно-комунікаційних технологій. Такі люди зазвичай упевнені в собі, у своїх силах, відповідальні, ініціативні й активні, наполегливі у досягненні мети, цілеспрямовані. Низькі значення показника (M-) пов'язані з потребою уникнути зриву, осуду, покарання. Такі люди заздалегідь бояться можливої невдачі, думають про шляхи уникнення цієї гіпотетичної невдачі. Вони мають підвищену тривожність, не впевнені у своїх силах, можуть впадати в стан, близький до панічного.

Проектно-поведінковий показник інформаційної компетентності особистості характеризується високими значеннями показника (PP+) і пов'язаний з потребою успішно застосовувати інформаційно-комунікаційні технології у будь-якій сфері. Такі люди оцінюються через плани на майбутнє, чіткість та самостійність у процесі їх сформованості в інформаційному суспільстві; здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, спроможність оперувати даними на основі використання сучасних ІКТ. Вони приймають себе як особистість, усвідомлює себе носієм позитивних, соціально бажаних характеристик, у певному сенсі задоволені собою. Низькі значення показника (PP-) характеризують небажання бути носієм позитивних, соціально бажаних характеристик; не бажанням застосовувати інформаційно-комунікаційні технології. Такі люди не мають чітких планів на майбутнє в інформаційному суспільстві; не діють не проявляють ініціативи для здобуття знань із застосування ІКТ; у них немає планів.

Активність. Позитивні значення (A+) як показника екстравертованості вказують на високий рівень активності, товариськості та імпульсивності. Екстраверти надають перевагу роботі з командою та й у взаємодії з іншими людьми. Негативні показники свідчать про інтравертованість (A-).

Інтроверти вважають за краще працювати незалежно від колективу (комп'ютери, індивідуальні проекти). Такі люди проявляють певну пасивність, у них спокійні емоційні реакції.

Оцінка. Високі значення показника оцінки (O+) свідчать про рівень самоповаги, про те, що людина приймає себе як особистість, що схильна усвідомлювати себе носієм позитивних, соціально бажаних характеристик, у певному сенсі задоволена собою. Позитивні значення цього показника свідчать про рівень привабливості, позитивних якостей, які притягують людей один до одного.

Низькі значення показника (O-) стосуються вміння підвищувати рівень критичності у ставленні до себе, незадоволеність власною поведінкою, рівнем прийняття самого себе. Особливо низькі значення цього параметра щодо самооцінки свідчать про можливі невротичні або інші проблеми, що пов'язані з відчуттям незначної цінності своєї особистості. Зазвичай такі люди негативно сприймають інших людей.

Когнітивний показник інформаційної компетентності особистості – високі значення показника (K+) передбачають потребу різноманітних когнітивних способів сприйняття, мислення, спілкування. Такі люди володіють знаннями, характеризуються належним виконанням обов'язків, функцій, розумінням своєї суспільної значущості, знаннями способів, методів, засобів успішної діяльності. В них наявні сформовані використання інформаційно-комунікаційних технологій, вміння отримувати, оцінювати, зберігати та обмінювати інформаційні дані тощо. Низькі значення показника (K-) характеризуються стереотипними когнітивними способами сприйняття, мислення, спілкування; потребою перебувати наодинці, у власному світі. Такі люди дезорієнтовані в інформаційному суспільстві, проявляють певну пасивність, мають спокійні емоційні реакції, не бажають змінювати свої знання та мислення.

Локус контролю Життя. Високі значення локусу контролю «життя або керованість життя» (ЛкЖ+) свідчать про уміння людини вводити поняття контролю у своє життя, вільно приймати рішення та виконувати їх.

Людина сама спроможна здійснити аналіз отриманої інформації та самостійно прийняти рішення. Низькі значення Локусу контролю (ЛкЖ-) свідчать про переконаність у тому, що життя людини не підвладне свідомому контролю, що воно ілюзорне і безглуздо що-небудь загадувати на майбутнє, про фаталізм, невідворотності сил, які наперед визначають долю людей.

Локус контролю Я. Високі бали локусу контролю «Я» (ЛкЯ+) відповідають уявленню людини про те, що вона є сильною особистістю, яка має свободу вибору, своїх цілей і завдань для побудови свого життєвого шляху відповідно про своїх уявлень про його сенс. Такі люди впевнені в тому, що мають свою думку, бачення життя в інформаційному суспільстві. Низькі бали локусу контролю «Я» (ЛкЯ-) свідчать про зазевіреність у своїх силах, у можливості контролювати події власного життя. Такі люди характеризуються як слабкі особистості. Їм притаманне бажання повернути старі часи назад, жити по-старому.

Персоніфікація, що означає наділення неживих предметів людськими якостями, має глибоке коріння в людській психіці (А. Гордєєва) і є актуальною в світі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій [48]. Можливість вести з комп'ютером діалог, сприйняття машини в ролі партнера, здатного приймати рішення, розуміти і реагувати на дії людини, сприяють прояву персоніфікації. Показники подано за принципом рівновірогідності й збалансування відповідей на протилежні за значенням категорії («суб'єктивність – об'єктивність», «комунікативність – рецепієнтність», «лідер-людина – лідер-комп'ютер», «емоції позитивні» – «емоції негативні»). «Суб'єктивність» об'єднує відповіді або безпосередньо зараховує комп'ютер до класу суб'єктів чи відзначає наявність у нього рис, необхідних для визнання його суб'єктом. «Об'єктивність» характеризує

сприйняття комп'ютера як об'єкта, що має певний зовнішній вигляд, улаштування, функції.

«Комунікативність» передбачає приписування комп'ютеру суб'єктних якостей партнера-комунікатора. «Реципієнтність» наділяє комп'ютер суб'єктивними якостями партнера-реципієнта, здатністю бути «слухачем».

«Лідер-людина» – має на увазі пасивні якості комп'ютера у діалозі з людиною. «Лідер-комп'ютер» визначає суб'єктивні якості комп'ютера як здатність брати ініціативу на себе, залежність людини від комп'ютера, перекладання відповідальності на комп'ютер.

Компоненти «емоції позитивні» характеризують таке сприйняття комп'ютера людиною, що відрізняється позитивним ставленням до існування ПК. «Емоції негативні» свідчать про загальний скептицизм, недовіру, непотрібність комп'ютеризації, страх людини перед комп'ютером.

«Активність» приписує комп'ютеру суб'єктивні якості, якими передбачено активну сторону у взаємодії з людиною. В іншому випадку їх відсутність.

Процес життя. Високі бали за цією шкалою (ПрЖ+) свідчать про те, чи вважає людина своє життя цікавим, емоційно насиченим, наповненим змістом. Такі люди сприймають інформаційне суспільство як таке, що відкриває велике поле діяльності та дає можливість зробити життя емоційно насиченим. Це люди, що живуть сьогоднішнім днем. Низькі бали за цією шкалою (ПрЖ–) є ознакою незадоволеності своїм життям у сьогоденні. Сучасне суспільство викликає низку проблем, для вирішення яких потрібно докласти зусиль. Такі люди також надають повноцінного сенсу спогадам про минуле.

Сила. Високі показники (С+) вказують на особистісну значущість, що проявляється здатністю та спроможністю вільно висловлювати думки й мати власну позицію щодо застосування ІКТ. Людина може демонструвати почуття, необхідні для забезпечення позитивних результатів професійної діяльності; розвивати позитивні якості, що допомагають реалізації в житті,

зокрема цілеспрямованість, наполегливість, ініціативність, самостійність, самовладання, самокритичність, самоконтроль, емоційний тонус. Особистість усвідомлює значущість предмета й результату діяльності. Розвиток вольових сторін особистості є свідченням розвинених вольових якостей, таких як незалежність, схильність розраховувати на свої сили у складних ситуаціях, впевненість у своїх силах. Низькі значення показника вказують на несформованість вольових якостей (С-). Особистісна значущість виявляється нездатністю та неспроможністю вільно висловлювати думки та виражати власну позицію щодо застосування ІКТ. Людина має негативні почуття, що спричиняє безрезультатність професійної діяльності; нестабільний емоційний тонус, емоційну несприйнятливність, неспроможність самовладання, безініціативність, нерішучість. Вона не усвідомлює значущості предмета й важливості результату діяльності.

Емоційно-вольовий показник інформаційної компетентності особистості (EV+). Високі його значення пов'язані з потребою позитивних емоцій під час роботи з інформаційно-комунікаційними технологіями; з потребою чуттєвому ставленні до сучасного світу та себе як його представника; з потребою проявити вольові якості в процесі особистісного становлення; з потребою у свободі вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до власних цілей, завдань і уявлень про його сенс. Такі люди характеризуються здатністю та спроможністю висловлювати вільно думки та проявляти власну позицію у застосуванні ІКТ; цілеспрямованістю, самовладанням, наполегливістю, ініціативністю, рішучістю, самостійністю, самокритичністю, самоконтролем. Низькі значення показника (EV-) свідчать про недостатність позитивних емоцій в процесі роботи особистості з інформаційно-комунікаційними технологіями; низьку потребу в особистісному становленні. Така людина; власне життя будує відповідно до установлених стереотипів, не знає, чого хоче в цьому житті. Такі люди характеризуються безініціативністю, нерішучістю. Вони не спроможні відстоювати свою думку, відстоювати власну позицію.

Екологічний показник інформаційної компетентності особистості – високі значення показника (ЕК+) характеризуються потребою відповідати вимогам сучасного життя в інформаційному суспільстві, перебувати в гармонії з природою; потребою в підтриманні чистоти навколишнього середовища; усвідомленням важливості екологічної безпеки. Така людина відповідальна та дисциплінована; вона підтримує чистоту робочого місця і приміщення, у якому працює, дотримується вимог санітарії та гігієни. Низькі значення показника (ЕК–) характеризуються не усвідомленням вимог сучасного життя в інформаційному суспільстві, байдужим ставленням до навколишнього середовища, довкілля. Така людина безвідповідальна та недисциплінована, нехтує вимогами санітарії та гігієни.

Правовий показник інформаційної компетентності особистості (PR+). Його високі значення характеризують потребу в громадській активності, позиції; правову обізнаність; усвідомлення значення етики у роботі з інформацією; володіння засобами й методами захисту інформації. Така людина має власний світогляд, дотримується безпеки приватної власності. Вона розуміє особливості роботи з базами даних, дотримання безпеки в Інтернеті та кібербезпеки. Низькі значення показника (PR–) вказують на низьку потреби мати громадянську позицію; усвідомлене ігноруванням вимог закону, цінності права, зневажливе ставлення до правових принципів і традицій; не знання правил етики роботи з інформацією. Така людина не має власного світогляду, апатичне до суспільних подій.

Результат життя. Високі значення показника «Результативність життя (РЖ+) або задоволеність самореалізацією» характеризують особистість, у якої великий життєвий досвід, вона спирається на своє минуле, яке може надавати сенс життю. Вона готова ділитися своїм досвідом, має бажання орієнтуватися в інформаційному просторі та самовдосконалюватися. Низькі значення показника «Результативність життя (РЖ–) або задоволеність самореалізацією» свідчать про незадоволеність прожитою частиною життя. Своєї особистісної значущості людина не розуміє. Вона не може надавати

інформацію іншим у зрозумілій формі, має труднощі щодо орієнтування в інформаційному просторі, не уміє користуватись сучасними інформаційно-комп'ютерними технологіями. Особливо низькі значення рівня самоповаги та самооцінці свідчать про вірогідність невротичних проблем, пов'язаних з недооцінкою значущості своєї особистості.

Інші чинники, які можуть впливати на становлення інформаційної компетентності особистості, окрім змін в інформаційному суспільстві, на наш погляд, можна виокремити у дві основні групи:

а) організаційно-професійні (посада в організації; рівень освіти; стаж професійної діяльності);

б) соціально-демографічні (вік; стать).

У сукупності типові характеристики показників через рефлексію відображають рівень прояву компонентів у конкретної людини, що дозволяє робити висновки про загальний рівень інформаційної компетентності особистості (Л. Матохнюк) [154].

Високий рівень прояву загальних ознак інформаційної компетентності характерний для людей, схильних до засвоєння знань, які цікавляться відповідною інформацією у сфері комп'ютерних технологій, проявляють інтерес до інноваційної діяльності. Він характеризується досконалим володінням знаннями, уміннями, навичками, новими можливостями осмислення ідей, самостійного проектування інноваційних педагогічних систем, опорою на активність та стимуляцію творчої діяльності інших людей; умінням систематизувати і узагальнювати вітчизняний та зарубіжний досвід професійного становлення та успішності програмування і творчого використання отриманих результатів.

Високий рівень прояву загальних ознак володіння ІК технологіями характеризується стійким інтересом до інформаційних технологій, бажанням використовувати медіа-засоби в практичній діяльності, прагненням займатися науково-дослідною роботою й вивчати новітні досягнення в цій сфері. Для його досягнення необхідно сформувати в структурі особистості

певний комплекс збалансованих і фундаментальних знань. Якість знань повинна бути досить високою, щоб особистість стала професіоналом, могла орієнтуватися досить вільно в нестандартних ситуаціях.

Високий рівень інтелекту свідчить про високий рівень загальних ознак володіння ІК технологіями, який, в свою чергу, вказує на володіння як загальними здібностями, адаптацією й умінням приймати рішення, так і наявністю творчих здібностей, схильності до технічної творчості. Для цього рівня ступінь інтелекту має бути високим, що даватиме можливість особистості виявити свої творчі здібності. Ще однією умовою прояву загальних ознак володіння ІК технологіями на високому рівні є високий творчий потенціал, тому що здатність до творчого вирішення завдань з використанням ІКТ є основною спеціальною особистісною якості. Спеціалісти, які мають такий рівень, повинні досконало володіти комунікативними й організаторськими здібностями, що дасть їм можливість швидко орієнтуватися в нестандартних ситуаціях. Ще однією досить важливою умовою високого рівня прояву загальних ознак володіння ІК технологіями є емоційна стабільність, яка дозволяє фахівцю гнучко здійснювати адекватну самооцінку своїх можливостей у різних ситуаціях, бути впевненим у своїх потенційних можливостях.

Середній рівень прояву загальних ознак володіння ІК технологіями характеризується наявністю окремих знань, умінь і навичок, періодичними проявами активності в комп'ютерній діяльності. Щодо використання ІК технологій у професійній діяльності, то цей рівень характеризується незначним інтересом. Когнітивна складова – це тільки ті знання, що їх отримують люди в основному на курсах підвищення кваліфікації під керівництвом викладачів, а також із джерел, що дають можливість орієнтуватися в сфері науково-технічного прогресу. Операційно-діяльнісний компонент на цьому рівні характеризується розвитком творчої складової, схильності до технічної творчості не нижче рівня «розв'язання завдань»

(інтелект у межах 100 IQ). Комунікативна компетентність та самооцінка повинна відповідати високому гнучкому або високому негнучкому рівню.

Про *низький рівень* прояву загальних ознак володіння ІК технологіями свідчить сукупність показників здібностей, мотивів, знань і умінь особистості, які не вирізняються новизною, оригінальністю, унікальністю. Цьому рівню властиві такі ознаки, як стихійність, пасивність, неорганізованість. Людина виявляє слабкий інтерес до медіа-засобів. Як правило, такі особи мають потрібний комплекс фундаментальних знань, але якість цих знань не настільки висока, щоб майбутній фахівець на їхній основі міг розбиратися в ІТ, сучасних медіа-засобах. Низький рівень емоційно-вольового компонента свідчить на розвиток творчої складової на рівні «забезпечення творчої діяльності», для якого інтелектуальний показник є нижчим за 100 IQ. Схильність до технічної творчості, розвиток комунікативної компетентності, самооцінка знаходяться на рівні нижче середнього або низькому.

Інформаційно компетентна особистість характеризується потребою у свободі вибору, в побудові свого життя відповідно до власних цілей, завдань і уявлень про його сенс, у ставленні до сучасного світу та до себе як його представника; у самовираженні, досягненні успіху, у вдалому вирішенні різнопланових завдань за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій; у громадській активності, позиції; правовій обізнаності; усвідомленні необхідності дотримуватись етичних вимог під час роботи з інформацією; володінні засобами й методами захисту інформації, у відповідності вимогам сучасного життя в інформаційному суспільстві, у потребі перебувати в гармонії з природою; здатністю проектувати плани на майбутнє, здійснювати аналіз отриманої інформації та самостійно приймати рішення, контролювати своє життя; вільно висловлювати думки та виявляти власну позицію щодо застосування ІКТ; наявністю чіткої мети на майбутнє, яка надає життю осмисленості, спрямованості й перспективи, сформованістю

власного світогляду, дотриманням безпеки приватної власності, безпеки в Інтернеті та кібербезпеки.

Такі люди здатні та спроможні вільно висловлювати думки й проявляти власну позицію щодо застосування ІКТ; цілеспрямовані, врівноважені, наполегливі, ініціативні, рішучі, самостійні, самокритичні, спроможні до самоконтролю, мають великий життєвий досвід. Вони готові ним ділитися, мають бажання орієнтуватися в інформаційному просторі та самовдосконалюватися. У таких особистостей розвинені когнітивні здібності сприйняття, мислення, вольові якості (незалежність, схильність покладатися на свої сили у складних ситуаціях, упевненість у власних силах), активність, товарицькість та імпульсивність, високий рівень самоповаги. Вони мають позитивні емоції щодо роботи з інформаційно-комунікаційними технологіями; готові до емоційної насиченості свого життєвого шляху. Такі люди позитивно сприймають комп'ютер, приписують йому суб'єктні якості партнера-комунікатора.

Інформаційно компетентні люди є сильними особистостями. Вони мають свободу вибору своїх цілей і завдань для побудови свого життєвого шляху, розуміють його сенс, сприймаючи інформаційне суспільство як таке, що надає можливості та сприяє ефективності життєдіяльності.

Установлено, що інформаційно деформована особистість не має потреби в успішному вирішенні прикладних завдань, мотивації до навчання, інтересів; досягненні успіху й можливості показати свої здібності з кращої позиції; вона не бажає бути носієм позитивних, соціально бажаних характеристик; не готова застосовувати інформаційно-комунікаційні технології; у неї переважають негативні емоції під час роботи з сучасними комп'ютерними засобами; вона не намагається прийняти чітку громадську позицію, усвідомлено ігнорує вимоги закону, цінності права, зневажливо ставиться до правових принципів і традицій; не дотримується етичних правил роботи з інформацією.

Такі люди зазвичай живуть без планів на майбутнє в інформаційному суспільстві або будують власне життя відповідно до стереотипів; не діють та не проявляють ініціативи для здобуття знань із застосуванням комп'ютерних технологій; заздалегідь бояться можливої невдачі, думають про шляхи її уникнення, тому перебувають наодинці, у власному світі. Вони відрізняються підвищеною тривожністю, невпевненістю у своїх силах, можуть впадати в стан, близький до панічного; проявляють певну пасивність, у них спокійні емоційні реакції. Їм притаманне стереотипне когнітивне сприйняття, мислення.

Низькі значення показника вказують на несформованість вольових якостей (нездатність та неспроможність вільно висловлювати думки й виражати власну позицію щодо застосування ІКТ, нестабільний емоційний тонус, емоційна несприйнятливність, неокресленість цілі), безініціативність, нерішучість, неспроможність відстоювати свою думку, проявляти власну позицію, байдуже ставлення до навколишнього середовища. Незадоволеність самореалізацією, пов'язаної з недооцінкою значущості своєї особистості, спричиняє прояв невротичних станів. Для таких людей притаманне сприйняття комп'ютера як об'єкта із зовнішнім статусом, що провокує залежність людини від комп'ютера та перекладання відповідальності на нього. Під час використання інформаційно-комунікаційних технологій у них виникає почуття недовіри, непотрібності комп'ютеризації, страх перед ним, загальний скептицизм, пасивна позиція щодо взаємодії.

Люди з низьким рівнем інформаційної компетентності є слабкими особистостями, які незадоволені своїм життям у сьогоденні, а сучасне суспільство викликає у них низку проблем, для вирішення яких потрібно докласти зусиль. Вони зневірені у своїх силах контролювати події власного життя, дезорієнтовані в інформаційному суспільстві, проявляють певну пасивність, що призводить до суспільної деформації їх особистості.

2.2. Складові інформаційної компетентності особистості

У працях вітчизняних та закордонних науковців висвітлено різні аспекти проблематики формування інформаційної компетентності. Так питання підвищення якості вищої освіти представлено в роботах В. Андрущенко [7], Я. Болубаша [28], В. Кременя [109]. Використання інформаційних технологій у психологічно-педагогічних, організаційних, технічних, теоретичних і практичних напрямках було об'єктом вивчення таких науковців, як М. Жалдак [76], В. Кухаренко [112], М. Моїсеєва [203], Н. Морзе [206], В. Олійник [215], Є. Полат [232], В. Солдаткін [265], С. Ющик [311] та ін. Питання професійної підготовки розглядали В. Бобров [26], Ф. Веселков [39], Ю. Голубєв [47], Н. Кулебякіна [111], Н. Стасюк [269], І. Шаповал [300] та ін. Звертали увагу на проблему формування інформаційної культури та компетентності фахівців дослідники Н. Баловсяк [10], О. Барановська [15], В. Биков [23], М. Головань [46], Т. Сіткарта [260] ін.

Проблемі професійної підготовки майбутніх фахівців науковці також приділили достатньо уваги. Зокрема особливості застосування сучасних інформаційних технологій для підготовки майбутніх фахівців, концептуальні засади процесу інформатизації системи освіти висвітлено в роботах Р. Гуревича [54], М. Жалдака [76] та ін.

Загальні питання медіа-освіти, визначення термінів, структури, педагогічних аспектів, застосування медіа-освіти та її засобів у різних сферах суспільного життя, а також навчання розглядають у своїх працях такі науковці, як Н. Духаніна [69], А. Новікова [213], А. Орлов [218], О. Орлова [219], А. Федоров [285], А. Шаріков [301] та ін.

Державний університет Каліфорнії (США) у звіті «Інформаційна компетентність в університеті штату Каліфорнія» за 2001 рік одним із перших представив результати дослідження інформаційної компетентності [340].

Поняття інформаційної компетентності та її компонентів в своїх роботах розглядав Н. Баловсяк [11]. Він доводить, що інформаційна компетентність містить три компоненти: інформаційну, тобто здатність до ефективною роботи з повідомленнями; комп'ютерно-технологічну, що передбачає формування умінь та навичок роботи з сучасними комп'ютерними засобами; процесуально-діяльнісну, яка ґрунтується на здатності застосовувати сучасні засоби інформаційних та комп'ютерних технологій до роботи з інформаційними ресурсами [22].

А. Хуторської до основних видів компетенцій зараховує ключові, предметні та життєві. У свою чергу ключова компетенція, на його думку, містить компетенцію особистісного саморозвитку, навчально-пізнавальну, інформаційну, комунікативну, соціально-трудова, загальнокультурну та ціннісно-змістову (додаток Б) [292, с. 58 – 64].

Компонентний склад інформаційної компетентності проаналізовано у науковому дослідженні І. Кислої. Авторка детально розкрила структуру інформаційної компетентності фахівця для організації, об'єктивну значущість кожного компонента (додаток В) [95, с. 111 – 112].

У процесі дослідження складників інформаційної компетентності за Інтернет-джерелами було виявлено найчастіше вживані, серед яких – загальна (інформаційна), діагностична (комп'ютерно-технологічна) та предметно-орієнтовна (процесуально-діяльнісна) (додаток Д).

Загальна або інформаційна компонента характеризує вміння ефективно працювати з усіма видами інформації.

Суб'єкт (особистість) повинен володіти здатністю створювати текстові документи, таблиці, малюнки, діаграми, презентації, комп'ютерні графічні об'єкти; використовувати Інтернет-технології, локальні мережі, бази даних, інтерактивні дошки та ін.; проектувати власні електронні розробки та ін.

Діагностична, або комп'ютерно-технологічна компонента поєднує навички користування сучасними комп'ютерними засобами та програмним

забезпеченням. Вона забезпечує здатність здійснювати моніторинг, діагностування, тестування тощо.

Предметно-орієнтовна або процесуально-діяльнісна компонента – це вміння використовувати сучасні комп'ютерні технології у роботі з інформацією, коли особистість готова застосовувати розроблені навчальні програми, демонстраційні програми, електронні підручники, енциклопедії, електронні лабораторії та ін.

Р. Павлюк у статті «Інформаційна компетентність у структурі сучасної лінгводидактики» визначає структурні компоненти та доводить взаємозалежність і взаємообумовленість інформаційної компетентності й загальної інформаційної культури особистості. Він указує на нерозривний зв'язок між інформаційною поведінкою, інформаційною етикою та інформаційною компетентністю фахівця різних галузей знань [220, с. 75].

Для організації дослідження рівня інформаційної компетентності особистості необхідно згрупувати показники у більші групи (компоненти), але варто зробити це так, щоб у кожному такому компонентному складі були показники, близькі за своєю якісною характеристикою. Це дасть змогу виявити рівень їх розвитку, а далі здійснити узагальнення та визначити перспективи його розвитку. Для такого групування було використано кластерний аналіз, оскільки потрібно було враховувати та узагальнити велику кількість показників.

З використанням програмного забезпечення SPSS було виділено компонентний склад інформаційної компетентності особистості, який охоплює систему мотивів; спрямованості; суб'єктивну, особистісну, групову та ділову спрямованості; здатності особистості; життєві цінності; комунікативність; проектно-поведінковий; емоційно-вольовий; екокультуру; правову культуру; зміст життя. Відповідні компоненти згуртовано у блоки: мотивоційно-спонукальний, когнітивно-діяльнісний, особистісно-ціннісний, змістовний (додаток Е).

Система мотивів свідчить про потребу особистості успішно вирішувати практичні завдання, зумовлює стійку позитивну спрямованість до навчання, інтереси до нього. Особистість в такому випадку переконана в необхідності інформаційно-цифрової грамотності, що підкріплено бажанням досягти успіху та краще виглядати для інших. Якщо людина мотивована, то її задоволення від роботи може привести до більш якісного результату. Мотивована поведінка людини в інформаційному суспільстві залежить від багатьох чинників.

По-перше, від потреби в соціальному оточенні, у спілкуванні з людьми, необхідності відчувати підтримку. Соціальні мережі допомагають друзям, бізнес-партнерам спілкуватися та встановлювати зв'язки між собою, відіграють важливу роль у розв'язанні особистісних проблем, організації роботи на підприємствах, в освітніх закладах, дають можливість досягти успіху.

По-друге, це потреба у досягненнях, у повазі, у визнанні іншими людьми.

По-третє, це потреба в самовираженні, тобто у власному зростанні та розкритті своїх потенційних можливостей. В інформаційному суспільстві, яке активно розвивається, це є невід'ємною складовою процесу самовдосконалення, саморозвитку.

По-четверте, це потреба в захисті від фізичних та інших небезпек навколишнього світу й упевненість в тому, що фізіологічні потреби, які необхідні для виживання людини, будуть задоволені [326].

Спрямованість дій відповідає за дії, реакції людини на середовище (подразники). У процесі індивідуального розвитку людина набуває умінь, навичок, звичок, за рахунок чого виникає новий тип активності – інтелектуальна діяльність. Розсудлива поведінка забезпечує усвідомлення людиною навколишнього світу і себе та інших людей у ньому. Завдяки свідомості відбувається адаптація людини до умов існування в суспільстві, тобто процес соціалізації.

Сучасне суспільство побудоване з урахуванням соціальних чинників, які є визначальними у поведінці людини, оскільки вона змушена дотримуватися певних поведінкових норм. Успіх особистості визначається умінням відповідати цим нормам і співіснувати, спираючись на них. Щодо інформаційного суспільства, то особистість в такому середовищі може орієнтуватися, оперувати даними на основі використання сучасних ІКТ, подавати інформацію, різні повідомлення у такій формі, щоб це було зрозумілим для усіх.

Уміння використовувати наявні знання для розв'язання прикладних завдань передбачає використання раніше набутого досвіду, певних знань. Розв'язувати поставлене завдання необхідно точно і швидко, не витрачаючи зайвої фізичної і психічної енергії. Цього можна досягти інтелектуальною, логіко-мисленнєвою діяльністю, що необхідна для аналізу характеру ситуації, розробки сценаріїв розвитку подій та експертного прогнозування. З огляду на це ми пропонуємо виокремлювати *суб'єктивну спрямованість*.

Використання комп'ютера і технологій зв'язку для отримання, оцінювання, зберігання, вироблення, представлення й обміну інформаційними даними забезпечує когнітивний розвиток. Застосування інформаційно-комунікаційних технологій розвиває такі види розумових процесів, як сприйняття, пам'ять, уява та логіка. Індивід самостійно формує свої когнітивні здібності через взаємодію з навколишнім середовищем. Отже, варто виокремлювати й *особистісну спрямованість* як компонент, що необхідний для розвитку розумових процесів.

Групова спрямованість відповідає за вміння людини визначати завдання та пропонувати рішення для завдань, які стоять перед групою; знаходити інформацію (відомості та дані), багату за змістом. Компетентна особистість повинна вміти оцінювати інформацію (відомості та дані), отриману з Інтернет-джерел, відповідно до потреб аудиторії, приймати власні рішення, інформувати та обговорювати свої методи розв'язання проблеми з персоналом тощо. Компетентна особистість повинна вміти визначати зміст

поданої інформації, тобто конкретне значення даних і відомостей, у тому контексті, в якому вона зрозуміла для цієї особи за власним переконанням. Якість поданої інформації оцінюється здатністю задовольнити інформаційні потреби суб'єктів інформаційних відносин щодо повноти, достовірності, цілісності тощо.

Ділова спрямованість дає можливість людині здобути знання про основні методи роботи з інформаційно-комунікаційними технологіями. У Всесвітній мережі розміщено різноманітну інформацію з усіх можливих галузей знань та сфер життєдіяльності. Кожний користувач може знайти для себе в мережі необхідну ділову інформацію, яку подано різними аудіо та візуальними формами.

Пошук інформації дозволяє знайти багато різних матеріалів з проблеми, ознайомитися з різними поглядами на неї, замислитися над протиріччями, що виникають, стимулює активність і творчий потенціал особистості. Однак основне завдання полягає у власне пошуку потрібних даних для професійного зростання, бажанні отримати нові знання та навички, які корисні для виконання суспільних завдань.

Здатності особистості забезпечують критичний погляд і вміння досконало аналізувати різні змістовні літературні дані за допомогою ІКТ. Особистість, упевнена у своїх силах, постійно прагне наполегливо і до кінця доводити розпочату справу, відповідно вільно управляє своєю поведінкою, має високу професійну працездатність, активність. Така людина спроможна керувати процесом саморозвитку, самовдосконалення. Вона характеризується високим рівнем саморегуляції, урівноваженості та витримки.

Також важливе значення для розвитку інформаційної компетентності особистості має здатність та спроможність висловлювати власні судження та проявляти власну позицію щодо застосування ІКТ. Значущість може усвідомити людина, яка здатна на почуття, що забезпечують успішний перебіг і результативність професійної діяльності; яка має емоційний тонус,

емоційно сприйнятлива, цілеспрямована, наполеглива, ініціативна, рішуча, самостійна, самокритична.

Накопичений різноманітний досвід свідчить про значення і глибину феномену «цінність». Усвідомлення й виявлення цінності передбачає тісний взаємозв'язок пізнавальної, емоційно-чуттєвої та вольової сфер діяльності індивіда. Цінність лише тоді стає домінантою «Я», коли постійно спонукає людину до відповідних вчинків. Йдеться про уміння планувати власну професійну діяльність, використовувати різні варіанти рішень, збирати і аналізувати інформацію, спираючись на гнучкість інтелекту, наполегливість, готовність діяти відповідно до цінностей. Розвинена особистість готова використовувати у своїй професійній діяльності різні засоби інформаційно-комп'ютерних технологій, вирішуючи поставлені завдання. Вона усвідомлює соціальну значущість й особистісну відповідальність за результати своєї діяльності, необхідність її постійного удосконалення; прагне виявити свій творчий потенціал. Важливу роль у цьому процесі відіграють *життєві цінності*.

Проектно-поведінковий компонент професійної компетентності можна охарактеризувати через визначення сформованості професійних планів, чіткості та самостійності, бажання залишатися у професії. Самоповага – це усвідомлення ступеня привабливості, симпатії, яким володіє одна людина в сприйнятті іншої. Цей показник є характеристикою пережитого, розуміння набутого досвіду, аналізу продуктивності та осмисленості.

Емоційно-вольовий компонент професійної ідентичності вказує на емоції та почуття, які виникають у людини щодо професії та щодо себе у ній, визначає рівень позитивних емоцій, характеризує прояв вольових якостей. Розвиток вольових сторін особистості і те, як їх усвідомлює сама людина, дозволяє виявити існування стосунки домінування – підпорядкування. Цей показник свідчить про те, чи сприймає суб'єкт свій життєвий шлях з позиції зацікавленості, емоційної насиченості, наповненості змістом, чи має достатню свободу вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до власних

цілей і завдань, чи, навпаки, вважає, що життя не можливо контролювати, що свобода є примарливим поняттям, а майбутнє не можливо передбачити.

Комунікативний компонент відповідає за формування навичок спілкування з людьми, участі в спільних бесідах через мережу Інтернет. Потреба у спілкуванні характеризує лише соціальну істоту, тобто людину і є лише її потребою, що спонукає людину належати до певної спільноти; постає з необхідності до співробітництва, прагнення до пізнання і оцінки себе іншими людьми, а через них – до самопізнання і самооцінки. Спілкування має регулятивну функцію, яка проявляється у взаємодії людини з іншими людьми. Саме завдяки цій функції воно є основним механізмом соціально-психологічної регуляції поведінки особистості в соціумі.

Екологічна культура характеризує усвідомлення людиною індивідуальної екологічної безпеки, необхідності збереження чистоти навколишнього середовища, вирішення екологічних проблем, емоційне ставлення до світу, уміння і навички грамотної поведінки в природному середовищі. Реакція організму людини та довкілля на ту чи іншу інформацію не однакова, тому дуже важливим є її якість, змістовна наповненість, походження та кінцева мета. Нормування впливу інформації на довкілля та здоров'я людини є викликом сучасного інформаційного суспільства. Компетентна особистість усвідомлює інформацію, як фактор впливу на психологічне здоров'я людини, її організм та є екологічно грамотною, вихованою з позиції глибокої поваги до свого здоров'я та його збереження.

Компетентна особистість має *правову культуру*, розуміє етику роботи з інформацією, дотримується авторського права, зважає на інтелектуальну власність тощо. Робота з інформацією полягає не тільки в її створенні, збиранні, одержанні, зберіганні, використанні, поширенні, а й в охороні та захисті. Засобами й методами захисту інформації, якими повинна володіти компетентна особистість, є правові норми, морально-етичні та засоби, спрямовані на протидію загрозам інформації, зокрема організаційні, технологічні, програмно-технічні. Це забезпечується інформаційною й медіа-

грамотністю, алгоритмічним мисленням, навичками безпеки в Інтернеті та кібербезпекою. Загальні етичні принципи (доброта, співчуття, прагнення до справедливості, право на власний світогляд, безпеку приватної власності) є продуктом колективного життєвого досвіду суспільства. Правовий компонент ототожнюється з рівнем загальної культури, який становить систему цінностей кожного суспільства.

Зміст життя. Розвиток і зміна суспільства спонукає особистість орієнтуватися в багатозначності інформації, уміти користуватися даними за допомогою ІКТ, застосовувати отримані або наявні знання в життєвих ситуаціях. Зміни відбуваються завдяки усвідомленню своїх досягнень і недоліків – тоді особистість прагне до самовдосконалення, самоосвіти і самовиховання. Основою саморозвитку та самовдосконалення людини є намагання йти вперед, увесь час змінювати себе. Самопізнання, мотивація, самопримус, саморегуляція сприяють самовдосконаленню. Саморозвиток людини можливий за умови усвідомлення себе і своєї значущості особисто для себе, а також усвідомлення зв'язків і взаємодії з іншими членами суспільства через засоби інформаційно-комунікаційних технологій.

У сучасному інформаційному суспільстві становлення особистості, здатної до вибору способів саморозвитку, самоосвіти, самореалізації, самоствердження на всіх етапах життєдіяльності, є головним. У результаті саморозвитку удосконалюються фізичні, розумові та моральні якості людини, її індивідуально-типові характеристики. Самопізнання є значущим чинником саморозвитку, що допомагає людині самовизначатися в діяльності, займатися самовдосконаленням та застосовувати на практиці свої особистісні можливості. Суспільство потребує особистостей, які спрямовані до інновацій, нововведень, прояву ініціативи, динамічного самовдосконалення, готових до неперервної освіти.

На основі проведеного аналізу наукової літератури ми зробили висновок, що до змісту інформаційної компетентності особистості потрібно включити такий компонент, як *професійно важливі якості* [229].

Для формування інформаційної компетентності особистості суттєвим є дослідження людини з огляду на ті якості, властивості, що забезпечують успішність її професійної діяльності. Слід також підкреслити, що в умовах сучасного розвитку науки й техніки вже недостатньо тільки спеціальних знань, а потрібні ще й особистісні якості (М. Нечаєва, В. Ядова та ін.). Це володіння професійними програмними продуктами, інформаційно-комунікаційними технологіями, а також адекватні професійні риси, якості особистості: технічного сприйняття, уяви, мислення, навичок емоційно-вольової саморегуляції, організованість, комунікабельність та ін. Важливе значення мають також професійна спрямованість уваги, уявлень, сприймання, пам'яті, професійні здібності, знання, дії, операції; професійна спостережливість, професійне передбачення й уява. Вони є необхідною умовою ефективності інформаційної компетентності та професіоналізму [212, 313].

Таким чином, зазначені компоненти є загальними, вони безпосередньо впливають на розвиток інформаційної компетентності особистості.

Ми здійснили детальний аналіз компонентів інформаційної компетентності. З урахуванням того, що вони пов'язані один з одним, а також те, що соціальна значущість компетентності тісно пов'язана з особистісною, компоненти інформаційної компетентності особистості ми об'єднали у блоки: мотиваційно-спонукальний, когнітивно-діяльнісний, особистісно-ціннісний та змістовний.

Мотиваційно-спонукальний блок охоплює систему мотивів та спрямованість особистості. Мотивація розвитку інформаційної компетентності особистості – це: по-перше, потреба успішно вирішувати практичні завдання, стійка позитивна мотивація до навчання, інтереси, ідеали фахівця, вищі почуття, переконання в необхідності інформаційно-цифрової грамотності, бажання досягти успіху й показати себе в ній з кращого боку та ін.; по-друге, це бажання здобути нові знання з основ та методів інформатики

та інформаційних технологій; по-третє, прагнення до використання наявних знань для розв'язання практичних завдань.

Когнітивно-діяльнісний блок інформаційної компетентності особистості містить суб'єктивну, особистісну, групову та ділову спрямованість. Це знання щодо використання комп'ютера і технологій зв'язку; застосування комп'ютерів для отримання, оцінювання, зберігання, вироблення, представлення й обміну інформаційними даними, що розвиває такі види розумових процесів як технічне сприйняття, уява, мислення, сприйняття, пам'ять та логіка; навички спілкування з людьми, спілкування й участі у спільних мережах через Інтернет.

Особистісно-ціннісний блок інформаційної компетентності особистості включає здатності особистості, проектно-поведінковий та емоційно-вольовий компоненти, комунікативність та життєві цінності. Він передбачає готовність та здатність до планування власної професійної діяльності, гнучкість розуму та позиції, що означає готовність розглядати різні варіанти рішень, збирати, знаходити та аналізувати інформацію для прийняття рішень, проявляти наполегливість у розв'язанні завдань у професійній діяльності та повсякденному житті через спілкування (комунікацію); усвідомлення соціальної значущості й особистої відповідальності за результати своєї діяльності, необхідність її постійного удосконалення; прагнення розкрити свій потенціал; уміння упевнено, наполегливо і результативно виконувати роботу, спокійно і вільно керувати своєю поведінкою, розвиток професійної працездатності, активності й саморегулювання, врівноваженості та витримки, рухомого темпу роботи; здатність і використання можливостей самостійного судження, власної позиції у застосуванні ІКТ; здібність демонструвати почуття, що забезпечують успішність і результативність професійної діяльності; цілеспрямованість, наполегливість, ініціативність, самостійність, самокритичність, рішучість, самокритичність, самовладання, самоконтроль. Для цього необхідною умовою є володіння ПК; адекватні вимогам професії

риси, якості особистості: навички емоційно-вольової саморегуляції, організованість, комунікабельність та ін.

До складу *змістовного блоку* входить екокультура, правова культура та зміст життя. Екологічна культура являє собою певний образ життєдіяльності людини. Вона спрямована на взаємовідносини з навколишнім середовищем, що сприяє здоровому способу життя, гарантуванню екологічної безпеки як усієї країни, так і окремих людей. Екологічна безпека є засобом самоорганізації психічних властивостей людини в умовах конкретного середовища. В сучасному інформаційному суспільстві вона виражається в спроможності забезпечення людиною чистоти й порядку в приміщенні та на робочому місці, контроль дотримання санітарії та гігієни, усвідомлення екологічної безпеки, збереження чистоти навколишнього середовища.

Правова культура охоплює знання та розуміння етики роботи з інформацією (авторське право, інтелектуальна власність тощо); володіння інформаційною й медіа-грамотністю, основами програмування, уміння роботи з базами даних, навички безпеки в Інтернеті. Людина, у якої розвинутий правовий компонент, має власний світогляд, розуміється на безпеці приватної власності тощо [236].

Зміст життя такий суб'єкт визначає через оцінювання свого життєвого шляху з урахуванням усіх життєвих досягнень, цілей і їх результати, а також можливого задоволення після виконання поставлених завдань. Чітке розуміння виконаного, емоційна насиченість результатів, рівень отриманого задоволення є свідченням досягнення мети, оцінювання зробленого, характеристикою вчинків, дій, обраних для виконання поставлених завдань. Суб'єктивні переживання, роздуми, співвіднесення з метою, яку було поставлено, характеризує сформованість уявлення особистості про сенс життя.

Окремий блок – це *професійний*, який відповідає за професійно важливі якості особистості. Як довів В. Зазикін, у структурі психо-логічної готовності до професійної діяльності є складові, тобто інваріанти, які можна розглядати

як необхідні умови її ефективності й професіоналізму [63]. Вони не залежать від виду професійної діяльності. Таким інваріантом є розвинена антиципація, вміння передбачати результат діяльності. Іншими словами, фахівець, який має високий рівень антиципації, тобто вміння чітко й далеко прогнозувати, навіть незалежно від виду діяльності, може висувати гіпотези та виконувати свою професійну діяльність більш ефективно.

Навички використання комп'ютера й технологій зв'язку; навички спілкування з людьми; здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, оперувати даними на основі використання сучасних ІКТ, користування отриманими знаннями у практичній діяльності, здатність подавати повідомлення й дані в зрозумілій для всіх формі та ін. – це невеликий перелік тих складових професійно важливих якостей, які мають бути притаманні сучасному фахівцю інформаційного суспільства.

З урахуванням того, що освітяни є основною рушійною силою у формуванні інформаційної компетентності особистості, ми дослідили компонентний склад психологічної готовності освітян до застосування інформаційно-комунікаційних технологій.

Особистісна готовність людини до будь-якої діяльності, у тому числі й готовність до використання інформаційно-комунікаційних технологій, зазвичай виражається формулою: «готовий = хочу + знаю + вмію» [43, с. 65]. У цій формулі відображено аспекти, які розкривають шлях здобуття нових знань та набуття умінь користуватись ними за допомогою різноманітних комп'ютерних технологій. З нашої точки зору, компоненти готовності мають охоплювати всі аспекти: мотиваційний, інформаційний, діяльнісний. Але слід задати в такому форматі, щоб можна було виділити рівні готовності.

На нашу думку (Л. Матохнюк, К. Дем'янюк та ін.), психологічна готовність до використання інформаційно-комунікаційних технологій дозволяє успішно виконувати свої професійні зобов'язання, спираючись на особистий досвід, знання, яких вимагає професія, на навички можливої зміни професійної діяльності в неочікуваних, ситуаціях [152].

Вивчаючи передумови цілеспрямованої діяльності, її можна трактувати як стійку характеристику особистості, що об'єднує мотиваційний, ціннісно-орієнтаційний, когнітивний, пізнавально-операційний, емоційно-вольовий, психофізіологічний та оцінний компоненти.

Користуючись прийнятим у науці структурним підходом, який визначає інтегральність взаємозалежних структур особистості, ми запропонували модель психологічної готовності педагога до використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчально-виховному процесі [152] (додаток Ж).

Про сформованість зазначених складових психологічної готовності майбутнього фахівця до використання інформаційно-комунікаційних технологій свідчить сукупність потенційних можливостей педагога у досягненні високих результатів з педагогічної діяльності, що, на наш погляд, є критерієм психологічної готовності до використання інформаційно-комунікаційних технологій за допомогою ІКТ, засобів у навчально-виховному процесі.

Мотиваційний потенціал особистості педагога є функцією, яку можна визначити на основі факторів, що обумовлюють мотиваційну сферу суб'єкта діяльності. *Мотиваційний компонент* готовності до використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчально-виховному процесі визначає вибіркочу спрямованість педагога на діяльність, у нашому випадку, – на діяльність фахівця відповідних дисциплін з використанням медіа-засобів.

Щодо морально-психологічного змісту готовності до використання інформаційно-комунікаційних технологій слід зазначити, що цей компонент охоплює мотиви використання медіа-засобів й задоволеність ними, стійкий інтерес до успішної в професійній діяльності, установку на продуктивну творчу діяльність, високий емоційно-вольовий тонус, прагнення й здатність до подолання труднощів, комплекс уявлень про себе як про професіонала (професійна «Я – концепція»).

Без мотиваційної спрямованості на оволодіння медіа-засобами їх застосування у навчальному процесі буде мінімальним навіть у тому випадку, якщо педагоги матимуть достатньо розвинутий інтелект і схильність до творчої діяльності. Урахування професійних здібностей стає основою для роботи педагога над собою і дозволяє визначати рівень сформованості професійного інтересу.

Ціннісно-орієнтаційний компонент базується на професійній етиці, професійних поглядах, принципах, переконаннях, готовності діяти відповідно до них. Безумовно, значуще місце тут займають складові професійної етики і моральні норми, самооцінка, самоконтроль, вимоги суспільного життя.

Виділення функції *когнітивного компонента* в структурі психологічної готовності педагога до використання інформаційно-комунікаційних технологій необхідне з огляду на те, що поведінка людини, як правило, детермінована її знаннями. Характерні структури знань, що формуються у творчому процесі викладача, визначають такі види потенціалу, як науковий, технічний, технологічний. Крім того, без знань, які є засобом діяльності, не можливе її виконання і отримання певного продукту. Різні форми знань можуть виконувати й різні функції. У теоретичній формі вони працюють на розуміння фахівцем наукових основ виконання професійних завдань, а на практично-методичному рівні – на практичне здійснення, вирішення завдань.

Пізнавально-операційний компонент психологічної готовності охоплює такі складові, як педагогічні здібності, педагогічне мислення, знання, уміння для успішного впровадження медіа-засобів у професійній діяльності. Для цього важливе значення має сформованість професійних умінь і навичок на високому рівні. Ще однією важливою особливістю пізнавально-операційного компонента є педагогічна спостережливість, розвиток якої неможливий без педагогічного передбачення і уявлення, аналізу, систематизації фактів і явищ, об'єктивної оцінки міжособистісних взаємин та психічного стану вихованця.

Здійснюючи аналіз наукової літератури щодо змісту теоретичної моделі психологічної готовності педагога до використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчально-виховному процесі, ми визначили, що *емоційно-вольовий компонент* має такі складові, як цілеспрямованість, наполегливість, ініціативність, рішучість, самокритичність, самоконтроль, почуття, емоційну сприйнятливність тощо.

Характер зв'язку між знаннями, переживання професійно-етичного змісту діяльності визначає зміст психологічної готовності, що охоплює аспекти: уміння досягати мети, збереження самоконтролю у будь-якій ситуації для досягнення мети, творчий підхід до вирішення проблеми, своєчасне прийняття продуманих рішень і безвідкладне їх виконання, здатність помічати та виправляти свої помилки.

Психофізіологічний компонент включає властивості, які допомагають педагогу досягати високої працездатності для виконання професійних обов'язків: активність, саморегуляцію, урівноваженість, витримку, динамічність.

Оцінювальний компонент передбачає уміння оцінювати свою психологічну готовність і її відповідність щодо професійних завдань.

Психологічна готовність містить такий важливий компонент як потреба фахівця в професійному самовдосконаленні [148]. Якщо вести мову про інформаційну компетентність особистості, то постійно потрібно уточнювати сутність поняття. Це залежить від стану інформатизації суспільства, впровадження різноманітних інформаційно-комунікаційних технологій, змін у системі ЗМІ, медіа тощо. З огляду на це часто до компонентів інформаційної компетентності зараховують здатність до самооновлення, саморозвитку, постійне задоволення інформаційних потреб особистості. Інформаційна компетентність особистості розвивається одночасно зі становленням інформатизації суспільства, вони взаємодоповнюються та взаєморозвиваються, збагачуючи одна одну.

Неодмінним елементом у житті людини є рефлексія, якою часто нехтують. Щоденна завантаженість людини, безкінечний наплив інформації не залишає часу для додаткових серйозних роздумів про ефективність життя, якість своєї професійної діяльності тощо. Безумовно, кожного дня всі люди думають про те, що відбувалося у їхньому житті. Вони аналізують, що було вдалим чи невдалим протягом дня, що вдалося зробити, а що ні, оцінюють ефективність добору методів і засобів вирішення питання. Важливим фактором є вирішення не тільки щоденних питань, а й завдань спрямованих на забезпечення ефективності життєдіяльності. У цьому контексті варто звернути увагу на аналіз переваг інформаційно-комунікаційних технологій, інноваційних технологій тощо. Головна особливість рефлексії – це не спрямованість на інформацію, на процес її отримання. Рефлексія передбачає вміння аналізувати, усвідомлювати свої властивості, якості своєї особистості, пізнавати себе, корегуванню своєї поведінки та способу свого життя [91].

Рефлексивність як властивість індивіда може відображати «Я» особистості, допомагати усвідомити особливості взаємодії з іншими людьми. У міжособистісних відносинах рефлексія підтримує моральність поведінки індивіда. В. А. Роменець вважає [248, с. 220], що рефлексія – це явище післядії, у ньому виявляється сутність діяння. Здатність людини до рефлексії поєднує особливості поведінки та її вміння керувати своїми вчинками.

На основі критеріальної бази можна виявити рівень сформованості інформаційної компетентності особистості. Відомо, що критерій є тією ознакою, за допомогою якої здійснюється чи класифікується будь-яке явище. Подальше практичне застосування критеріїв є нагальною науковою проблемою.

Аналіз наукової літератури дозволив виявити основні категорії-навички, які є складовими інформаційно-комунікативної компетентності:

1) Основні дії та поняття. Люди розуміють необхідність створення та використання технологій; вони можуть використовувати сучасні технології.

2) Соціальні, етичні та людські проблеми. Люди, які мають відношення до технологій, розуміють етичні, культурні та соціальні проблеми. Вони вміють впроваджувати у практику інформаційні та програмні системні технології за їх призначенням. Також вони позитивно ставляться до використання сучасних комп'ютерних систем, які допомагають підтримувати освіту впродовж життя, досягати особистих цілей і успіхів.

3) Використання технологічних інструментів. З метою удосконалення процесу свого навчання, успішного досягнення цілей навчання, розкриття власного творчого потенціалу люди застосовують у своєму житті комп'ютерні технології. Професійна діяльність стає успішною у випадку використання інформаційно-комп'ютерних систем, які необхідні для удосконалення технологічних моделей, підготовки публікацій та виконання творчих робіт.

4) Використання інструментів телекомунікацій. Люди використовують телекомунікації для співпраці та взаємодії з іншими окремими особами чи аудиторіями. Для обміну інформацією з великою аудиторією використовують різноманітні медіа-можливості.

5) Використання технологічних інструментів для досліджень. Технологічні інструменти застосовують: для збору інформації з різноманітних джерел, її розміщення та оцінювання; для опрацювання отриманих даних і повідомлення результатів; для оцінки і відбору нових інформаційних ресурсів та інноваційних технологій.

6) Використання технологій для розв'язання проблем та прийняття рішень. Люди можуть використовувати технологічні ресурси для розв'язання проблем та прийняття рішень, для розвитку стратегій розв'язання вирішення реального життя.

2.3. Функції інформаційної компетентності особистості

Інформаційна компетентність особистості виявляється у виконанні нею конкретних функцій.

Насамперед варто вказати на мотиваційно-спрямувальну функцію, яка виявляється у позитивному ставленні особистості до інформаційного суспільства, інформаційно-комунікаційних технологій; інтересі до Інтернет середовища; у стійкості поглядів на майбутнє тощо. Спрямованість особистості, наявність стійкі мотиви, що підтримують діяльність, необхідне пристосування особистості до швидкозмінних умов життя та праці, становлення її духовного світу, формування конформістських, соціально-перетворюючих позицій. Ця функція дозволяє спрямувати свою діяльність на задоволення потреб в інформаційному суспільстві. Мотивація – це основа розвитку інформаційної компетентності особистості.

Інформаційна компетентність сприяє спрямуванню особистості в сучасному інформаційному суспільстві, відіграє провідну роль у підвищенні конкурентоспроможності країни. Ця функція передбачає розуміння та вміння людини використовувати в професійному і повсякденному житті сучасні інформаційні технології, а також здатність сприймати і оцінювати інформацію; уміння виявляти негативні інформаційні впливи та вживати заходи задля їх нейтралізації; уміння оцінювати достовірність інформації і визначати найбільш прийнятні для конкретного індивіда методи захисту від небажаних наслідків.

Когнітивно-сприймаюча функція імплікує накопичення знань про інформаційні технології конкретного стану соціального середовища, про те, як розвиваються суспільство і людина, про результати розвитку соціального суб'єкта. Пізнання, самопізнання людиною самої себе, систематизація знань є важливою характеристикою цієї функції.

Сутність сприймаючої функції полягає у накопиченні знань людьми, їх умінні використовувати здобуті знання та вибирати з усіх потоків інформації найбільш оптимальні, виокремлювати відому й нову інформацію, оцінювати її значущість чи другорядність. Це також функція передачі, трансляції нагромадженого соціально-інформаційного досвіду як від попередніх поколінь до наступних, так і обмін внутрішніми цінностями між людьми. Вона виявляється у виборі особистістю змісту навчання, способу освіти, професійної діяльності шляхом визначення електронних ресурсів, необхідних для освітнього, професійного процесу. Також така функція полягає в отриманні й розповсюдженні відомостей про найбільш важливі для людей події. На основі отриманої інформації формується особлива, індивідуальна думка.

Комунікативна функція можлива завдяки обміну інформацією між людьми. Вона є важливою для кожної людини, для суспільства, розвитку мови, для забезпечення інформаційних процесів у різних галузях життя. Завдяки комунікативній функції встановлюються контакти людини зі світом, з навколишнім, формується її мовна поведінка. У процесі спілкування відбувається обмін уявленнями, ідеями, інтересами, настроями, установками тощо. Носієм комунікативної функції є компонента, що свідчить про активність особистості у «суб'єкт-суб'єктних» взаєминах активного обміну інформацією, під час якого спільно досягається предмет спілкування. Якщо це стосується інформаційного середовища, то комунікацію можна представити як «суб'єкт-об'єктні» взаємини.

Обмін інформацією передбачає взаємовплив суб'єктів, психологічний вплив на поведінку партнера, яким може бути як особа, так і комп'ютер. Обмін інформацією відбувається за допомогою «паперових» (підручник, навчальний посібник, конспект) та «електронних» (електронні книги, автоматизована навчальна система, засоби телекомунікацій тощо) носіїв інформації.

Нормативно-розвивальна функція містить показники досягнень і розвитку завдяки нормам і вимогам інформаційного суспільства. Вона вимагає дотримання певних моральних норм, юридичних правил у професійній діяльності.

На сьогодні порушення авторських прав є однією з актуальних проблем для України. До найбільш масових видів порушень авторського права в Україні є піратство і плагіат. Проблема захисту авторських прав у найбільш вираженій формі виявляється протягом останнього десятиріччя у сфері Інтернету, що зумовлено відкритістю інформації та об'єктів права інтелектуальної власності, які потрапляють до мережі Інтернет без згоди автора. Найбільш гостро та часто виникають питання щодо порушення авторських прав на інформаційному наповненні сайтів, перш за все текстами, малюнками, фото-, аудіо- та відеоматеріалами.

Розвивальна функція стосується використання цілеспрямованих норм і правил поведінки в інформаційному суспільстві, а також самостійного та творчого використання вимог, що необхідно для саморозвитку особистості.

Операційно-орієнтаційна функція спрямована на формування готовності до професійної діяльності. Операційна відповідає за володіння особистістю способами та засобами професійної діяльності, орієнтаційна – за знання та уявлення про професійну діяльність. Проте окремі безпосередні знання про способи застосування інформаційно-комунікаційні технології не забезпечують умінь їх використання в освітній та професійній діяльності. Якщо такі знання не будуть спрямовані на професійну діяльність, то вони не будуть проявлятися у відповідних уміннях. Для того, щоб знання про прикладне застосування в професійній діяльності перетворилися на уміння чи навички, необхідно виробити конкретний спосіб діяльності щодо освіти, що сприяє розвитку рефлексивної діяльності особистості, систематизації знань і самопізнанню.

Саме другим елементом інформаційної компетентності особистості є практичне застосування досвіду комунікаційних технологій, використання відомих способів у професійній діяльності, виражених в уміннях і навичках. Детермінантою розвитку знань, умінь і навичок є теоретична підготовка та специфіка професійної діяльності, у якій відбувається безпосередній професійний розвиток особистості. Професійні уміння і навички можна визначити як володіння особистістю способами і прийомами виконання дій, що дозволяють їй вникнути в суть проблеми і на цій основі моделювати та результативно вирішувати конкретні освітні або професійні проблемні питання із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій.

Серед системних функціональних особливостей інформаційної компетентності слід вказати на такі складники, як здатність до самовдосконалення, саморозвитку, самооновлення; отримання нових інформаційних знань, творче їх пристосування до умов певної професійної діяльності, що сприяє подальшому розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, їх поглибленню та збагаченню.

Розвиток інформаційної компетентності відбувається завдяки отриманню інформації і її використанню, завдяки сукупності різноспрямованих способів і методів. Збагачення інформаційної компетентності особистості, інформатизація суспільства – це ті об'єкти, які взаємно розвиваються, допомагаючи один одному в розвитку. Саме тому рівень інформаційної компетентності особистості залежить від рівня інформатизації суспільства, який у свою чергу, визначається інформаційною компетентністю його суб'єктів [178].

Для нашого дослідження інформатизація суспільства представляє інтерес як об'єкт передачі розвитку інформаційної компетентності фахівців, тому доцільно виокремити її елементи. За результатами аналізу науково-методологічних досліджень можна виокремити такі елементи компетентності:

- 1) здобуті та усвідомлені знання і способи діяльності;
- 2) практичний досвід, що виявляється в уміннях та навичках;
- 3) здатність до дослідницької діяльності, що виражається в прагненні представляти повідомлення і дані в зрозумілій для всіх формі та готовності до ефективного вирішення нових завдань, що стоять перед особою;
- 4) усвідомлення значущості результату діяльності, потреб, мотивації.

Розглянемо ці елементи стосовно інформаційної компетентності особистості.

Першим елементом є знання. Поняття «знання» не має єдиного, універсального визначення і залежить від виду діяльності людини, а також багатьох інших чинників. Отримані знання завдяки об'єктам вивчення та способам діяльності забезпечують освітню, професійну діяльність.

Сучасний фахівець повинен володіти необхідними знаннями про предмет своєї діяльності, уміннями творчого використання засобів та методів їх творчої реалізації.

Можна виділити кілька видів знань: практичні, або професійні знання; розумові, які задовольняють інтелектуальні потреби і є ознакою освіченої, культурної людини; поточні – задовольняють тимчасову допитливість; релігійні знання, спрямовані на пізнання Бога, пошук шляхів спасіння душі; неналежні знання, набуті випадково, що лишаються поза сферою інтересів. Знання за своєю суттю дуже близькі до інформації, зберігаються й передаються як дані.

При розгляді структури системи знань ми спираємось на дослідження учених, які розрізняють формалізовані і неформалізовані знання. Мається на увазі, що формалізовані – це ті, які записані на певному носіїві: папері, відео-, аудіо-, електронному; неформалізовані – зберігаються у людській пам'яті. Такі знання необхідні для розуміння, засвоєння та розвитку сфер науки, а також для набування відповідних умінь і навичок.

Тісний взаємозв'язок компонентів забезпечує виконання різних функцій, зокрема: онтологічної (знання є основою уявлень про інформаційне суспільство), орієнтовної (знання забезпечують орієнтацію шлях спрямованості діяльності), оціночної (знання служать основою формування ставлень до об'єктів (комп'ютерів, технологій) і суб'єктів (особистості) навколишнього середовища).

Таким чином, розглянутий елемент компетентності стосується мотиваційно-спонукального, когнітивно-діяльнісного блоків інформаційної компетентності особистості.

Для дослідження інформаційної компетентності особистості необхідно виділити уміння і навички, що відповідають певному виду діяльності, який актуалізується час здобуття додаткової професійної освіти (профільні класи, ліцейні класи).

Уміння і навички визначають когнітивно-діяльнісний та мотиваційно-спонукальний блоки інформаційної компетентності особистості.

Здатність до освітньої або професійної діяльності забезпечує готовність людини вирішувати поточні проблеми, творчо їх переосмислювати. Обсяг знань, умінь, засвоєних за зразком, за певним алгоритмом, не забезпечує необхідний розвиток творчого потенціалу особистості. Інформаційно компетентна особистість здатна робити критичний аналіз джерел, знаходити необхідні ресурси, синтезувати, узагальнювати та структурувати опрацьовані відомості, використовувати програмні засоби ІКТ, створювати електронні ресурси для використання в освітній або професійній діяльності. Особистість повинна опанувати основні принципи побудови й використання локальних мереж та мережі Інтернет, уміти запобігати можливим вірусним атакам, володіти знаннями щодо захисту даних.

До навичок XXI століття відносяться як комунікативність, обізнаність, креативність, критичність мислення, так і здатність розв'язувати проблеми та самонавчатися й адаптуватися до умов сучасного суспільства.

Також формування сучасної особистості полягає в активізації орієнтації у масивах інформації, умінні виокремлювати те, що вже відомо, визначати значущість чи другорядність нової інформації. Саме тому здатність до застосування ІКТ забезпечує розвиток особистісно-ціннісного блоку.

Перші три елементи – необхідні знання, уміння, навички – означають, що для цілеспрямованої діяльності необхідне є усвідомлення дій і готовність їх виконати. Інформаційну компетентність особистості можна визначити як здатність до усвідомлення комп'ютера як суб'єкта для будь-якої професії, спроможного виконувати алгоритмізовані завдання в інтелектуальному технологічному середовищі.

Інформаційно компетентні люди повинні усвідомлювати, що сучасні технології підтримують, розвивають, формують творчість та ініціативність, інноваційність. Ці люди усвідомлюють роль ІКТ для професійної діяльності, яка дозволяє здобувати освіту впродовж життя, тобто мова йде про неперервність освіти. Такі особистості також повинні володіти відповідними знаннями щодо етичних та правових принципів. В умовах інформатизації суспільства особистість повинна бути відповідальною й мати правову самосвідомість, бути патріотом, мати високий рівень духовності та культури, сформовані соціально-значимі цінності, бути самостійною, здатною до успішного життя в суспільстві. Через систему норм і вимог інформаційного суспільства відбувається успішний розвиток професійної діяльності. Для цього також важливе значення має усвідомлення ролі ІКТ в умовах функціонування освітнього середовища.

Отже, процес усвідомлення значущості та ролі застосування ІКТ забезпечує розвиток змістовного блоку.

Кожен вид діяльності обумовлений певними потребами та визначений відповідною мотивацією. Досвід емоційної вихованості полягає у використанні знань про норми відносин, які підпорядковуються вимогам соціуму та виявляються у широкому колі мотивів.

2.4. Структурно-функціональна модель інформаційної компетентності особистості

Основне завдання інформаційної компетентності полягає у розвитку мотивів, спонукань, властивостей особистості, використання їх для професійного становлення та увідомлення сутності життя. Стимулювання зацікавленості особистості у навчанні, позитивний вплив на становлення та формування життєвих і професійних навичок [172] є фундаментальними характеристиками інформаційно-комунікаційних технологій.

Інформаційно-комунікаційні технології передбачають розвиток певних складових. По-перше, це інформаційна грамотність. Вона означає розвиток умінь швидкого та ефективного пошуку інформації, критичного та комплексного оцінювання її, правильного та творчого використання даних для вирішення проблем, розуміння та дотримання етично-правових вимог щодо доступу до інформації та її використання.

Наступною складовою є медіа-грамотність, яка забезпечує можливості побудови медіа-повідомлень, умови їх виконання з урахуванням певних характеристик. Важливим для розвитку медіа-грамотності є усвідомлення способів інтерпретації інформації різними особами, різноманітності точок зору, усвідомлення залежності медіа-повідомлень від ціннісних норм та розуміння того, як медіа можуть впливати на думки та поведінку. Ціннісним у медіа-грамотності є усвідомлення підґрунтя та базових етично-правових, пов'язаних з використанням інформації.

Грамотність у галузі інформаційно-комунікаційних технологій забезпечується належним використанням цифрових технологій, різноманітних інструментів для використання інформації у комунікаційних мережах, управління інформаційними даними, створенням умов для успішного функціонування в інформаційному суспільстві знань.

У цьому випадку комп'ютерні технології є інструментом для спілкування, організації дослідження, оцінки інформації при використанні в етично-правому аспекті.

Визначення поняття інновації пов'язане, одного боку, з упровадженням нових ідей, технологій у виробництво, процес управління; з іншого боку – це певне нововведення, яке ще не відоме суспільству. Крім того, інноваціями позначають і результат упровадження відкриття.

Зазвичай, інформаційна компетентність розширюється завдяки сукупності базових знань, вільному володінню засобами певної діяльності. У цьому випадку важливе значення має опора на якості особистості, що виявляються у можливостях виконання різноманітних функцій та забезпечують професійну діяльність.

Інформаційна компетентність забезпечується такими компонентами: отриманням випереджувальної інформації ефективними способами та засобами; відбором важливої інформації з урахуванням різних методів та часових проміжків; формуванням (накопиченням) інформаційної бази даних; відстежуванням розвитку ІКО в різних напрямках. Має значення також направлення людей на курси підвищення кваліфікації, стажування, здобуття додаткової освіти для розвитку медіа-грамотності, цифрової грамотності, інформаційної компетентності; виконання дій інформаційно компетентної людини з урахуванням випереджувальної інформації; проведення в життя спеціальних заходів щодо розвитку інформаційної компетентності особистості; відкрита робота з дітьми, батьками, освітянами [195].

Структура інформаційної компетентності дорослих людей охоплює такі блоки: мотиваційно-спонукальний, когнітивно-діяльнісний, особистісно-ціннісний, професійний та змістовний.

Для визначення структурних блоків ми врахували такий важливий момент, як надання інформаційній компетентності статусу істотної передумови цілеспрямованої діяльності, що дозволяє особистості успішно виконувати професійні обов'язки, спираючись на особистий та професійний

досвід, на навички роботи в непередбачуваних умовах [175]. Спираючись на припущення стосовно інформаційної компетентності як характеристики особистості, ми визначили такі блоки, які є її структурними компонентами:

1. *Мотиваційно-спонукальний блок*. Він характеризує позитивне ставлення до інформаційного суспільства, що передбачає визначення інтересу до ІКО, вивчення потреб успішного вирішення професійних завдань, обґрунтування мотивів вибору професійних програмної продукції, прагнення до досягнення успіху в професії тощо.

Цей блок охоплює потреби, мету, мотиви професійного навчання, шляхи удосконалення, самовиховання, саморозвитку, визначення ціннісних установок актуалізації у професійній діяльності, стимулювання творчих проявів у особистості професійній діяльності.

Ми визначили систему пізнавальних, професійних і творчих мотивів, що ґрунтується на зацікавленості та потребах у знаннях і формуванні нових інформаційних продуктів; охоплюють готовність до творчого опрацювання інформації і створення нових інформаційних моделей з урахуванням інноваційних технологій; необхідні для оволодіння ефективними засобами організації професійної діяльності та виконання завдань педагогічної діяльності, тобто на передачі знань, умінь і навичок молодому поколінню.

2. *Когнітивний компонент* характеризує забезпечення вільного володіння навичками опрацювання інформації, деталізації професійно-інформаційних об'єктів. Динаміка росту когнітивного компонента пов'язана зі знаннями теоретичного (декларативного) і технологічного (процедурного) характеру. Це знання системи сучасного інформаційного суспільства, інформативної основи пошукової пізнавальної діяльності, методів та технологій інформаційної системи, активізація пізнавальних процесів і їх механізмів у ситуаціях пошуку інформації та трансформації отриманих даних.

Когнітивний компонент є відображенням процесів обробки даних за допомогою мисленнєвих операцій, використання формалізації, порівняння, аналізу, синтезу, узагальнення тощо наявних знань, прогнозування нової інформації і створення умов для зберігання її в пам'яті.

3. Професійний блок охоплює риси характеру, здібності, особливості сприйняття, сформованість, усвідомленість і продуктивність професійних планів.

Проектно-поведінковий компонент інформаційної компетентності особистості є результатом оцінки сформованості професійних якостей, чіткості, самостійності їх побудови, досягнення успіху в професії. Цей компонент є результатом вираженості поведінкових актів людини стосовно об'єкта настанови як на усвідомленому, так і несвідомому рівнях. Усвідомлений рівень відображає потреби, мотиви, волю людини, а неусвідомлюваний – інтуїцію та установки [188].

4. Особистісно-ціннісний блок характеризується проявом емоцій і вольових якостей у процесі здобування професійних знань та пізнання нових інформаційних технологій. Емоційно-вольовий компонент охоплює на здатність розуміння власного емоційного стану в ситуації професійного пошуку; прояв переживань різної модальності при аналізі проведеної роботи; здатність відвертості у прояві почуттів та емоцій; уміння володіти собою під час використання нових інформаційних технологій у професійній сфері; наполегливість та спрямованість на саморозвиток і самоактуалізацію, ініціативність, сміливість, принциповість у розробленні й здійсненні професійних проектів за допомогою інформаційних технологій. Провідну роль у цьому компоненті відіграють потреби та інтереси, оскільки від їх розвиненості залежить рівень компетентності у плані змісту та форми вираженості інформації.

Крім того, компетентність неможлива без сформованих вольових зусиль. Емоційно-вольовий компонент характеризується здатністю до подолання труднощів і деструктивних емоційних станів, пов'язаних з

діяльністю, яка приносить радість подолання труднощів, створює бадьорий настрій і бажання здобувати нові знання.

Отже, емоційно-вольовий компонент є вираженням сукупності емоцій та вольових якостей особистості.

5. Змістовний блок стосується вимог екологічної безпеки, її усвідомлення. Це спонукає особистість визначитись зі ставленням до себе, до навколишнього середовища, з основними життєвими позиціями, установками, переконаннями, ціннісними орієнтаціями. Основною метою екологічного компонента є розвиток знань законів живої природи, розуміння сутності взаємин живих організмів з навколишнім, відповідальне ставлення до природного середовища. Дотримання екологічних норм, знання закономірностей розвитку природи необхідні для формування відповідальності за майбутнє. Екологічне виховання здійснює великий вплив на свідомий вибір засобів взаємодії з природою.

Відомо, що подальша доля нашого суспільства повністю залежить від прогресивних змін науки, збереження навколишнього середовища. Радикальне розв'язання суспільних, енергетичних та екологічних проблем суспільства є умовою існування людства у третьому тисячолітті. Застосування ІКО (електронна комерція, електронний уряд, електронна банківська система тощо) дозволяє підвищити ефективність використання природних ресурсів, зміни використання транспортних технологій в аспекті екологічної ситуації. Це обумовлено необхідністю у нових інноваційних рішеннях щодо дематеріалізації (наприклад, електронна податкова звітність, он-лайн білінг тощо).

Однією з важливих властивостей змістовного блоку є громадянська активна позиція, правова обізнаність, правдивість у викладенні інформації, моральні цінності усвідомлення необхідності дотримання безпеки в Інтернеті [277].

Подальший розвиток цивілізації залежить від глобальних змін інформаційних ресурсів і вибору засобів їх використання у багатьох країнах світу.

Опора на особистісні якості людини необхідна для продукування середовища, формування контурів усього світу, а опора на інформаційні потреби людини стає трансформацією усієї системи ціннісних орієнтирів. Критичне споживче ставлення до інформації поступово трансформується у необхідну вимогу для суспільства, адже останнім часом, як доводить моніторинг інформації вітчизняних і зарубіжних Інтернет-ресурсів, стала популярною практика поширення неправдивої або пропагандистської інформації, дезінформації, яка використовується для «просування» певних ідей і продуктів та стає потужним зряддям в інформаційних війнах. Необхідно звернутися і до правового компонента, який відповідальний за збереження безпеки у Інтернеті, озброює вчителів, учнів та їх батьків знаннями стосовно ефективності й безпечності використання ресурсів всесвітньої мережі та захисту своїх прав і своєї безпеки під час роботи з Інтернет-технологіями.

Рівень сформованості показників інформаційної компетентності впливає на ефективність життєдіяльності, готовність майбутнього фахівця досягати високих результатів у обраній професії. Це підкреслює важливість використання інформаційних технологій. Щоденна робота з різноманітною інформацією спонукає до пошуку нових конкретних рішень. Отримана інформація стає пріоритетною цінністю у таких галузях розвитку суспільства, як політика, економіка, культура.

Темп розвитку суспільства спонукає до отримання нової інформації, до бажання не відстати від вимог часу. Це стосується і системи освіти, яка покликана формувати у молодого покоління самостійне критичне мислення, що у свою чергу сприяє інтелектуальному і моральному розвитку особистості (І. Данилюк) [60].

Використання Інтернет-технологій з їх сервісними засобами зв'язку й пошуку є найбільш перспективним для задоволення зазначених потреб та дистанційної форми навчання. Хоча слід зазначити, що застосування Інтернет-технологій має не лише позитивні результати, але й викликає певні ризики. Надання переваги віртуальному світу перед реальним має негативний вплив на психіку та здоров'я людини. Це пов'язано з виникненням психічних станів різної модальності (тривожність, агресивність, дратівливість, дезадаптованість тощо) та збільшенням психологічних проблем адаптації особистості. Велика кількість інформації суттєво перевищує здатність людського мозку щодо її сприймання.

Одна і й та сама інформація, яка часто розміщена в Інтернеті, спричиняє зменшення цінності отриманих знань. Є велика кількість негативної інформації. Перебуваючи довгий час в Інтернет-просторі, людина отримує певну кількість інформації і постійно прагне до пошуку нової. Але не вся інформація є необхідною та корисною для людини, часто інформація може стати певним механізмом маніпулювання суспільством.

Різноманітні організації, компанії, уряди, окремі особи мають повне право викладати свої матеріали до мережі Інтернету, але зміст сайтів є неконтрольованим. Багато що залежить від самих людей, які повинні дотримуватись правил користування Інтернетом та морально-етичних вимог. Інтернет-суспільство – це велике скупчення людей, які мають поводитися певним чином, зберігаючи безпеку інших. Проте будь-хто може стати об'єктом злочину та експлуатації. Незважаючи на певну кількість кіберзлочинів, офіційні дані про них не розкриваються, оскільки вони залишаються незареєстрованими. Ці ж злочини не є підставою для відмови від роботи з Інтернет-середовищем. Під ризик потрапляють підлітки, адже вони часто неконтрольовано користуються комп'ютером, а також частіше, ніж учні молодшого віку, беруть участь в онлайн обговореннях щодо спілкування, відносин між статями, сексу тощо.

Дуже ризикованим є перебування у мережі Інтернет людини, яка може надати інформацію про себе, або домовитися про зустріч, яка буде загрозувати безпеці. Також в електронній пошті або в чаті на електронній дошці можна побачити повідомлення від людей, які переслідують, принижують або погрожують. Можуть бути і дії у Інтернеті, які спричиняють негативні юридичні або фінансові наслідки (повідомлення номеру кредитної картки батьків) чи порушують права інших людей.

Дуже важливим питанням є проблема захисту дітей та юнацтва від негативної інформації, яка через свій зміст є загрозою для фізичного, інтелектуального та психічного здоров'я людини. Високий рівень темпів розвитку інформаційних технологій обумовлює необхідність освіти та безпеки у Інтернеті. Виникло багато ризиків, які необхідно нейтралізувати. До того ж зовсім недостатнім є рівень залученості батьків та вчителів у процес виховання культури безпечного користування Інтернетом серед дітей, хоч учителі – найбільш обізнана аудиторія дослідження. Не секрет, що учні не можуть уявити жодного дня без різноманітних гаджетів. Вони грають у різноманітні ігри, розважаються, спілкуються, шукають необхідні книжки, підручники, довідники, енциклопедії тощо, користуючись різними програмами.

Діти у своєму спілкуванні в з Інтернетом випереджають батьків і учителів, рівень користування Інтернетом у яких набагато нижчий. Якщо порівнювати рівень обізнаності з Інтернетом батьків й учителів, то можна з упевненістю говорити про те, що рівень користування учителями дещо вищий, ніж батьками. Але з небезпекою в Інтернеті може зіштовхнутись і дорослий, і дитина. За нашими даними, про свою обізнаність щодо небезпеки у мережі Інтернет заявили 85 % учителів, а 27 % справді знайомі з такими випадками.

Великого розповсюдження набула проблема Інтернет-залежності. Це одна з найбільш поширених у наш час форм адиктивної поведінки, яка виникла з появою Інтернет-мережі. Попри інтерес до дослідження

негативного впливу нових інформаційних і комп'ютерних технологій на людину, цю проблему, на наш погляд, вивчено недостатньо.

Наукові дослідження, результати яких опубліковано у Британії в 1999 році, доводять, що пристрась дитини у віці до 10 років до комп'ютера (навіть до навчальних і розвивальних комп'ютерних програм) може сповільнити її розвиток, знизити інтерес до звичайних дитячих ігор і до контактів зі своїми однолітками.

Опис психологічних механізмів, що зумовлюють розвиток Інтернет-залежності, можна класифікувати за критерієм психологічного підходу. Виділяють такі механізми психологічного захисту: анонімність, регресія, ідентифікація, зміна статі, реакції переносу, архетипна символіка, механізм «невроз маскує страждання» (Т. Алексеєнко, І. Ягіяєв) [4, 312]; біхевіористичні – оперантне навчання, імпринтинг (В. Солдаткін) [265]; функціональні – доступність, контроль, збудження (К. Янг) [318]; соціально-психологічний механізм – феномен «самотності в натовпі» (М. Реуцький) [245].

Прояви Інтернет-залежності можна поділити на декілька категорій: психофізичні (В. Бондаровська, Л. Семенова) [31, 255], соціально-психологічні (В. Гришко, О. Губенко, М. Дрепа) [51, 52, 68], індивідуально-психологічні (К. Аймедов, В. Білоущенко) [25], серед яких, зі свого боку, можна виокремити емоційно-вольові (С. Кулаков, А. Шайдуліна) [341, 299], мотиваційні (С. Акімов, О. Войскунський, Е. Гайнулліна) [3, 41], когнітивні (Х. Турецька) [280], характерологічні (О. Єгоров, Е. Петрова, В. Ходан, К. Янг) [318] та поведінкові (В. Голованевська) [73].

У психології поняття Інтернет-залежності визначено по-різному. Одним з перших це поняття почав розглядати І. Голдберг, який визначив можливість переходу Інтернет-залежності до стресу чи дистресу, що шкідливо впливає на міжособистісний, економічний, психологічний та соціальний статус особистості [334, 335].

На думку дослідниць В. Лоскутової та Л. Юрьєвої, небезпека поширення Інтернет-залежності зумовлена поєднанням рис цієї залежності з проявами адикції, яка виникає внаслідок вживання психотропних речовин та призводить до розладів особистості [124, 309]. Дослідники К. Янг та А. Гольдберг співвідносять Інтернет-залежність з такими нехімічними адикціями, як шопоголізм та залежність від азартних ігор.

Таке співвідношення має своєрідні характеристики, які визначаються особливостями прояву залежностей і однаковим впливом на психіку людини. Такими ознаками спільності прояву ознак залежності є нав'язливе прагнення до взаємодії з об'єктом залежності; надання йому переваги з одночасних усвідомленням того, що такий контакт завдає шкоди, негативно впливає на стосунки з іншими людьми та на саму особистість; марнування часу та грошей на об'єкт адикції [318, с. 24 – 29, 335].

Дуже влучним є, з нашої точки зору, визначення М. Дрепи, яка пов'язує Інтернет-залежність з технологічною адикцією, пояснюючи її вияви у зміщенні цілей особистості у віртуальну реальність для заповнення фрустрованих сфер реального життя [68, с. 86].

Отже, дані свідчать про те, що Інтернет-залежність може виникнути на основі використання Інтернету як засобу задоволення потреб, які не було задоволено у реальному житті. Наприклад, нереалізованість комунікативного потенціалу спонукає людину до розширення віртуального кола людей, які також виявляють бажання спілкуватися, що і приводить до постійного спілкування на форумах; нездатність людини взаємодіяти з іншими людьми приводить до встановлення великої кількості віртуальних знайомств; відсутність друзів, з якими хотілося б і можна було б розважитись, приводить до участі в онлайн-іграх, що стає нав'язливим бажанням.

Поняття Інтернет-залежності можна пояснити, як й інші залежності, з позиції психічних розладів, які виникають через нав'язливе бажання підключитися до Інтернету і хворобливе не бажання відключитися від нього [331].

Таким чином і пояснюється взаємодія понять Інтернет-залежність і адикція (Інтернет-адикція), що як психічний розлад супроводжується змінами у структурі особистості, порушенням адекватності поведінки, зниженням здатності до самоконтролю.

А. Голдберг поряд з поняттям Інтернет-залежності використовує термін «патологічне використання комп'ютера». Останнє він розглядає в більш широкому контексті, а Інтернет-адикцію – як один з його видів, специфіка якої полягає у можливостях використання комп'ютера як засобу для соціальної взаємодії. Автор порівнює Інтернет-адикцію як розлад імпульс-контролю, тобто адикцію, яка не викликає інтоксикації, з залежністю від азартних ігор, які дуже близькі за своєю психологічною суттю і механізмами формування [335].

К. Янг виокремила ряд симптомів Інтернет-залежності. Найбільш значущими, з позиції автора, є нав'язливе бажання перевірити E-mail; постійне очікування наступного виходу в Інтернет; скарги інших на те, що людина проводить занадто багато часу в Інтернеті, витрачає занадто багато грошей на Інтернет [318, с. 24-29].

Таким чином, проблема Інтернет-залежності є досить важливою і актуальною, що пояснюється швидким поширенням Інтернет-мережі, нестримним розвитком комп'ютерних технологій, участю та вільним доступом досить великої кількості людей до Інтернет-мережі. Обмеженість засобів психопрофілактики та психологічна неготовність до адекватного сприйняття Інтернет-мережі часто призводить до формування Інтернет-адикції, яка супроводжується постійним бажанням перебувати в Інтернеті, сприйняттям його практично як єдиного засобу отримання інформації та соціальної взаємодії (таблиця 2.1).

Стрімкий розвиток інформаційних технологій, постійне одночасне перебування великої кількості людей в Інтернеті, тобто у віртуальному просторі, сприяє розширенню мережі Інтернет. Створення нових видів віртуального середовища, збільшення кількості груп для розширення

міжособистісного спілкування, поширення кроскультурної взаємодії, зростання глобалізації, вивчення психологічних аспектів комунікативної взаємодії у віртуальному просторі дедалі більше активізує і заохочує велику кількість людей.

Таблиця 2.1

Симптоми Інтернет-залежності

Порушення, зміни в особистості		
Фізіологічні	Психологічні	Поведінкові
<ul style="list-style-type: none"> - ураження нервових стовбурів руки, що пов'язане з тривалою перенапругою м'язів; - сухість в очах; - головні болі; - біль у спині; - нерегулярне харчування, пропуск прийомів їжі; - зневага до особистої гігієни; - порушення режиму сну. 	<ul style="list-style-type: none"> - гарне самопочуття, ейфорія під час роботи в Інтернеті; - неможливість зупинити роботу; - збільшення кількості часу роботи з Інтернетом; - зневага до родини та друзів; - відчуття порожнечі, тривожності, роздратування в періоди перебування поза Інтернетом; - обман членів родини та друзів про свою діяльність - навчальні та професійні проблеми. 	<ul style="list-style-type: none"> - нав'язливе бажання перевірити електронну пошту; - постійне очікування наступного виходу в Інтернет; - скарги на те, що людина надто багато часу проводить в мережі Інтернет; - скарги на те, що витрачається дуже багато коштів за користування Інтернетом.

Дослідники-психологи визначають таку взаємодію як «віртуальне спілкування» і називають характерні особливості цього виду спілкування. Поняття віртуальної реальності та прояви специфічних характеристик дедалі більше викликають зацікавленість дослідників. Про це свідчить поява цілої низки нових понять, пов'язаних з цим терміном, – віртуальний простір, віртуальна особистість, віртуальна свідомість [134].

Водночас не слід недооцінювати роль Інтернету та віртуального простору в житті сучасної молоді, оскільки він є на сьогодні провідним носієм інформації та домінуючою в суспільстві культурі. Також спілкування у віртуальному просторі має певну особливу значимість для сучасних студентів, оскільки навчальні заклади широко впроваджують освітні програми у дистанційні форми навчання.

Отже, спілкування та обмін інформацією, які є цілісним процесом і невід'ємною складовою сучасного життя, в умовах сьогодення поступово переходять у віртуальне середовище.

М. Гріфідс був одним з перших дослідників, який звернув увагу на наполегливе бажання людей повторювати досвід спілкування з віртуальною реальністю комп'ютера або з віртуальною реальністю комп'ютерного простору. Загалом залежність від комп'ютерної реальності можна назвати «кіберадикцією» [336, с. 109].

З появою чогось нового завжди з'являється і той, хто буде зазіхати на це нове. Коли у 1960 році з'явився Інтернет, в той же час з'явилися і хакери. Ними стали молоді люди віком від 16 до 22 років. Їх називали висококваліфікованими програмістами, а самовираження їх відбувалось за допомогою користування комп'ютерними технологіями.

З часом поняття хакера набуло дещо іншого значення. Зараз це зловмисники в Інтернет-мережі. Всі вони розумні психологи-професіонали, які досить уважно стежать за людьми, вивчають їх поведінку, детально розглядають методи, якими люди користуються, і це стає основою для кіберзлочину. Головною метою будь-якого хакера є пошук недоліків у обчислювальних системах і атаки на них. Досить часто для того, щоб отримати доступ до інформації іншої людини, хакери шукають слабкі місця і ламають систему [333, 334, 335].

Хакери атакують інформаційну систему підприємств та організацій, що призводить до серйозних довготривалих та негативних наслідків. Крім того, хакерська атака допомагає і політичним партіям, де підтримується

усунення конкурентів. Досить поширеними останнім часом стали кібератаки. До них вдаються навіть уряди різних держав для продовження негласної війни з опонентами.

Вивчення діяльності хакерів та особливостей проведення хакерських атак дозволило ототожнити поняття «кіберзлочинність» та «комп'ютерна злочинність», незважаючи на те, що перше поняття ширше, оскільки більш точно відображає природу такого явища, як злочинність в інформаційному просторі.

«Кібер» відноситься до інформаційних технологій, мережі Інтернет, віртуальної реальності. Кіберзлочини – це злочини, пов'язані з використанням комп'ютерів, комп'ютерних технологій та Інтернет-мереж.

Кіберзлочинність є фактом, який цікавить дослідників а також тих, хто безпосередньо зайнятий вивченням комп'ютерних технологій. Вони пов'язують факт кіберзлочинності з переліком злочинів, які можливі у цій сфері діяльності. Конвенція про кіберзлочинність класифікує кіберзлочини і подає їх перелік.

Зокрема визначено, що незаконний доступ до комп'ютерних систем, незаконне перехоплення даних, створення перешкод для передачі даних, неправомірне використання апаратних пристроїв є злочин проти конфіденційності, цілісності й працездатності комп'ютерних даних і систем; фальсифікацію, підробку інформації, що виконується за допомогою комп'ютерних пристроїв, визначено як комп'ютерний злочин; виготовлення, поширення і зберігання дитячої порнографії – як злочини, пов'язані з контентом.

Розвиток представляє собою безперервний процес, що проявляється у збільшенні одних і зменшенні інших ознак (Г. Костюк). У результаті розвитку виникають нові зміни у фізичній, психічній та соціальній сфері особистості. З фізичного розвитку відбуваються зміни в організмі.

Аналіз проведених досліджень, наукової літератури дає можливість стверджувати про наявність взаємозв'язку між використанням комп'ютера і

різким порушенням зору, концентрації уваги, показників центральної нервової системи, навантажень на руки та шию, виникненням гіподинамії, проблем з харчуванням, психологічних проблем тощо.

Психічний розвиток (О. Леонтьєв) характеризується змінами, які відбуваються в потребах та інтересах, бажаннях і потягах, цілях, установках, оціночних судженнях, відносинах, переживаннях, знаннях, вміннях, навичках поведінки і діяльності і т. п. [120]. Специфіка соціальної взаємодії організму з навколишнім середовищем виявляється у соціальному розвитку. Це процес набуття людиною соціального досвіду в сучасному інформаційному суспільстві. Адаптованість людини, компетентність у життєвих залежить від пояснюється правильного соціального розвитку [250].

На соціальний розвиток людини насамперед впливають умови життєдіяльності родини, яка є основним провідником визначення ролей, звичаїв, передачі їх від покоління до покоління. Стосунки, які вже сформовані у сім'ї, накладаються і на процес виховання, який, у свою чергу, визначається сукупністю цінностей, прийнятих у сім'ї і які повинні бути передані батьками своїм дітям. Кожна родина має свої особливості соціальної взаємодії. Так, наприклад, в одній цінується комфортна поведінка, яка пов'язана з «присосовуваністю», в другій – самостійність у прийнятті рішень, де не обійтись без «конфліктності», в третій – досягнення власного «Я», що пояснюється «егоїстичністю». Завдяки негативній спрямованості процесу виховання у певних сім'ях, діти не мають бажання вчитися, працювати фізично та інтелектуально, а «полегшують» собі життя через наркотичні та психотропні речовини, регулярне споживання алкоголю (див.п.1.3.).

Наслідками таких «задовольень» є проблеми зі здоров'ям, збільшення кількості людей з розумовими відхиленнями, відсутність життєвої мети, невихованість, натомість з'являється легковажність, безвідповідальність, несерйозне ставлення до небезпеки в інформаційному середовищі, втрата цінностей, якостей особистості, що призводить до деформації.

У своєму дослідженні ми спираємось на структурний підхід. За результатами теоретико-методологічних досліджень він враховує складну структуру цілісної особистості як сукупності взаємозалежних підструктур.

Ми констатуємо факт, наявності у структурі особистості, поряд із психофізіологічним і соціальним, соціально-психологічного рівня. Останній є за своїм змістом проміжним (між психологічним і соціальним). Щодо характеристик змістовності соціально-психологічного рівня, який включає установки особистості, її ставлення, ціннісні орієнтації, комунікативні властивості, пропонуємо структурно-функціональну модель інформаційної компетентності особистості (рис. 2.1.) [175].

На підставі аналізу та порівняння різних підходів до визначення структури інформаційної компетентності особистості можна стверджувати, що вона є багатокomпонентним утворенням. Основна мета цього утворення полягає у підготовці освіченого фахівця відповідно до вимог інформаційного суспільства, формування спрямованості особистості, набуття необхідних знань, умінь і навичок та формування компонентів інформаційної культури.

Розвиток кожного показника інформаційної компетентності пов'язаний з формуванням його характеристик і властивостей як частини цілісної системи, яка складається з творчості та інноваційності, аналізу інформації з різних сторін; вміння думати, свободи мислення, критичного мислення і вміння вирішувати проблеми; комунікативних навичок та навичок співробітництва, здатності піклуватися про інших; уміння працювати з інформацією, медіа та комп'ютерних навичок; інформаційної, медіа-грамотності; життєвих та професійних навичок; гнучкості та пристосовуваності, позитивного світосприйняття; ініціативності та самоспрямованості; соціальних навичок та навичок, пов'язаних зі співіснуванням різних культур; мудрості, лідерства та відповідальності.

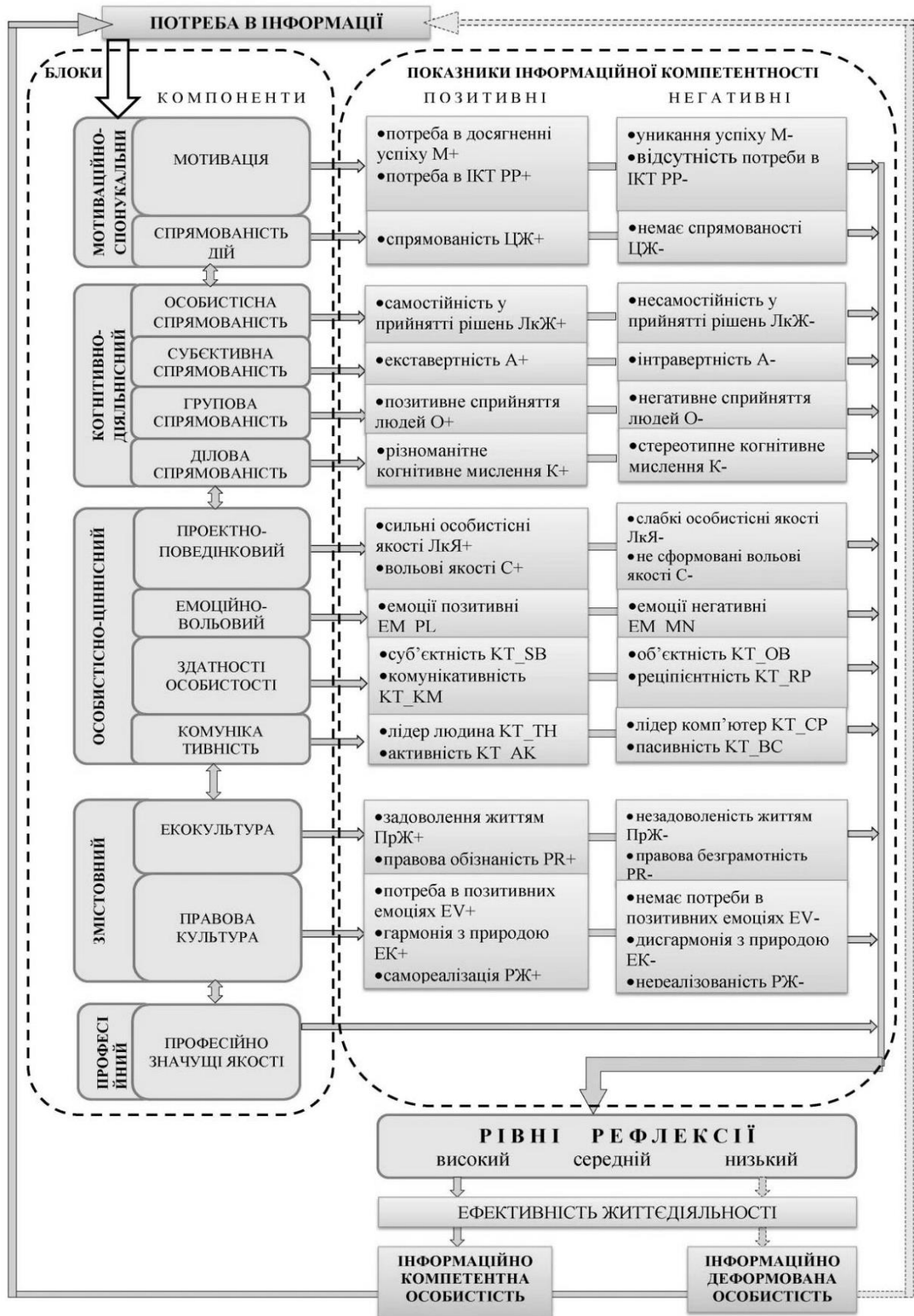

Рис. 2.1 Структурно-функціональна модель інформаційної компетентності особистості

Сучасне суспільство потребує компетентної особистості, здатної брати участь у розвитку економіки, науки, культури. З огляду на це важливими аспектами шкільної освіти сьогодення є створення сприятливих умов для виявлення і розвитку здібностей учнів, формування навчально-пізнавальної активності, розвитку творчої самостійності. Звертаємо також увагу на те, що освіта повинна орієнтуватися на перспективи розвитку сучасного суспільства із застосуванням найновітніших інформаційних технологій. Створення інформаційного середовища, яке відповідає сучасним вимогам, є одним із основних завдань для переходу до інформаційного суспільства.

Творчість та інноваційність, аналіз інформації з різних сторін. Творчою називають особистість, яка спрямовує актуалізацію свій творчий потенціал на додаткові мотиви, особистісні утворення, здібності, щоб досягти творчих результатів в одному або декількох видах творчої діяльності.

Творча особистість виявляє свою креативність в інноваційних досягненнях, зокрема в оригінальній та інноваційній діяльності; розвитку, упровадженні та донесенні нових ідей до інших; відкритості до нових та різноманітних перспектив; внесенні вагомого та корисного вкладу в сферу, де впроваджується інновація, в досконалій роботі над творчими ідеями.

Формувати і розвивати творчість та інноваційність учнів можна за умови використання творчих завдань, які передбачають підготовку письмового твору чи анотації на твір, малюнка, створення фільму, презентації, музичного твору тощо.

Уміння думати, свобода мислення, критичне мислення і вміння вирішувати проблеми. Бурхливий розвиток нових інформаційних технологій і впровадження їх в Україні останні п'ять років вплинули на розвиток особистості сучасної людини. Сприйняття підростаючою особистістю навколишнього світу закладається основами виховання і потужним потоком нової інформації, застосуванням комп'ютерних технологій, поширенням ігрових приставок, електронних іграшок.

Розширення кола інформації істотно змінює характер ігрової діяльності дітей - відбувається зміна захоплень та улюблених героїв. Використання комп'ютера та комп'ютерних технологій у навчальній і позакласній діяльності є звичним для дитини та визначальним щодо ефективності вибору засобів підвищення мотивації, індивідуалізації навчання, розвитку творчих здібностей та критичного мислення вже на етапі молодшого шкільного віку.

Завдяки тому, що комп'ютери стали невід'ємним атрибутом життєдіяльності людини, діти пов'язують свою подальшу професійну кар'єру з комп'ютерною технікою. Реалії життя підтверджують, що для розв'язання певних завдань трудової діяльності, особистого життя, підрастаюче покоління неминуче зіткнеться з дедалі зростаючою різноманітністю складних пристроїв, які функціонують на основі ЕОМ. Уже на етапі навчання у школі вчителі готують людину, що органічно адаптується до життя в оточенні різноманітних зв'язків, властивих як найближчому оточенню, так і глобальним відносинам. Формування якостей особистості, які необхідні сучасній людині XXI століття, відбувається переважно завдяки освітньому простору, яким є середовище електронного навчання.

Сутність розвитку особистості у такому середовищі виявляється в прийнятті ретельно обміркованих та незалежних рішень. Критичне мислення характеризується усвідомленістю та самовдосконаленням; з'ясуванням причинно-наслідкових зв'язків, ґрунтовним розумінням, поясненням та доведенням ідей; здійсненням вибору та прийняттям комплексних рішень; виокремленням та обґрунтуванням суттєвих запитань для прояснення різноманітних позицій; вибором, аналізуванням та систематизацією інформації для вирішення інформаційних проблем, що дозволяє людині виокремити головне в аналізі та вирішувати глобальні інформаційні завдання.

Виховання відповідальності за прийняті рішення, формування критичного мислення (вміння аналізувати й продуктивно користуватися відомостями, здобутими засобами ІКО) є важливими аспектами адаптації

школярів до життя у світі глобальних проблем. Системність мислення, уміння вирішувати проблеми формується через відтворення знань і набуття нових, розробку та розвиток нових ідей. Цей процес можливий за умови розвитку дослідницьких якостей учня, перетворення вчителя на фасилітатора, який спрямовує усі види діяльності учня на критичне ставлення та творчість, у самостійне опанування матеріалу.

Комунікативні навички та навички співробітництва, піклування про інших. Адекватність інтерпретації отриманої інформації, здатність людини належним чином її передавати під час взаємодії з іншими людьми – це і є комунікативні навички. Вони досить важливі у повсякденній взаємодії людей. Ефективність використання комунікативних навичок відбувається завдяки формулюванню думок та ідей шляхом чіткого висловлювання, демонстрації ефективності співпраці з різноманітними групами, прийнятті відповідальності за результати спільної праці, усвідомленні ролі різних видів ефективного спілкування (усного, письмового та за участю мультимедіазасобів у різноманітних формах та в різних умовах).

Адаптація учнів до мінливих умов навчання формує навички гнучкості та пристосованості. Найбільш ефективними умовами формування таких навичок є організація досліджень, які передбачають вирішення проблем класу, школи, позакласної групи. Таким чином створюється можливість для адаптації до умов проведення дослідження, врахування думок та бажань інших людей тощо.

Дуже важливою умовою формування комунікативних навичок у дітей є самостійне налагодження комунікацій з іншими людьми; вирішення спільних завдань (створення спільного продукту – презентації, документа, дошки із записами, обговорення певних питань чи завдань); участь у зустрічах зі спеціалістами певної галузі знань (науковцями, лікарями, письменниками, архітекторами тощо).

Розвиток комунікативних навичок передбачає і онлайн взаємодію, за участі в якій формуються і навички співробітництва, які можна розвивати, навіть не виходячи з аудиторії чи своєї кімнати. Прикладами онлайн-ових інструментів, що сприяють формуванню комунікативних навичок, можуть бути Google Диск, Office 365 (спільне редагування документів, написання коментарів).

Розвиток умінь з медіа-інформацією та формування комп'ютерних навичок. Необхідними для досягнення успіху в епоху цифрових технологій є такі види навичок: інформаційна, медіа-грамотність, ІКТ-грамотність. Комп'ютерна грамотність – це вміння працювати з інформаційно-комунікаційними технологіями в мережевому середовищі, а також розуміння соціальних, культурних та етичних питань, які виникають під час використання цих технологій. Медіа-грамотність – це здатність знаходити, аналізувати, оцінювати інформаційні продукти, які поширюють засоби масової інформації, працювати з ними, вміння їх обмірковувати і вирішувати, як діяти.

Інформаційна грамотність: вміння швидко та ефективно знаходити інформацію, критично та компетентно її оцінювати, правильно та творчо використовувати дані для вирішення проблем; базове розуміння юридичного оформлення етично-правових питань, що пов'язані з доступом до інформації та її використанням.

Медіа грамотність. Цей аспект комп'ютерної компетентності передбачає розвиток умінь будувати медіа-повідомлення з чітким визначенням його цілей та застосуванням інструментів; аналізувати умови створення та визначення характеристик; визначати можливі способи інтерпретації інформації різними особами з опорою на різні точки зору та можливих оцінювань; аналізувати залежності медіа-повідомлень від ціннісних норм та передбачати можливості впливу медіа-повідомлень на думки та поведінку людей; визначати основи етичних/правових питань, пов'язаних з доступом до інформації.

ІКТ-грамотність можна охарактеризувати з позицій грамотності у галузі інформаційно-комунікаційних технологій. Для адекватного рівня ІКТ-грамотності необхідні уміння щодо використання цифрових технологій, інструментів або комунікаційних Інтернет-мереж; оцінювання інформаційних технологій, управління, інтегрування даних для успішного їх застосування у суспільних відносинах економіки знань. Окрім того, ІКТ-грамотність формується завдяки використанню учнями інформаційно-комунікаційних технологій для вирішення навчальних і життєвих завдань, які можуть передбачати, наприклад, на створення відео-фільму про зростання рослини, тварини чи комахи; на розміщення в Інтернеті документа чи презентації з певної теми, їх публікацію та обговорення в соціальних мережах; використання онлайн-підручників, художньої літератури, наукових першоджерел тощо.

Навички користування інформаційними та медіа-технологіями також становить комп'ютерну грамотність за систематичного критичного оцінювання інформації з використанням різних інструментів, розуміння етичних та правових питань щодо доступу та використання інформації. Це передбачає насамперед пошук недостовірної інформації чи плагіату на сторінках певного сайту; розпізнавання неправдивої інформації на шпальтах газет чи у змісті інших ЗМІ; віднайдення першоджерела зображення; визначення можливого порушення авторських прав

Життєві та професійні навички, позитивне світосприйняття. Гнучкість та пристосовуваність: можливість адаптації (пристосування) до участі у взаємодії з соціумом завдяки різним ролям та рівням відповідальності; організація ефективної праці в умовах неоднозначності та зміни пріоритетів.

Ініціатива та самоспрямованість. Цей аспект є характеристикою інформаційної компетентності, яка формується за умови розуміння людиною необхідності та завдань навчання за рахунок задоволення власних потреб; розширення нею свого досвіду; досягнення власних навчальних цілей

завдяки виходу за межі наявної майстерності та/або вимог навчальної програми; прояву ініціативи для покращення навичок і досягнення вищого професійного рівня; уміння визначати навчальні завдання, виділяючи головні задачі та виявляючи бажання розв'язувати їх самостійно, без зовнішнього стороннього нагляду; ефективного використання часу та розподілу робочого навантаження; бажання готовності навчатися протягом життя.

Формування соціальних навичок та навичок, пов'язаних зі співіснуванням різних культур, можливе завдяки належній та продуктивній праці поряд з іншими; використанню сукупного інтелекту груп для досягнення цілей; урахуванню різноманітних перспектив та культурних відмінностей для підвищення інновацій та якості роботи.

Продуктивність та вміння з'ясовувати та враховувати кількісні показники. Цей аспект містить характеристики, які пов'язані, у першу чергу, з умінням аналізувати виконані завдання, встановлювати високі стандарти і цілі для якісного і вчасного виконання роботи; з пунктуальністю, надійністю як характеристиками старанності й позитивної робочої етики.

Мудрість, лідерство та відповідальність. Протягом життя людина обов'язково користується навичками міжособистісної взаємодії та навичками вирішення проблем для здійснення впливу на інших. Постійне спілкування з іншими дозволяє визначити і використати їх сильні сторони для досягнення спільної мети, що не заважатиме дотримуватись норм чесної та етичної поведінки та діяти відповідно до інтересів широкого кола членів суспільства.

Кропітка праця учня над вирішенням поставленої проблеми спільно з іншими, тобто виконання дослідження спільно з представниками інших країн, спілкування з іноземцями-фахівцями у визначеній галузі знань, обговорення питань стосовно предмету дослідження, використання при цьому допомоги соціальних мереж, формує соціальні навички та ті навички, що пов'язані із співіснуванням різних культур.

Виконання учнями нестандартних, творчих завдань, що передбачають оволодіння навичками мислення вищих рівнів, тобто аналізу, порівняння, уміння категоризації, висунення гіпотези, складення звіту, оцінки, аргументації, ранжування, групування тощо, сприяє розвитку продуктивності і вміння з'ясовувати та враховувати кількісні показники [187].

Уміння взяти на себе функції лідера і досконало їх виконувати під час взаємодії з однолітками є одним із складних завдань. У цьому випадку необхідно враховувати те, що взята відповідальність за результати спільної діяльності допомагає команді зайняти перше місце у змаганнях або конкурсі; правильно побудоване опитування забезпечує достовірність результатів; досконало організована зустріч для спілкування з фахівцями дозволяє визначити істинність стосовно висновків тощо. Все зазначене є особистісними особливостями лідерства та відповідальності.

Проведені довготривалі дослідження дозволили виявити певні загальні закономірності, які полягають у тому, що розвиток людини визначається зовнішніми і внутрішніми умовами. Зовнішніми умовами є середовище, в якому живе і розвивається людина, а внутрішніми – фізіологічні й психічні властивості організму. Під час постійної взаємодії із зовнішнім середовищем змінюється внутрішня сутність людини, виникає новий рівень взаємовідносин, що зумовлює чергові зміни (І. Данилюк) [61].

Варто наголосити на тому, що майже всі науковці виокремлюють цю компетентність як обов'язкову складову професійної компетентності педагога. Зовнішні та внутрішні характеристики, тобто об'єктивні й суб'єктивні, виявляють різні особливі співвідношення, бувають різними в різних формах життєдіяльності, виявляють себе по-різному на кожному із рівнів розвитку особистості.

Інформаційно-комунікаційна компетентність займає важливе місце серед якостей психічного розвитку особистості. Визначається це тим, що саме вона дозволяє особистості бути сучасною, бути дієво активною у

інформаційному середовищі, використовувати новітні досягнення науки і техніки як у повсякденному житті, так і у своїй професійній діяльності.

Висновки до другого розділу

1. За допомогою методу кластерного аналізу розроблено структурно-функціональну модель інформаційної компетентності особистості, яка містить п'ять блоків (мотиваційно-спонукальний, когнітивно-діяльнісний, особистісно-ціннісний, професійний, змістовний), що через рефлексію можуть як сприяти розвитку інформаційної компетентності, так і спричиняти її деформацію.

2. Визначено основні показники інформаційної компетентності особистості, які згруповано в дев'ятнадцять біполярних показників: потреба в досягненні успіху (М+), уникання успіху (М-), потреба в ІКТ (РР+), відсутність потреби в ІКТ (РР-), спрямованість (ЦЖ+), немає спрямованості (ЦЖ-), самостійність у прийнятті рішень (ЛкЖ+), несамостійність у прийнятті рішень (ЛкЖ-), екстравертність (А+), інтравертність (А-), позитивне сприйняття людей (О+), негативне сприйняття людей (О-), різноманітне когнітивне мислення (К+), стереотипне когнітивне мислення (К-), сильні особистісні якості (ЛкЯ+), слабкі особистісні якості (ЛкЯ-), вольові якості (С+), несформовані вольові якості (С-), емоції позитивні (ЕМ_PL), емоції негативні (ЕМ_MN), суб'єктність (КТ_SB), об'єктність (КТ_OB), комунікативність (КТ_КМ), реціпієнтність (КТ_RP), лідер людина (КТ_ТН), лідер комп'ютер (КТ_СР), активність (КТ_АК), пасивність (КТ_ВС), задоволення життям (ПрЖ+), незадоволеність життям (ПрЖ-), правова обізнаність (РР+), правова безграмотність (РР-), потреба в позитивних емоціях (ЕV+), немає потреби в позитивних емоціях (ЕV-), гармонія з природою (ЕК+), дисгармонія з природою (ЕК-), самореалізація (РЖ+), нереалізованість (РЖ-).

Встановлено, що сукупність типових характеристик біполярних факторів відображають рівень прояву компонентів у конкретної людини, що дозволяє визначити загальний рівень інформаційної компетентності особистості.

3. Доведено завдання інформаційної компетентності особистості відображаються в конкретних функціях:

– мотиваційно-спрямувальної (формування позитивного ставлення до інформаційного суспільства, стійких поглядів на майбутнє, спрямування до діяльності на задоволення потреб до інформації; розвиток інтересу до Інтернет–середовища тощо);

– когнітивно-сприймаючої (спрямування на систематизацію знань, на пізнання і самопізнання людиною самої себе; накопичення знань, активізація умінь орієнтуватися в потоках різноманітної інформації, виявляти і відбирати відому й нову, оцінювати значущу й другорядну тощо);

– комунікативної (спілкування людей і забезпечення інформаційних процесів у науковій, технічній, політичній, діловій, освітній та інших галузях життя; формування активної самостійної і творчої роботи самого суб'єкта, що сприяє інформаційній самореалізації, самоактуалізації тощо);

– нормативно-розвивальної (розвиток системи норм і вимог в інформаційному суспільстві й дотримання норм моралі та права);

– операційно-орієнтаційної (формування готовності до професійної діяльності, володіння особистістю способами та засобами професійної діяльності, навичками добування знань, уявлення про професійну діяльність тощо).

Вони визначають траєкторію шляху становлення особистості з урахуванням розвитку її якостей, професійного самовизначення, мотиваційної сфери, спонукань, усвідомлення суті життя тощо.

У другому розділі використані публікації, що знаходяться у списку використаних джерел під номерами: [3, 4, 7, 8, 10, 11, 12, 15, 23, 25, 26, 28, 31, 32, 39, 40, 41, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 60, 61, 63, 68, 69, 73, 75, 76, 86, 91, 95, 109, 111, 112, 115, 117, 119, 124, 125, 126, 139, 141, 203, 206, 212, 213, 215, 218, 219, 220, 229, 232, 242, 245, 248, 249, 250, 253, 255, 259, 260, 265, 269, 277, 279, 280, 285, 288, 290, 291, 292, 299, 300, 301, 308, 309, 312, 313, 318, 326, 331, 333, 334, 334, 335, 335, 336, 337, 338, 340, 341].

Матеріали другого розділу дисертації висвітлено в таких публікаціях автора: [134, 148, 152, 154, 172, 175, 178, 187, 188, 195].

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

3.1. Методи та методики дослідження

Вивчення особливостей інформаційної компетентності особистості ми проводили на двох рівнях: теоретичному та емпіричному. У нашому дослідженні теоретичний рівень вивчення було поєднано і доповнено практичним, експериментальним. За допомогою теоретичних методів (Л. Матохнюк, М. Томчук) (аналізу, синтезу, узагальнення, класифікації, групування тощо) було розроблено структурно-функціональну модель інформаційної компетентності особистості, розкрито її структуру, сутність [145].

Практичні методи дослідження були необхідні для отримання емпіричної інформації щодо рівнів сформованості інформаційної компетентності особистості. Експериментальне вивчення особливостей полягало не тільки в організації дослідження, виборі методів, адекватних меті, але й у виявленні логічного зв'язку між фактами, в узагальненні результатів окремих дослідів, у виведенні певних залежностей та властивостей.

Методи емпіричного дослідження ми умовно поділили на такі групи:

- 1) методи опитування (анкетування, бесіда), аналіз результатів продуктів діяльності особистості, узагальнення незалежних характеристик;
- 2) методи психодіагностики (їх використано на етапі констатувального експерименту);
- 3) методи обробки та інтерпретації результатів дослідження, зокрема якісна та кількісна їх характеристика [100].

Для досягнення мети емпіричного дослідження використано такі методи: проведення пілотного дослідження (з використанням анкетування,

тестування та ін.).

Дослідження проводилося в три етапи:

- 1) відбір методик та їх апробація;
- 2) аналіз отриманих результатів, уточнення, корегування методик;
- 3) практичне використання комплексу методів та методик [158].

Дослідження було проведено на базі Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Комунального вищого навчального закладу «Вінницька академія неперервної освіти», закладів освіти Вінницької області та м. Вінниці, Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького.

На різних етапах констатувального експерименту загалом взяло участь 3879 особи дорослого віку. Для розроблення та апробації тесту-опитувальника «Інформаційна компетентність особистості» було залучено вибірку респондентів обсягом 1900 осіб дорослого віку. У дослідженні рівня інформаційної компетентності особистості участь взяли 1979 осіб юнацького та дорослого віку.

З урахуванням того, що «інформаційна компетентність особистості» – це спрямованість особистості на ефективність життєдіяльності в інформаційному суспільстві, було використано низку психодіагностичних методик, зорієнтованих на її діагностику. Серед них такі:

«Методика на визначення спрямованості особистості» Б. Басса. За допомогою методики визначено такі види спрямованості особистості, як спрямованість на себе (Я), спрямованість на спілкування (С), спрямованість на справу (Д) [136].

«Діагностика спрямованості особистості практичного психолога» – Т. Данілова. Методика мала на меті виявити різні типи спрямованості у структурі особистості майбутніх практичних психологів; з'ясувати основні типи професійної спрямованості особистості у студентів-психологів [136].

Важливу роль у нашому психодіагностичному дослідженні відіграли наступні методики:

Методика діагностики комунікативної соціальної компетентності М. Фетіскіна. Методика призначена для визначення інтерактивної спрямованості особистості, що орієнтована на взаємодію і співробітництво [136].

Методика «Діагностика рівня сформованості та проявів компетентності в спілкуванні» В. Ряховського передбачала діагностику загального рівня комунікабельності як складової комунікативної компетентності особистості [136].

Було також використано ряд методик, спрямованих на діагностику й інших компонентів, які входять до складу інформаційної компетентності особистості. Серед них наступні:

Діагностичне інтерв'ю «Людина і природа» Е. Альпера, Л. Семенової [136]. Методику розроблено з метою вивчення рівня сформованості екологічної свідомості особистості. Екологічна свідомість (Л. Журавльова) є єдністю трьох компонентів: світоглядного, когнітивно-афективного і поведінкового [80].

«Методика дослідження політичної толерантності: показники, критерії, інструментарій» І. Жадан. Дослідження толерантності відбувається за межами конкретної ситуації і політичної поведінки в цій ситуації, передбачає вимірювання установок людей стосовно соціальних об'єктів. Метою такого вимірювання є визначення особливостей політичної культури та прогнозування поведінки суб'єктів політики в тих або інших ситуаціях [136]

«Рівні світоглядної активності і їх діагностика» Д. Леонтьєва, А. Ільченко. Передбачає діагностику типів світоглядної активності особистості. Автори виділяють три показники, що дозволяють виявити три рівні світоглядної активності (світоглядна одномірність, світоглядна ініціатива, світоглядна багатовимірність) [136].

«Методики екопсихологічного дослідження» О. Мамешина. Запропонований комплекс методик дозволяє виявити суб'єктивні ставлення респондентів до природи та до свого здоров'я. До матеріалів включено тест-опитувальник «Натурафіл», текст «Альтернативної шкали поведінки з охорони навколишнього середовища», методику «Екотест» [136].

«Методика дослідження психологічних особливостей правосвідомості підлітків» А. Верченко. Дозволяє виявити правосвідомість дітей раннього підліткового віку. Для діагностування додаються протоколи дослідження структурних компонентів правосвідомості, методики «Діагностика знань про правову дійсність», «Діагностика ставлення до правової дійсності», «Діагностика правових переконань» [136].

Для визначення, того наскільки готове молоде та доросле покоління до життя в сучасних інформаційних умовах, до сприйняття різної інформації, розуміння її, опанування способів спілкування на основі невербальних форм комунікації за допомогою технічних засобів ми розробили авторську анкету «Медіа-грамотність» (Додаток 3). Опитувальник містить 3 загальних запитання та 14 особливих запитань. Загальні питання – це питання про вік, фах та займану посаду. Це пов'язано з тим, що на використання в професійній діяльності інформаційно-комунікаційних технологій впливає те, до якої вікової групи належить індивід, чи є він професійним користувачем комп'ютера, програмістом чи звичайним користувачем.

Особливі запитання дають можливість отримати інформацію про знання основ роботи з комп'ютером, частоту, різноманітність застосування ІКТ у професійній діяльності, виокремити проблеми, з якими зіштовхуються освітяни. Аналіз відповідей учасників експерименту на запитання дозволив одержати достовірну і надійну інформацію про рівень медіаграмотності досліджуваних.

Нерозробленість чіткого інструментарію, за допомогою якого можна було б повною мірою вивчити показники інформаційної компетентності

особистості, спонукала нас до створення авторської методики тесту-опитувальника «Інформаційна компетентність особистості» (додаток Й).

Для виокремлення факторів, які сприяють формуванню інформаційної компетентності особистості було сформовано групи експертів, котрі склалися із практикуючих психологів та педагогів.

Відбір здійснювався методом групових експертних оцінок [15]. Основні вимоги до експертів були такі: компетентність, досвід роботи в аналогічних дослідженнях, позитивне ставлення до експертизи. Відбір серед кандидатів проводився методом взаємних рекомендацій, анкетних даних і оцінкою узгодженості кандидатів у експерти. Паралельно здійснювалася оцінка вагових коефіцієнтів кандидатів у експерти та їх узгодженість за методом взаємних рекомендацій та анкетних даних.

Згідно з показниками методу взаємних рекомендацій серед кандидатів у експерти була відібрана дві групи кількістю по 4 експерти з числа кандидатів, які одержали не менше 75% позитивних відгуків (виборів). Серед одержаної групи було проведено оцінку вагових коефіцієнтів за методом анкетних даних.

Дані описаного вище методу засвідчили, що переважна кількість кандидатів у експерти мають приблизно однаковий стаж роботи (більше 12 років), 87,5% є кандидатами наук, усі кандидати мають публікації зі спорідненої проблематики, усі кандидати мають досвід роботи в аналогічних експертизах та позитивне ставлення до дослідження.

На початку дослідження було проведено опитування, в якому взяли участь дорослі люди загальною кількістю 1892 особи.

При розробці запитань для тесту було враховано наступне:

1. Вибірка із генеральної сукупності питань. Інколи буває так, що питання стосуються не тих чинників, для виявлення яких вони були створені. А також те, що питання взагалі не стосуються досліджуваних ознак та явищ. Ця проблема полягає в труднощах визначення конкретної сукупності запитань. Як відомо, без цього тест не може бути вірогідним. Тому на

початку структурування тесту ми дібрали 80 запитань. Після проведеного попереднього опитування та виключення непрохідних запитань із генеральної сукупності було відібрано 34 запитання.

2. Установка на невизначені або середні відповіді. Якщо в опитувальнику представлена серія відповідей, які дають можливість невпевненості, то багато випробовуваних будуть схильні застосувати її як компромісну. Це може призвести до зниження валідності завдань, тому що більшість методів аналізу запитань засновані на крайніх значеннях показників. Тому в своїй роботі ми уникали відповідей на запитання таких, як: «невпевнений», «не знаю» або «складно відповісти».

3. Унеможлиблювалася змога досліджуваних глибоко вникнути в суть того, що вивчається за допомогою конкретних запитань. Це робилося для того, щоб досліджуваний не здогадався, що деякі запитання призначені для вимірювання того чи іншого чинника, оскільки тоді його відповіді будуть відображати точку зору з позиції саме вираженості цієї риси, а не реальну ситуацію.

4. Всі запитання поняття були сформульовані однозначно. Це є важливим, аби зменшити похибку, яка виникає через неправильне розуміння запитання. Також це має значення для врахування надійності тесту, яка залежить від його якості. Запитання відображали конкретні, а не загальні аспекти явища, яке вивчається.

В кінцевому результаті проведене експериментальне дослідження інформаційної компетентності особистості дало можливість розробити тест-опитувальник «Інформаційна компетентність особистості». Він містить 34 запитання, які дозволяють дослідити шість субтестів: мотиваційний, когнітивний, проектно-поведінковий, емоційно-вольовий, екологічний та правовий. Також цей тест містить шкалу брехні. Відповіді респондентів являють собою сумарну оцінку по кожній шкалі, яка виражена в балах.

При роботі з методикою, випробуванням (студентам) пропонувалася інструкція, перелік тверджень і бланк. На остаточному етапі здійснювалася перевірка тест-опитувальника на надійність і валідність.

Проаналізувавши різноманітні погляди на складові частини інформаційної компетентності, ми пропонуємо для цього тесту такий склад показників інформаційної компетентності особистості: мотиваційний М, проектно-поведінковий РР, когнітивний К, емоційно-вольовий ЕВ, екологічний ЕК, правовий РР.

Цю методику перевірено за психометричною процедурою, яка довела її валідність щодо дослідження рівня інформаційної компетентності особистості, виявила високі діагностичні можливості, тому в подальшому аналіз особливостей інформаційної компетентності особистості буде проведено за допомогою створеної методики матеріалів. Розроблена методика містить шість шкал: мотиваційну, когнітивну, проектно-поведінкову, емоційно-вольову, екологічну, правову.

Мотиваційна шкала передбачає встановлення соціально-психологічної значущості особистості щодо потреби до самовираження, до вирішення завдань.

Когнітивна шкала орієнтована на визначення різноманітних когнітивних способів сприйняття, мислення, спілкування та ін.

Проектно-поведінкова шкала професійної ідентичності необхідна для оцінки сформованості професійних планів, а також чіткості, самостійності їх побудови; бажання в майбутньому залишатися в професії та досягати в ній успіху. У соціально-психологічній значущості людина має досвід представлення (демонстрації) компетентності в сфері ІКТ.

Емоційно-вольова шкала вказує на переважані емоції та почуття людини у її ставленні до обраної професії та до себе як її представника; наявність/ненаявність позитивних емоцій в процесі роботи за обраним фахом; рівень прояву вольових якостей у процесі професійного становлення.

Екологічна шкала показує сформованість таких навичок, як розуміння вимог сучасного життя, адаптація в діловій сфері, відповідальність та дисциплінованість, дотримання чистоти й порядку в приміщенні та на робочому місці, дотримання санітарії та гігієни, усвідомлення важливості екологічної безпеки, підтримання чистоти навколишнього середовища.

Правова шкала вказує на рівень сформованості в особистості громадянської активності, громадянської позиції, правової обізнаності, власного світогляду, усвідомлення безпеки приватної власності.

Для того щоб з'ясувати, що є причинами такого стану інформаційної компетентності особистості нами було дібрано наступні методики.

Для діагностики інформаційної компетентності особистості було використано методику особистісного диференціала (ОД). Методику ОД адаптували співробітниками психоневрологічного інституту ім. В. М. Бехтерева [22].

Особистісний диференціал використано для отримання інформації про суб'єктивні аспекти відносин учасника експерименту до себе й інших людей. За допомогою ОД ми отримали такі характеристики особистості: рівень самоповаги, домінантності, вольові якості, екстраверсію-інтроверсію.

Під час застосування ОД для дослідження самооцінки використано показник фактора оцінки (О). Цей чинник свідчить про те, що людина приймає себе як особистість, котра усвідомлює себе носієм позитивних, соціально бажаних характеристик, у певному сенсі задоволена собою. Або ж навпаки, вказував на критичне ставлення людини до самої себе, її незадоволеність своєю поведінкою, рівнем прийняття самої себе. Під час використання ОД для вимірювання взаємних оцінок фактор (О) свідчить про рівень привабливості, симпатії, яким володіє одна людина в сприйнятті іншої.

Фактор сили (С) в самооцінці свідчить про розвиток вольових сторін особистості. Цей показник свідчить про впевненість в собі, незалежність, схильність розраховувати на власні сили у важких ситуаціях або ж може вказувати на недостатній самоконтроль, нездатність дотримуватися прийнятої

лінії поведінки, залежність від зовнішніх обставин і оцінок.

Фактор Активності (А) в самооцінці інтерпретується як свідчення екстравертованості чи інтровертованості особистості. Це може бути як висока активність, товариськість, імпульсивність, так і певна пасивність, спокійна емоційна реакція. У взаємних оцінках віддзеркалюється сприйняття людьми особистісних особливостей один одного.

Під час інтерпретації даних, отриманих за допомогою ОД, було враховано те, що в них відображено суб'єктивні, емоційно-сміслові уявлення людини про саму себе та інших людей, її відносини, які можуть лише частково відповідати дійсності, але часто самі по собі мають першорядне значення.

Наступна методика – це «Смисложиттєві орієнтації» Д. Леонтєва. Її використано для вивчення життєвих цінностей та сприйняття локалізації причин поведінки [120]. Вона дозволяє оцінити основу сенсу життя, який людина знайде в майбутньому (цілі), або знайшла в сьогоденні (процес) або минулому (результат), або у всіх трьох складових життя. Цей тест містить, поряд із загальним показником свідомості життя, також п'ять субшкал, що відображають три конкретних змістовних орієнтації (цілі в житті, насиченість життя і задоволеність самореалізацією) і два аспекти локусу контролю (локус контролю-Я і локус контролю-життя).

За допомогою тесту СЖО було досліджено осмисленість життя при наявності мети, задоволення після їх досягнення і впевненості у своїй здатності ставити перед собою цілі, вибирати завдання і досягати результатів. Важливим є чітке співвіднесення цілей з майбутнім, емоційної насиченості – з теперішнім, задоволення – з досягнутим результатом, з минулим.

Ситуація надає кожній людині можливість зробити певний вибір у вигляді вчинку, дії або бездіяльності. Основою такого вибору є сформоване уявлення про сенс життя. Сукупність здійснених, актуалізованих виборів формує «минуле», яке незмінне, модифікації можливі лише за їх інтерпретації. «Майбутнє» є сукупністю потенційних, очікуваних результатів

від зусиль, що докладаються при цьому.

У зв'язку з цим майбутнє принципово відкрите, а різні варіанти очікуваного майбутнього мають різну мотивувальну привабливість.

Одним із головних завдань нашого дослідження було також вивчення персоніфікації комп'ютера. Для цього було дібрано методику МДОК, розроблену А. Гордеєвою [48].

Вона дозволяє дослідити сприйняття образу комп'ютера, виявляє типові, найбільш поширені відповіді учасників експерименту, при цьому діє принцип рівновірогідності й збалансування відповідей на протилежні за значенням категорії («суб'єктивність – об'єктивність», «комунікативність – реципієнтність», «лідер-людина – лідер-комп'ютер», «емоції позитивні» – «емоції негативні»). Ця методика містить дев'ять шкал: «Суб'єктивність» об'єднує відповіді або безпосередньо зараховує комп'ютер до класу суб'єктів чи відзначає присутність у нього рис, необхідних для визнання його суб'єктом. «Об'єктивність» характеризує сприйняття комп'ютера як об'єкта, що має певний зовнішній вигляд, улаштування, пристрій, функції. «Комунікативність» включає приписування комп'ютеру суб'єктних якостей партнера-комунікатора. «Реципієнтність» наділяє комп'ютер суб'єктивними якостями партнера-реципієнта, здатністю бути «слухачем». «Лідер-людина» – мається на увазі пасивні якості комп'ютера у взаємодії, роль ведення діалогу з людиною. «Лідер-комп'ютер» визначає суб'єктивні якості комп'ютера як здатність брати ініціативу на себе, залежність людини від комп'ютера, перекладання відповідальності на дію комп'ютера. «Активність» приписує комп'ютеру суб'єктивні якості, якими передбачено активну сторону у взаємодії з людиною. «Емоції позитивні» характеризують компоненти в сприйнятті комп'ютера людиною, що відрізняються позитивним ставленням до ПК. «Емоції негативні» свідчать про сукупність загального скептицизму, недовіри, непотрібності комп'ютеризації, страх людини перед комп'ютером.

Результати спостережень та попередніх емпіричних досліджень засвідчили, що кожна особистість в інформаційному суспільстві має свою спрямованість, відповідно до власних потреб (Л. Матохнюк). Разом з тим методика вивчення компонентів інформаційної компетентності особистості під час обробки/опрацювання результатів вимагає спеціальної підготовки психолога, який проводить тестування, та знання категоріальної структури компетентності [143]. Також наявні методики мають недостатні діагностичні можливості для визначення ступеня вираженості всіх компонентів інформаційної компетентності особистості. З огляду на це необхідно отримати додаткові відомості про екологічний та правовий компоненти, а також про ставлення до нього учасників експерименту.

3.2. Контент аналіз інформаційної компетентності особистості для різних регіонів України

В Україні можна спостерігати вплив Інтернет-технологій на дітей, підлітків та дорослих людей як в освітньому процесі, так і в професійній діяльності. Під час аналізу використання інформаційних технологій варто акцентувати увагу на освітньому процесі як фундаменті або джерелі розповсюдження знань, умінь, навичок, готовності до застосування професійних програм для забезпечення життєдіяльнісних функцій. З огляду на це доцільним є питання вивчення частоти вживання ключових понять, що входять до поняття «інформаційної компетентності особистості», насамперед щодо представників з різних регіонів України [166].

Враховуючи те, що контент-аналіз дозволяє виміряти вербальну поведінку, ми обрали саме такий метод. Це, в свою чергу, дозволило здійснити кількісний вимір того, що люди зробили.

Здійснене дослідження засвідчило, що найбільш часто вживаними словами, пов'язаними зі словосполученням «інформаційна компетентність

особистості», у пошуковій системі Google Trends протягом 2010 – 2017 років є лексеми «медіа», «ІКТ», «компетентність» (рис. 3.1).

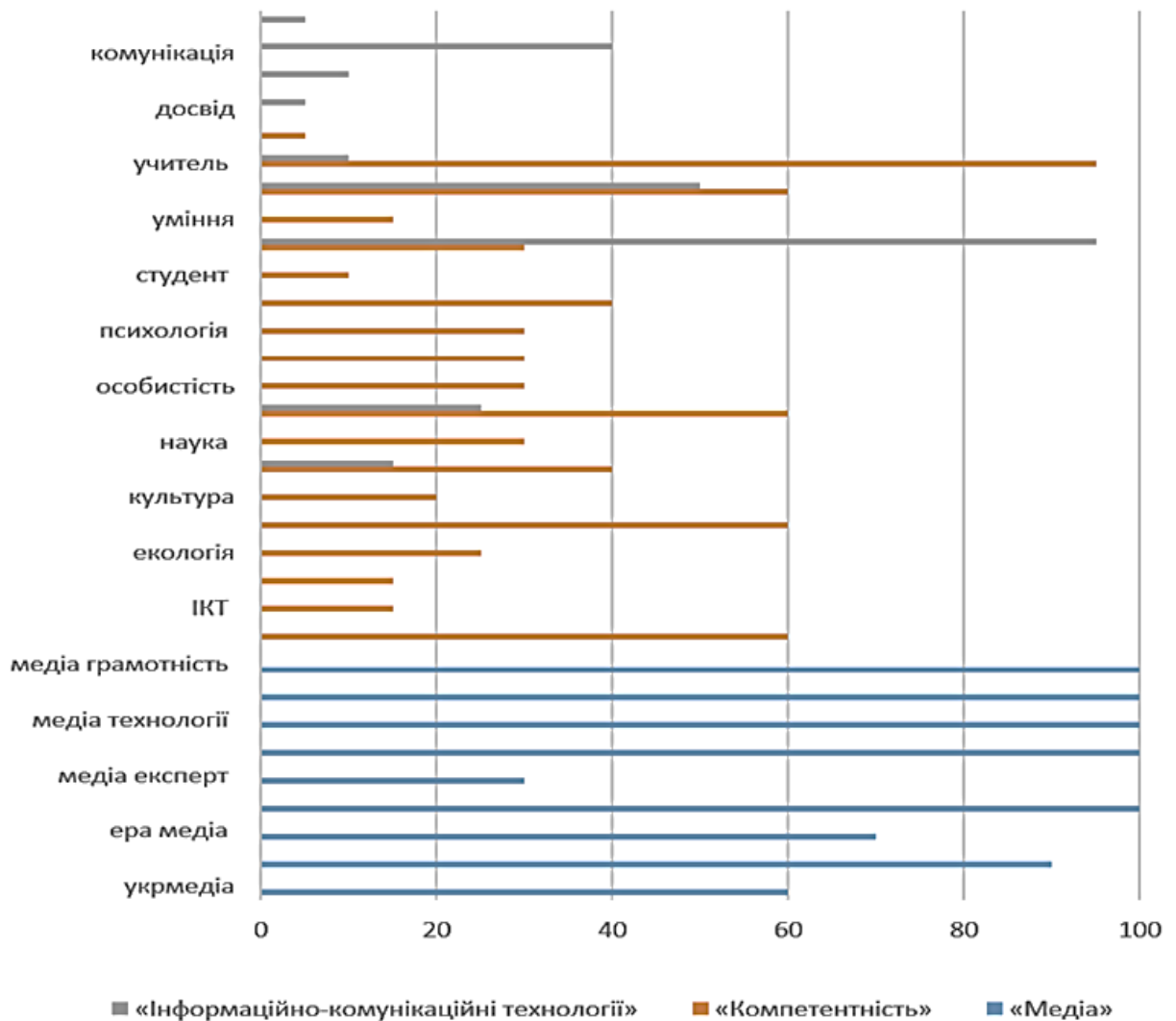

Рис. 3.1. Найбільш часто вживані слова протягом 2010 – 2017 років, пов'язані зі словосполученням «інформаційна компетентність особистості»

Також зазначаємо, що протягом 2010 – 2017 років за запитом зі словом «медіа» найчастіше подаються такі словосполучення, як «медіа-грамотність», «медіа-освіта», «медіа-технології», «засоби масової інформації», «медіа-чат» – 100 %, детектор медіа – 90 %, укрмедіа – 60 %, медіа-експерт – 30 %, ера медіа – 70 %.

Щодо слова «компетентність» найбільш вживаним є словосполучення «цифрова компетентність», «комунікативна компетентність» – 60 %, «освіта» – 60 %, «учитель» – 95 %, «студент» – 100 %, «урок» – 60 %, «школа» – 5 %, «навчання» – 40 %, «соціальна» – 40 %, «особистість» – 30 %, «технологія» – 30 %, «педагогіка» – 30 %, «наука» – 30 %, «психологія» – 30 %, «професія» – 15 %, «екологія» – 25 %, «культура» – 20 %, «уміння» – 15 %, «ІКТ» – 15 %.

«Інформаційно-комунікаційні технології» найбільше пов'язані зі словами: «технологія» – 95 %, «урок» – 50 %, «комунікація» – 40 %, «освіта» – 25 %, «навчання» – 15 %, «учитель» – 10 %, «інновація» – 10 %, «досвід» – 5 %, «суспільство» – 5 % .

У такому випадку співпадіння стосується слів «учитель», «урок», «технологія», «освіта», «навчання», що може свідчити про те, що «інформаційна компетентність особистості» найбільшою мірою пов'язана з освітнім процесом.

На основі порівняльного аналізу за категоріями вживаності ми встановили, що найбільш розповсюдженими сферами вживання поняття ІК є такі: бізнес та індустріальний сектор, вакансії й освіта, довідкові матеріали, здоров'я, комп'ютери й електроніка, люди та суспільство, мистецтво та розваги, наука, новини, покупки, спільноти в мережі (рис. 3.2).

На основі проведеного аналізу робимо висновок про те, що найбільш вживаними для цього категоріями є «Здоров'я» та «Бізнес та індустрія».

Якщо вести мову про категорію здоров'я, то очевидним є питання про проблеми впливу комп'ютера на здоров'я.

Характеристиками життєдіяльності є виконання певного виду робіт та продуктивність праці, яка визначається як проявом активності людей, так і засобами виробництва, а також технологічними й організаційними умовами праці. Трудова діяльність більшості працівників сучасних професій пов'язана з використанням комп'ютерної техніки.

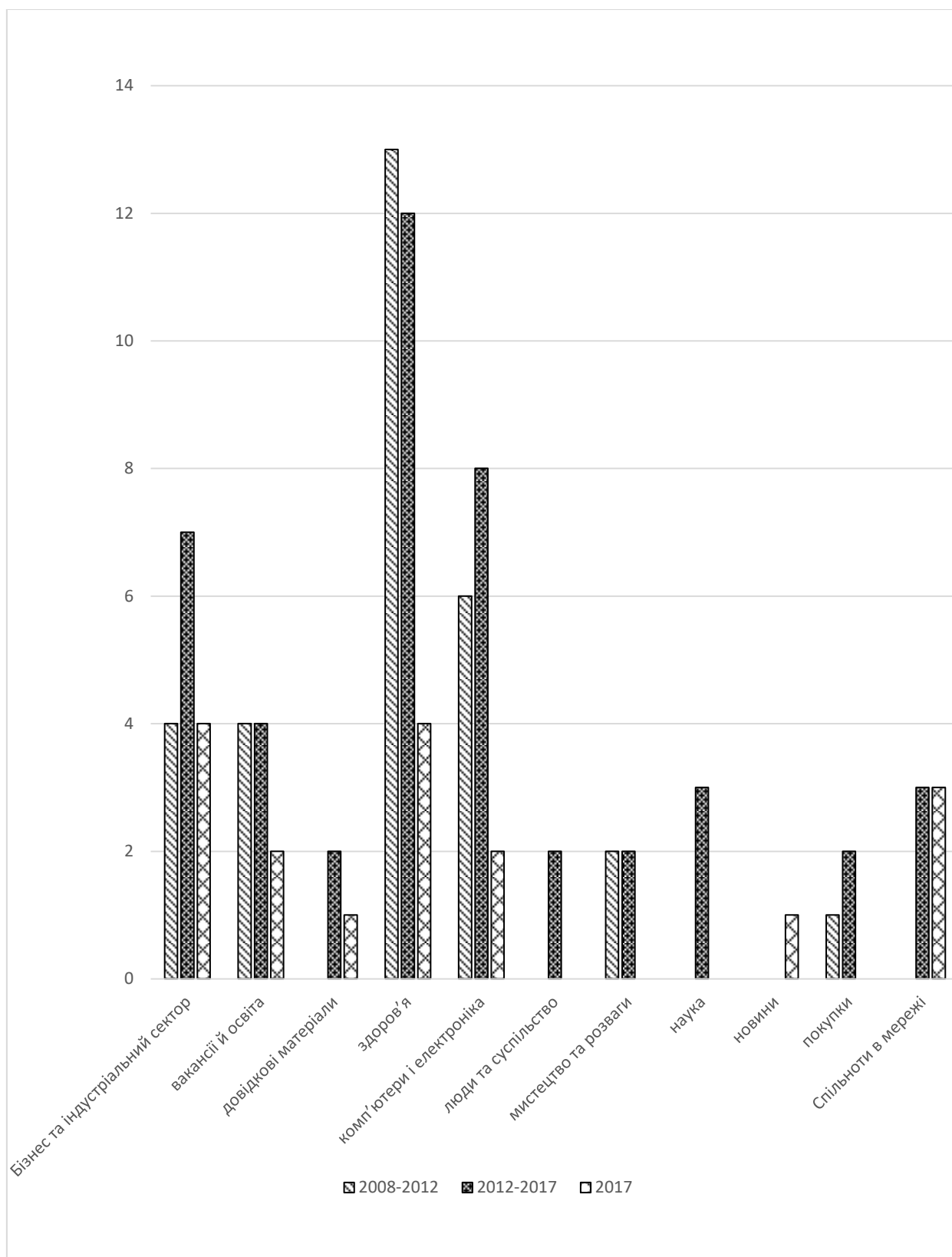

Рис. 3.2. Частота використання терміну «інформаційна компетентність» за категоріями в Україні протягом 2008-2017 рр.

Це цілком природний і закономірний процес, однак людей все більше хвилюють наслідки комунікації людини і комп'ютера, зокрема питання про те, чи є шкідливим вплив комп'ютера на здоров'я.

Праця з комп'ютером супроводжується впливом різних шкідливих для людського здоров'я факторів, таких як: електромагнітні поля, інфрачервоне та іонізуюче випромінювання, шум і вібрації, статична електрика.

Постійне перебування біля монітора призводить до порушень постави, викривлення хребта. Працюючи за комп'ютером, ми довго сидимо в незручній позі. У результаті такого тривалого сидіння виникають/можуть виникати болі в суглобах кистей рук, м'язах ший, спини, головні болі. Найчастіше такі порушення pojawiaються у дітей, а викривлення хребта може призвести до сколіозу. У дорослих це проявляється як хворобливі відчуття в попереку, ший, плечовому поясі, загострення радикулітів тощо.

Функціональність роботи людського організму також залежить від тривалості роботи за комп'ютером. Вплив негативних факторів зазнають нервова, ендокринна, імунна та репродуктивна системи, зорові аналізатори та кістково-м'язовий апарат людини. Саме тому мінімізація шкідливого впливу комп'ютерів та інших апаратно-програмних засобів інформаційно-комунікаційних технологій на організм та психіку людини є одним із важливих завдань, яке повинне стояти перед усіма користувачами Інтернет-середовища, освітою.

Аналізуючи застосування інформаційних технологій у бізнесі та індустрії, ми врахували, що ці галузі важко уявити без використання сучасної комп'ютерної техніки. У сучасному світі всі виробничі організації тісно пов'язані з роботою комп'ютерної системи, оскільки комп'ютер допомагає зберігати інформацію, оформляти документи, будувати графіки, таблиці, складати штатні розклади, створювати рекламну продукцію.

Усе життя людини так чи інакше пов'язане з отриманням, накопиченням й обробкою інформації. Що б людина не робила: читала книгу, дивилася телевізор, чи розмовляла – вона постійно і безперервно

опрацьовує та аналізує інформацію. Досить багато часу (приблизно 80 % свого трудового дня) сучасні фахівці витрачають на ознайомлення з новими досягненнями у сфері професійної діяльності.

На сьогодні кожний персональний комп'ютер дає можливість за допомогою програми виконати будь-які дії з обробки інформації.

Світова індустрія інформаційних і комунікаційних комп'ютерних технологій виявляє на шалені темпи розвитку, але постійний ріст бажань у виробничій інформації за допомогою засобів інформатизації не встигає задовольняти певні запити, що свідчить про таку тенденцію і у наступні десятиліття.

Важливим фактом є блискавичне зростання рівня застосування комп'ютерних технологій за останні 20 років у медицині. Постійно з'являються нові медичні комп'ютерні програми.

Велике значення має створення комп'ютерних мереж, які дозволяють дуже ефективно здійснювати обмін даними між віддаленими комп'ютерами та робочими місцями, які обладнані комп'ютерами.

Інтенсивне зростання важливості отримання найбільш актуальної інформації як з позиції економіки, так і суспільних закономірностей привело до інтенсифікації нових інформаційних технологій, що сприяють виникненню нової індустрії підприємницької діяльності, інформаційного бізнесу. Саме тому і в рубриці «Бізнес та індустрія» найбільш затребувані підкатегорії це: аерокосмічна й обробна промисловість, бізнес-новини, бізнес-освіта, ділові послуги, друк і видавництво та промислова, підприємницька діяльність.

Також під час дослідження було виявлено, що в категорії «Закон і уряд» запитів за цим поняттям немає. На сьогоднішньому етапі розвитку суспільства інформаційні технології активізують розвиток світової економіки, що дозволяє представникам середнього бізнесу, приватним особам, фірмам більш ефективно і творчо розв'язувати економічні й соціальні проблеми.

Але активне включення інформаційних технологій у розвиток виробничих відносин може призвести до великих економічних втрат, якщо суспільні й виробничі відносини юридично не врегульовані. Без правової регуляції суспільні відносини можуть стати об'єктом зловживань, порушень законності, що буде гальмувати науково-технічний, економічний та суспільний розвиток. Створення економічних умов, які будуть сприяти динамічному розвитку інформаційних технологій має стати пріоритетом сучасного вітчизняного законодавства.

В Україні закони, що регулюють здійснення комерційних операцій із використанням Інтернету, закони про електронний підпис, закон про інтелектуальну власність, акти, що регулюють забезпечення таємниці листування і свободу слова, та інші або в стадії проектування, або їх немає. Нині на розгляд Верховної Ради України внесено законопроект «Про телекомунікації». Йдеться передусім про гарантії збереження конфіденційності інформації, отриманої під час укладання електронних угод і листування.

Також звертаємо увагу на необхідність прийняття законів які б,

по-перше, визначали принципи нормативного регулювання відповідних суспільних відносин в Україні, встановлювали загальний порядок розроблення, ухвалення й застосування правових актів, що регулюють політику держави щодо розвитку й використання мережі Інтернет;

по-друге, визначили б певні вимоги до людей, які безпосередньо пов'язані із підприємницькою діяльністю, умови обміну електронними даними з використанням аналогів власного підпису, а також передбачили визнання названих електронних даних як судових доказів;

по-третє, визначали вимоги до надання банківських, страхових послуг на ринку цінних паперів, а також враховували необхідність використання інформаційних технологій у фінансових операціях;

по-четверте, визначали необхідні вимоги встановлення порядку використання електронно-цифрового підпису під час укладання угод тощо.

Інтеграційні процеси, що відбуваються у сучасному світі, значною мірою позначаються на освіті, вимагаючи узгодження підходів до розвитку змісту освіти, оцінювання навчальних досягнень та ін.

Міжнародна педагогічна спільнота порушує питання про розроблення уніфікованої рамки, базових стандартів з ІКТ, що посприяли б розвитку національної освітньої політики та забезпечили б якісний рівень освіти.

Держава на законодавчому рівні підтримує та стимулює інформатизацію освіти за допомогою законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про національну програму інформатизації», «Про наукову і науково-технічну діяльність» та інших нормативно-правових актів. Основні положення Проекту Концепції розвитку професійної освіти і навчання в Україні у 2010 – 2020 р.: інформатизація професійної освіти і навчання, задоволення інформаційно-комунікативних потреб суб'єктів освітнього процесу; поглиблення міжнародного співробітництва [236 – 239].

Вивчення частоти вживання поняття «інформаційна компетентність» у різних областях України передбачало об'єднання респондентів в групи за регіонами. Детальний аналіз структури запитів поняття інформаційна компетентність особистості в Україні дасть можливість визначити найбільш сприятливі регіони для застосування та впровадження в освітній процес ІКТ.

Заохочення комп'ютеризації навчання необхідне для виконання завдань, які вирішують проблеми методики викладання, структуризації та організації освітньої діяльності, що робить навчальні предмети більш цікавими, змістовними, наочними і допомагає вчителю творчо ставитися до опрацювання нових тем та повторення вже вивченого матеріалу.

У таблиці 3.1. подано середні значення частоти запитів цього поняття за регіонами України.

Для проведення кластерного аналізу інформаційної компетентності особистості регіонів України використано метод нечітких с-середніх. Кластерний аналіз інформаційної компетентності опрацьовано в системі Matlab за допомогою програмного засобу Fuzzy C-means (додаток К) [194].

Частота запитів поняття «Інформаційна компетентність особистості» в областях України за 2010 – 2017 роки (%)

регіони України	роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Вінницька область	17	33,25	45	37,5	42,5	47,25	46	38,75
Волинська область	34,25	60,5	69,5	53,5	42,5	53,25	56	61,5
Дніпропетровська область	16,25	33,25	27	22,75	24,75	23,75	23,25	21,25
Донецька область	11,25	35,5	22,25	21	16,5	15,75	10,5	13,5
Житомирська область	21	34,25	42,25	53,5	58	47,25	47,5	34,25
Закарпатська область	11,75	59,25	48,25	46,75	41	31,5	30	35,25
Запорізька область	30	43	41	43	39,75	36,75	32,25	38,75
Івано-Франківська область	28,25	64,5	41,25	55,25	45,75	45,75	43,5	41,25
Київська область	18,75	28,25	22,25	33	34,75	33	26,75	25,75
Кіровоградська область	49,25	43,25	39,5	33,5	45,75	43	47,75	39
Луганська область	12,25	0	8,5	8,5	8,5	0	6,75	6
Львівська область	31	56,5	52	54,75	49,5	58,25	57,5	49,75

Продовження таблиці 3.1

Миколаївська область	0	50,25	36,25	39,5	47,75	47,25	31,25	30
м. Київ	22	48,25	40,25	35,25	37,25	36,75	37,5	36
Одеська область	11,5	21,5	22	16,75	23	18,75	20,25	17
Полтавська область	18	42,75	43,5	29,25	35	37,75	34,5	40
Рівненська область	0	72,5	52,5	65,75	59	68	62	60
Сумська область	36,75	64,25	46,25	45,75	54,25	46,25	57,75	60,75
Тернопільська область	16	65,25	56,25	57	51,75	64,25	56,25	55
Харківська область	37,5	40,75	42	38,5	39,5	40	40	39,75
Херсонська область	31,25	32	27,25	16,75	31,5	24	27,5	25
Хмельницька область	23,25	38,5	40,5	55,25	49	47,25	38,25	40,25
Черкаська область	19,25	32,25	47,5	36,25	41,25	37,25	43,5	32,75
Чернівецька область	16	48,25	39,5	46,25	41,25	45,5	38	44
Чернігівська область	11,25	49	51,5	39,25	40,75	43	30,5	33,25

На основі кластерного аналізу даних за 2010 – 2017 роки було отримано наступні результати, подані в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Результати кластеризації інформаційної компетентності особистості за регіонами України у 2010 – 2017 рр.

рік	кластер		
	1	2	3
2010	Миколаївська, Рівненська	Донецька, Закарпатська, Луганська, Одеська, Чернігівська	Вінницька, Дніпропетровська, Київська, Полтавська, Черкаська, Чернівецька
2011	Луганська	Київська, Одеська	Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Херсонська, Хмельницька,
2012	Донецька, Київська, Луганська, Одеська	Дніпропетровська, Херсонська	м. Київ, Житомирська, Запорізька, Івано- Франківська, Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Чернівецька, Хмельницька, Харківська
2013	Луганська	Дніпропетровська, Донецька, Одеська, Херсонська	м. Київ, Полтавська, Вінницька, Київська, Кіровоградська, Черкаська
2014	Луганська, Донецька	Дніпропетровська, Одеська, Донецька	м.Київ, Київська, Полтавська, Херсонська

Продовження таблиці 3.2

2015	Луганська	Дніпропетровська, Донецька, Одеська, Херсонська	м. Київ, Київська, Полтавська, Черкаська, Закарпатська, Запорізька, Харківська
2016	Донецька, Луганська	Дніпропетровська, Закарпатська, Запорізька, Київська, Одеська, Миколаївська, Херсонська, Чернігівська	м. Київ, Полтавська, Хмельницька, Чернівецька, Харківська
2017	Донецька, Луганська, Одеська	Дніпропетровська, Київська, Одеська, Херсонська	м. Київ, Житомирська, Закарпатська, Миколаївська, Черкаська, Чернігівська
рік	Кластер		
	4	5	6
2010	Житомирська, м. Київ, Хмельницька, Черкаська	Волинська, Запорізька, Івано-Франківська, Львівська, Сумська, Харківська, Херсонська	Кіровоградська
2011	Запорізька, Кіровоградська Полтавськ, Харківська	м. Київ, Чернівецька, Чернігівська, Миколаївськ	Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Сумська, Тернопільська
2012	Вінницька, Закарпатська, Сумська, Черкаська	Чернігівська, Рівненська, Тернопільська, Львівська	Волинська

Продовження таблиці 3.2

2013	Миколаївська, Харківська, Чернігівська, Запорізька	Закарпатська, Сумська, Чернівецька, Запорізька	Волинська, Житомирська, Івано- Франківська, Львівська, Рівненська, Хмельницька, Тернопільська
2014	Тернопільська, Вінницька, Волинська, Запорізька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська, Закарпатська	Івано-Франківська, Кіровоградська, Львівська, Миколаївська, Харківська, Хмельницька	Житомирська, Рівненська, Сумська
2015	Чернігівська, Кіровоградська Харківська	Вінницька, Житомирська, Івано-Франківська, Миколаївська, Сумська, Хмельницька, Чернівецька, Волинська	Львівська, Рівненська, Тернопільська
2016	Івано- Франківська, Черкаська, Вінницька	Вінницька , Житомирська, Кіровоградська	Волинська, Львівська, Рівненська, Сумська, Тернопільська
2017	Вінницька, Запорізька, Кіровоградська Харківська, Хмельницька, Чернівецька,	Львівська, Тернопільська	Волинська, Рівненська, Сумська

Узагальнені результати кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за показниками з 2010 р. по 2017 р. представлено на рисунках 3.3. та 3.4.

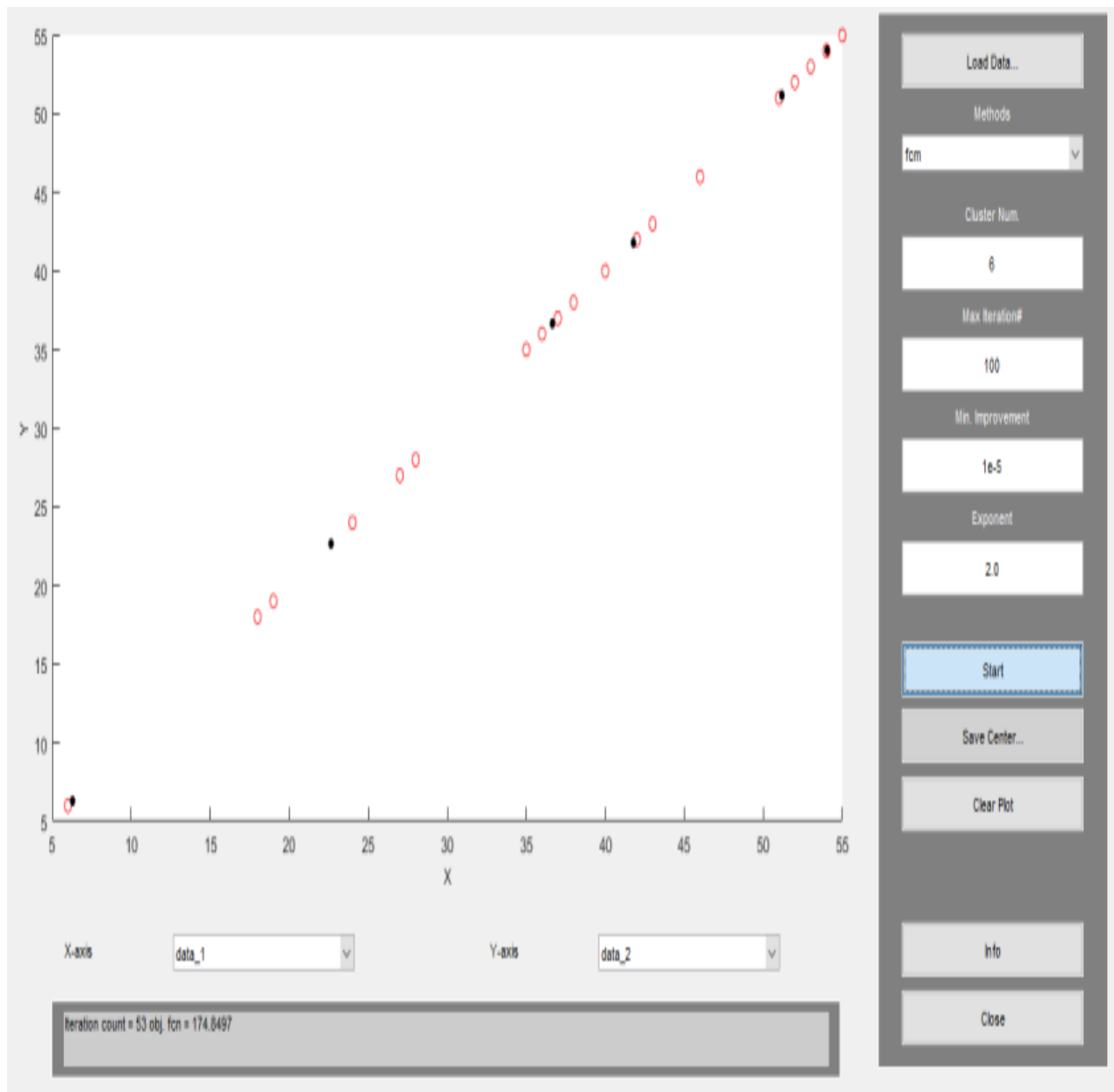

Рис. 3.3. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за узагальненими даними 2010 – 2017 років дослідження

	A	B
Untitled		
	e01	e1
	Number	Number
1	5.4044213911823498e+01	5.4044213911823498e+01
2	3.6658701639786578e+01	36.65870163978658
3	6.2878958522778206e+00	6.2878958522778206e+00
4	4.1785342716357881e+01	4.1785342716357881e+01
5	2.2646689617863235e+01	2.2646689617863235e+01
6	5.1180005143932746e+01	5.1180005143932746e+01

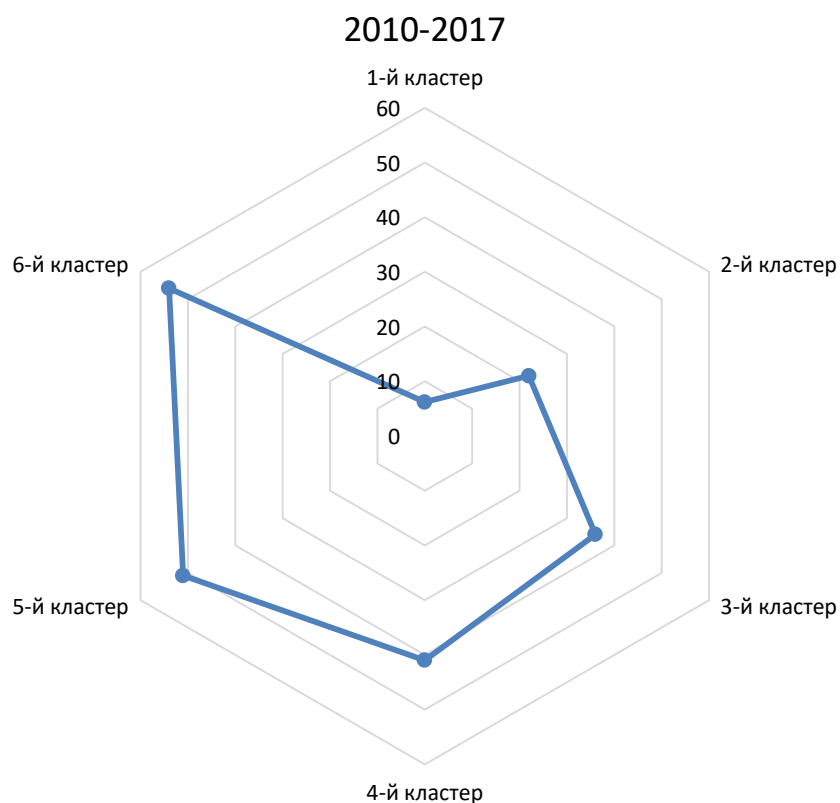

Рис. 3.4. Графічний інтерфейс результату знаходження центрів кластерів інформаційної компетентності особистості регіонів України за узагальненими даними 2010 – 2017 років дослідження

На основі проведеного дослідження було виявлено, що кластери об'єднують відповідно такі області:

1-й кластер об'єднує Луганську область;

2-й кластер об'єднує Дніпропетровську, Донецьку, Київську, Одеську, Херсонську області;

3-й кластер об'єднує Місто Київ, Вінницьку, Закарпатську, Запорізьку, Миколаївську, Полтавську, Черкаську, Чернігівську області;

4-й кластер об'єднує Харківську, Хмельницьку, Чернівецьку, Івано-Франківську, Кіровоградську, Житомирську області;

5-й кластер об'єднує Львівську, Тернопільську, Сумську області;

6-й кластер об'єднує Волинську, Рівненську області.

Як бачимо, Івано-Франківська область знаходиться на межі 4 і 5 кластерів, а Тернопільська область знаходиться на межі 5 і 6 кластерів (рис. 3.5.).

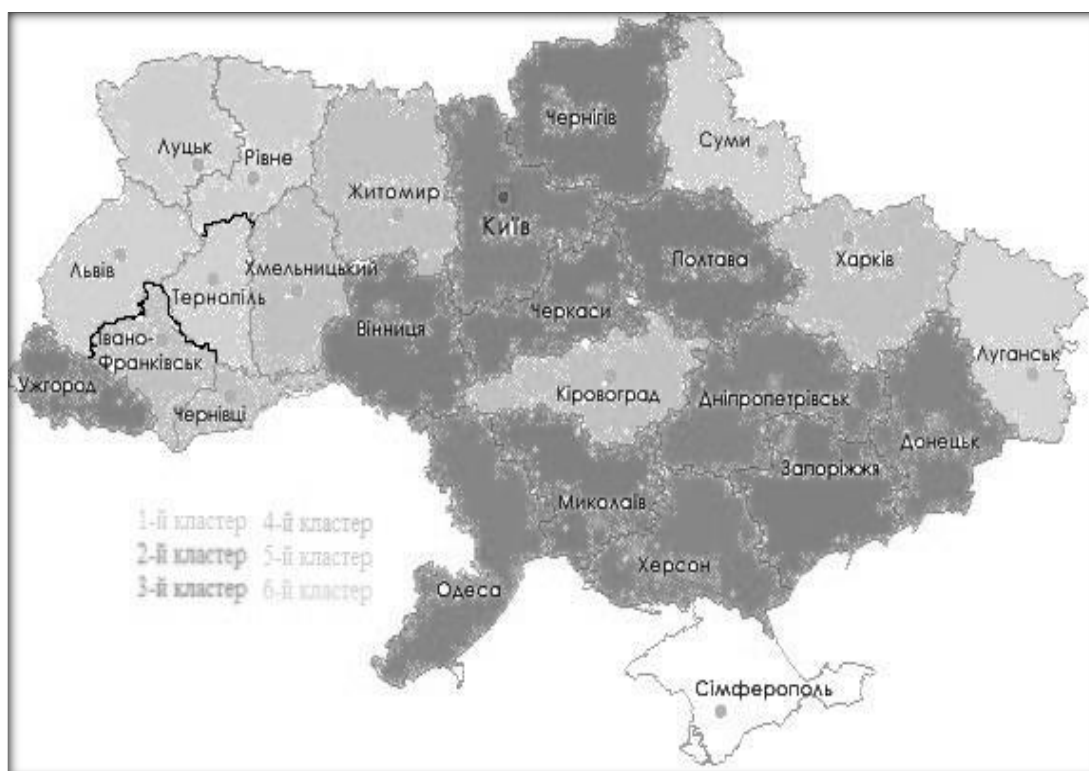

Рис. 3.5. Результати кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за узагальненими даними 2010 – 2017 років дослідження

У всіх випадках було прораховано центри кластерів, номери кластерів позначено, починаючи з найменших координат їхніх центрів.

Динаміку змін, яка відбувалася протягом 2010 – 2017 років щодо вживаності терміна «інформаційна компетентність особистості», представлено на рис. 3.6.

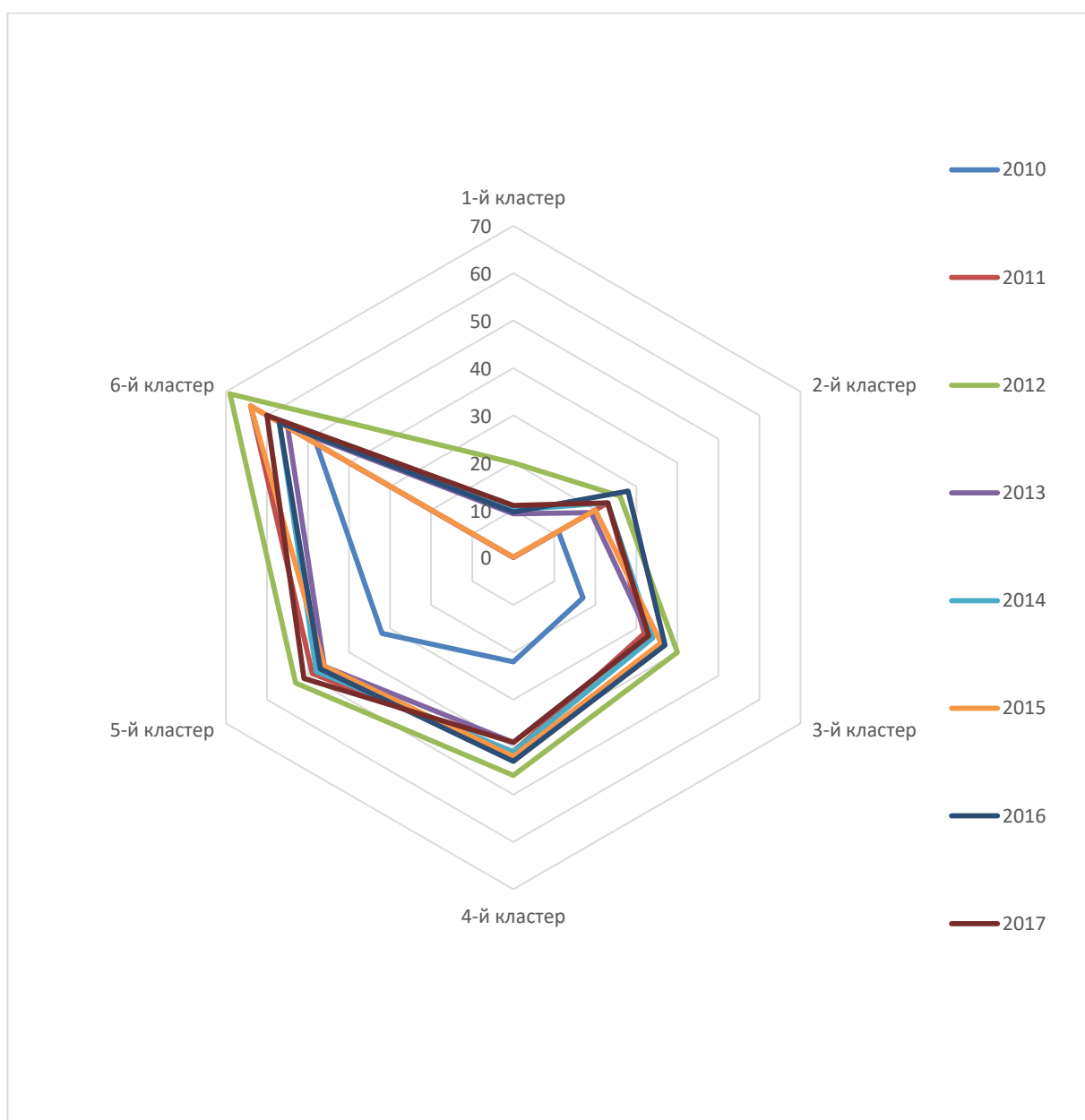

Рис. 3.6. Динаміка вживаності користувачами Інтернету терміна «інформаційна компетентність особистості» протягом 2010 – 2017 років

Як видно з рисунка 3.6., за значеннями центрів кластерів протягом 2010 – 2017 років територію України можна поділити на такі сектори:

1-й сектор – з *низьким рівнем* інформаційної компетентності – (1-й кластер, 2-й кластер) Луганська область, Дніпропетровська, Донецька, Київська, Одеська, Херсонська області.

2-й сектор – з *середнім рівнем* інформаційної компетентності – (3-й кластер, 4-й кластер) місто Київ, Вінницька, Закарпатська, Запорізька, Миколаївська, Полтавська, Черкаська, Чернігівська, Харківська, Хмельницька, Чернівецька, Івано-Франківська, Кіровоградська, Житомирська області.

3-й сектор – з *високим рівнем* інформаційної компетентності – (5-й кластер, 6-й кластер) Львівська, Тернопільська, Сумська, Волинська, Рівненська області.

Отже, можна стверджувати, що впродовж 2010 – 2017 років активно впроваджуються ІК-технології в освіті, бізнесі тощо переважно в західних регіонах України, які більш відкриті до закордонної співпраці, мають більше можливостей для цього і за своєю історією ближчі до європейських країн. Західну Україну можна назвати центром міжнародної співпраці, міжкультурного спілкування, впровадження/розроблення інноваційних проектів із зарубіжними колегами, налагодження нових наукових, економічних і культурних відносин.

Найбільш низький рівень інформаційної компетентності спостерігається в східній частині України. Дійсно, у цих регіонах освіта, бізнес, економіка, культура перебувають на стадії глибокої кризи, стагнації, що обумовлено військовою агресією Російської Федерації на сході України. У 2010 році цей показник також був на низькому рівні.

Також бачимо, що однією з головних проблем є вкрай низький рівень застосування ІКТ у бізнесі. З огляду на це, необхідно сконцентрувати зусилля на покращенні ділового клімату, що сприяло би припливу іноземних інвестицій, у тому числі й таких, що передбачають нові технології.

3.3. Сформованість показників інформаційної компетентності особистості

Використання комп'ютерних технологій у сучасному суспільстві сприяє певним змінам особистісного розвитку, чим послаблює чинники протидії негативним тенденціям і нівелює ціннісні орієнтації. Постійне використання нових інформаційно-комп'ютерних засобів комунікації, зокрема Інтернет-мережі, викликає зацікавленість у людей різного віку, освіти і соціально-життєвого статусу.

У процесі соціального розвитку історично склалося уявлення про формування різних соціальних ролей чоловіків та жінок відповідно до тих ціннісно-нормативних приписів, які притаманні певному суспільству (З. Кіреєва). Виконувані чоловіками й жінками соціальні ролі, безумовно, змінювалися з розвитком інформаційного суспільства. Проте основна суть гендерного розподілу праці для чоловіків і жінок полягає у відтворенні ціннісно-нормативних очікувань від жінки як матері-виховательки, домогосподарки, доглядальниці, і від чоловіка, який історично призначений бути годувальником, захисником, здобувачем матеріальних засобів, лідером і керівником малої соціальної групи – сім'ї [98].

Кожне суспільство на різних епохальних стадіях свого розвитку мало і має уявлення про чоловіків і жінок, визначає вимоги до виконання соціальних ролей і їх обов'язки (З. Кіреєва). Але часто ці вимоги, які є певним чином віддаленими від отримання нової інформації, можуть не співвідноситися з можливостями розвитку суспільства і життя людей [99].

Науковці Е. Маккобі та К. Джаклін, вивчаючи стереотипи гендерних рис, тобто психологічні та поведінкові характеристики чоловіків та жінок, визначили гендерні відмінності, які виявляються у тому, що у дівчат мовні (вербальні) здібності та навички більш розвинені, ніж у хлопців; хлопці відрізняються більш розвиненими візуально-просторовими здібностями і

навичками; у хлопців яскравішим є прояв математичних здібностей; дівчата характеризуються низьким рівнем прояву агресії [342].

З огляду на це необхідність підтвердження чи спростування гендерних відмінностей в аспекті інформаційної компетентності особистості в сучасному інформаційному просторі.

Опитування за авторською анкетною «Медіа-грамотність» проведено на базі Комунального вищого навчального закладу «Вінницька академія неперервної освіти». Вибірку становили 420 респондентів (педагоги віком до 40 років, що складає (75,6 %) та педагоги від 40 років до 60 років (24,4 %)). Це були ті люди, які безпосередньо працюють з дітьми, учнями. Серед них 80,5 % – це вчителі природничо-математичного циклу, та 19,5 % – представники адміністрації шкіл та науково-педагогічні працівники.

На запитання «Чи маєте Ви навички роботи з комп'ютером?» 80 % відповіли, що «мають». І відповідно 20 % відповіли, що частково використовують комп'ютер у своїй професійній діяльності. Вважаємо за доцільне провести паралель між віковою категорією, займаною посадою та навичками роботи за комп'ютером. Очевидно, що між ними є прямопропорційна залежність.

Було виявлено, що тільки 64,3 % освітян мають свою поштову скриньку, тобто трохи більше половини. Загалом тих, хто її не мають, – 35,7 %. Відповідно показник частоти використання e-mail серед тих, хто її має, становить 79,4 %. Відповідно інша частина опитаних поштовою скринькою або не користується або робить це дуже рідко.

Можна пояснити це тим, що, по-перше, з віком використовувати ІКТ-засобів важче; по-друге, значенням мотивації до застосування сучасних технологій; по-третє, звичкою працювати «по-старому», тобто небажанням щось змінювати; по-четверте, необхідністю долати труднощі, які виникають під час роботи з сучасними ІКТ-технологіями.

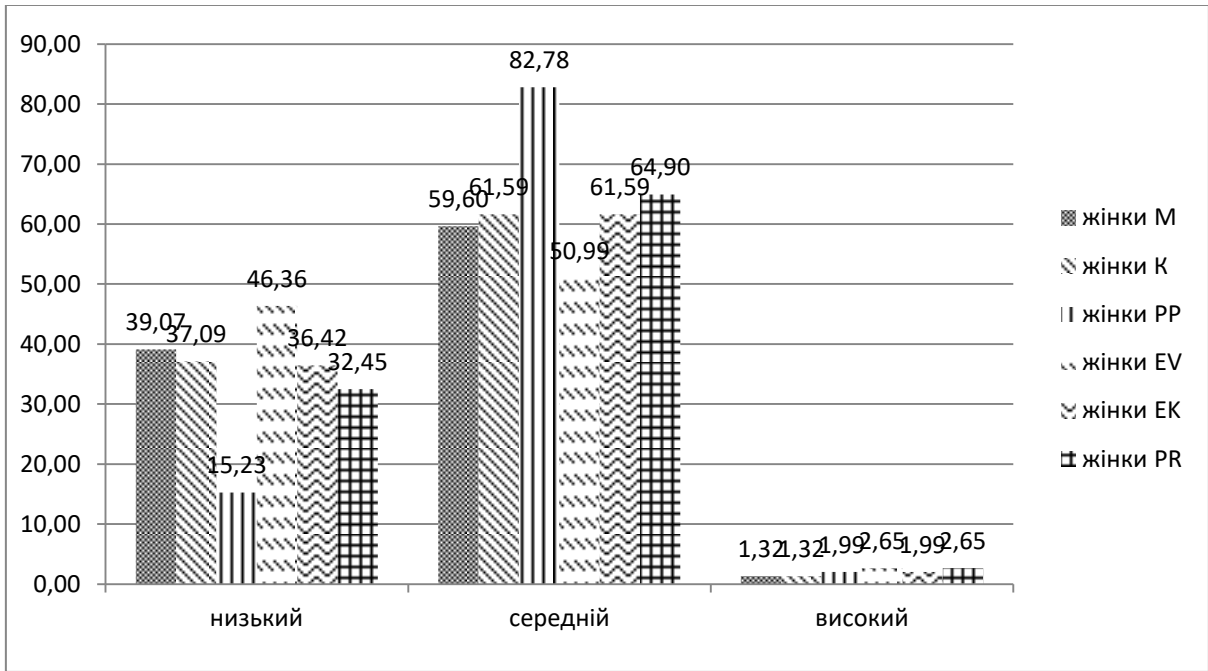
Підтвердженням цього є результати опитування. На запитання «Чи виникають у Вас труднощі під час роботи з комп'ютером?» 73,8 % повідомили про те, що виникають або виникають доволі часто. Мова йде про використання комп'ютера на рівні користувача.

З'ясовано, що в освітньому процесі, на заняттях, інтерактивну дошку освітяни не використовують. Тільки 12,5 % вчителів мають в школі таку дошку та можуть нею скористатись. Щодо апаратних засобів, то жодного не було названо, крім комп'ютера.

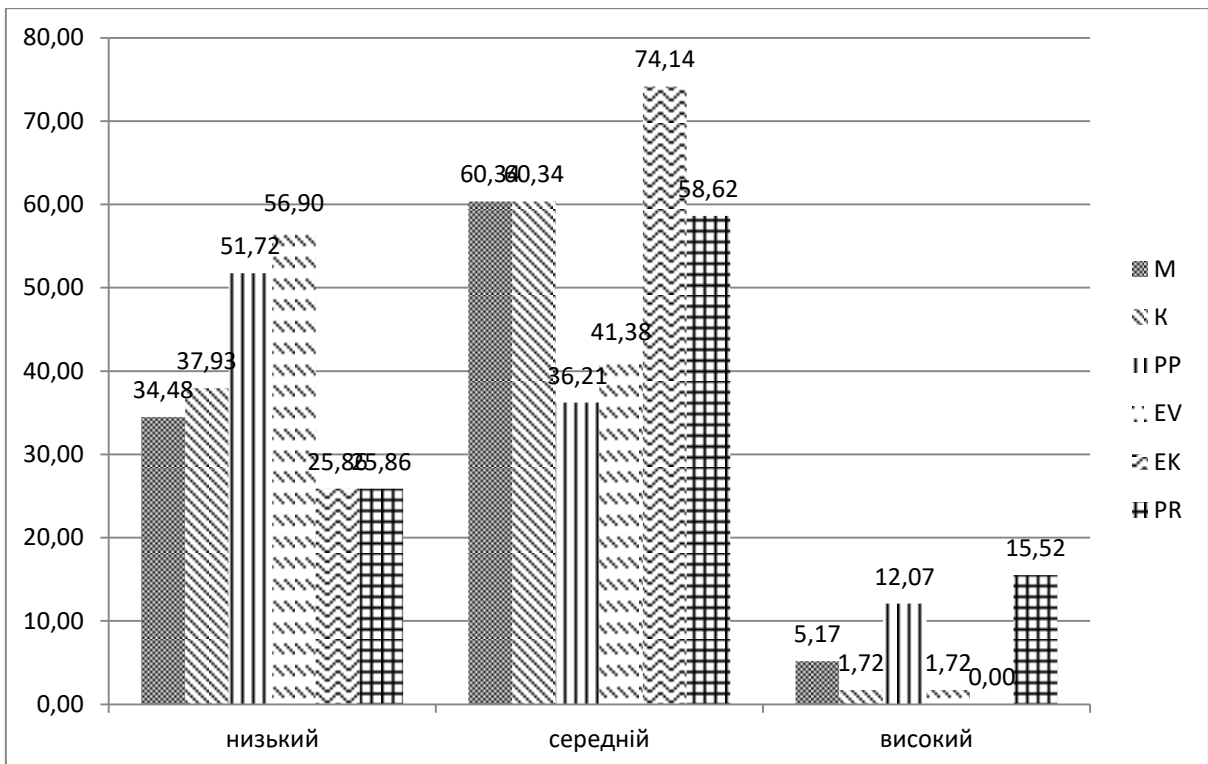
Також великі труднощі у вчителів викликає програмне забезпечення. Серед предметного забезпечення є те, що найчастіше вчителі використовують у професійній діяльності. Це предметні програми 83,3 %, Інтернет ресурси (освітні веб сайти) 59,5 %, програмні продукти навчального призначення – 54,8 %, тестові програми – 47,6 %, інтерактивні дошки – 11,9 % опитаних.

За результатами опитаних до найбільших труднощів, які виникають під час роботи з комп'ютером, можна зарахувати технічні збої, необхідність постійного оновлення програмного забезпечення, проблеми з усуненням несправностей, велика кількість та різноманітність програмного забезпечення, а тому і недостатність знань та ін. Відповідно психологічні проблеми, з якими стикаються освітяни, – це вигорання, невпевненість, нервові зриви, спричинені перевантаженням та ін.

Дослідження інформаційної компетентності особистості за методикою ІКО було проведено на базі Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського серед студентів гуманітарного напрямку заочної форми навчання. У дослідженні взяли участь 209 осіб, з них 151 жінка та 58 чоловіків. Усі реципієнти – це люди молодого віку (до 30 років), що мають стаж роботи до 3-х років. Результати дослідження представлено на рис. 3.7.

а)

б)

Рис. 3.7. Результати дослідження інформаційної компетентності особистості за методикою ІКО Ю. Максименко, Л. Матохнюк

Примітка: Вік респондента: а) молоді жінки; б) молоді чоловіки

Результати дослідження засвідчили, що досить великий відсоток опитаних молодих чоловіків мають на низький рівень розвиненості всіх компонентів інформаційної компетентності. Вони виявили соціальну значущість потреби до самовираження, до успішного вирішення завдань, високий рівень упевненості в собі та своїх силах, а також відповідальність, ініціативність і активність (34,48 %).

Їх відрізняє наполегливість у досягненні мети, цілеспрямованість. За стійкої позитивної мотивації вони спроможні вирішувати різноманітні завдання. Чоловіки переконані в необхідності інформаційно-цифрової грамотності, прагнуть досягти успіху і показують себе з кращих сторін тощо. Жінки щодо мотивації до кар'єрного зростання, з урахуванням застосування інформаційно-комунікаційних технологій, переважають чоловіків. Показник розвитку мотиваційного компонента становить 39,07 %.

Це пояснюється тим, що у молодих жінок провідним мотивом суспільно-корисної діяльності є потреба в професійному вдосконаленні. Саме тому вони стабільно цікавляться відповідною інформацією у сфері комп'ютерних технологій, проявляють інтерес до інноваційної діяльності. Вони здатні до осмислення нових ідей, до оновлення педагогічних освітніх систем на інноваційному рівні, до розвитку творчої активності інших.

Вагомість когнітивного компонента як у жінок, так і чоловіків становить 37,93 %. Це свідчить про те, що і жінки, і чоловіки орієнтовані на усвідомлення своїх можливостей, здібностей, знань у сфері інформаційних технологій. Вони готові до використання комп'ютера та інформаційних технологій у професійній діяльності, зокрема для отримання, оцінювання, зберігання, вироблення, представлення й обміну інформаційними даними тощо.

Проектно-поведінковий компонент інформаційної компетентності має суттєві відмінності у рівні розвитку у молодих чоловіків (РР – 51,72 %) у порівняно з жінками (РР – 15,23 %).

Така відмінність пояснюється тим, що чоловіки оцінюють професійне становлення через можливість побудувати плани у професії, самостійно обґрунтовані та чітко виражені. Крім того, чоловіки виявляють бажання залишатися у цій професії надалі і досягти в ній високих результатів. У соціальній значущості чоловіки демонструють досвід компетентності в сфері ІКТ.

Молоді жінки, порівняно із чоловіками, більшою мірою орієнтовані на досягнення сімейного щастя. У той же час, молоді чоловіки, порівняно із молодими жінками, більшою мірою прагнуть зробити кар'єру. Ті з них, які проживають у містах та районних центрах (селах), більше орієнтовані на перспективу зробити кар'єру та застосувати свій талант і здібності.

Проведене дослідження засвідчило, що емоційно-вольовий компонент у чоловіків (56,89 %) переважає над показником у жінок (46,36 %). Це вказує на дещо кращий розвиток їх вольової саморегуляції в обраній професії, уміння проявляти вольові якості, стримувати деструктивні емоції у процесі професійного становлення.

Виявлено, що чоловіки в період молодості спроможні вільно висловлювати думки та проявляти власну позицію щодо застосування ІКТ. Вони ініціативні, рішучі, наполегливі, незалежні та розраховують на власні сили. У той же час жінки цього віку в більшості випадків потребують підтримки з боку чоловіків щодо застосування і впровадження у професійну діяльність сучасних комп'ютерних технологій. Це пов'язано з тим, що вони більше прислухаються до іншої думки, ніж розв'язують проблеми самостійно. Чоловіки ж, навпаки, не потребують порад, їм подобається вирішувати такі проблеми самостійно, оскільки вони уявляють себе як сильну особистість, яка має достатню свободу вибору, повинна будувати своє життя відповідно до своєї мети. Вони переконані й в тому, що спроможні контролювати свою життєдіяльність, вільно приймати рішення.

Рівень розвитку екологічного компонента у жінок становить 36,42 %, що є вагомим підтвердженням того, що саме жінка як берегиня сімейного вогнища повинна забезпечувати чистоту й порядок у домі та на роботі. У молодих чоловіків цей компонент сформований гірше (25,86 %). Поряд з цим у них, порівняно з жінками, підвищене почуття впевненого, добросовісного ставлення до копіювально-множильної техніки, комп'ютерів, проекторів та інших технічних засобів.

Аналіз правового компонента інформаційної компетентності показує, що на високому рівні він сформований у 15,52 % чоловіків та у 2,65 % жінок. Усе це є свідченням того, що і чоловіки, і жінки мало обізнані в правових аспектах використання сучасних інформаційних засобів. Вони скептично ставляться до таких понять як авторське право, інтелектуальна власність, засоби й методи захисту інформації. Не повною мірою усвідомлюють роботу з базами даних, сутність безпеки в Інтернеті та кібербезпеки. Це також підтверджується раніше проведеним кластерним аналізом, який виявив низький рівень правової регуляції, коли закони в Україні на стадії проектування, або їх взагалі немає.

За результатами дослідження встановлено, що середній рівень інформаційної компетентності у жінок і чоловіків сформований майже однаково. За більшістю компонентів жінки переважають чоловіків: за когнітивним компонентом (жінки – 61,59 % і чоловіки відповідно 60,34 %), проектно – поведінковий (відповідно 82,78 % і 36,21 %), емоційно – вольовий (відповідно 50,99 % і 41,37 %) та правовий (64,91 % і 58,62 %). Проте чоловіки випереджають за розвитком жінок за мотиваційним компонентом (відповідно 60,34 % і 59,60 %) та за екологічним (74,13 % проти 61,59 %).

Можна зробити висновок, що чоловіки дещо більше мотивовані на самовираження, але разом з тим не завжди досягають успіху у вирішенні завдань. За середньої, хоч і позитивної мотивації жінка не демонструє активності, вона спроможна вирішувати тільки однотипні завдання з використанням комп'ютера. У жінок немає впевненості, надії на успіх щодо

опанування основ роботи з комп'ютером, вони малоініціативні й неактивні. Починаючи справу, жінки вже заздалегідь бояться можливих невдач, постійно думають про труднощі, які постають перед ними, а не про успіх, який чекає наприкінці шляху.

Щодо екологічного компонента, то з'ясовано, що жінки переважають чоловіків за високим рівнем його розвитку. Більшість чоловіків все ж таки мають середній рівень сформованості цього компонента. Це можна пояснити тим, що чоловіки краще розуміють вимоги сучасного життя, швидше адаптуються в сфері інформаційно-комунікаційних технологій, більш відповідальні та дисципліновані. Вони розуміють важливість екологічної безпеки та дотримуються чистоти навколишнього середовища.

У молодих жінок рівень когнітивного компонента приблизно такий же, як і у чоловіків. Це є свідченням того, що і жінки, і чоловіки орієнтовані на різноманітні когнітивні способи інформаційно-комунікаційного сприйняття, на розвиток інженерного мислення та ін. Це є наслідком того, що ще в шкільному освітньому процесі вони отримали слабкі теоретичні знання, недостатні практичні навички використання комп'ютера і технологій зв'язку, застосування комп'ютерів для отримання, оцінювання, зберігання, вироблення, представлення й обміну інформаційними даними тощо.

Порівнюючи рівні розвитку проектно-поведінкового компонента в чоловіків та жінок, легко виявити, що у жінок цей показник переважає. Мова йде про те, що останні не мають чітких професійних планів, бажання залишатися в професії або змінити її. У соціальній значущості вони байдужі до демонстрації компетентності в сфері ІКТ, слабо усвідомлюють свої можливості, здібності, мають локальні знання особливостей та ймовірних змін в інформаційному середовищі. Через це молоді жінки не виявляють активної потреби в орієнтації в інформаційному просторі, оперування даними на основі використання сучасних ІКТ.

Легко побачити, що низький рівень розвитку інформаційної компетентності, крім правового компонента, притаманний дуже невеликому відсотку і чоловіків, і жінок. Щодо нього – у чоловіків він становить 25,86 %, а у жінок – 32,45 %.

Слід зазначити, що все ж таки у жінок громадянська активність, громадянська позиція, правова обізнаність не сформовані. Вони не розуміють поняття авторського права, інтелектуальної власності тощо, особливостей роботи з базами даних, тому і не усвідомлюють небезпеки в Інтернеті та кібербезпеки.

Щодо соціальної значущості жінки не дотримуються професійної й виробничої дисципліни, нехтують правилами і нормами охорони праці.

Рівень мотиваційного компонента приблизно однаковий і для чоловіків, і для жінок. Як вже було зазначено, на формування мотивації суттєво впливають гендерні стереотипи, які склалися в нашому суспільстві. Молоді жінки не менше, ніж чоловіки, спрямовані на соціальну активність і також ставлять перед собою завдання соціальної самореалізації.

На основі проведеного дослідження можна стверджувати, що жінки так само, як і чоловіки, прагнуть до визнання та ділового успіху. Різниця ж в мотивації молодих і старших жінок пояснюється відмінностями у соціальному досвіді.

К. Хорні вказує на те, що для юнаків домінуючим типом мотивації є «орієнтація на успіх», у дівчат же домінує мотивація на «уникнення невдачі» [291]. Однак на основі аналізу результатів дослідження можна стверджувати, що чоловіки і жінки мають однаковий рівень мотивації до використання сучасних комп'ютерних технологій, але успіх у їх застосуванні залежить від психологічної готовності до цього конкретного індивіда, від системи його цінностей.

Рівень сформованості когнітивного компонента також загалом однаковий як у чоловіків, так і у жінок. Це є підтвердженням того, що вони

мають однакові можливості але розвитку всіх видів розумових процесів, зокрема сприйняття, пам'яті, формування понять тощо.

Щодо емоційно-вольового компонента виявлено однакові характеристики у чоловіків і жінок, не зважаючи на різну інтенсивність прояву емоцій. Це можна пояснити відмінностями соціальних норм щодо очікуваної поведінки та статевими відмінностями.

Рівень екологічного компонента ІКО характеризується сформованістю екологічних знань, екологічного мислення, світогляду, етики, екологічної культури. Майже однакові показники у молодих жінок і молодих чоловіків свідчать про те, що освітні заклади формують високий рівень екологічної культури, впливають на споживчу поведінку з урахуванням екологічних, енергетичних, кліматичних факторів та ін. Молоді люди усвідомлюють, що інформаційні технології не тільки формують світогляд, але також дають можливість впливати на сучасний інформаційний світ, проте сензитивний період для розвитку цього компонента в школі втрачено.

Отже, результати проведених досліджень не підтвердили гендерні відмінності та їх біологічну зумовленість [164]. Соціум визначає у кожної людини необхідність набуття навичок соціальної поведінки, сформованості соціальних цінностей та норм, на яких позначається специфіка гендерно-диференційованої поведінки та змістовність гендерних ролей і стереотипів. Саме тому характер гендерно-рольових відносин сприймається як об'єктивна зовнішня даність.

За критерієм Фішера (φ^*) було виявлено статистичну значущість відмінності між показниками інформаційної компетентності особистості (табл. 3.2).

Частка осіб з негативними показникам інформаційної компетентності переважає частку осіб з позитивними показниками ($p \leq 0,01$) [183].

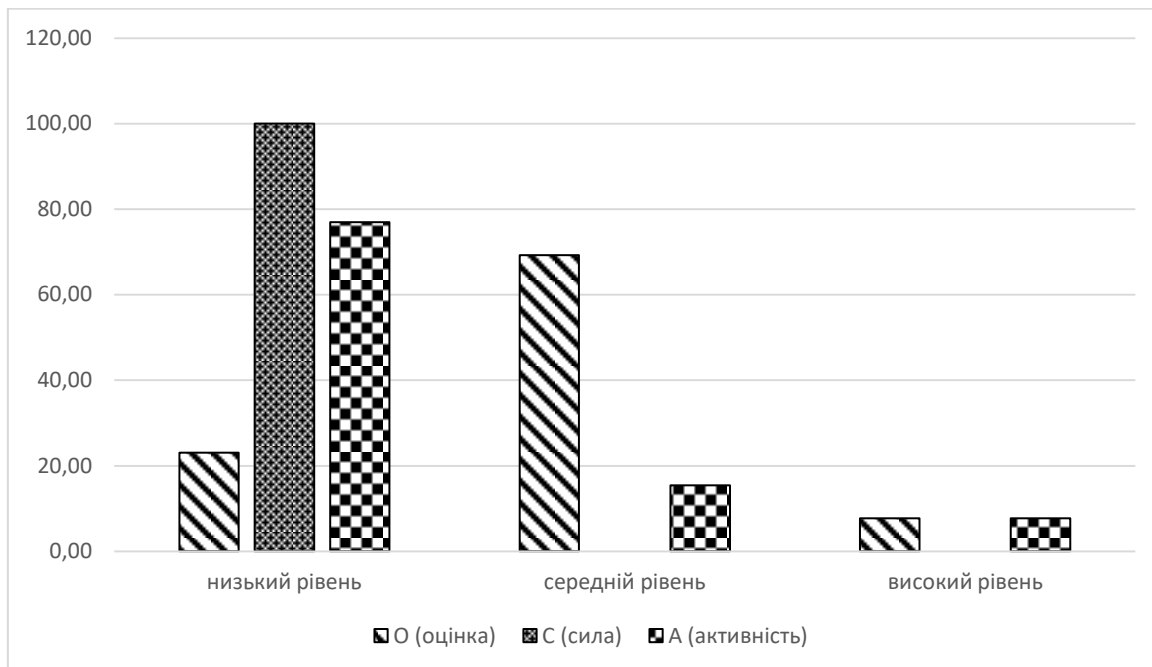

Таблиця 3.2

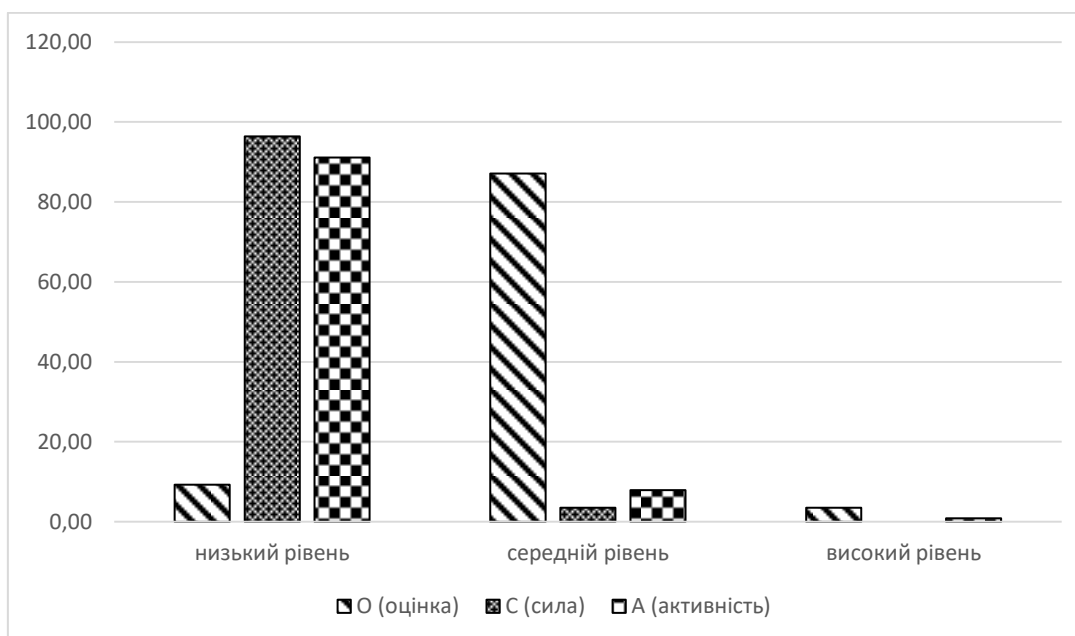
Результати перевірки достовірності відмінностей у показниках інформаційної компетентності особистості за критерієм Фішера (ϕ^*)

Показники	%	%	ϕ^*	p
МОТИВАЦІЙНО-СПОНУКАЛЬНИЙ БЛОК				
М	67,5	32,5	7,29	0,01
РР	60,3	39,7	4,2	0,01
ЦЖ	29,4	70,6	1,68	0,01
КОГНІТИВНО-ДІЯЛЬНИЙ БЛОК				
ЛкЖ	36,2	64,2	6,71	0,01
А	4,8	95,2	25,2	0,01
О	47,2	52,8	1,75	0,01
К	44,0	56	2,45	0,01
ОСОБИСТІСНО-ЦІНІСНИЙ БЛОК				
ЛкЯ	32,9	67	8,22	0,01
С	1,6	98,4	29,4	0,01
ЕМ_PL+ ЕМ_MN	23,9	76,1	9,79	0,01
КТ_SB+ КТ_OB	12,6	87,4	15,1	0,01
КТ_KM+ КТ_RP	26,4	73,6	8,76	0,01
КТ_TH+ КТ_CP	40,9	59,1	3,28	0,01
КТ_AK+ КТ_BC	18,2	81,8	12,3	0,01
ЗМІСТОВНИЙ БЛОК				
ПрЖ	34,4	65,6	7,49	0,01
PR	37,7	62,2	5,04	0,01
EV	25,4	74,6	10,5	0,01
EK	33,9	66	6,69	0,01
РЖ	31,2	68,8	8,95	0,01

За методикою *особистісний диференціал (ОД)* було виявлено динаміку показників не окремих шкал (сили, активності, оцінки), а їхні взаємозв'язки. Результати дослідження ОД для різних вікових категорій представлені нами на рис. 3.8 та рис. 3.9.

а)

б)

Рис. 3.8. Результати дослідження оцінки, сили, активності осіб жіночої статі за методикою особистісний диференціал В. Бехтерева

Примітка: вік респондентів: а) від 7 до 14 років; б) від 15 і більше років

Як видно з гістограми (рис. 3.8 а), дівчатка підліткового та молодшого юнацького віку знаходяться приблизно на такому ж рівні сформованості показників, як і дошкільники. Характерним для них є відсутність такого чинника, як сила (С). Це означає, що жодна з опитаних дівчат не проявляє вольових сторін особистості. Вони недостатньо самоконтрольовані, нездатні триматися прийнятої лінії поведінки, залежні від зовнішніх обставин і оцінок. У взаєминах дівчата схильні до підпорядкування, залежать від думки суб'єкта підпорядкування.

Ураховуючи те, що в підлітковому віці формуються вольові якості особистості, – подолання труднощів відбувається цілеспрямовано, рішуче й самостійно. Розвиток вольового регулювання пов'язаний з розвитком спонукань, які мають нестійкий характер, можна стверджувати, що емоційність залежить від безпосередньої ситуації, чим зумовлюються імпульсивність і безсистемність їх дій. Це може сприяти тому, що підліток завдяки впливу інших людей поступово формує та виявляє особисті вольові якості, що, у свою чергу, може мати як позитивні, так і негативні наслідки.

Вікова категорія «15 і більше років» включала переважно жінок дорослого віку (рис. 3.8 б). Показники сформованості факторів оцінки (О), сили (С), активності (А) вказують, що більше 80 % опитаних мають низький рівень розвитку всіх факторів. Це свідчить про те, що жінки у стосунках бажають бути підпорядкованими, що визначає характеристики їх залежності від зовнішніх обставин і оцінок. З цим пов'язаний і нижчий рівень активності й товарищескості. Поведінку та рівень досягнень жінок визначають особливості їх особистості, які їх повністю влаштовують. Це підтверджують дані, які свідчать про неуміння давати оцінки 1 % оцінки (О), 0 % сили (С), 0 % активності (А), неприйняття своїх особистісних якостей, неусвідомлення себе як носія позитивних, соціально бажаних характеристик. Цій категорії жінок притаманна невпевненість у собі, невміння розраховувати на власні сили у складних ситуаціях. Також жінки не сприймають особистісних

особливостей одна одної; на їх думку, усі повинні бути однаковими, стандартними, стереотипними.

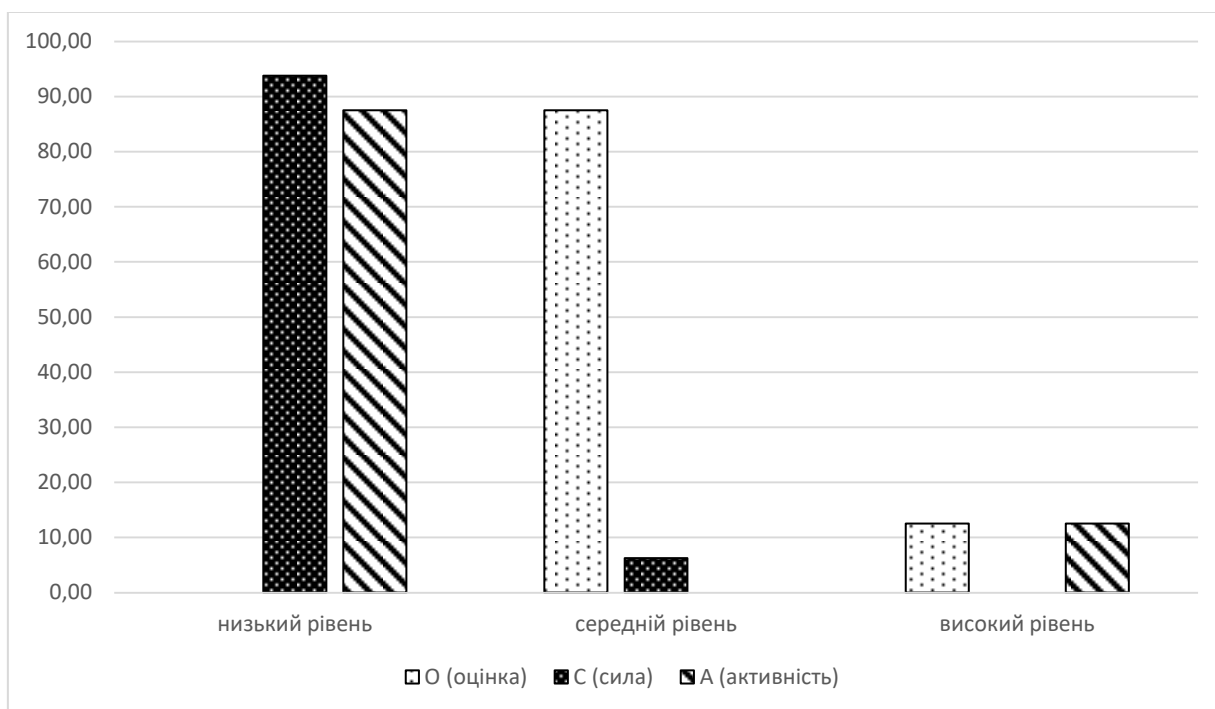
На наш погляд, такі результати пов'язані з незадоволеністю сформованих у жінок життєвих уявлень. У сучасному інформаційному суспільстві, яке змінюється дуже швидко, з'являється багато можливостей для самозмінювання і самовдосконалення, але з точки зору жінок усі можливості це зробити уже втрачено.

Ми вважаємо, що ця гендерна категорія переоцінює свою систему цінностей, надто критично ставлячись до свого внутрішнього «Я». Жінки шукають можливість підтвердити свій соціальний статус, знайти своє місце у дорослому житті. Про це свідчить бажання мати хорошу роботу, сім'ю, бути в безпеці.

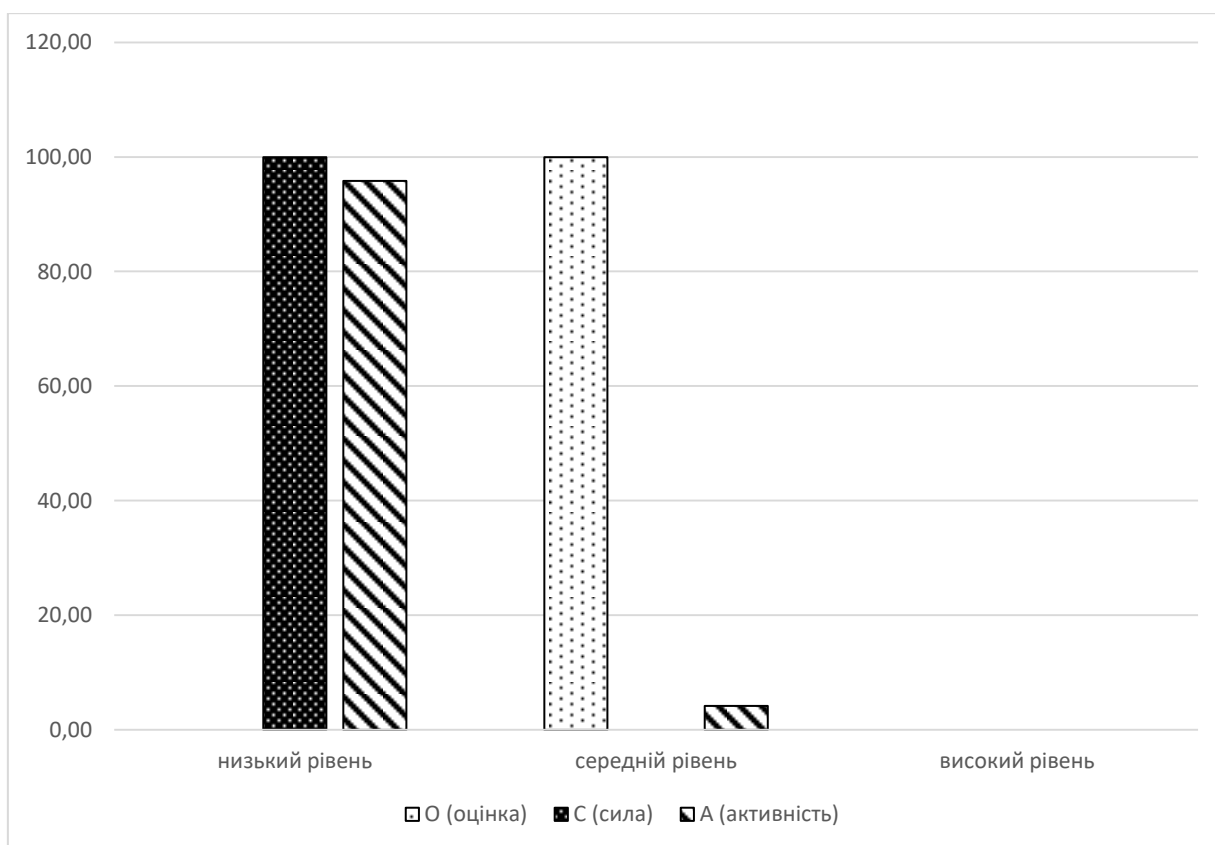
Результати дослідження оцінки, сили, активності чоловіків за методикою «Особистісний Диференціал» представлені на рисунку 3.9 (а-б).

Як видно з гістограми (рис. 3.9 а), в осіб чоловічої статі у підлітковому та юнацькому віці на низькому рівні знаходяться всі три показники: і сила (С), і активність (А), і оцінка (О). Причому, аналогічно до дівчат, силу (С) і активність (А) виявлено майже у 80 % опитаних. Це означає, що хлопчики, як і дівчатка, незалежно від віку мають занижену самооцінку. Дане проявляється у критичному ставленні до самого себе, незадоволеності рівнем досягнень. Вони в певному сенсі не задоволені собою, оскільки не відчують себе носіями позитивних, соціально бажаних характеристик. Чоловіки вважають себе залежними від зовнішніх обставин. Це свідчить і вказує на їх підвищену стомлюваність і виснаженість.

У чоловіків помітні дратівлива слабкість, що виражається у підвищеній збудливості і тривожності, нестійкості настрою, послабленні самовладання, нетерплячості, непосидючості, порушенні сну, втраті здатності до тривалої розумової і фізичної напруги тощо.

а)

б)

Рис. 3.9 Результати дослідження оцінки, сили, активності чоловіків за методикою «Особистісний диференціал» В. Бехтерєва

Примітка: вік респондентів: а) від 7 до 14 років; б) від 15 і більше років

Серед опитаних осіб чоловічої статі (підлітків, юнаків і дорослих чоловіків) жоден з трьох зазначених показників не проявився на високому рівні. Динаміки змін з віком не виявлено.

Дослідження зв'язків рис особистості й особливостей її самооцінки дозволяє краще зрозуміти процеси самосприйняття, самоствавлення, самопрезентації особистості, зробити крок до цілісного розуміння її в єдності когнітивних, емоційних і поведінкових аспектів (рис.3.9 б).

У групі чоловіків яскраво не виражений також фактор сили, який є показником розвитку вольових якостей особистості. Це свідчить про невпевненість їх в собі, залежність, нездатність розраховувати на власні сили у важких ситуаціях. На нашу думку, цей аспект не виражений у чоловіків ще й тому, що у них немає необхідності у високому самоконтролі, бажання дотримуватися певної лінії поведінки. Їх поведінку характеризує залежність від зовнішніх обставин і оцінок, нестійкість авторитету в учнів, батьків і колег. Не виявлено у них потреб ухвалення важливих і швидких рішень.

Фактор оцінки свідчить про рівень самоповаги особистості. Низькі значення показника свідчать про властивість чоловіків не усвідомлювати себе як носія стійких характеристик, про незадоволення собою. Такі характеристики, виявлені у дорослих, пояснюються низькою оплатою праці педагогічних працівників, зниженням потреб молоді у знаннях, освіті, непрестижністю професії вчителя тощо.

Низькі значення показників активності можна пояснити закритістю і пасивністю педагогічних працівників. Це може бути пов'язано з особливістю педагогічної діяльності, зі складністю знаходження спільної точки зору і організації співпраці з учнями. Результати дослідження відображають також специфіку ідентичності чоловічих та жіночих якостей. Ця характеристика виявляється у гнучкості ставлення жінок до власних цілей, ідеалів та прагнень, які змінюються відповідно до обставин, можливостей, власних уподобань і т.п. Для чоловіків більш важливим є відповідальне ставлення до певних соціальних норм та вимог, тобто до відповідного соціального статусу.

Наші дані підтверджують результати, отримані у дослідженні Т. Микрюкової, щодо психологічних засобів інтенсифікації особистісного зростання людини [201].

Автор зробила висновки про те, що «...процес особистісного зростання можна визначити як позитивні зміни соціально значущих особистісних якостей людини, які відбуваються в результаті впливу на неї певних зовнішніх подразників». У роботі також доведено, що зміна внутрішнього світу людини впливає на прийняття і розуміння особливостей своєї особистості, на відкритість внутрішнього досвіду переживань і зміну характеру взаємодії із зовнішнім світом

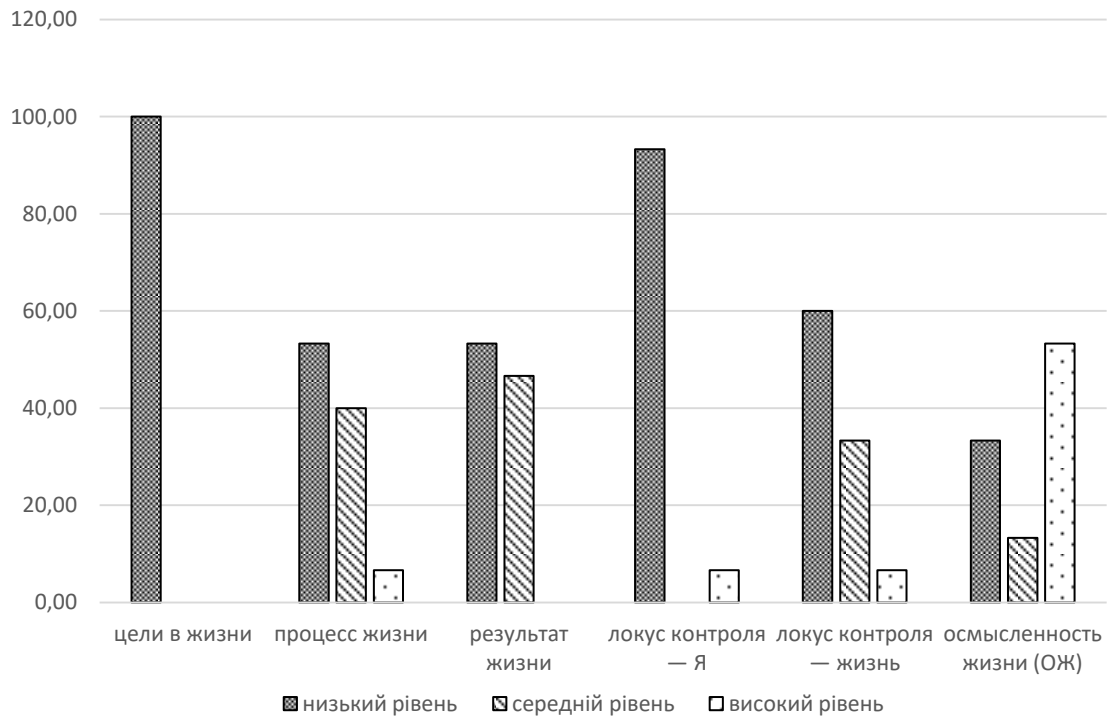
Результати дослідження за методикою СЖО Д. Леонт'єва дозволили констатувати, що система ціннісних орієнтацій виражає змістовне ставлення людини до соціального середовища, в якому вона перебуває, визначає її поведінку, впливає на усі сторони її діяльності, а також характеризує спрямованість і зміст активності, визначає загальний підхід до світу та до себе. Система цінностей надає сенс і напрям особистим позиціям, поведінці, вчинкам. Ціннісні орієнтації характеризують внутрішню готовність до певної діяльності для задоволення потреб та інтересів, указують на спрямованість поведінки.

Аналіз стану сучасного інформаційного суспільства в Україні свідчить, що змінюється все: вся система, усі види суспільних відносин, що обумовлює необхідність пошуку власного шляху розвитку та зміни цінностей як чоловіками, так і жінками [120].

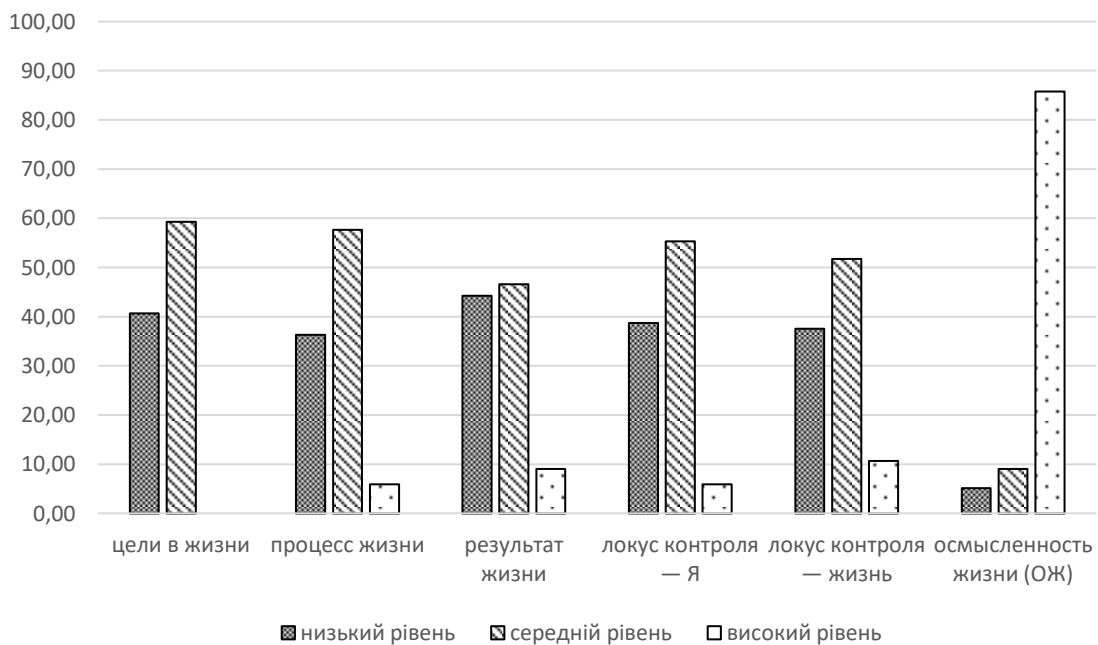
Різні аспекти виховання змісту життєвих орієнтації у психології досліджували І. Бех [20], Д. Леонт'єв [120], Т. Титаренко [274] та інші.

Уявлення чоловіків та жінок про майбутнє життя ми розглядали за такими характеристиками: є або немає цілей щодо майбутнього, осмисленість життєвої перспективи, інтерес до життя, задоволеність життям, уявлення про себе як про активну і сильну особистість, яка самостійно приймає рішення і контролює своє життя.

Зазначені показники було досліджено за допомогою методики СЖО, адаптованої Д. Леонтєвим (рис. 3.10 та 3.11).

а)

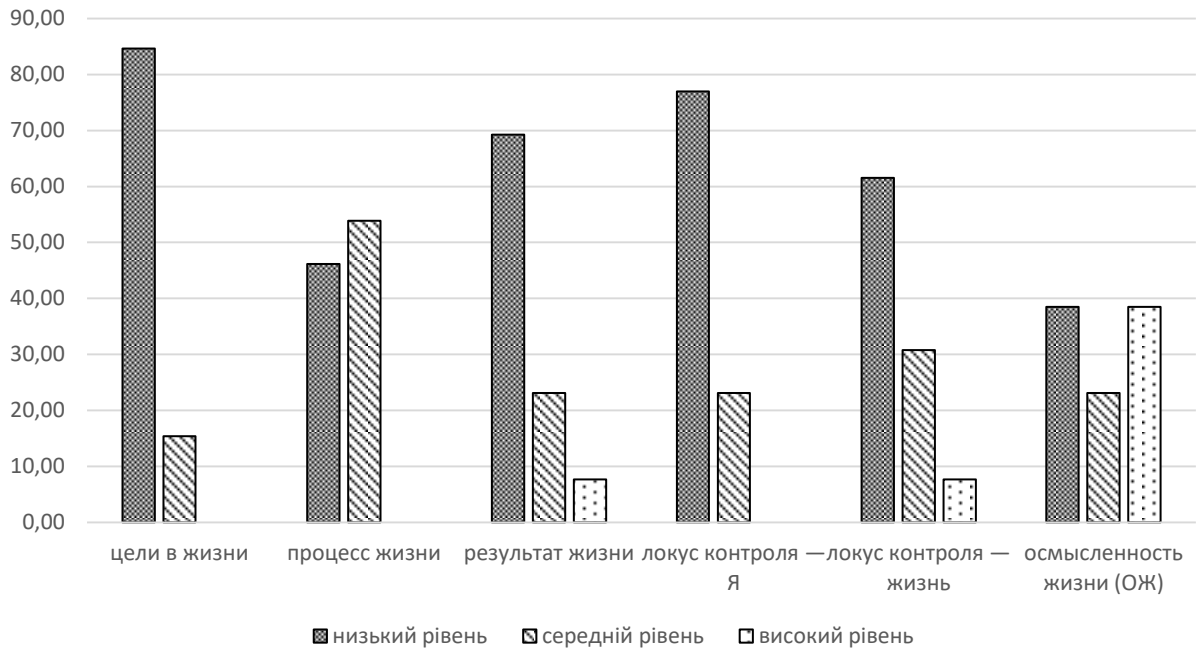

б)

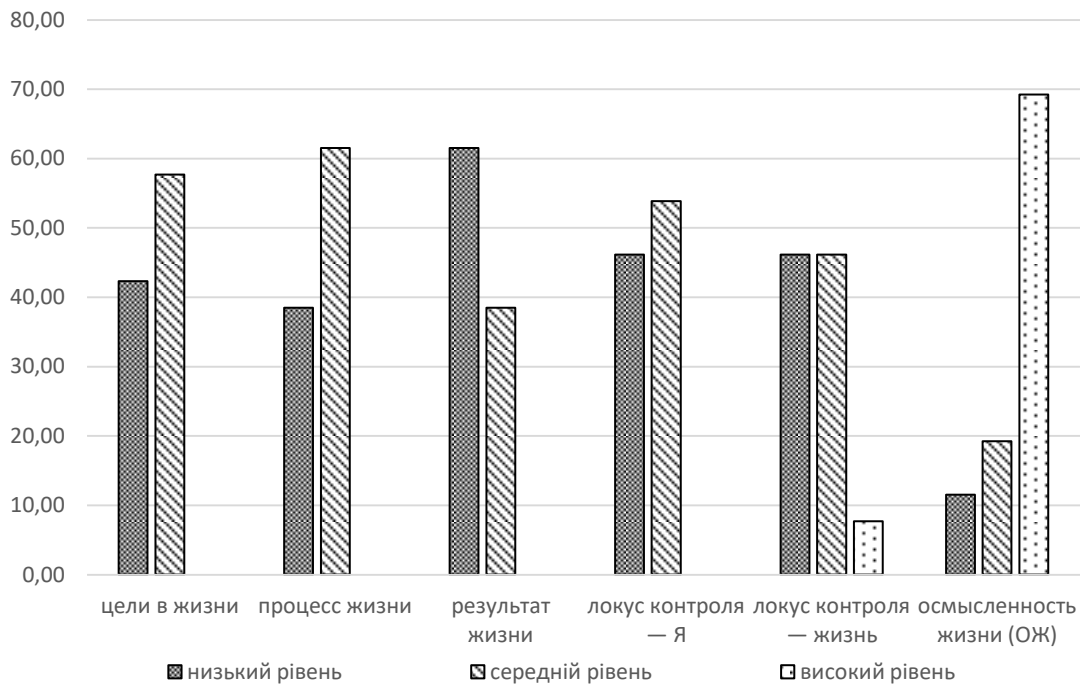
Рис. 3.10 Результаты исследования смысложиттєвих орієнтацій жінок за методикою СЖО Д. Леонтєва

Примітка: Вибірка осіб віком: а) від 7 до 14 років; б) від 15 і більше

а)

б)

Рис. 3.11 Результаты дослідження смисложиттєвих орієнтацій чоловіків за методикою СЖО Д. Леонтьєва

Примітка: а) від 7 до 14 років; б) від 15 і більше років

Дослідження СЖО підлітків від 7 до 14 років виявило, що вони замислюються над своїми смисложиттєвими цінностями, намагаються зрозуміти та усвідомити сутність життя, якою може бути мета чи результат у майбутньому, у теперішньому та минулому або в усіх трьох вимірах одразу. Дослідження показало, що у підлітків, які невдоволені собою і не бачать власних перспектив, як правило, не сформована життєва мета, не визначені цілі на майбутнє, що пояснюється низьким рівнем їхньої активності (виявлено у понад 80 %). Водночас підлітки-хлопчики (55 %) та дівчатка (40 %) вважають своє життя цікавим, сповненим сенсу.

Щодо оцінки своїх досягнень і результатів дівчатка (55,5 %) виявилися більш задоволеними своїми досягненнями, незважаючи на помилки чи недоопрацювання, ніж хлопчики (22,0 %), котрі більш критично оцінюють свої можливості та потенціал, що також пояснюється специфікою самооцінки.

Відповідно до оцінки локус контролю – Я понад 90 % дівчаток та 80 % хлопчиків мають низький показник. Це свідчить про їх зневіру в своїх силах і можливостях контролювати події власного життя, що, у свою чергу, негативно впливає і на керованість життям. Підлітки вважають, що їх життя не підвладне свідомому контролю, що батьки все контролюють та приймають рішення за них, тому безглуздо що-небудь загадувати на майбутнє. Тестування СЖО також дало можливість стверджувати, що невдоволення собою і результатами діяльності є причиною розчарувань підлітків у житті, невизначеності відсутністю змісту життєвих цінностей, життєвої пасивності, фаталізму. Такі розбіжності є результатом кризи тринадцяти років, яку переживають підлітки і яка позначається на їхньому уявленні про життя.

Дослідження підтвердило, що песимістичне бачення підлітками власних перспектив заважає повноцінному осмисленню ними свого життя, розумінню його сутності, мети і цілей. Осмислюючи результати свого життя, підлітки невдоволені досягнутими результатами і не вважають свій потенціал розкритим належним чином.

Отже, підбиваючи підсумки, переконуємося в тому, що у дівчат рівень осмисленості життя вищий, аніж у хлопців, що пояснюється віковими особливостями морального розвитку і становлення дівчат, які більш відповідально ставляться до свого майбутнього, беруть активну участь у житті школи, більш послідовні у виборі життєвої мети та засобів досягнення. Дівчата готові активно працювати над собою, щоб досягти мети. На противагу дівчатам, хлопці краще визначають близькі, середні й далекі перспективи, їхня життєва стратегія чіткіша, хоча помітна нерозбірливість у засобах.

Аналіз результатів досліджень осіб від 15 і більше років дозволяє виявити, що в обох статей майже всі показники знаходяться або на низькому або на середньому рівнях. Так, наприклад, показник цілі в житті становить у 40 % опитаних низький рівень і 55 % – середній. Це є свідченням того, що учасники експерименту не мають цілей на майбутнє, що б надавало їх життю осмисленості, спрямованості і тимчасової перспективи. Педагоги живуть сьогоднішнім або вчорашнім днем, так як не бачать перспектив у майбутньому.

З іншого боку, також можна стверджувати, що освітяни не мають реальної опори в реальному житті, не почувають себе особисто відповідальними за своє майбутнє. Підтвердження цьому знаходимо в тому, що за шкалою «Процес життя або інтерес і емоційна насиченість життя» незадоволеності своїм життям у сьогоднішній майже у 50 % перебувають на низькому рівні. При цьому освітяни можуть надавати повноцінний сенс спогадам про минуле або спрямованості на майбутнє.

За показниками шкали «Результативність життя або задоволеність самореалізацією» 45 % у жінок та 60 % у чоловіків знаходиться на низькому рівні, що є відображенням значущості пройденого життєвого інтервалу, усвідомленням подуктивності і осмисленості життя особистості. Низькі показники свідчать про те, що люди не задоволені ним. Вони проживають

своє життя, у якого все в минулому, але їхнє минуле може надавати сенсу решті життя.

«Локус контролю – Я (Я – хазяїн життя)» у жінок майже такий, як і у чоловіків. Це підтверджує, що жінка відчуває себе сильною особистістю, щоб будувати своє життя, мати свободу вибору відповідно до своїх цілей, завдань і уявлень про його сутність. Так 10 % жінок мають високий рівень за цією шкалою, а чоловіки, навпаки, не вірять у свої сили контролювати події власного життя.

Варто підкреслити той позитивний аспект, що за шкалою «Локус контролю – життя або керованість життя» жінки та чоловіки перебувають на середньому (50 %) та високому (10 %) рівнях. Це свідчить про переконаність респондентів у здатності людини контролювати своє життя, вільно приймати рішення і досягати успіху у житті. Разом з тим, низькі бали, а це приблизно 45 %, свідчать на те, що життя людини не підвладне свідомому контролю, що свобода ілюзорна, тому безглуздо що-небудь загадувати наперед.

Відповідно до тесту СЖО життя можна осмислити за умови визначеності цілей, задоволеності життям, впевненості в особистих можливостях визначатися з метою, вибирати завдання та досягати певних результатів. Важливим вбачається співвіднесення елементів з часом, що передбачає чітке співвіднесення цілей – з майбутнім, емоційної насиченості – з сьогоденням, задоволення – з досягнутим результатом, тобто минулим.

Тест СЖО засвідчив, що педагоги замислюються над питанням змісту своїх життєвих орієнтацій, намагаються зрозуміти та усвідомити сутність життя, мету та результат свого життя у майбутньому, у теперішньому, результатом у минулому або в усіх трьох вимірах одразу. Застосування методики СЖО показало, що освітяни невдоволені собою і не бачать власних перспектив, оскільки, як правило, вони розчарувалися в життєвій меті, втратили перспективи та цілі на майбутнє, що пояснюється низьким рівнем їхньої активності.

Дослідження підтвердило, що песимістичне бачення освітянами власних перспектив заважає повноцінному осмисленню ними свого життя, визначенню його смислу. Це підтверджується дослідженням Х. Турецької щодо схильності до Інтернет-залежності [280].

Вона виявила та математично обґрунтувала, що люди не замислюються над майбутнім, не визначилися із цілями у житті, а також не вірять у те, що зможуть контролювати події власного життя.

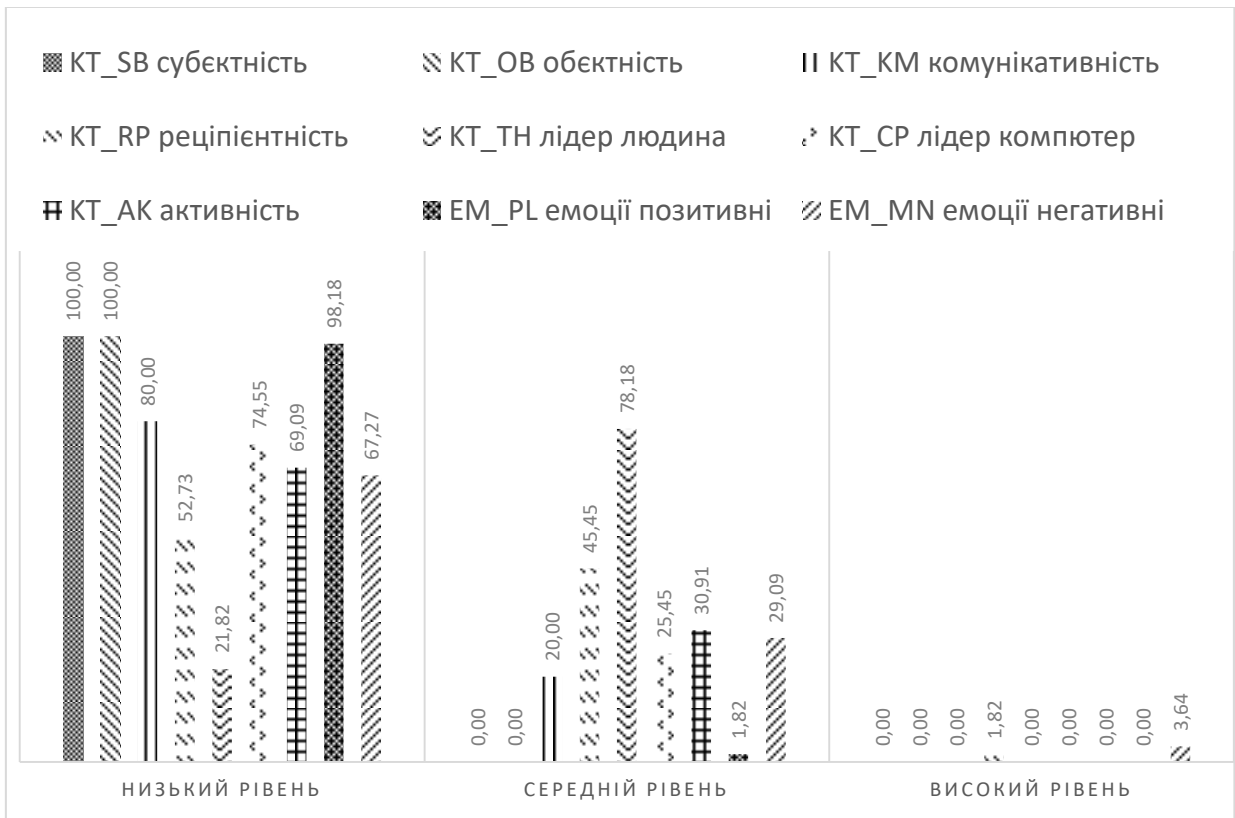
У межах використаної методики тестування СЖО ми звернули увагу на те, що осмисленість життя в чоловіків та жінок відрізняється. Наведені дані свідчать про те, що у жінок рівень осмисленості життя вищий, ніж у чоловіків.

Це пояснюється тим, що жінки більш відповідально ставляться до свого майбутнього, більше проявляють ініціативу, стараються брати активну участь у суспільній діяльності, більш послідовні у виборі життєвої мети і засобів досягнення. Вони готові активно працювати над собою для досягнення мети. Жінки виявляють кращу готовність змінюватись заради майбутнього, протистояти труднощам. Чоловіки, навпаки, визначають перспективи на невеликий проміжок часу, їхня життєва стратегія чіткіша.

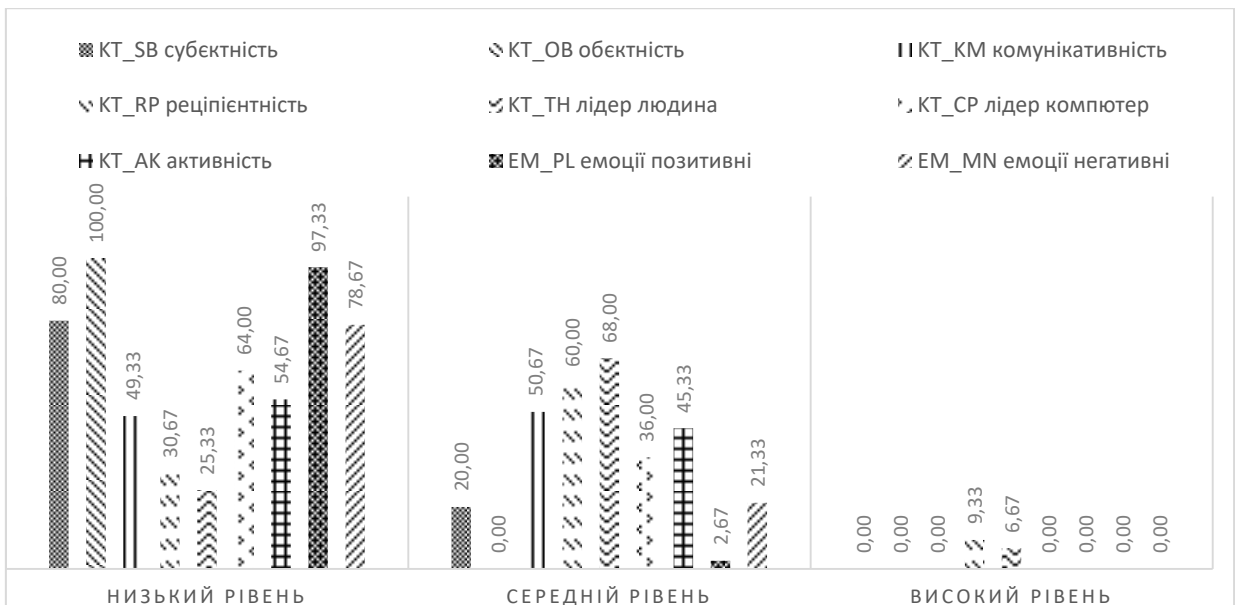
Результати дослідження сприйняття образу комп'ютера за методикою МДОК А. В. Гордєєвої представлено на рисунку 3.12.

Виявлено, що результати дослідження сприйняття комп'ютера у дівчаток до 6 років знаходяться на низькому рівні. Саме у цьому віці дитина прагне уваги й позитивної оцінки. У дітей формується самооцінка, самоствалення, позитивне ставлення до себе, що може бути виражене підвищеним рівнем любові до себе, частою образливістю та чуттєвістю до невизнання дорослими її досягнень у взаємодії з комп'ютером (Ю. Максименко, Л. Матохнюк).

Так, наприклад, показник категорії суб'єктність та об'єктність у дівчаток до 6 років сягнув позначки 100 %. Приклади відповідей, що визначають його суб'єктність, – «людина», «живий», «друг».

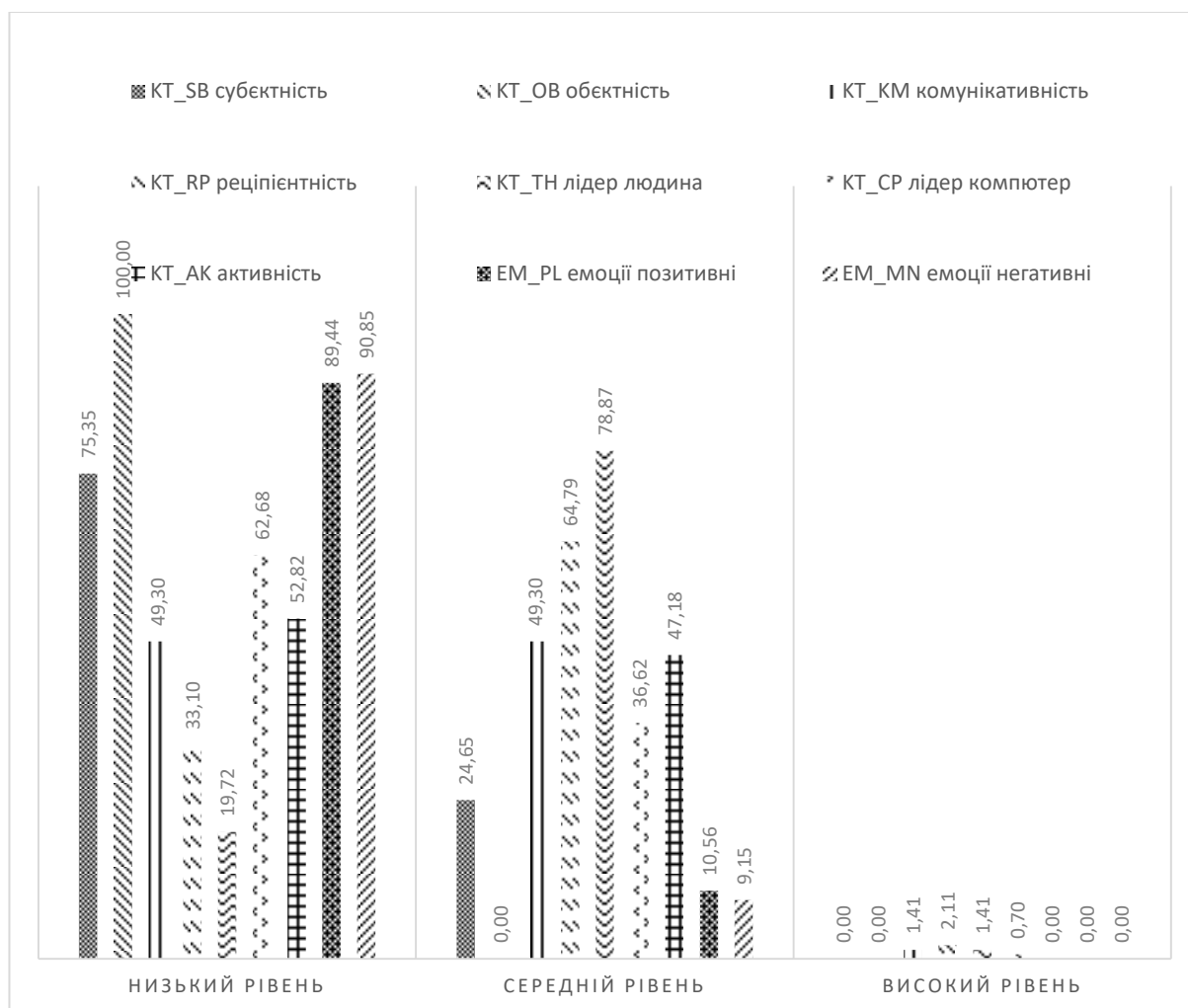
а)

б)

Рис. 3.12 Результати дослідження сприйняття жінками образу комп'ютера за методикою МДОК А. В. Гордєєвої

Примітка: Вік респондентів: а) до 6 років; б) від 7 до 14 років

в)

Рис. 3.12 Результати дослідження сприйняття жінками образу комп'ютера за методикою МДОК А. В. Гордєєвої

Примітка: Вік респондентів: в) від 15 і більше років

Ця категорія учасників експерименту зараховує образ комп'ютера до класу суб'єктів або об'єктів, визначає у нього риси, необхідні для визнання його суб'єктом. Вони називають його «помічником», «він неживий», «іграшка», «річ». Комп'ютер стає для дітей новою іграшкою і викликає великий інтерес у них, як усе нове і цікаве [169].

На другій сходинці за рейтингом (98,18 %) знаходиться показник «Позитивні емоції». Позитивне задоволення від роботи з комп'ютером для дітей цієї вікової групи приносять не професійне використання

комп'ютерних програм, а ігри, які притаманні дівчаткам («Барбі», «Одягалки», «Магазин», «Смішарики», «Розмальовки», «Пазли» та ін.).

Так, наприклад, 80 % дівчаток оцінюють роль комп'ютера як комунікатора. Найчастіше його сприймають як партнера по спілкуванню. Під час віртуального спілкування з комп'ютером діти часто не розуміють інформації, яку надає Інтернет, не відрізняють корисних знань від шкідливих. Категорію «рецепієнтність» виявлено у 52,73 % дослідних. Відповіді дівчаток були такими: «поганий», «корисний», «нудний», «добрий».

74,55 % дівчаток до 6 років займають позицію «лідер-комп'ютер». Для них комп'ютер – «друг», «вчитель», «доросла людина», «розумний», «дивовижний», «мислячий». Дитина грається з комп'ютером, як з дорослою людиною. Граючись, дитина здобуває знання про такі особливості життя, з якими їй складно ознайомитись у повсякденному житті.

Показник «Активність» – наступна категорія сприйняття образу комп'ютера. Суб'єктивні якості, які характеризують активну сторону у взаємодії з людиною, знаходяться на низькому рівні у 69,90 % дітей.

Найнижчу сходинку у дітей посідає категорія «лідер-людина». Комп'ютер для 21,8 % з них характеризується як «байдужий», «бездіяльний», «неактивний», «інертний».

Сприйняття образу комп'ютера дітьми цієї вікової групи зафіксовано на середньому рівні. Це означає, що в дітей є деякий інтерес до використання ІК-технологій.

На основі аналізу відповідей респондентів було складено портрет комп'ютера, де із загального списку лідирує результат 78,8 % категорії «лідер – людина». Зокрема, «активність» займає другу сходинку в нашому дослідженні (30,91 %), а у 29,09 % учасників експерименту виявлено негативні емоції від спілкування з комп'ютером. Підтвердженням негативних емоційних якостей комп'ютера є такі відповіді: «нещадний», «нечутливий», «капризний», «хитрий», «він гарчить, коли натискаєш неправильно кнопку».

Наступний показник «лідер-комп'ютер» – виявлено у 25,45 %. Головна особливість цієї групи дітей, полягає у тому, що вони розглядають комп'ютер з точки зору ступеня активності в діалозі з користувачем. Діти характеризують його як «надійного друга», «помічника», який готовий прийти на допомогу. Категорія «емоції позитивні» становить лише 1,82 %. Комп'ютер дає можливість отримувати інформацію, є її джерелом, засобом отримання позитивних емоцій, установлення емоційної стабільності, прикладом комунікативних якостей у взаємодії з однолітками. Діти наділяють комп'ютер такими характеристиками, як «добрий», «гарний», «дивовижний», «загадковий». Негативні емоції в сприйманні комп'ютера переважають у дітей цієї вікової категорії над позитивними (29,09 %).

Показників категорії «суб'єктність», «об'єктність» у дітей не виражено.

Наступною віковою групою були дівчатка віком від 7 до 14 років. Як видно з рис. 3.12. б, сприймання комп'ютера дівчатками підлітками на низькому рівні. Ця вікова категорія користується комп'ютером не лише вдома, а й у друзів, у школі. Вони вже можуть розуміти побачене, однак критично оцінювати і використовувати матеріал, який пропонує Інтернет, вони ще не вміють, а тому сприймання образу комп'ютера у них на низькому рівні.

При сприйманні образу комп'ютера 100 % досліджуваних вибрали категорію «об'єктивність» та 80 % – категорію «суб'єктивність». Отже, суб'єктивність та об'єктивність щодо комп'ютера залежать у підлітків від рівня володіння ним. Так 49,33 % учнів цього віку сприймають комп'ютер як комунікатор. Емоційний фон спілкування в них більше забарвлений позитивними емоціями (97,33 %). Вони характеризують комп'ютер як «добрий», «гарний», «дивовижний», «загадковий». Негативні емоції сприйняття комп'ютера у 2,67 %. Діти, які виявили негативні емоції до комп'ютера, охарактеризували його наступним чином: «нешадний», «нечутливий», «капризний», «хитрий».

Результати образу комп'ютера дозволили припустити, що сприйняття «лідер-комп'ютер», (а цей результат становить 64 %), дозволяє скласти профіль особистісних властивостей комп'ютера: він емоційно стійкий, сриманий, дисциплінований, наполегливий, діє практично і логічно, трохи суворий, справедливий і надійний.

Так 54,67 % дітей відносяться до категорії «лідер-людина». Водночас, досить невисокий результат категорії «реципієнтність» – 30,67 % й 25,3 % – категорії «активність». Деякі досліджувані діти відносяться і до середнього рівня сприймання образу комп'ютера.

Отримані результати засвідчують, що суб'єктність становить 20,00 % досліджуваних, а об'єктності на цьому рівні не виявлено. Водночас, категорії «реципієнтність» (60,00 %) й «лідер-людина» (68,00 %) досить слабо диференціюються. Досліджувані цієї категорії використовують комп'ютер як «машину» чи «іграшку», щоб провести вільний час. Комп'ютер для них не живий предмет (машина, засіб та ін.).

Комунікативність в аналізованій категорії досягла 50,67 %, а 36,00 % дітей у своїх відповідях вказали, що «лідер – комп'ютер». Так більшість реципієнтів зазначають, що ПК має добре розвинений інтелект, витримку, дисциплінованість, логічність, справедливість, відкритість, чуйність, товариськість, терплячість.

Щодо емоційного сприйняття комп'ютера, то виявлено значні відмінності між позитивними (2,67 %) і негативними емоціями (78,67 %). Прикладами негативних емоційних якостей є такі відповіді: «нечутливий», «капризний».

У цій віковій категорії зафіксовано і високий рівень сприйняття комп'ютера. Цей відсоток учасників експерименту досить правильно і грамотно орієнтується в сприйнятті комп'ютера.

На цьому рівні зафіксовано дві категорії. Категорія «реципієнтність» становить 9,33% та 6,67% – категорія «лідер-людина».

Наступна вікова категорія учасників експерименту – це жінки від 15 і більше років. У дослідженні цієї категорії лідирує низький рівень, на другому місці – середній рівень дослідження, третє місце посідає високий рівень сприйняття жінками образу комп'ютера.

Як впливає з рис. 3.12 в, сприйняття образу комп'ютера здебільшого детермінується чинниками, пов'язаними з соціальним статусом, віком і рівнем володіння інформаційними технологіями.

Більш виражені показники 100 % категорії об'єктивності, менш виражені 75,35 % – показники суб'єктивності. Учасники експерименту сприймають комп'ютер як «пристрій», «машину», яка виконує функції зберігання, обробки та передачі інформації.

Щодо емоційного сприйняття комп'ютера виявлено, що в цій групі учасників експерименту показник емоцій майже на однаковому рівні: результат негативних емоцій становить 90,85 %, а позитивних – 89,44 %. Це означає, що у новачків і користувачів спостерігається виражене сприйняття комп'ютера. Показник категорії «лідер-комп'ютер» становить 62,68 % та активність учасників експерименту – 52,82 %. Комунікабельність становить 49,30 %, реціпієнтність – 33,10 %.

Найнижчий показник посіла категорія «лідер-людина» – 19,72 %. За результатами дослідження цієї категорії жінок, комп'ютер вони визначають як партнера для спілкування. Але, незважаючи на це, головними якостями були вольові й інтелектуальні («суворий», «об'єктивний», «терплячий», «вимогливий», «розумний», «інтелектуальний», «розважливий», «мислячий»).

Середній рівень сприйняття образу комп'ютера жінками від 15 і більше років показав такі результати дослідження. Серед відповідних категорій лідирує категорія «лідер-людина» – 78,87 %. Це означає, що користувачі різного рівня володіння комп'ютером є ініціаторами і комунікаторами в комп'ютерному спілкуванні.

Комунікативність в окресленому дослідженні сягнула результату 49,30 %, реціпієнтність – 64,79 %, активність – 47,18 %. Негативні емоції, результат яких становить 9,15 %, пов'язані з особливостями комп'ютерного діалогу. Категорія «емоції позитивні» сягнула позначки 10,56 %.

Досліджувані визначали добре розвинений інтелект комп'ютера; його емоційну стійкість, дисциплінованість, витримку, практичність і логічність, суворість, справедливість і надійність. Крім того, серед важливих якостей було вказано на відкритість, товариськуність, уважність, чуйність.

Виявлено, що 24,65 % учасників експерименту можна зарахувати до категорії «суб'єктності». Категорії «об'єктності» не виявлено (0%). Це можна пояснити тим, що в різновіковій групі учасники експерименту сприймають комп'ютер як «пристрій», «машину», що виконує функції зберігання, обробки та передачі інформації.

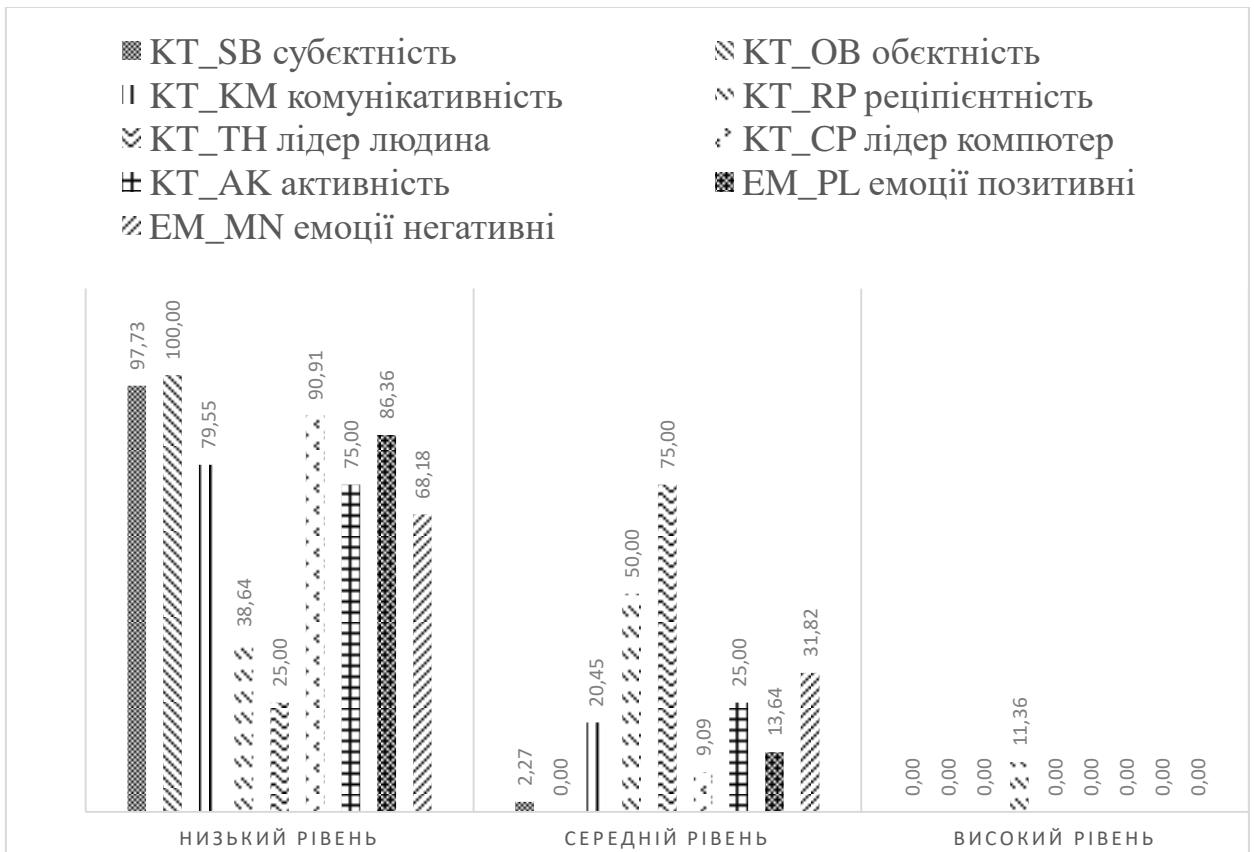
У цій віковій групі зафіксовано також і високий рівень сприймання комп'ютера. Категорія «комунікативність» та категорія «лідер-людина» знаходяться на одному рівні – 1,41 %, а реціпієнтність – 2,11 %.

Результати дослідження сприйняття чоловіками образу комп'ютера за методикою МДОК А. В. Гордєєвої представлено на рис. 3.13 [132].

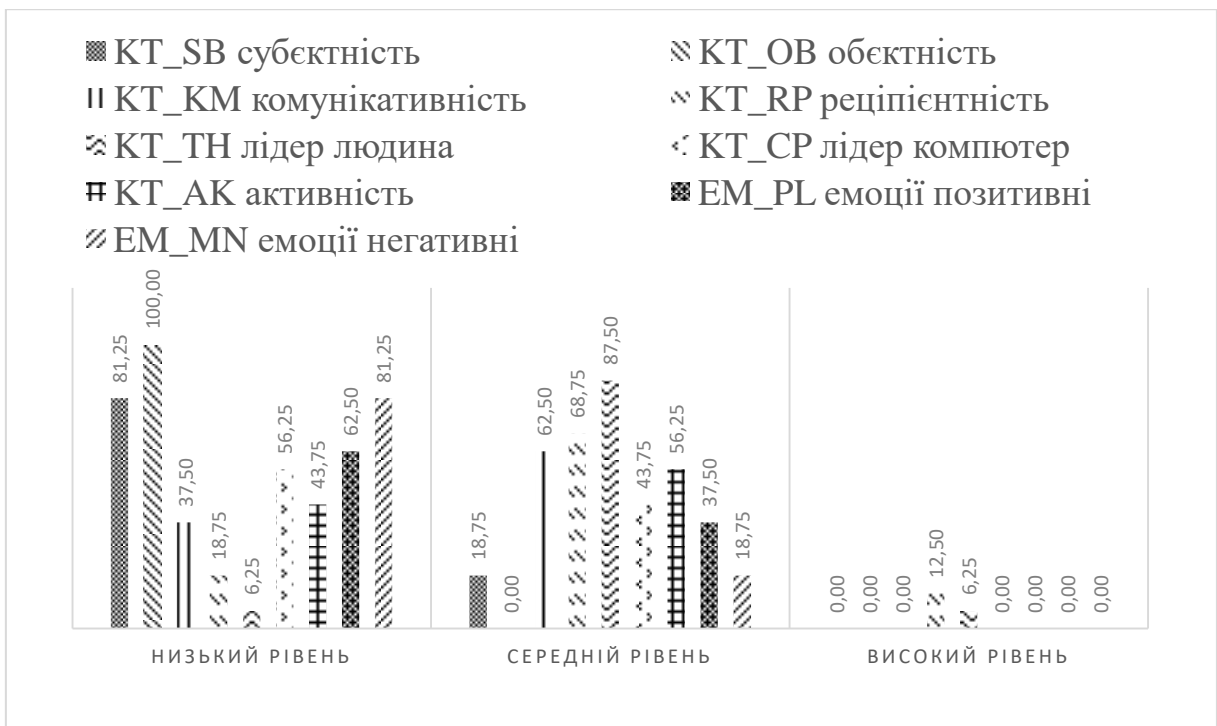
Так, наприклад, показник категорії «суб'єктність» у хлопчиків до 6 років сягнув позначки 97,73 %, а «об'єктність» – 100%. Приклади відповідей, що визначають його суб'єктність: «друг», «машина», «автомат», «механіка», «іграшка», «річ».

Виявлено, що 86,36 % учасників експерименту відносяться до категорії «позитивних емоцій». Позитивне задоволення від володіння отримують діти цієї вікової категорії, граючи в ігри.

Прикладами позитивних емоцій стали такі відповіді: «добрий», «розумний», «друг». 79,55 % хлопчиків оцінюють роль комп'ютера як комунікатора. Віртуально поринувши в нову гру дитина розмовляє з комп'ютером, як із суперником у грі. Відповіді цієї категорії були такими: «поганий», «корисний», «нудний», «добрий», «цікавий».

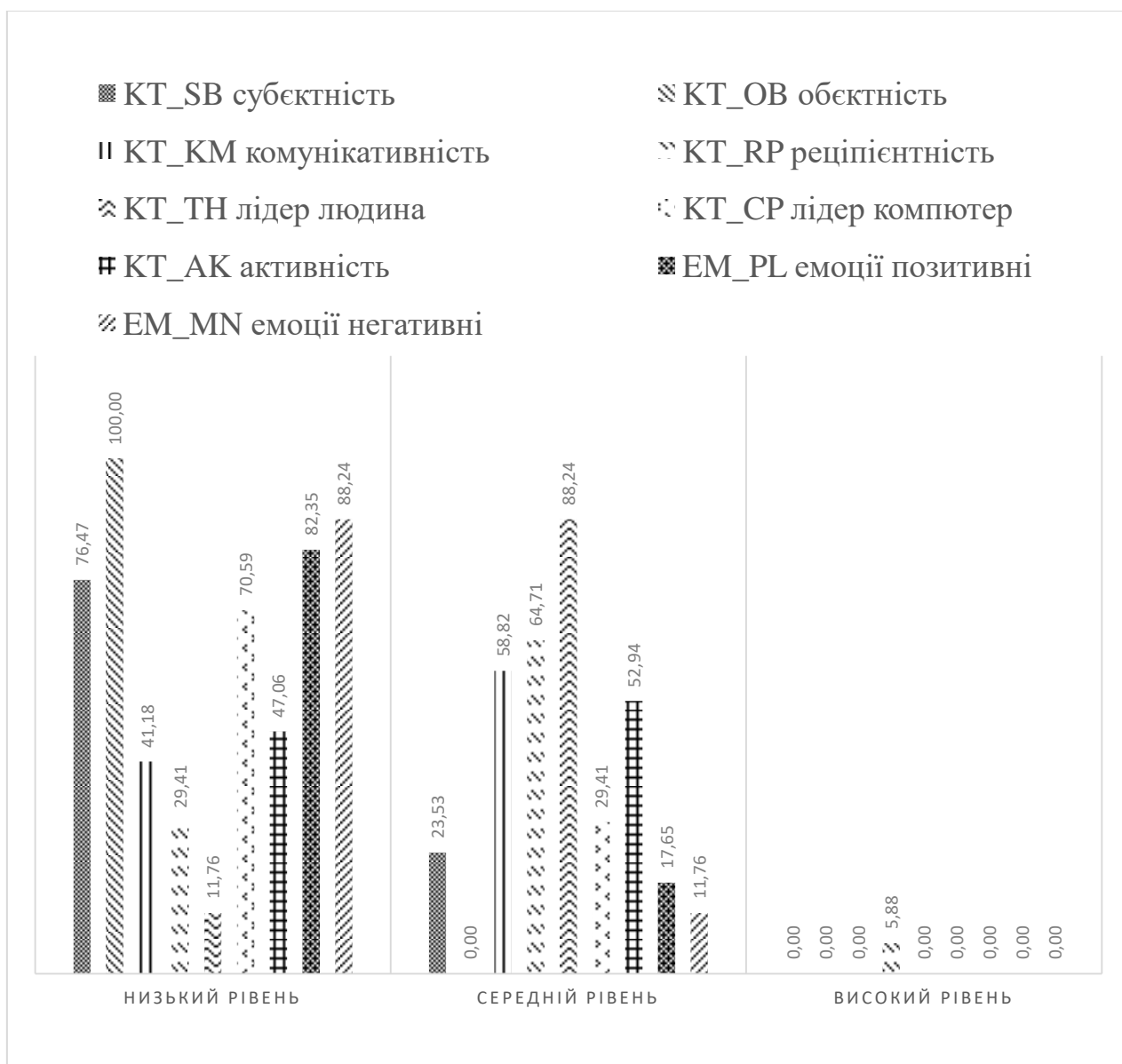
а)

б)

Рис. 3.13 Результати дослідження сприйняття чоловіками образу комп'ютера за методикою МДОК А. В. Гордєєвої

Примітка: Вік респондентів: а) до 6 років; б) від 7 до 14 років

в)

Рис. 3.13 Результати дослідження сприйняття чоловіками образу комп'ютера за методикою МДОК А. В. Гордєєвої

Примітка: Вік респондентів: в) від 15 і більше років

Досить високий відсоток учасників експерименту – 90,91 % хлопчиків до 6 років – займають позицію «лідер-комп'ютер». Для цієї категорії учасників експерименту комп'ютер – «друг», «суперник», «напарник», «військовий», «гонщик». Дитина грається з комп'ютером як з дорослою людиною.

«Активність» – наступна категорія, яку виявлено у 75,00 % учасників експерименту. Реципієнти цієї категорії приписують комп'ютеру суб'єктивні якості, що свідчать про активну сторону у взаємодії з людиною. Він «відкритий», «товариський», «уважний», «чуйний» і «терплячий».

У 67,7 % учасників експерименту належать до категорії комунікативності, а 38,64 % – категорії рецєпієнтності. Учасники експерименту приписують комп'ютеру суб'єктивні якості партнера-комунікатора та наділяють його здатністю бути слухачем. Найнижчу сходинку нашого дослідження займає категорія «лідер-людина». Комп'ютер для 25,00 % учасників експерименту – «байдужий», «бездіяльний», «неактивний», «інертний».

Середній рівень сприйняття образу комп'ютера також властивий цій віковій категорії. Під час дослідження виявлено інтерес учасників експерименту до використання ІК-технологій.

Отже, результати відповідей показують, що 75,00 % учасників опитування вибрали категорію «лідер-людина». Для цього відсотка дітей комп'ютер «бездіяльний», «байдужий», «постійно бурчить». Зокрема, «реципієнтність» становить 50,00%.

Наступна категорія – «лідер-комп'ютер». 9,09 % належать до цієї категорії. Діти цієї вікової категорії характеризують його як «надійного друга», «помічника», вважають, що «він емоційно стійкий», «стриманий», «дисциплінований», «наполегливий», «діє практично і логічно», «трохи суворий», «справедливий» і «надійний».

У цій віковій категорії негативні емоції в сприйнятті комп'ютера переважають над позитивними, результат становить 31,82 %. Позитивне ставлення до комп'ютера виявлено лише у 13,64 % дітей. Характеризуючи його «добрим», «гарним», «дивовижним», «загадковим», реципієнти підтверджують, що комп'ютер для них є чинником емоційної стабільності та відкритої комунікативної позиції у ставленні до інших. Показники категорії «суб'єктність» – 2,27 %, «об'єктність» – не виражено.

Високий рівень сприйняття образу комп'ютера представниками цієї категорії показав результати категорії реципієнтності, яка сягнула позначки 13,96 %. Вони наділяють комп'ютер активністю та ініціативністю, частіше сприймають його як комунікатора, а емоційний фон спілкування у них більш забарвлений позитивними емоціями.

У наступній віковій категорії учасників експерименту перше місце теж посідає низький рівень сприйняття образу комп'ютера. Вікова категорія – хлопчики віком від 7 до 14 років. Серед користувачів цієї вікової категорії сприймання комп'ютера виявлено найвищий результат – 100 % (об'єктність) та 81,75 % (суб'єктність).

Отже, суб'єктність та об'єктність комп'ютера залежать від рівня володіння комп'ютером. 37,50 % сприймають комп'ютер як комунікатора. Діти відповідної категорії приписують комп'ютеру суб'єктні якості партнера-комунікатора. Вони розмовляють з ним як з «дорослою людиною», «суперником», «командиром».

Негативні емоції сприйняття комп'ютера – 81,25 %. Діти характеризують його як «нечутливий», «капризний», «хитрий»; у цьому випадку позитивні емоції становлять лише 62,50 %. Позитивне задоволення від володіння комп'ютером для дітей цієї вікової категорії приносять не професійне володіння комп'ютерними програмами, а ігри, зокрема такі як «Гонки», «Стрілялки», «Гонки з перешкодами», «Шутери», «Кораблі», «Танки» та ін. Щодо категорії «лідер-комп'ютер» (а цей результат становить 56,25 %) більшість дітей вказують, що ПК має добре розвинений інтелект; емоційну стійкість, витримку. При цьому він виявляє справедливість і надійність; 4,67 % відносяться до категорії «лідер-людина» Водночас досить невисокий результат за категорією «реципієнтність» тільки 30,67 % й активність – 25,3 %. Цей відсоток учасників експерименту приписує активну сторону комп'ютеру у взаємодії з людиною, наділяє комп'ютер суб'єктивними якостями.

Деяких дітей можна зарахувати до середнього рівня сприймання комп'ютера. Отримані результати засвідчують, що суб'єктність становить 18,75 % учасників експерименту, об'єктності на цьому рівні не виявлено. Водночас категорії «рецепієнтність» становить 68,75 % й «лідер-людина» – 87,50 %, категорія «активність» досягла показника 56,25 %.

«Комунікативність» у цій категорії досягла 62,50 %, а 43,75 % учасників експерименту відповідали, що «лідер – комп'ютер». Аналізована вікова категорія сприймає комп'ютер не як обчислювальний засіб, а як об'єкт для організації спілкування і обчислення та обговорення інформації. Ці діти знають більше понять, якими можна характеризувати комп'ютер, як партнера по спілкуванню. Також у них з'явилися нові асоціації, які пов'язані з Інтернет-технологіями.

Щодо емоційного сприйняття комп'ютера, то виявлено значні відмінності між позитивними (37,50 %) і негативними емоціями (18,75 %). Прикладами позитивних емоційних якостей виступили такі відповіді: «розумний», «відповідальний», «супер», «цікавий», негативних – «нещадний», «нечутливий», «капризний», «хитрий».

У цій віковій категорії зафіксовано й високий рівень сприйняття комп'ютера. На цьому рівні зафіксовано дві категорії. Категорія «рецепієнтність» становить 12,50 %, а категорія «лідер-людина» – 6,25 %. Цей відсоток учасників експерименту вважає себе ініціатором в спілкуванні з комп'ютером. В їхньому розумінні саме людина є лідером, а комп'ютер тільки виконує завдання людини.

Наступна вікова категорія – це чоловіки від 15 і більше років. У дослідженні цієї категорії лідирує низький рівень, на другому місці – середній рівень, третє місце посідає високий рівень сприйняття чоловіками образу комп'ютера.

Результати дослідження засвідчили, що у складі образу комп'ютера об'єктні характеристики перевищують суб'єктні.

Більш виражені показники – 100 % категорії об'єктивності, менший показник категорії суб'активності – 76,47 %. Учасники експерименту сприймають комп'ютер як «машину», яка виконує функції зберігання, обробки та передачі інформації.

Щодо емоційного сприйняття комп'ютера виявлено, що в цій групі учасників експерименту показник емоцій майже на однаковому рівні: результат негативних емоцій становить 88,24 %, а позитивних – 85,35 %.

У зазначеній віковій категорії найбільш інтенсивно репрезентовані категорії «суб'єктність – об'єктність» та «позитивні емоції – негативні емоції».

Показник категорії «лідер-комп'ютер» становить 70,59 %. Представники цієї вікової категорії називають комп'ютер лідером та ініціатором спілкування, за їх визначенням комп'ютер є наставником або експертом.

Щодо категорії «активність» виявлено результат 47,06 %; комунікабельність становить 41,18 %; реціпієнтність – 29,41 %. Для цієї групи характерна невисока оцінка комунікабельності та активності. Сприймання комп'ютера у них передусім виникає як спонтанна реакція на «розумність» системи. Хоч і ця категорія не може оцінити «інтелекту» комп'ютера – це означає, що його оцінюють досвідчені користувачі, але персоніфікація комп'ютера виявляється у вигляді своєрідного поділу відповідальності з комп'ютером, якого вважають реальним, справжнім партнером.

Найнижчий показник посіла категорія «лідер-людина» – 11,76 %. Цій категорії властива слабо виражена персоніфікація. Учасники експерименту розглядають комп'ютер як засіб для створення нової реальності, досягнення поставленої професійної мети, а не як партнера у спілкуванні.

У цій віковій категорії зафіксовано і середній рівень сприймання образу комп'ютера. «Суб'єктність» та «об'єктність» комп'ютера перебувають на невисокому процентному рівні. Отримані результати

засвідчують, що суб'єктність становить 23,53 % учасників експерименту, об'єктності у цій віковій категорії рівні не виявлено.

Це означає, що в різновіковій групі учасники експерименту сприймають комп'ютер як «пристрій», «машину», яка виконує функції зберігання, обробки та передачі інформації. Водночас щодо категорії «рецепієнтність» (64,71 %) учасники експерименту приписують активну сторону комп'ютеру у взаємодії з людиною, наділяють комп'ютер суб'єктивними якостями.

Категорія «лідер-людина» (88,24 %) показала високий результат. Учасники експерименту, спілкуючись з комп'ютером, є лідерами, а комп'ютер виконує завдання людини.

Щодо категорії «активність» показник становить 52,94 %. Комп'ютер вважають «відкритим», «товариським», «уважним», «чуйним» і «терплячим».

«Комунікативність» у цій категорії досягла 58,82 %, а 29,41 % учасників експерименту відповіли, що «лідер – комп'ютер», він має ці якості лідера. У сприйманні учасниками експерименту комп'ютер є лідером, зокрема наставником, вчителем.

Щодо емоційного сприйняття комп'ютера, то значних відмінностей між позитивними (17,65 %) і негативними емоціями (11,76 %) не виявлено. Позитивні емоції в сприйманні ПК переважають над негативними.

В аналізованій віковій категорії виявлено і високий рівень сприймання образу комп'ютера. Учасники експерименту вибрали категорію «реципієнтність», результат якої становить 5,88 %.

Отримані результати емпіричного дослідження проведеного нами підтверджуються результатами дослідження А. Гордєєвої, яка виявила, що хоча найчастіше комп'ютер сприймали як партнера для спілкування, все ж таки більш вираженими в його сприйнятті були не комунікативні якості, а вольові та інтелектуальні [48].

Узагальнюючи проведені дослідження серед різних вікових категорій та чоловічої і жіночої статі, можемо зробити висновок, що суттєвих гендерних відмінностей не виявлено, тобто фаховим користувачем комп'ютера може бути як чоловік, так і жінка.

3.4. Сформованість професійно важливих якостей у освітян

Не викликає сумніву твердження, що будь-яка професійна діяльність, крім фізичного і психологічного розвитку, потребує сформованості певних особистісних якостей, необхідних для успіху. Насамперед, це стосується професій, де об'єктом професійної активності є інша людина, а успіх взаємодії в системі «людина – людина» залежить від якостей однієї й іншої. Професія педагога є однією з професій, яку зараховують до професій вищого типу за ознакою необхідності постійної рефлексії, що спрямована на утримання у свідомості предмета своєї діяльності (за В. Шафрановою) [302]. Таким чином, не викликає сумніву те, що педагог повинен володіти певною сукупністю особистісних якостей. Наукова література подає різні ознаки, без яких педагогічна робота не має успіху. Перераховуються також чесноти сучасної культурної людини, такі як гуманізм, чесність, справедливість, працьовитість та інші. Це прекрасні риси гідної людини, які однак, не є похідними певної професії.

Погоджуючись з думкою Н. Щуркової [307], до основних особистісних рис педагога, що сприяють успішній роботі з дітьми, зараховуємо:

1. Інтерес до життя. Ця особистісна риса надзвичайно сильно впливає на зміст і характер роботи педагога, тим більше, що вона непомітна навіть самому вчителю. Дитинство, таке небайдуже до життя, не пробачає байдужості до нього нікому, особливо вчителю.

Інтерес до життя – умова роботи з дитинством, це умова ефективності виховання, оскільки виховання неодмінно орієнтоване на навчання того, як

відчувати себе щасливим. Основою є прийняття життя як великого дарунка природи.

2. Інтерес до людини. Ця риса характеризується ставленням до людей як феномену в системі живих організмів на землі. Увага до різних особистісних проявів «Я» людини пов'язана з пізнанням людської душі, з повагою до індивідуальності, з визнанням права людини на особливість, несхожість з іншими людьми, збереження ціннісної позиції у ставленні до іншої людини, незалежно від її конкретних особистісних характеристик .

Якщо педагог виявляє зацікавленість певною людиною, то вирішується низка проблем, серед яких, у першу чергу, є любов до дитини. Педагогу, який цікавиться людьми, важливий кожен вихованець. Інтерес до людини допомагає знайти професійну рівновагу і втриматися на професійній висоті, а значить – тверезо шукати вирішення проблеми [343].

3. Інтерес до культури. Це особистісна характеристика, яка є умовою успішності професійної роботи педагога та розвитку у процесі виховання. Поняття культури охоплює усе, що обробляється людиною, усе, що створено людиною. Коли мова йде про інтерес педагога до культури, то мається на увазі широка палітра його зацікавлень у техніці, науці, мистецтві, влаштуванні побуту, політичному устрою, моралі, економіці, гігієні та ін. [184].

Інтерес педагога до культури означає не тільки власне ознайомлення з набутками світової культури, а й формування у дітей уваги до цих фактів, не тільки перетворення власного життя, але й залучення дітей до коригування звичного змісту життя відповідно до досягнень світової культури, не тільки приватне оцінювання здобутків культури, але й цілеспрямоване залучення дітей до розвитку свого інтелекту.

Найважливіше протиріччя сучасної проблеми виховання полягає у тому, що знання особливостей культури минулого, представником якого є педагог, потрібно співвідносити з особливостями культури сучасності. Професійна діяльність педагога як представника культури минулої,

притаманної колишньому суспільству, спирається на знання минулого. Але необхідність отримання нових знань, культурних цінностей можливе через залучення дітей до нової культури. Саме діти є носіями тих культурних цінностей, які притаманні сучасному суспільству і це дає можливість педагогу залучатися до культурних цінностей сьогодення.

За дослідженнями Н. Щуркової, перераховані особистісні характеристики є базовими. Важливими, на наш погляд, є професійні якості, що забезпечують успішне педагогічне спілкування і взаємодію вчителя з учнями. До таких якостей автор зараховує:

- наявність потреби й умінь спілкування, товариськість, комунікативні якості;
- розуміння людей та емоційна емпатія, спрямовані на них;
- особливості інтелектуального мислення, що забезпечують вміння швидко і правильно орієнтуватися в мінливих умовах спілкування, швидко змінювати мовленнєвий вплив в залежності від ситуації спілкування, індивідуальних особливостей інших людей;
- відчуття і підтримка зворотного зв'язку у спілкуванні; саморегуляція поведінки у складних ситуаціях;
- швидке реагування для вирішення комунікативних завдань;
- прогнозування можливих педагогічних ситуацій, поведінки інших людей, наслідків своїх дій та поведінки;
- активізація вербальних здібностей;
- спрямування педагогічних переживань у необхідному напрямку;
- здатність до педагогічної імпровізації, вміння розвивати якості, за допомогою яких можна впливати на особистість дитини [179].

На думку Н. Щуркової, усі перераховані особистісні якості не замінюють професіоналізму, тому заклики до самовдосконалення особистості педагога є шкідливими, якщо вони не підкріплюються належним професійним навчанням, але, тим не менше, їхній вплив значний і ґрунтовний [307].

Зазначені особистісні якості педагога професійно важливі, вони можуть бути умовою достатньою для комунікацій, а ще вони виконують важливу функцію збереження фізичного, психічного здоров'я педагога, зміцнюють його духовні сили.

Серед великої кількості професійних якостей визначне місце займають якості педагога: вміння спілкуватись; товаристкість, емпатія, толерантність; вміння швидко орієнтуватися в мінливих умовах спілкування; відчуття і підтримка зворотного зв'язку у спілкуванні; вміння керувати собою, своїми психічними станами; прогнозування можливих педагогічних ситуацій; здатність до педагогічної імпровізації; вміння застосовувати всю різноманітність засобів впливу.

Нині спілкування розглядають не тільки як форму обміну думками, але і як форму людських взаємин. Шлях реформи системи освіти – це шлях від монологу до діалогу в організації взаємин викладачів і студентів. Щоб скоротити цей шлях, викладач, зокрема, неодмінно повинен володіти елементарними психологічними знаннями, вміннями та навичками діалогу.

З огляду на це оволодіння знаннями з психології ділового спілкування та навичками розумного ведення діалогу стає не тільки необхідною умовою ефективної роботи єдиного педагогічного колективу студентів та викладачів і підвищення працездатності його членів, а й важливою умовою успішного виконання завдань, поставлених перед освітою.

Термін «спілкування» автори визначають з різних позицій: як один з різновидів людської діяльності (Б. Ананьєв [5], І. Кон [104], О. Леонт'єв [120] та ін.); як специфічну, соціальну форму інформаційного зв'язку (Л. Резніков, О. Урсун та ін.) [36]; як взаємодію, стосунки між суб'єктами, які мають діалогічний характер (Г. Андрєєва [6], К. Платонов [228], В. Соковнін [263] та ін.).

Емпіричне дослідження проводилося впродовж трьох років на базі Національної академії Державної прикордонної служби України. В ньому взяли участь 900 студентів з усіх курсів і 100 викладачів. Зрізи робилися на

початку, всередині і наприкінці навчального року (Л. Матохнюк, К. Дем'янюк) [144].

Заповнюючи анкети, студенти повинні були зазначити, як часто вони спілкуються з різними викладачами для вирішення навчальних питань, отримують пораду й допомогу в навчанні та особистому житті. Крім того, потрібно було виявити за п'ятибальною шкалою оцінок «найприємнішого» і «найнеприємнішого» викладача. Студенти оцінювали організаційні, конструктивні та перцептивні якості та діяльність педагогів (Н. Кузьміна та ін.) [110].

Педагоги також визначали «найприємнішого» і «найнеприємнішого» студента, оцінюючи за п'ятибальною системою старанність, дисциплінованість, легкість засвоєння навчального матеріалу, бажання вчитися, стриманість, урівноваженість, позитивний вплив на групу, уміння правильно сприймати критику, готовність підтримати дії і вимоги викладача і та ін.

Дослідження показало, що «найприємнішого» викладача високо оцінюють студенти за уміння зацікавити темою (4,87 бала проти 3,41 бала у «неприємного»), уміння показати практичну значущість предмета (4,63 проти 3,82), здатність зрозуміти і розділити думки студентів (4,60 проти 2,20), спокій та урівноваженість (4,56 проти 2,12), уміння помічати в студентів передусім позитивні риси та успішні вчинки (4,54 проти 1,97). Невисоку оцінку отримали такі якості, як уміння проводити диспути, вікторини.

Крім того, невисоко оцінили студенти (3,86 балу проти 2,18) тактовність педагогів. Як видно викладача «приймають» студенти, він стає для них «приємним», коли у нього добре розвинуті дидактичні та комунікативні якості. «Найприємніший» викладач не лише знає, що (які знання) дати студентам, але і як це зробити в кожній конкретній групі студентів, без натиску, спираючись на їхні індивідуально-типові особливості. У той же час зауважимо, що низька оцінка тактовності в усіх групах

викладачів знижує загальний бал задоволеності своїми педагогами (від 4,40 до 1,87 бала).

Студенти бачать можливості поліпшення спілкування з викладачами тому, щоб викладачі були більш стриманими й терпимими (80 % опитаних), вимогливими (15 %), ерудованими (5 %).

Якості особистості викладача проявляються в його взаємодії із студентами у вигляді установок на обов'язковий або необов'язковий контакт з ними. Як же викладачі оцінюють особу і діяльність студентів? Природно, найвище вони ставлять бажання вчитися (5 балів проти 2,0 у «найнеприємнішого»), працьовитість, старанність, активність на заняттях (усе 5 балів проти 2,20).

З комунікативних якостей найвище оцінюють ввічливість, товариськість, привітність, емоційну врівноваженість і спокій, уміння правильно сприймати критику (усе – 5 балів проти 2,10). Викладачі переважно оцінюють студентів набагато нижче, ніж студенти їх. Це можна пояснити більшою орієнтацією викладачів на свою діяльність, ніж на продуктивну взаємодію зі студентами, в якій ті проявляють себе не завжди так, як хочеться педагогові.

Як показало дослідження, взаємини зі студентами можуть бути такими, що зближують або розділяють чи перехідними. Зближувальні взаємини сприяють до співпраці викладача і студента, супроводжуються взаємною щирістю та розумінням. Перехідні взаємини не такі полярні. Річ у тому, що під час спільної діяльності взаємини сторін можуть змінюватися. У них переважають то одні, то інші елементи, що зближують або, навпаки, роз'єднують учасників процесу навчання. Авторитарність викладача під час спілкування неприпустиме, оскільки воно пригнічує особу, змушує студента боятися та «викручуватися» із ситуації різними хитрими способами.

Важливим питанням сьогодення в навчальному процесі є професійне ставлення кожного вчителя до своєї трудової діяльності, зокрема уміння творчо вибудовувати освітній процес, гнучко реагувати на зміни, бути

креативним, використовувати нові види діяльності, налагоджувати доброзичливі, рівноправні стосунки з учнями, запроваджувати нові форми і методи роботи. Професійний розвиток, фаховий рівень, загальна культура, досвід педагога суттєво впливають на рівень професійно важливих якостей.

Про необхідність дослідження розвитку психологічної готовності до професійної діяльності, професійно важливих властивостей особистості йдеться в дисертаційному дослідженні «Формування професійних якостей майбутніх учителів у процесі педагогічної взаємодії» Р. Дорогих [67].

У дисертації доведено, що саме під час цілеспрямованої, організованої взаємодії суб'єктів педагогічного процесу, яка ґрунтується на принципах співпраці, співтворчості, взаємоповаги та взаєморозуміння, формуються професійні якості майбутніх учителів.

Обґрунтовано, що процес підготовки високоякісних фахівців передбачає розвиток таких професійно значущих якостей особистості майбутнього учителя, як мобільність, діловитість, комунікабельність у процесі педагогічної взаємодії у діадах «викладач-студент», «викладач-група», «студент-студент». Це, в свою чергу, впливає на становлення педагога як професіонала.

Суттєвим є той факт, що характер педагога впливає на мотивацію до діяльності, на спроможність проявляти його для досягнення поставлених перед собою цілей, на саморозвиток, на становлення себе як особистості та на можливість зайняти певну нішу в професійній діяльності.

Окремі аспекти зазначеного питання розглядали в своїх дослідженнях І. Зязюн [84], Н. Кузьміна [110] та ін., які вивчали професійні якості особистості як сукупність найбільш суттєвих, відносно стійких її властивостей та характеристик, що обумовлюють готовність до виконання певних соціальних і професійних функцій.

З урахуванням принципу про зміст діяльності педагога, можна стверджувати, що професійні якості освітянина охоплюють такі елементи: позитивне ставлення до діяльності, професії; риси характеру, здібності,

темперамент, мотивація, адекватні вимогам діяльності; необхідні знання, уміння, навички; стійкі, професійні особливості сприйняття, уваги, емоційних і вольових процесів.

Кожний віковий період у житті людини, яка розвивається як особистість, індивідуальність, є дуже важливим. У своїй переважній більшості освітяни перебувають в дорослому віці, коли головним аспектом та провідною діяльністю, крім сімейних стосунків, залишається професійна.

До однієї з основних характеристик цього вікового періоду можна зарахувати розширення та збагачення емоційних переживань, сформованість власної позиції та світогляду в житті, творчі досягнення в життєдіяльності.

З огляду на це актуальним є дослідження особливостей характеру, його ролі у поведінці, спілкуванні, особливо порозумінні з учнями, які знаходяться в різних вікових категоріях. Це залежить від основних рис характеру особистості.

На базі Комунального вищого навчального закладу «Вінницька академія неперервної освіти» проведено психолого-педагогічне діагностування вчителів для вивчення їхнього професійного рівня. Професійний рівень ми трактуємо як, по-перше, базові та фундаментальні знання з предмету, а також загальноосвітні, по-друге, як психологічні якості особистості. Для цього було розроблено діагностування, яке складається з двох блоків.

Перший блок являє собою тестові завдання з предмету, який викладають вчителі. На основі результатів можна виявити рівень знань відповідного предмету та загальноосвітні знання.

Другий блок – це психологічні тести діагностики психологічної готовності педагогів до професійної діяльності. Результати виявляються як міцні, так і вразливі сторони вчителя з точки зору індивідуального розвитку.

Це дозволяє спланувати напрями і конкретні способи закріплення, формування та розвитку особистого стилю педагогічної діяльності. До кожного блоку дослідження було підібрано комплекс методик, що містить як

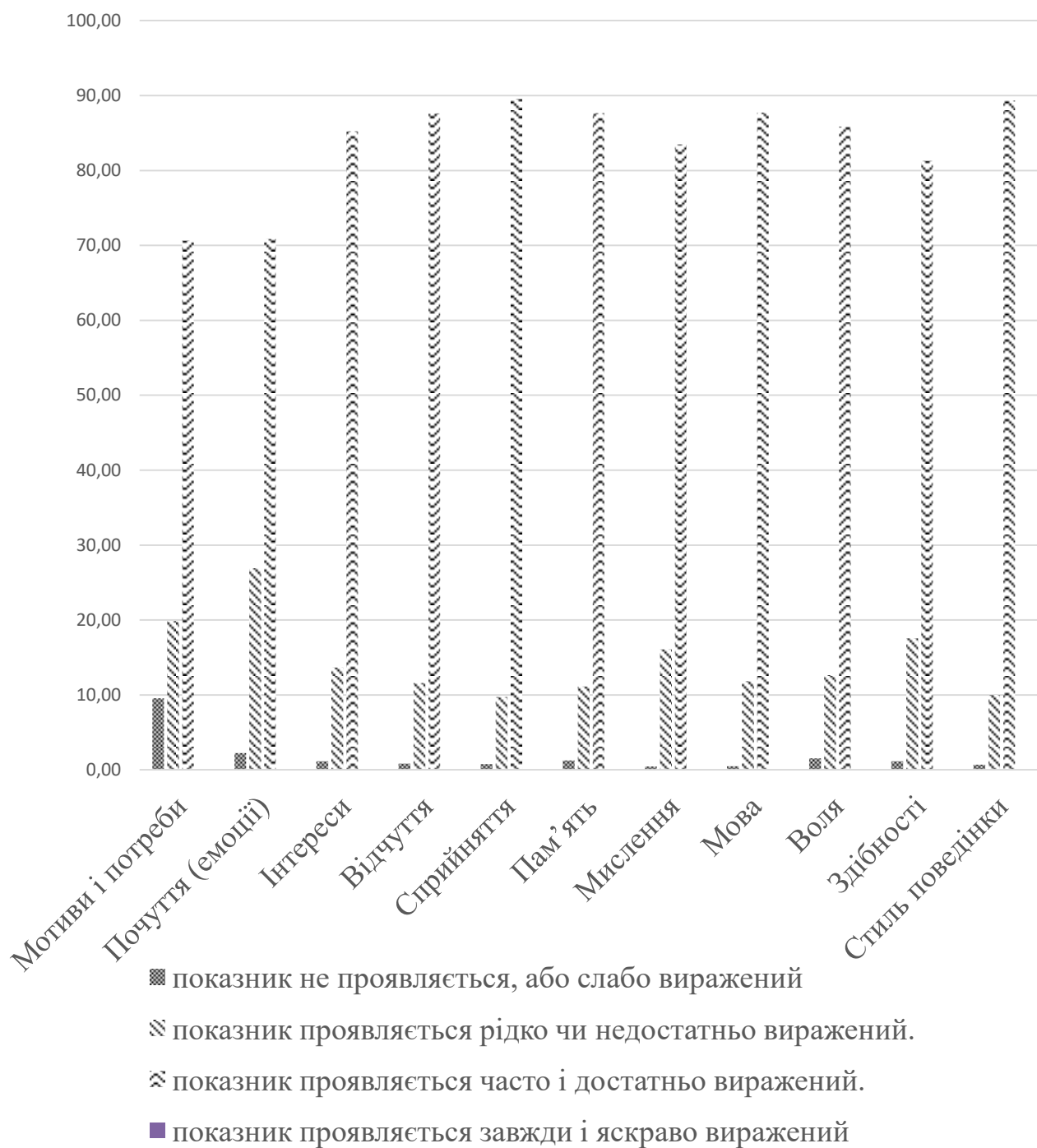

Рис. 3.14. Результати діагностики педагогів за методикою «Причини вибору професії»

Виявлено, що на запитання «Назвіть причину вибору професії педагога» найчастіше педагоги дають такі варіанти: мрія дитинства; бажання постійно спілкуватися з людьми, навчати; покликання; усвідомлення

важливості особистості вчителя для дитини (не лише вплив на рівень знань, вмінь та навичок, а й на особистість учня в цілому); порада батьків та ознайомлення із особливостями професії; порада директора школи; любов до дітей. Деякі учасники давали й такі відповіді: не знаю; без коментарів; так склалося життя; вибір без вибору. Використання методики дало змогу визначити особистісні якості вчителя, на які він спирається у своїй професійній діяльності.

За результатами дослідження з'ясовано, що «показник проявляється часто і достатньо виражений» зафіксовано за всіма критеріями цієї діагностики. Найбільший результат за критерієм «сприйняття» – 89,5 % та «стиль поведінки» – 89,33 %.

Це означає, що ці педагоги готові до подолання стереотипів у педагогічній діяльності, творчих невдач, психологічних бар'єрів. У них достатній рівень готовності до інноваційних рішень. Вони вміють успішно розв'язувати конфліктну ситуацію, йдуть на розумний компроміс, встановлюють партнерські відносини і водночас обстоюють власну позицію.

Було виявлено, що 87,73 % педагогів звертають увагу на «мова». Цей відсоток педагогічних працівників уміє вести діалог, встановлювати гуманні особистісно орієнтовані відносини з учнями, батьками, колегами, терпляче ставляться до інших точок зору, йдуть на компромісні рішення. Вони пропонують допомогу учневі, але роблять це м'яко, наприклад «Я вважаю, що зручніше було б зробити», «Мені так хотілося б, щоб ти не забув про...».

Серед освітян 87,6 % вибрали категорію «пам'ять». Ці респонденти просто запам'ятовують словесний і абстрактний матеріал, без зусиль можуть відтворити структуру складно організованого матеріалу. Вони швидко і точно запам'ятовують та легко відтворюють інформацію в потрібний момент.

Категорію «воля» обрали 85,2 % учасників експерименту. Це означає, що педагоги принципові, вміють визначати мету і досягати її. Вони рішучі, розсудливі, стримані, уміють володіти собою, працездатні

У категорії «інтереси» виявлено 85,8 % учасників експерименту. У цієї категорії учасників експерименту виявлено інтерес до професії вчителя, який виражається у позитивному емоційному ставленні до дітей, батьків, педагогічної діяльності загалом та конкретних її видів, у прагненні до оволодіння педагогічними знаннями й уміннями.

Було виявлено, що 83,48 % респондентів належать до категорії «мислення». У цього відсотка педагогів мислення є аспектом педагогічної діяльності й допомагає вирішувати специфічно-педагогічні завдання. Такі педагогічні працівники готові до пошуку педагогічних ідей, засобів перетворення педагогічного процесу. Їхнє професійне мислення дозволяє усвідомлено та самостійно здійснювати основні види педагогічної діяльності.

Зокрема 70,6 % учасників експерименту вибирає категорію «мотиви і потреби». Це означає, що цей відсоток педагогів намагається виявити і розкрити себе якомога повніше у своїй роботі, у результатах своєї діяльності. Вони стараються підвищувати рівень компетентності, формувати професійні знання і вміння.

Категорію «почуття (емоції)» обирають 70,8 % учасників експерименту. Сукупність емоцій є одним з важливіших засобів організації спілкування учителя з учнями. Емоції спрямовані на активізацію дій, інтелекту і вчителя, і дітей під час освітнього процесу. Цей відсоток педагогів уміють контролювати власний емоційний стан, розбираються у поведінці людей, адекватно реагують на гнів, невдоволення, критику з боку інших.

Результати дослідження педагогів за методикою «Емоційна спрямованість особистості» дали можливість охарактеризувати їх мотиваційну сферу, тобто, систему взаємопов'язаних внутрішніх мотивів, що спрямовують та орієнтують учителя в соціальному просторі й сучасному інформаційному часі.

Спрямованість вчителя передбачає усвідомленість мотивів поведінки та дій його особистості охоплюючи цілі, інтереси, ідеали, переконання. Урахування динамічності та ієрархізації цих компонентів дозволяє у певних межах визначити загальну спрямованість особистості вчителя, його вчинків. Проте поведінка педагога залежить не лише від сукупності усвідомлених, але й малоусвідомлених мотивів, що і визначає його поведінку в освітній ситуації.

За допомогою методики «Емоційна спрямованість особистості» було виявлено внутрішні потреби, мотиви, які є основою поведінки педагогів, їхньої професійної діяльності (табл. 3.4 та рис. 3.15)

Таблиця 3. 4

Результати дослідження дорослих за методикою «Емоційна спрямованість особистості»

І. Альтруїстична спрямованість	88,9%
ІІ. Комунікативна спрямованість	86,7%
ІІІ. Направленість на спрямованість	24,4%
ІV. Практична спрямованість	95,6%
V. Задоволення від подолання небезпеки	37,8%
VI. Романтична н спрямованість	71,1%
VII. Гностична спрямованість	86,7%
VIII. Естетична спрямованість	82,2%
IX. Гедоністична (на отримання задоволення) спрямованість	46,7%
X. Спрямованість на колекціонування, накопичення	33,3%

Згідно з проведеним дослідженням за допомогою методики «Емоційна спрямованість особистості» було виявлено, що у 88,9 % вчителів переважає альтруїстична спрямованість, 86,7 % мають комунікативну спрямованість.

У 24,4 % респондентів проявляється спрямованість на самоствердження. У 95,6 % виявлено практичну спрямованість.

Естетичну спрямованість зафіксовано у 82,2 % респондентів, а 71,1 % виявлено романтичну спрямованість.

Гедоністична спрямованість – у 46,7 % педагогів, а 37,8 % отримують задоволення від подолання небезпек. Спрямованість колекціонування, накопичення вибрали 33,3 %.

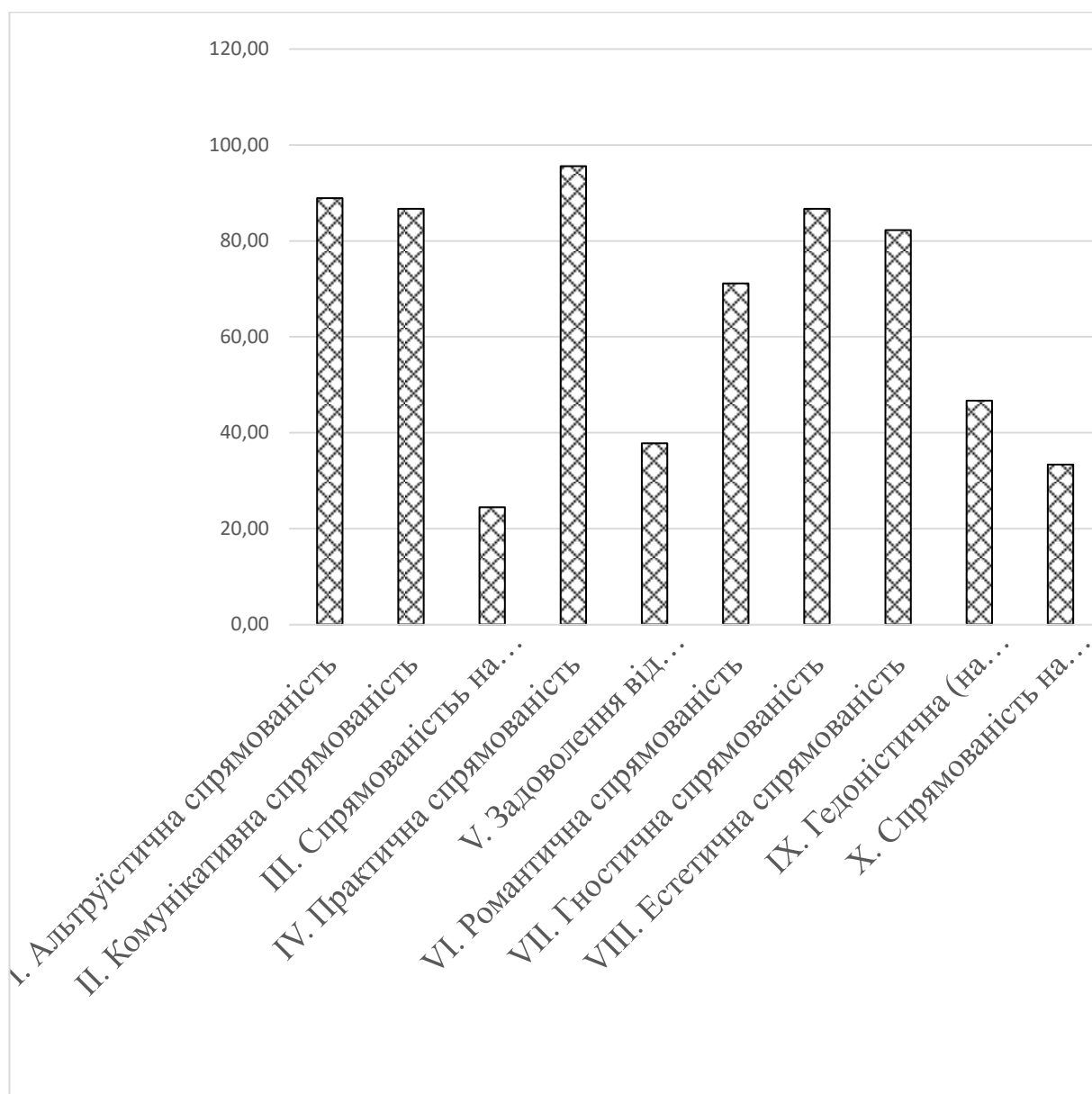

Рис. 3.15. Результати дослідження дорослих осіб за методикою «Емоційна спрямованість особистості»

Як видно з рис. 3.15, у 88,9 % педагогів вираженою є практична спрямованість. Цей тип емоційної спрямованості людини пов'язаний з бажанням постійно розвивати свою особистість як практика, здобувати нові знання, уміння та навички, набувати передового досвіду.

Для практичного типу найбільш цінним емоційним компонентом діяльності є саме прагнення до мети, певна емоційна захопленість процесом досягнення до мети, задоволення від успіхів на цьому шляху. Особи цього типу менш вимогливі до конкретного заняття. Для таких педагогів характерна захопленість професією, якщо все йде за чітким планом і приносить бажані результати. Вони хочуть досягти успіху в роботі, бажають відчувати позитив від результатів своєї праці тощо.

Альтруїстична спрямованість властива 88,9 % педагогічних фахівців. Особам, які належать до цього типу, важливе не просто усвідомлення того, що їхня діяльність потрібна людям. Їм важливий безпосередній контакт з іншими людьми, важливі й особливо цінні емоції ніжності, співчуття, співпереживання, які виникають під час взаємодії. Більшість людей альтруїстичного типу є самовідданими особистостями. Разом з тим альтруїзм виражається в залежності від багатьох чинників, перш за все від морально-світоглядних поглядів, виховання особистості. Потреба у сприянні іншим людям, допомозі, заступництві є основою альтруїстичних емоцій, які можуть виявлятися не лише в реальності, а й у свідомості людей через ототожнення себе в уяві з будь-яким благородним героєм. Такі особи бажають приносити іншим радість і щастя, відчувають неспокій за долю інших людей, турботу, співпереживання.

У 86,7 % педагогів виявлено комунікативну спрямованість. Найбільш характерними для людей такого типу є ситуації, пов'язані зі спілкуванням з людьми. Для них надзвичайно важливий позитивний емоційний контакт з іншими. Найбільш цінними для такого типу особи переживаннями є прояв бажання спілкуватися, ділитися думками та переживаннями з іншими людьми, почуття симпатії, пошана, почуття вдячності, подяки тощо.

Комунікативні емоції виникають на основі потреби в спілкуванні. Особи з таким типом емоційної спрямованості бажають спілкуватися, ділитися думками та переживаннями.

Під час дослідження було виявлено, що 86,7 % респондентів мають гностичну спрямованість. Найбільш привабливою емоційною ситуацією для осіб такого типу спрямованості є розв'язання складних пізнавальних проблем. Цим особам властиве задоволення потреби у пізнавальній гармонії: прагнення щось зрозуміти, проникнути в сутність явища; прагнення подолати суперечності у власних міркуваннях, систематизувати усі дані та результати.

Гностичні емоції виявляються у потребі в «когнітивній гармонії», тобто у бажанні отримати нову інформацію. Це пов'язано з тим, що у невідомості можна відшукати щось знайоме, звичне, зрозуміле зводячи таким чином всю наявну інформацію до одного цілого. Особи з переважанням гностичної спрямованості прагнуть щось зрозуміти, проникнути в сутність явища, відчують радість відкриття істини.

Також у 82,2 % педагогічних працівників переважає естетична спрямованість. Особи з естетичною спрямованістю бажають споглядати красиві речі, насолоджуватися красою чого-небудь або кого-небудь, їм притаманне відчуття витонченого, граціозного, величного тощо.

Романтична спрямованість виражена у 71,1 % педагогів. Романтичну спрямованість можна охарактеризувати як намагання респондентів здійснити свої потаємні, загадкові, екзотичні, хвилюючі бажання та думки. За своєю пізнавальною, пошуковою спрямованістю романтичний тип нагадує гностичний, але багато і чому відрізняється від нього. Романтик завжди прагне показувати всім, як у житті є багато складних речей, які нема не треба спрощувати, тому що саме за цим і приховані складнощі. Йому цікаво відшукати якусь глибшу, більш значущу основу ззовні банальних, не пов'язаних один із одним явищ. Такі особи прагнуть до надзвичайного,

незвіданого, очікують щось незвичайне та дуже хороше, відчують особливу значущість від того, що відбувається.

За результатами дослідження, 46,7 % вчителів мають гедоністичну емоційну спрямованість. «Гедоністи» виявляють переживання, які пов'язані із задоволенням органічних потреб, потреб фізичного та духовного комфорту. Такі особи насолоджуються приємними фізичними відчуттями від смачної їжі, тепла, сонця, у них нерідко переважає відчуття безтурботності.

Головною особливістю осіб із спрямованістю на колекціонування, накопичення (33,3 %) є задоволення від накопичення чого-небудь. Акізитивні (набуті, придбані) прагнення таких людей можуть виражатися у накопиченні не тільки речей, а й у «колекціонуванні», зборі певних відомостей або цікавих знайомств.

Також виявлено, що 24,4 % педагогів мають спрямованість на самоствердження. Це такий тип людей, для яких дуже важливим моментом є переживання небезпеки, подолання складних ситуацій та труднощів, здобуття перемоги. Така боротьба дає можливість отримати задоволення від процесу, який відбувається, від насолоди гострими відчуттями, що сприяє самостверженню. Такі люди бажають відчувати гострі емоції, захоплюються небезпекою, ризиком, відрізняються спортивним азартом, рішучістю тощо.

Здійснивши аналіз результатів діагностування за показниками направленості на самоствердження та на отримання задоволення, бачимо, що часто він сягає більше 7 балів. Це є свідченням того, що деяким вчителям не слід займатися педагогічною діяльністю. Також це підтверджує те, що багато осіб вибрали професію за примусом.

Важливим у педагогічній діяльності є вміння контролювати свої емоції, не піддаватися своєму настрою або душевному стану. Вчителі, зважаючи на свою професійну діяльність, повинні контролювати власні почуття, щоб їх вчинки були обдуманими і вони про них не шкодували. Крім того, знаючи про емоційність вчителя, учні можуть скористатися цим та з легкістю зачіпати самолюбство, нав'язувати свої рішення, сперечатися тощо.

Через бурхливі емоції складно виконувати завдання та досягати своїх цілей. З огляду на це вміння керувати своїми емоціями дозволить педагогу стати більш упевненими, незалежними.

В умовах школи здатність до самоконтролю дозволить приймати зважені рішення. Причинами непорозумінь, які виникають під час спілкування між вчителем та учнем або дорослими, зазвичай є те, що учасники спілкування говорять зайве, перебуваючи під впливом емоцій, або, навпаки, ігнорують емоції, не вербалізують ті свої думки, які викликають занепокоєння. Адекватне вираження своїх емоцій та почуттів допомагає встановлювати довірливі відносини та вирішувати конфлікти.

Результати діагностування вчителів за методикою «Чи вмієте Ви контролювати себе?» представлено на рисунку 3.16.

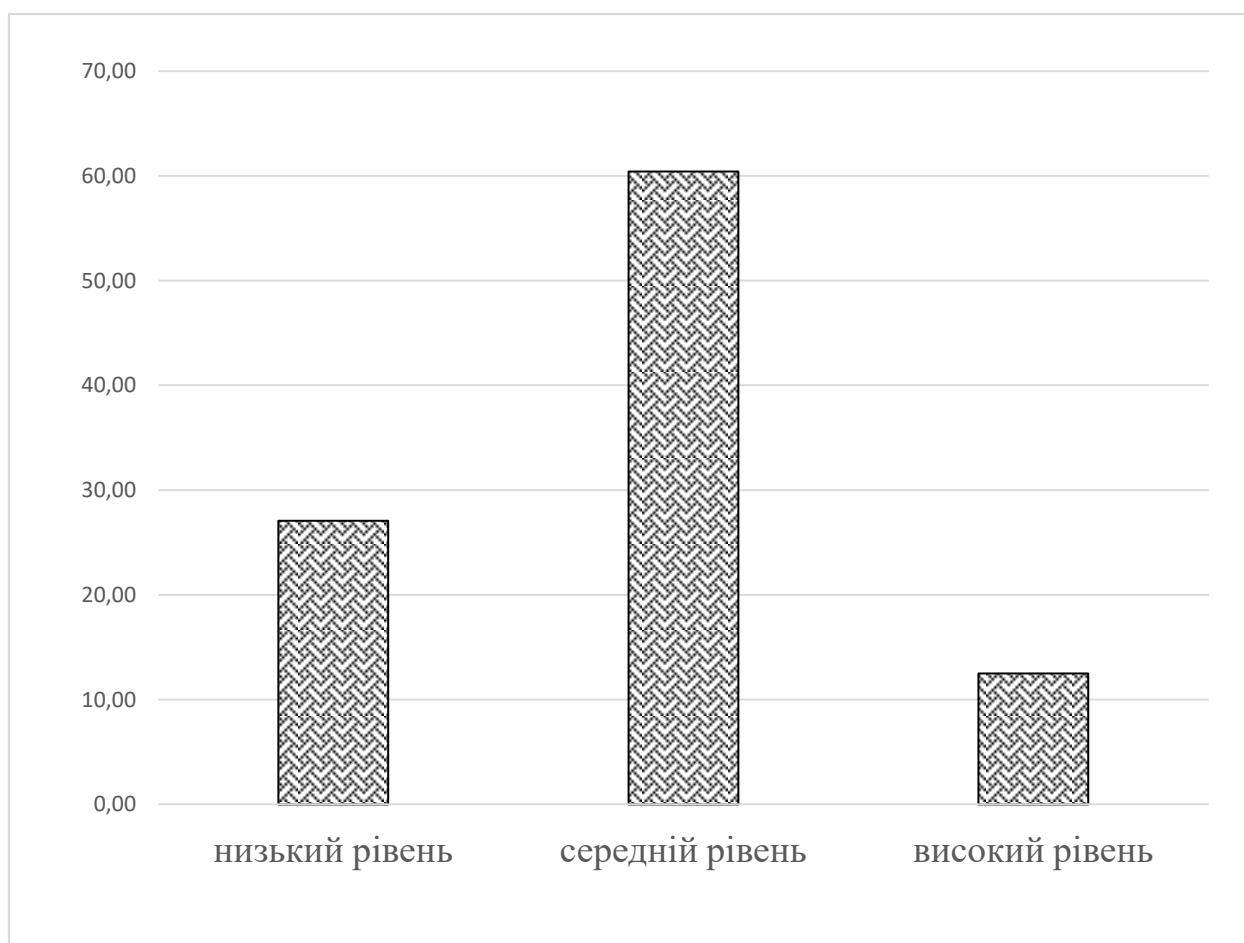

Рис. 3.16 Результати діагностування дорослих осіб за методикою «Чи вмієте Ви контролювати себе?»

Результати діагностування дорослих за цією методикою показав, що в основному домінує середній рівень комунікативного контролю. 60 % учасників експерименту належать до такого рівня. Ці респонденти щирі, але стримані у своїх емоційних проявах, більше зважають у своїй поведінці на інших. Саморегуляція у них нестабільна, нестійка.

З'ясовано, що 28 % учасників експерименту мають низький рівень комунікативного контролю. Ці респонденти характеризуються одноманітною поведінкою, часто не вважають за потрібне її змінювати залежно від ситуації. Вони здатні до щирого «саморозкриття» у спілкуванні і зовсім не можуть приховувати своїх почуттів. Це свідчить про високу імпульсивність у спілкуванні, розкутість; їх поведінка майже не змінюється залежно від ситуації спілкування і не завжди співвідноситься з поведінкою інших людей.

Під час дослідження виявлено, що 12 % педагогів мають високий рівень комунікативного контролю. Цей відсоток учасників експерименту легко входить в будь-яку роль, гнучко реагує на зміну ситуацій і навіть може передбачати враження, яке справляє на навколишніх. Такі особи вельми майстерно приховують свої почуття, постійно керують своєю поведінкою і вираженням емоцій у міжособистісній взаємодії.

Якщо педагог намагається протидіяти емоційному вигоранню, підвищується рівень психологічного та суб'єктивного благополуччя та розвивається його соціальна та емоційна компетентності, що впливає на якість відносин з учнями. Вчителі, які є спокійними, позитивними та задоволеними життям, спроможні ставитися до дітей з більшою чутливістю та розумінням.

Основне завдання педагога – спрямовувати свої дії, вчинки на співробітництво з учнями. Педагогічна співпраця передбачає відкрите, довірливе ставлення дітей до дорослих у школі та навпаки. Вчитель відіграє ключову роль під час успішного педагогічного процесу в розвитку особистісних якостей учнів. Саме тому важливою є думка вчителя стосовно організації спільної діяльності з учнями.

Результати діагностики рівня педагогічної співпраці під час навчання представлено на рис. 3.17.

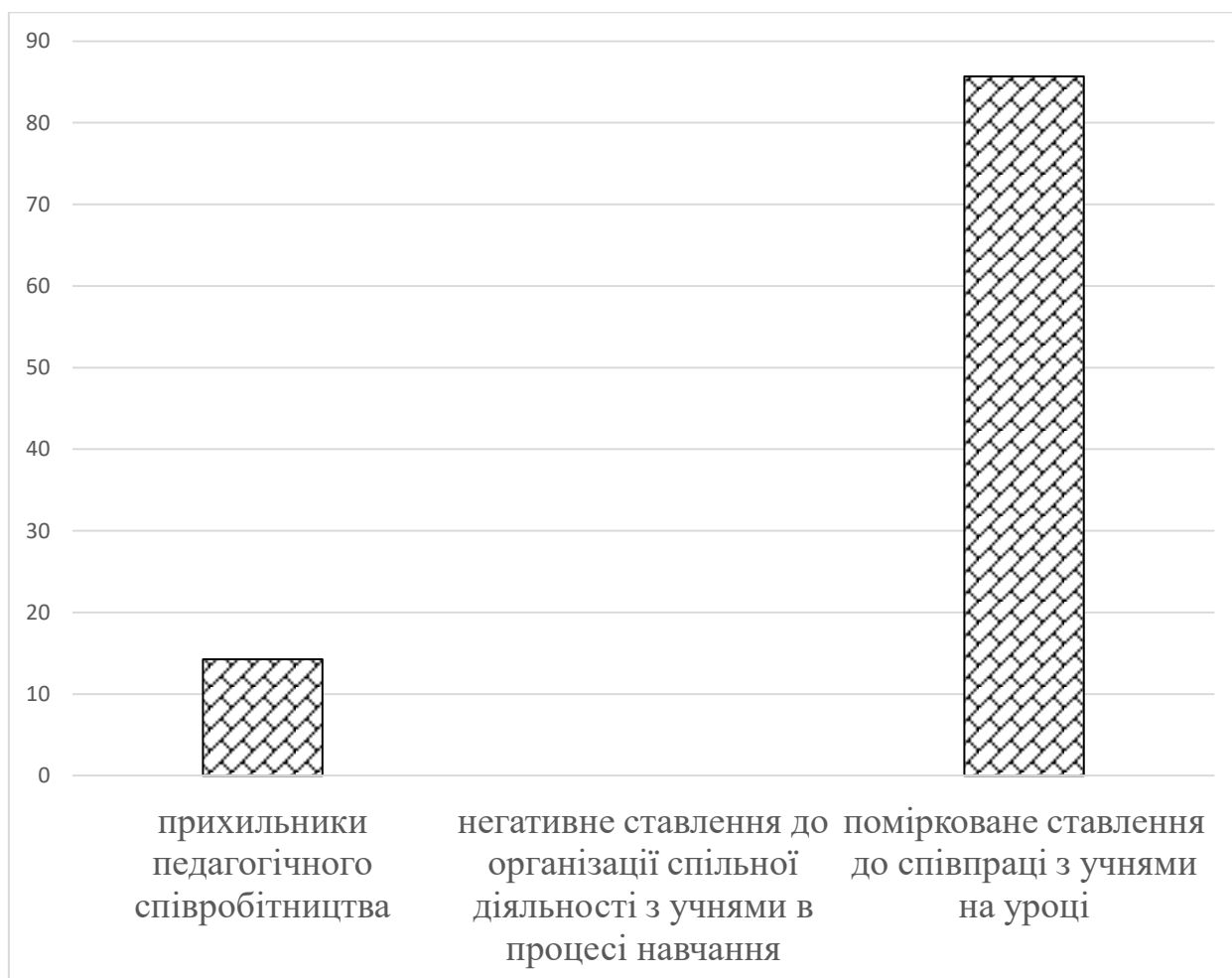

Рис. 3.17. Результати діагностики рівня педагогічної співпраці в процесі навчання

За результатами діагностики рівня педагогічної співпраці в під час навчання виявлено, що у 85 % педагогів переважає помірковане ставлення до співпраці з учнями на уроці. Це означає, що педагоги використовують сприятливі моменти для вияву позитивного ставлення учнів до навчання, зацікавлюють учнів, створюючи ситуації, якими вони захоплюються, навчають долати труднощі в навчальній діяльності, створюють сприятливу атмосферу щодо прагнення посісти відповідне місце серед однолітків.

Прихильники педагогічного співробітництва (15%) гуманно та справедливо, однаково ставляться до всіх дітей, не мають заздрості, добропорядні, чесні, справедливі, поважають особистість.

Негативного ставлення таких педагогів до організації спільної діяльності з учнями в процесі навчання не виявлено.

Результати дослідження за методикою «Спрямованість Вашого розуму» дозволили визначити рівень професійної спрямованості вчителя. Результати дослідження вказують на те, чи педагог все ще прагне працювати за обраним фахом, чи подобається йому вибрана професія. Важливим є бачення людини себе у професійній педагогічній діяльності, чи готовий сучасний вчитель у вдосконалювати свою майстерність, чи прагне до професійного розвитку. Від цього буде залежати стиль педагогічної діяльності. Генератори різноманітних ідей будуть сприяти максимальному розвитку учнів. Критичне оцінювання досвіду попередньої роботи, здатність до узагальнювальних висновків щодо недоліків у роботі, критичне ставлення до нових форм і методів сприятиме взаємодії в освітньому процесі. Та рівень ерудованості вчителів, які прагнуть до здобуття знань, допомагатиме як в особистісному розвитку, так і в розвитку учнів.

Результати дослідження спрямованості дорослих представлено на рис. 3.18.

За методикою «Спрямованість Вашого розуму» було виявлено, що 33 % педагогічних працівників є ерудитами. Це категорія людей, які мають глибокі всебічні знання, широкий світогляд, у своїй роботі використовують дедуктивну логіку, мають додаткові знання з багатьох галузей. У них широкий інтелектуальний горизонт. Вони читають багато книжок, цікавляться в різних темах і цікавляться науковими дослідженнями та відкриттями.

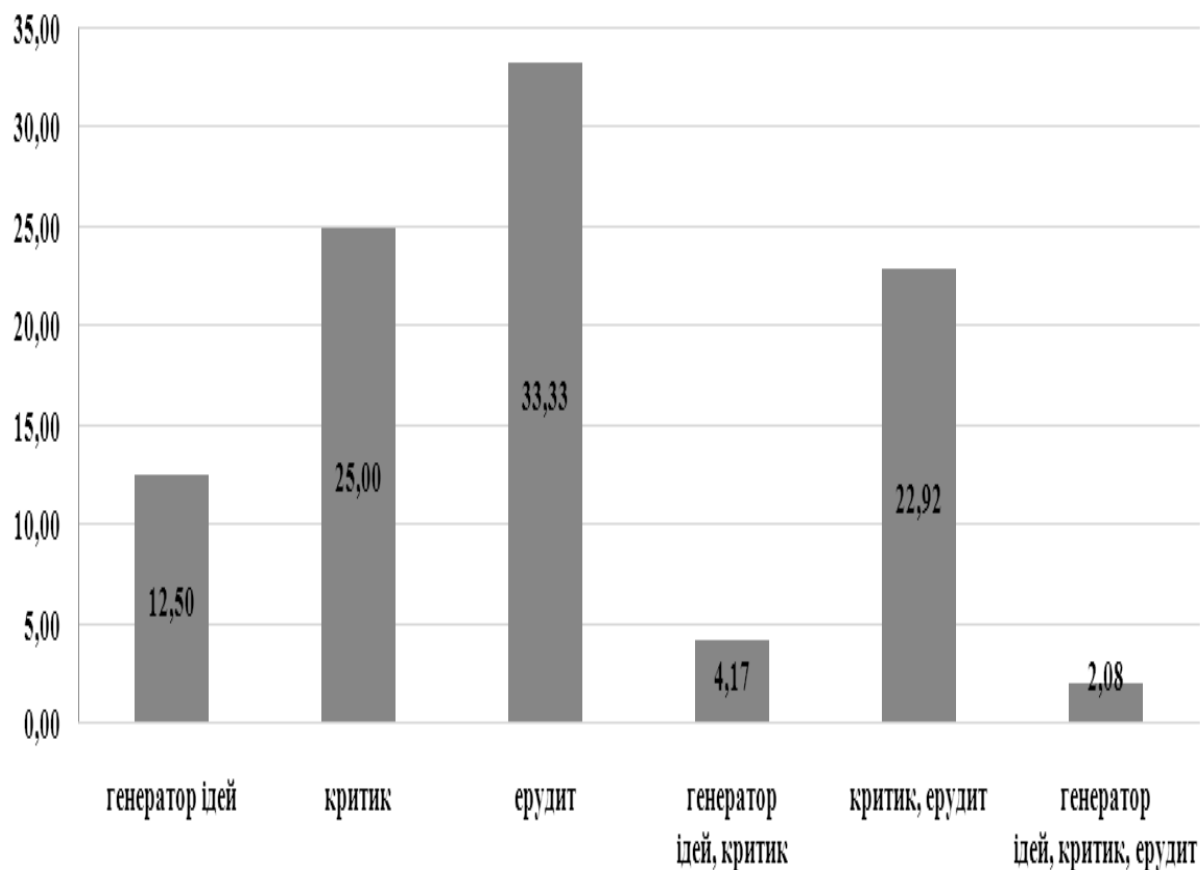

Рис. 3.18. Результати дослідження дорослих осіб за методикою «Спрямованість Вашого розуму»

Респонденти, які є критиками (25 %) мають здібність до вирішення суперечностей, пошуку нестандартних способів їх розв'язання, відкриті для нових ідей, толерантні, шукають компроміс, пропонують використовувати прийоми, що сприяють активізації розумової діяльності школярів, усвідомленню матеріалу, розв'язуванню проблемних завдань, виробленню власної думки тощо.

Під час дослідження, виявлено 23 % критиків та ерудитів. Ці педагоги активізують набуті знання, раціонально застосовують сучасні методи і засоби навчання, зокрема мультимедійні у навчальній роботі.

13 % учасників експерименту – генератори ідей. Ця категорія людей може формулювати оригінальні ідеї. Вони переробляють інформацію і піднімають її на більш високий рівень, здатні генерувати педагогічні рішення. Щоб підвищити рівень навчальної успішності своїх вихованців і зацікавити їх предметом, такі педагоги використовують різні прийоми: загальні поради, індивідуальні консультації, колективне заучування, обговорювання, диференційоване навчання, взаємоконтроль, метод взаємооцінки та ін.

Серед педагогів – 4 % генератори ідей, критики, які впевнені в собі, задоволені своєю професією. Вони прагнуть до самореалізації. Поведінка таких людей повною мірою виявляє їхні можливості, вони психічно здорові, відрізняються спонтанністю, автономністю, творчим підходом і демократизмом. Такі педагоги здатні до емпатії, чутливі до потреб учнів; уміють надати особистісне забарвлення викладанню, володіють стилем легкого, неформального, теплого спілкування з учнями, емоційні, врівноважені, впевнені в собі, життєрадісні.

Виявлено також, що 2 % опитаних – це генератори ідей, критики, ерудити. Цей відсоток педагогів – рішучі, непохитні, послідовні у своїх вимогах і водночас гнучкі особистості. Вони є оптимісти, глибоко вірять у сили й можливості дітей. Важливою їх характеристикою є мовна культура (змістовність, логічність, простота, стислість, емоційна виразність, фонетична виразність, барвистість мовлення). У навчально-виховній роботі яскраво проявляються їх організаторські здібності й уміння.

Отже, як видно з дослідження, маємо дуже низький відсоток за всіма трьома показниками. Це означає, що вчителю необхідно зайнятися самовихованням і самоосвітою. Спрямованість учителя на самовиховання і самоосвіти в роботі формується з поєднання, по-перше, особистої ініціативи в роботі («генератор ідей»), по-друге, з надбання знань («критик»), по-третє, зі здатності до критичного ставлення до себе, учнів, роботи («критик»).

Постійна динамічна зміна інформаційного забезпечення навчального процесу вищих навчальних закладів та загальноосвітніх шкіл, обумовлює необхідність у формуванні інформаційної інфраструктури, розширенні мережі інформаційних, електронних, освітніх баз знань тощо та підвищенню рівня інформаційної культури вчителів.

Інформаційний рівень сучасного вчителя визначається інформаційною культурою, що свідчить про його активну творчу діяльність і, відповідно, розвиток самої людини як суб'єкта цієї діяльності. Формування інформаційної культури вчителя сприяє розвитку його професійних якостей і розумінню своєї ролі в суспільстві та у світі загалом. Оволодіння інформаційною культурою стає засадою формування такої культури в учнів. Ситуація сьогодення спонукає до самостійного оволодіння певним обсягом інформації, використання всієї різноманітності інформаційних ресурсів.

Уміння знайти необхідну інформацію, її опрацювати, систематизувати, творчо використати стає необхідним для активізації творчого потенціалу особистості вчителя, його цілеспрямованої життєдіяльності, зростання професійної та особистісної успішності. Особливої уваги сьогодні потребує науковий аспект професії педагога, його професійно-інформативна обізнаність, інтенсифікація навчальної і методичної роботи, дистанційна освіта, що відповідає вимогам до рівня освітньої підготовки вчителів.

Інформаційна культура вчителів є складовою загальної та професійної культури, складним особистісним новоутворенням, яке охоплює інформаційну компетентність, ціннісні орієнтації, мотиви та зразки діяльності в інформаційному середовищі, особистісні здібності, якості та характеристики. Інформаційна культура є основою професіоналізму вчителя, показником успішності його професійної діяльності (рис. 3.19).

Використання методики «Інформаційна культура вчителя» дозволило отримати такі результати. Високого рівня за цією методикою не зафіксовано. 82 % респондентів належать до середнього рівня. Для цієї категорії педагогів характерний базовий рівень сформованості компетенцій у структурі

інформаційної компетентності, епізодичне уявлення про сутність інформаційної культури, недостатня готовність до застосування ІКТ; неналежна професійно-інформаційна спрямованість, епізодична інформаційна активність, нестійкість мотивів й установок професійно-інформаційного самовизначення, несформованість професійно-інформаційної компетентності.

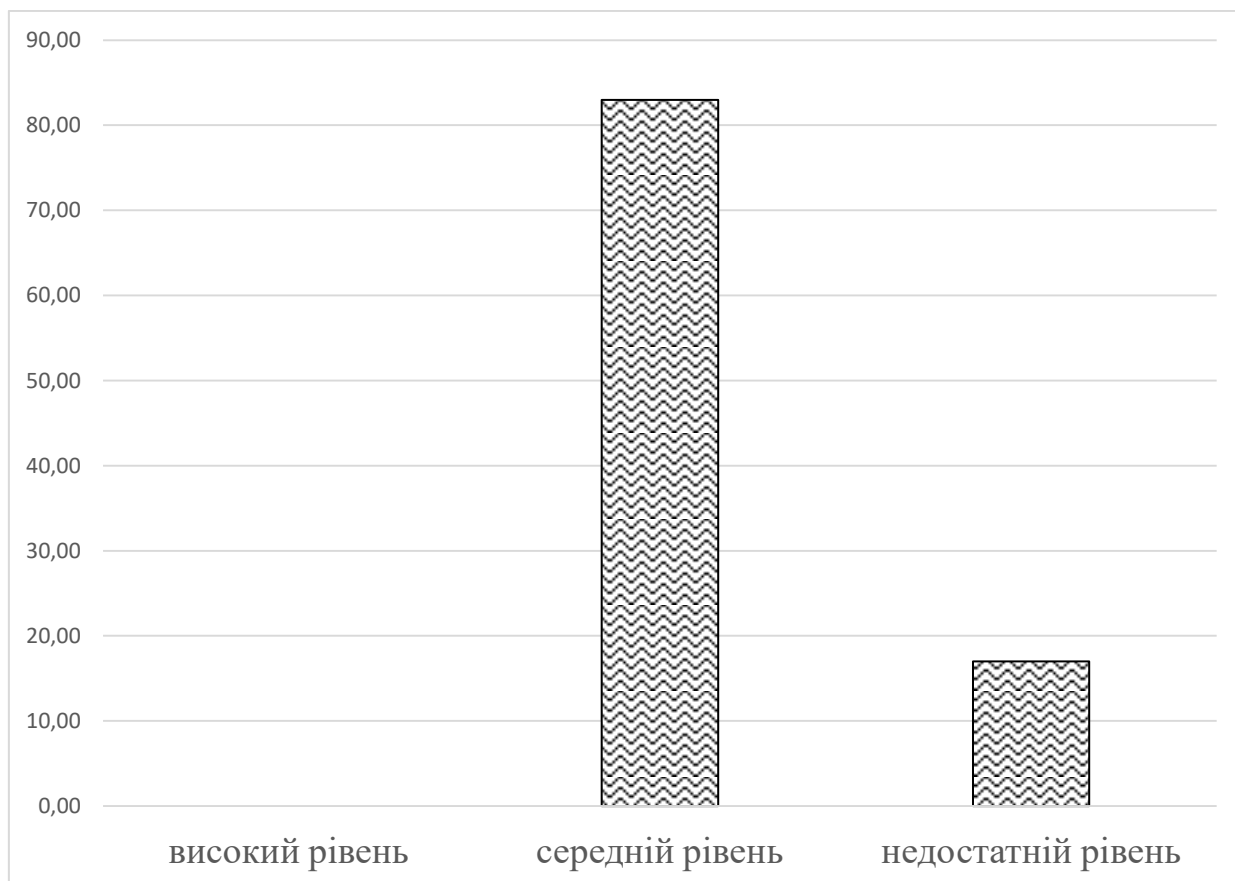

Рис. 3.19. Результати діагностики дорослих осіб за методикою «Інформаційна культура вчителя»

Виявлено, також що 18 % педагогів мають недостатній рівень, який характеризується лише елементарними компетенціями у роботі з інформацією (писати, читати, переказувати, узагальнювати) та психологічними якостями й здібностями, необхідними для цього. Більшість критеріїв інформаційної культури та її функції не виявлено.

Однією з основних методик, яку було використано, є методика діагностики основних акцентуацій характеру (за К. Леонгардом). У виборі цієї діагностики ми керувалися тим що, характер є інструментальною рисою особистості [2]. Характер – це сукупність стійких рис особистості, які визначають ставлення людини до інших людей, до роботи, проявляється в діяльності та спілкуванні (Л. Матохнюк, К. Дем'янюк). Також характер пов'язаний з індивідуальним типом поведінки людини.

Результати діагностики основних акцентуацій характеру (за К. Леонгардом) представлено на рис. 3.20 [151].

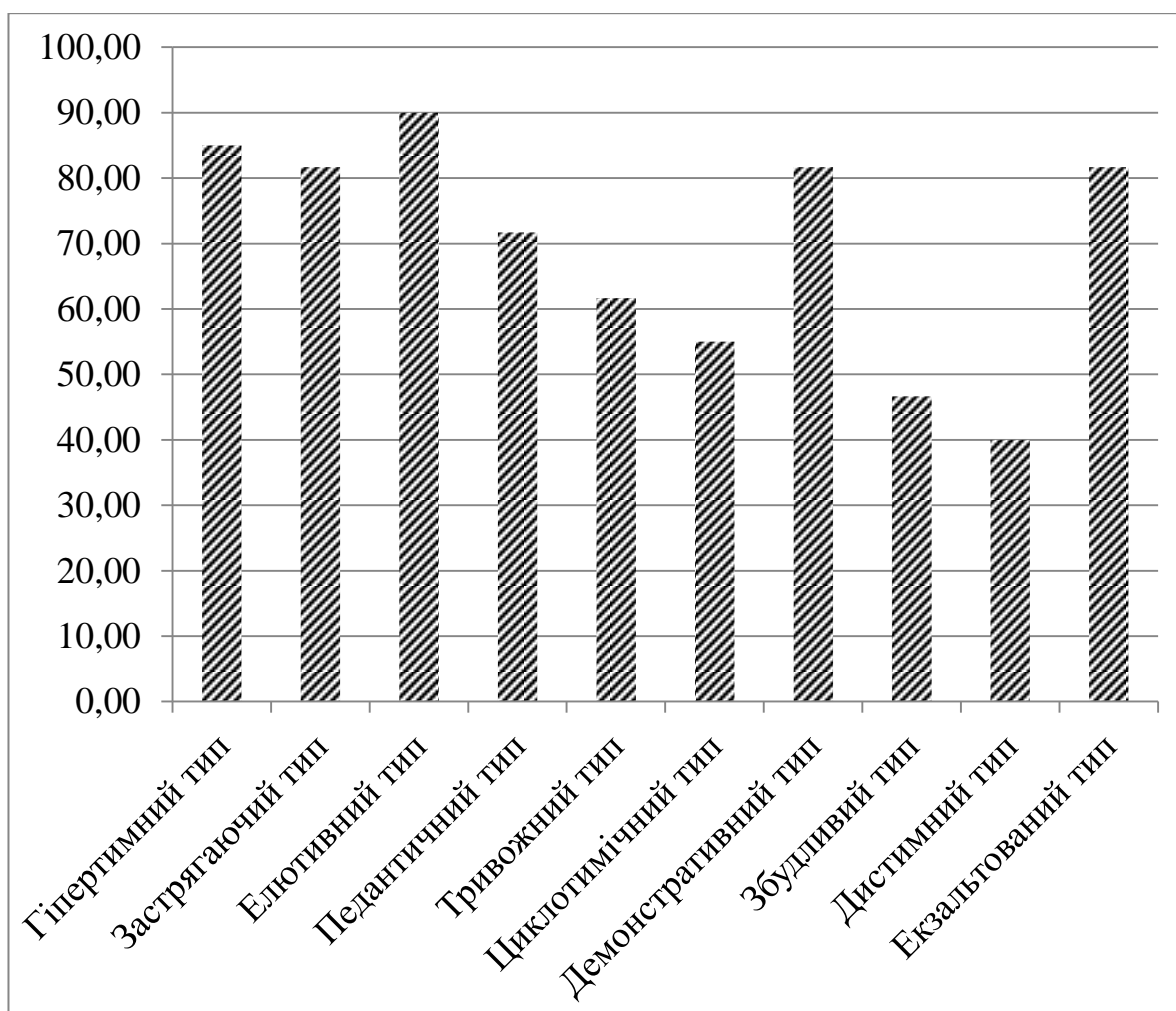

Рис. 3.20. Результати діагностики основних акцентуацій характеру дорослих осіб (за К. Леонгардом)

Виявлено, що серед опитаних педагогів 85 % належать до гіпертимного типу. Це є позитивною рисою, оскільки такі люди характеризуються великою рухливістю, комунікабельністю, надмірною самостійністю. Також важливою рисою є майже завжди хороший настрій, трохи піднесений, який виявляється зовні у високому життєвому тонусі, чудовому зовнішньому вигляді, хорошему самопочутті. Разом з тим таким особам притаманне прагнення до самостійності, що часто може бути наслідком конфліктів. Їм притаманні ситуативні бурхливі прояви гніву і роздратування як реакції на сильну протидію. Такі прояви можуть негативно вплинути на відносини в колективі та взаємини з учнями. Особливо це може виявлятися в стосунках з підлітками, що мають яскраво виражені прояви характеру та поведінки перехідного віку.

До застрягаючого типу належать 81,67 % опитаних. Характерною рисою цього типу є те, що вчителі виявляють особливу чуттєвість у вигляді ображеності і жалю до себе, довгий період часу не можуть впоратися з переживаннями події, яка вже відбулася. Це також може негативно впливати на особистість вчителя. Нерідко такі особи наполегливо, з особливою енергійністю, відстоюють свої інтереси, тому вони часто вступають у конфлікт, відстоюючи інтереси інших, характеризуються мстивістю, не вміють «легко відходити» від образ. Часто страждають від надуманої несправедливості щодо них, виявляють надмірну обережність і недовіру до людей.

Найбільша кількість опитаних педагогів 90 % належать до емотивного типу. Особливою рисою цього типу є співпереживання іншим людям. Такі емпатійні характеристики виявляються у м'якосердечності, легкому прощенні недоліків інших людей та швидкому примиренні у конфліктній ситуації. Це не завжди позитивно, оскільки учні можуть скористатися такою рисою і часто «тиснути на жалість», викликати почуття співпереживання. Хоча, з іншого боку, такі вчителі здатні не тримати і забувати образи.

До педантичного типу, який характеризується постійним сумнівом у правильності виконаної роботи, частими самоперевірками, належить 71,67 % опитаних педагогів. Характерними рисами такого типу є пунктуальність, охайність, чистота й порядок. Під час виконання будь-якої роботи такі особи – повільні, посидючі, орієнтовані на високу якість і особливу акуратність. Ця риса є необхідною для педагогічної діяльності, оскільки вчителі для учнів є взірцем, прикладом для наслідування. Від того, як педагоги виконують свою роботу, наскільки вона якісна, залежить рівень їхніх вимог до інших. Але разом з тим надлишкова педантичність може бути причиною заниженої самооцінки, невпевненості у виконаній роботі. Будь-яке порушення запланованого процесу може призвести до конфліктів.

Із дослідження видно, що 61,67 % педагогів належить до тривожного типу. Цей показник невтішний, тому що слабкою ланкою є їхня реакція на думку та поведінку інших людей. Вони нездатні переносити насмішки, підозри, характеризуються невмінням постояти за себе, відстояти правду, особливо за несправедливих звинувачень. Це може негативно вплинути на взаємостосунки з колегами, з адміністрацією навчального закладу тощо і, відповідно, призвести до зниження самооцінки, дискомфорту, тривожності.

Більше 55,00 % опитаних педагогів належать до циклоїдного типу. Такий високий показник не може не насторожити. В зрілому віці над гіпертимністю починають переважати переживання щодо втрати фізичних сил. Те, що здавалося раніше легким у виконанні, тепер викликає труднощі й надмірні зусилля. Вчителі такого типу не можуть спокійно реагувати на зауваження та докори інших, оскільки вони є переважно роздратованими, грубими, гнівливими. Важко переживаючи наодинці таку свою реакцію, учителі циклоїдного типу впадають у смуток, глибоку депресію, що неприпустимо в педагогічній діяльності. Також фази зміни настрою переважно короткі, «погані» дні більше заповнені кепським настроєм. У такому випадку самооцінка залежить від настрою.

Демонстративний тип становить 81,67 %. Основною характеристикою цього типу є безконтрольність та безмежність прояву егоцентризму, ненаситного бажання постійної уваги до себе, проявів з боку інших захоплення, пошани.

Фантазування цілком пов'язані з прикрашанням власної персони, це обумовлено з потребою відчувати себе лідером, мати особливий статус. Схвалення інших викликає у таких людей особливо неприємне відчуття. Самооцінка далека від об'єктивності. Вони схильні до брехні. Переважно роблять це без докорів сумління. Показник також є досить високим.

Майже половина опитаних вчителів 46,67% (а це майже кожний другий) належать до збудливого типу, який вирізняється труднощами в регулюванні своєї поведінки. Спостерігається небажання удосконалюватися або тільки за умови постійного контролю. Працюють вони лише у випадку необхідності. Недостатня ініціативність не дозволяє їм зайняти місце лідера. Педагог, який не проявляє інтересу до свого предмету, жодним чином не може зацікавити і своїх учнів, а це, відповідно, призводить до негативних результатів успішності учнів.

Дистимний тип, що становить 40,00 %, відрізняється пригніченістю настрою, песимістичним ставленням до майбутнього; у розмові такі вчителі переважно небагатослівні або мовчазні. Вони уникають товариства, галасливої компанії, що неможливо в умовах педагогічної діяльності.

Позитивним є те, що 81,67 % педагогів належать до екзальтованого типу. Яскрава риса цього типу – здатність захоплюватися, а також посміхатися, насолоджуватися почуттям щастя та радості. Причина такого стану може бути такою, що у інших не викличе особливого піднесення. З іншого боку, цим людям властиве впадання у відчай, розчарування. Ці стани ситуативні і виникають залежно від впливів зовні, змінюючись поступово на прояв емоцій з позитивною модальністю.

Отже, на основі проведеного дослідження щодо акцентуацій характеру виявлено, що до гіпертимного, застрягаючого, емотивного, екзальтованого типів відноситься понад 80 % педагогів і педантичного типу – понад 70 %, що загалом ають акценти на позитивних рисах характеру. Разом з тим у педагогів виявлено і досить високий відсоток негативних рис. Йдеться про тривожний (>60 %), циклоїдний (>50 %), демонстративний (>80 %), збудливий (>45 %) типи.

Причинами таких результатів можуть бути невідповідність обраній професії, незадоволення матеріальним становищем, занижена самооцінка, недостатність уваги та визнання, амотивованість тощо. Акцентуованість (загострення) деяких рис призводить за певної ситуації до однотипних конфліктів і нервових зривів. Важливою також є і надмірність певних рис характеру, що впливає на погіршення взаємодії з іншими людьми.

Аналіз проведених досліджень, наукової літератури дає можливість стверджувати про взаємозв'язок між використанням комп'ютера і погіршенням здоров'я людей [171].

Розглянемо особливості взаємодії людини з комп'ютером та визначимо найбільш значущі негативні прояви, які можуть бути викликані довготривалою роботою за комп'ютером. Вивчаючи питання впливу комп'ютера на здоров'я людини, Р. Карпюк, О. Петрик вказали на такі чинники ризику, викликані впливом комп'ютера на психофізіологічний стан людини: проблеми, пов'язані з електромагнітними випромінюваннями; проблеми погіршення зору; проблеми, пов'язані з м'язами й суглобами; стрес, депресія й інші психоемоційні розлади.

Підтримуємо умовивід зазначених досліджень про те, що кожний із цих випадків ризику прямо пропорційний часу, який проводиться за комп'ютером і поблизу нього. У людини, яка довгий час працює за комп'ютером, тіло не рухається й перебуває в однотипному положенні, рука, тримаючи «мишку», стає малорухливою тощо. Також користувач переробляє великий потік інформації, читає багато інформації з монітору та ін. Це дуже

негативно впливає на організм, а саме: порушується циркуляція крові в організмі людини, перенапружуються суглоби кисті й плеча, м'язи, напружується зір, розвивається розумова втома і порушення уваги. Нерідко причиною хронічного стресу є великий потік інформації, а також напружений стан користувача, який змушений весь час приймати рішення, від яких залежить ефективність його роботи. Довготривала робота за комп'ютером дуже часто поглинає всю увагу користувача, і тому такі люди погано харчуються та працюють протягом дня впроголодь. На додачу тривала робота в Інтернеті, комп'ютерні ігри можуть стати причиною виникнення комп'ютерної залежності.

Щодо виявлення негативних проявів, які можуть бути викликані довготривалою роботою за комп'ютером, було проведено опитування серед користувачів мережі Інтернет за допомогою соціальної мережі Facebook. Для цього в Google формах було розроблено анкету «Комп'ютер та здоров'я», яка містить 11 запитань (додаток Л). До кожного запитання було надано варіанти як позитивних, так і негативних відповідей, а також надано можливість написати свій варіант. Вибірка становила 307 опитаних респондентів дорослого віку. Відповіді користувачів зберігаються автоматично, а статистику відповідей, зокрема у вигляді діаграми, можна переглянути просто у формі.

Тривале перебування за комп'ютером призводить до обмеження рухової активності, зниження сили скорочення м'язів, що може стати причиною погіршення функцій організму, насамперед патологій опорно-рухового апарату, порушень циркуляції крові, збоїв у ритмі дихання, травлення, тощо. Це може призвести до такого захворювання, як гіподинамія. З огляду на це, у першому блоці запитання стосувалися надання переваги людиною руховій активності, заняттю спортом і активним іграм чи тривалому сидінню перед комп'ютером. Було питання і про порушення функцій організму, що пов'язано з тривалим перебуванням за комп'ютером.

На перше запитання «Чому Ви надаєте перевагу?» опитані респонденти найбільшу перевагу назвали таким варіантам, як тривалому сидінню перед комп'ютером (37,2%) та заняттю спортом і активним іграм (43,9%).

Також були названо свої варіанти відповідей: активній праці та відпочинку; активному способу життя; знаходженню балансу між спортом та використанням комп'ютера; веденню домашнього господарства; живому спілкуванню; заняттю спортом й активним іграм; подорожам; йозі; прогулянкам; читанню книг, періодичних видань, сучасної літератури; пасивному відпочинку; перегляду телепередач; рукоділлю та ін.

Як видно з опитування, дорослі люди намагаються знайти баланс між роботою за комп'ютером та дозвіллям, що є свідченням того, що вони вміють розподіляти свій час.

Під час роботи за комп'ютером дорослі люди відчувають стійку втому м'язів рук (29 %), болі суглобів (17,9 %), головні болі (55,1 %), порушення координації пальців (11,4 %) та ін.

Результати опитування за першим блоком питань засвідчили, що тривале перебування за комп'ютером негативно позначається на фізичному здоров'ї людини. Враховуючи той факт, що вибірка опитуваних охоплювала людей дорослого віку (20 років і більше), можна зробити висновок, що негативний вплив комп'ютера на фізичне здоров'я дорослої людини не такий сильний, оскільки у них вже сформовані основні органи і функції організму.

Другий блок запитань стосується впливу комп'ютера на центральну нервову систему. Тривале використання комп'ютера може не тільки стати причиною підвищеної стомлюваності та навіть запаморочень, але й викликати інші вегето-судинні порушення: денну сонливість, полохливість, апатію, неухважність, запальність, слабкість тощо.

Із запропонованих варіантів педагоги повні були підібрати найбільш точний варіант щодо стану людини під час перебування за комп'ютером.

Користувачі інформаційно-комунікаційних технологій, перебуваючи за комп'ютером найбільше скаржаться на болі в спині та попереку (54,4 %), швидку втому (42,7 %), дратівливість (13 %) та мають зіпсовану поставу (5,2 %). Разом з тим, у певного відсотка осіб, перебування за комп'ютером сприяє підвищенню позитивного настрою (3,9 %), отримання задоволення (15 %) та припливу сил (2,3 %). Свого роду це може бути провісниками комп'ютерної залежності, але це потребує додаткового дослідження. Лише незначна частина респондентів (0,3 %), відповіли, що знаходячись за комп'ютером, не відчують жодних проблем, почувають себе цілком комфортно, просто отримують інформацію, цілком зосереджені на роботі.

Однак результати опитування за другим блоком засвідчили, що тривала робота за комп'ютером призводить до неуважності, роздратованості, фізичної перевтоми, сонливості, слабкості.

Якщо робота цікава, то вона приносить задоволення, якщо ні – роздратування, але це пов'язують зі змістом роботи, а не з роботою на комп'ютері.

Тривала робота за комп'ютером негативно впливає на очі й зір. Читання інформації з монітора викликає напруження очей. Очні м'язи перебувають у постійній нарузі, з часом це може призвести до порушень зору. Наступний блок запитань стосується проблем пов'язаних із захворюванням очей.

Під час роботи за комп'ютером 64,5 % респондентів окуляри не вдягають, 6,2 % – тільки для роботи. Це можна пояснити тим, що сучасні технічні засоби є висококласними та задовольняють найсуворіші вимоги, передбачені Державними санітарними правилами та нормами. Монітори характеризуються мінімальним впливом на функціональний стан здоров'я користувачів персональних комп'ютерів. Менше третини 29,3 % опитаних респондентів окуляри носять постійно, що пов'язують з роботою за комп'ютером.

Серед захворювання очей переважає стомлюваність очних м'язів (46,9 %) та проблеми з внутрішньо очними судинами (11,7 %).

М'язи, які управляють й фокусують їх на певному предметі, просто втомлюються від надмірного навантаження. Інші названі види захворювань (дитяча травма, короткозорість та ін.) педагоги не пов'язують з роботою за комп'ютером.

Робота за комп'ютером негативно впливає на психічний стан людини. Це може проявлятися через негативні емоції, поганий настрій, млявість, пасивність та ін. З огляду на це четвертий блок запитань присвячений вивченню емоційного стану, уваги дорослих людей.

Потік різноманітної інформації призводить до виникнення негативних емоцій, побоювань (25,7 %). Інколи пошук корисного викликає відчуття втрати часу і часто негативні новини розчаровують. Разом з тим у більшості випадків залежно від виду повідомлення інформаційний контент викликає почуття корисності (66,1 %), зацікавленість (34,5 %). Дорослі люди спроможні уникати впливу негативної інформації.

Довготривале утримання уваги на виконанні певного завдання, дозволяє проникнути в його суть, глибше зрозуміти, усвідомити і мати більше можливостей на його вирішення. Однак довготривале, малорухливе перебування за комп'ютером більше 2-х годин негативно позначається на увазі. Отримані результати вказують на зменшення зосередженості (77,9 %), зниження сконцентрованості (76,2 %) під час роботи. Такі результати пояснюють те, що знання у більшості людей в багатьох сферах і галузях поверхневі, загальні. Відомості про об'єкт дослідження виявляються розпливчатыми і нечіткими.

Людина, яка тривалий час працює за комп'ютером, піддається реальному ризику захворювань органів шлунково-кишкового тракту.

Однією із вагомих причин, що призводить до проблем зі шлунком є нерегулярне харчування. Захоплення комп'ютером є причиною того, що люди часто забувають про їжу (22,1 %) або зовсім втрачають апетит (35,8 %).

Інші, навпаки, починають харчуватися неконтрольовано – перекушувати прямо перед монітором і не особливо дбати про якість їжі.

Результати проведеного опитування є підтвердженням того, що тривале перебування за комп'ютером небезпечно для здоров'я, і не помічати цього не можна. Разом з тим й перебільшувати небезпеку теж не варто. Потрібно просто грамотно і розумно використовувати ті можливості, які нам пропонують сьогодні нові технології. Використання комп'ютерних технологій в сучасному суспільстві відкриває величезні можливості для саморозвитку та самовдосконалення, тому потрібно слідкувати, щоб робота за комп'ютером не позначилась негативно на здоров'ї, дбати про правильно організоване робоче місце та дотримуватись правил поведінки при роботі за комп'ютером.

Захворювання, які можуть виникати за невмілого використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, викликані такими причинами:

- тривале сидіння перед комп'ютером в одній позі замість занять спортом і активних ігор на свіжому повітрі призводить до того, що м'язи слабо розвиваються, дитина стає дратівливою, швидко стомлюється. До того ж положення сидяче негативно позначається на спині та попереку, псується постава. Ці причини викликають *гіподинамію*;

- постійна напруга зору спричиняє втому очних м'язів, а також негативно впливає на внутрішньочні судини і сітківку ока, що призводить до *порушення зору*;

- довготривалість часу, який проводиться за компютером, впливає на розвиток уваги. Під час коротких сеансів використання комп'ютера увага тренується, а ось під час тривалих – *концентрація уваги* втрачається;

- важливим чинником загального стану організму під час роботи за комп'ютером є *навантаження на руки*. Кисті рук постійно знаходяться в напрузі: вони здійснюють однотипні рухи, довгий час не змінюють позицію, як наслідок виникає стійка втома м'язів рук, що виражається потім в болях у

суглобах. Крім того, через порушення кровообігу і погіршення нервової прохідності можлива поява судом, порушення координації пальців;

- шийний відділ хребта під час роботи за комп'ютером також знаходиться в постійній напрузі, особливо якщо дитина сидить нерівно. У результаті погіршується кровопостачання мозку, може виникнути кисневе голодування, що виявляється в головних болях. Все це відбувається через *сильне навантаження на шию*;

- постійне використання комп'ютера може викликати підвищену стомлюваність, запаморочення, денну сонливість, полохливість, апатію, неухважність, запальність, слабкість тощо. Все це є характеристикою *впливу на центральну нервову систему*;

- втрата здатності до живої комунікації внаслідок захопленості Інтернет-спілкуванням. Користувачі комп'ютерів важко знаходять спільну мову з однолітками, вони не мають бажання до фізичної активності. Інформація, яка отримується з Інтернет-мережі, впливає на емоційність та інтелект людини, що не завжди корисно та безпечно. Таким чином, відбувається безпосередній вплив на *психіку людини*;

- захопленість комп'ютером призводить до забування про їжу, повної втрати апетиту, або неконтрольованого чи неякісного харчування. Ці причини викликають *проблеми з харчуванням* [171].

Результати проведеного опитування є підтвердженням того, що тривале перебування за комп'ютером небезпечно для здоров'я, і не помічати цього не можна. Разом з тим й перебільшувати небезпеку теж не варто. Потрібно просто грамотно і розумно використовувати ті можливості, які нам пропонують сьогодні нові технології. Використання комп'ютерних технологій в сучасному суспільстві дає величезні можливості для саморозвитку та самовдосконалення, тому потрібно слідкувати, щоб робота за комп'ютером не позначилась негативно на здоров'ї, дбати про правильно організоване робоче місце та виробити правила поведінки при роботі за комп'ютером.

Висновки до третього розділу

1. На основі контент аналізу популярності та сезонності пошукових запитів у системі Google протягом 2010 – 2017 років було встановлено, що найбільш розповсюдженими сферами запиту терміна «Інформаційно-комунікаційні технології» є «Здоров'я», «Бізнес та індустрія» та незатребуваність в категорії «Закон і уряд». Подальший кластерний аналіз структури запитів поняття «інформаційна компетентність особистості» в Україні дав можливість визначити, що найбільш активно впроваджуються ІК-технології в західних регіонах.

2. За результатами використання методики ІКО виявлено, що на низькому рівні розвинений правовий компонент. Це пояснюється тим, що цей напрямок в інформаційному суспільстві певною мірою досить новий, хоча він і розповсюджений практично в усіх організаціях.

3. Вивчення рівня інформаційної компетентності серед різних вікових категорій у гендерному аспекті показало що, по-перше, суттєвих гендерних відмінностей, в аспекті використання інформаційно-комунікаційних технологій не виявлено, тобто фаховим користувачем комп'ютера може бути як чоловік, так і жінка; по-друге, гнучкість ставлення до своїх цілей, ідеалів та прагнень у жінок сприяють їх зміні відповідно до обставин, можливостей, зміни власних бажань та потреб тощо; для чоловіків домінантною є відповідність усталеним нормам і вимогам, завдяки чому формується їх певний соціальний статус; по-третє, рівень осмисленості життя у жінок вищий, ніж у чоловіків; жінки більш відповідально ставляться до свого майбутнього, більше проявляють ініціативу, готові активно працювати над собою для досягнення мети, виявляють кращу готовність змінюватись заради майбутнього, протистояти труднощам; чоловіки, навпаки, встановлюють перспективи на невеликий проміжок часу, їхня життєва стратегія чіткіша.

4. Під час дослідження важливих якостей у освітян було виявлено, що для них характерний базовий рівень сформованості компетенцій у структурі

інформаційної компетентності, епізодичне уявлення про сутність інформаційної культури, недостатня готовність до застосування ІКТ; нестійка професійно-інформаційна спрямованість, епізодична інформаційна активність, мінливість мотивів й установок професійно-інформаційного самовизначення, несформованість професійно-інформаційної компетентності.

5. Результати теоретико-емпіричного дослідження дозволяють стверджувати, що невміле використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій деякою мірою спричиняє розвиток у дорослих окреми захворювань (гіподинамія, знижена концентрація уваги, психічні порушення тощо).

У третьому розділі використано публікації, що знаходяться у списку використаних джерел під номерами: [5, 6, 20, 22, 36, 48, 67, 80, 84, 98, 99, 100, 104, 110, 119, 120, 201, 228, 236, 237, 238, 239, 263, 274, 280, 291, 302, 307, 342].

Матеріали третього розділу дисертації висвітлено в таких публікаціях автора: [132, 136, 143, 144, 145, 151, 158, 164, 166, 169, 179, 183, 184, 194].

РОЗДІЛ 4

ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

4.1. Особливості інформатизації освітнього простору в країнах Євросоюзу

Потреби науково-технічної революції обумовили необхідність суттєвих змін у системі освіти, вже з повоєнного періоду. Особливості застосування в різних галузях життєдіяльності сучасних інформаційних технологій викликає постійну зацікавленість та бажання працівників гуманітарної сфери отримати інформацію, які здатні постійно вдосконалювати свій досвід та знання новітніх інформаційних технологій (Ю. Максименко, Л. Матохнюк). Завдяки постійному зростанню технологічних змін на початку XXI століття цінується здатність самостійного здобування нових знань, формування умінь та навичок, потрібних на ринку праці. Освітні технології є не лише способом передачі культурних цінностей, підготовки до дорослості, але і важливим засобом адаптації молодого покоління до активного життя в мінливому і складному постіндустріальному світі [130].

Більшість європейських країн та США організують безкоштовне навчання у початковій школі. У Франції, Великій Британії та Італії діють програми, завдяки яким держава компенсує батькам оплату за підручники, шкільне приладдя тощо. У США, крім того, використовують і програми матеріальної підтримки найменш соціально та матеріально захищених родин, які, як і багато інших, забезпечують своїм дітям здобування освіти.

У країнах Західної Європи та США вища освіта довгий час залишалася платною. Ця риса характерна й для сьогодення. Винятковими були лише державні університети Франції і Німеччини, де навчання фінансує держава. Але незважаючи на платну освіту держава старається створити сприятливі умови для проживання та здобути освіти студентів. Так, наприклад у США

діють спеціальні програми кредитування студентів, надання спеціальних стипендій, що за своєю сумою покривають майже всю вартість навчання.

Досить важливим наприкінці ХХ століття стало надання стипендії та грантів приватними фондами, наприклад фондами Карнегі, Сороса та ін. Такі фінансові інвестиції є результатом усвідомлення необхідності підготовки для суспільства грамотних, інтелектуально підготовлених кадрів.

Важливого знання сьогодні набуває й інформатизація освіти. Діти вже у дошкільних закладах оволодівають комп'ютерною технікою. Її активне використання під час навчання дозволяє створювати і використовувати методи онлайн-навчання.

Початок ХХІ століття характеризує те, що більшість молодих людей здобуває вищу освіту. Дослідники ж вважають, що оптимальна кількість осіб із вищою освітою не повинна перевищувати 40 % загальної кількості людей, які беруть участь у ринку праці. Збільшення кількості освічених молодих людей спонукає державу до створення нових умов для подальшого динамічного розвитку країни, фундаментальною базою якого є її економічний потенціал. Але багато хто з висококваліфікованих спеціалістів не може знайти собі місце роботи, не може знайти застосування своїм знанням і вмінням. З країни, де виникає така парадоксальна ситуація, освічені люди мігрують, що прийнято називати «відпливом мізків».

Країни Західної Європи та США досить велику увагу приділяють освітнім програмам, які спрямовані на навчання основ застосування комп'ютерної техніки. В цих країнах важливим аспектом якісного навчання вважають формування у кожного громадянина стійких демократичних переконань та гуманістичних поглядів.

Однією із найякісніших в Східній Європі вважають польську шкільну освіту. У Польщі є кілька типів навчальних закладів: державні, приватні, громадські. Державні підпорядковуються державним органам і фінансуються з бюджету. Вони приймають усіх дітей, які мешкають у цьому районі чи поблизу нього. Навчання у таких закладах безкоштовне. Батьки оплачують

обіди та виїзди дітей на екскурсії. Приватні школи підпорядковуються приватному власникові, фінансуються з коштів оплати за навчання, яку встановлює навчальний заклад. Можлива додаткова оплата за розгляд документів, вступні іспити, якщо їх передбачено умовами вступу, інтеграційні виїзди тощо. У навчальних закладах такого типу можуть діяти знижки або пільгові програми на оплату навчання. Громадські школи підпорядковуються товариствам, які складаються з батьків та осіб, що об'єднуються для вирішення спільних завдань. Навчання в таких школах оплачується, але передбачено надання можливої пільгової оплати. Сама система польської середньої освіти теж дещо відрізняється від української.

Першою сходинкою навчання дитини в Польщі, як і в Україні, є дошкільні заклади. Притаманною Польщі є європейська система дошкільної освіти. Батьки приймають рішення, чи віддавати дитину до дитячого садка і на скільки годин в день. Перед вступом у початкову школу діти, перебуваючи у дошкільному закладі, готуються за допомогою дорослих до навчання у школі. Більшість дитячих садків Польщі є муніципальними. Державна влада розуміє, що дошкільна освіта є важливою у підготовці дітей до школи, тому значущість її визначається і у муніципальних дошкільних закладах. Велику увагу приділяють у Польщі громадським дитячим садкам, де виховуються діти-сироти чи діти, які відстають у фізичному та психічному розвитку. Також є приватні дитсадки, що відрізняються більшою кількістю вихователів та менш чисельними групами, ніж в державних дошкільних закладах.

Дошкільне виховання Польщі відрізняється тим що тут діє два рівні освіти. Діти до 3-х років відвідують дитячі клуби, а з 3-х років – дитячі садочки (*przedszkole*). Перед початком навчання у початковій школі в усі діти дошкільного віку, навіть діти іноземців повинні відвідувати дошкільний заклад, де організовано відповідну підготовку до навчання у школі.

За час підготовки до справжньої школи діти навчаються читати, рахувати, писати та малювати. Багато часу передбачено на фізичне виховання. Усі заняття проводяться в ігровій формі.

Одним із зважливих завдань, яке стоїть перед вихователями в дитячому садочку, є розвиток інтелекту дитини. З цією метою для дітей організують середовище, в якому вони навчають когось. Таким об'єктом для навчання зазвичай виступає комп'ютер. Дитина «вчить» комп'ютер, наприклад, малювати, даючи йому певні вказівки (задаючи програму малювання). Таким чином, комп'ютер, який продукує мультимедіа, використовують для формування в дітей навичок мислення.

На відміну від шкільного навчання, перебування у садочку не гарантоване державою. Тож є приватні садочки, платні, що їх відвідують діти, які не потрапили в державний заклад.

Відповідно до освітніх реформ діти з 2014 – 2015 н.р. ідуть до школи в 6 років. Шкільну освіту в Польщі поділено на два рівні: початкову школу (szkołapodstawowa, або podstawówka – «подставувка») і середня школа.

У початковій школі діти віком від 6 до 13 років навчаються з I по VI клас. Тут так само, як і у дошкільному вихованні, навчання поділяється на два етапи. На першому етапі передбачено інтегровану форму навчання. Здебільшого школярів навчають стандартних предметів – рідної мови (польської), іноземної мови (найчастіше англійської), арифметики, природи, малювання, фізкультура та, за бажанням батьків, етики й релігії.

У цей період немає чіткого поділу на конкретні предмети. Більшість дисциплін викладає один учитель – класний керівник. Навчання спеціалізованих предметів відбувається за допомогою інших вчителів, наприклад учителів фізичного виховання чи іноземної мови. Цікавим є той факт, що вивчення іноземної мови є у програмі навчання початкової школи ще з першого класу (80 % відсотків – англійська, на прикордонних територіях може бути німецька).

Методика навчання передбачає достатньо вільний графік. Заняття поєднуються з іграми, щоб адаптація дітей відбувалася якнайлегше. Вихователі на заняттях використовують комп'ютери, оскільки основною метою комп'ютерного навчального курсу є загальна комп'ютерна грамотність, тобто формування знань і практичних навичок роботи на комп'ютері. Навчальні плани початкових класів орієнтовані на використання комп'ютерів у навчальному процесі. Вони містять цілий ряд посилань на необхідність оволодіння комп'ютерними технологіями. Комп'ютери ефективно використовують для створення ескізів, алгоритмів, планів-малюнків, що допомагають ефективніше здійснювати аналітико-синтетичні операції.

Як правило, кожна класну кімнату обладнано кількома комп'ютерами, котрі підключені до мережі Інтернет. Учні в школі набувають початкових навичок роботи з комп'ютером для проведення досліджень, доступу до Інтернету та діалогових енциклопедій, для здобутих додаткових завдань і здиснення математичних обчислень тощо. Під керівництвом учителя учні можуть отримати доступ до ресурсів з інших предметів, таких як математика, історія, література, астрономія, удосконалити навички роботи з комп'ютером, реалізувати свої захоплення в певній галузі знань.

У цей період діти не отримують оцінок, лише письмові рекомендації, які орієнтують їх і батьків під час навчання. У початковій школі учні можуть безкоштовно ходити на заняття після уроків, де вони під наглядом вчителів виконують домашню роботу або займаються на додаткових заняттях.

Групи подовженого дня (*światlica*) є у всіх школах. Вони працюють з 7.00 до 17.00 або 18.00 (у деяких групах продовженого дня передбачено «добровільну оплату» – про це треба дізнаватися безпосередньо в школі). Навчальний рік починається у вересні й закінчується в червні, поділяється на 2 семестри. Відпочинок дітей не обмежується лише канікулами (зимовими та літніми). Діти протягом тижня відпочивають, а також на різдвяні та великодні свята.

Наприкінці навчання у третьому класі діти складають перший у їх житті загальнопольський тест компетенцій, який не є обов'язковим, але має високе інформативне значення і здійснюється за згодою батьків. Результати тесту компетенцій третьокласників не впливають на подальший процес навчання дитини.

Другий етап початкової школи охоплює 4-6 класи. Упродовж цих 3-х років діти вивчають, окрім основних (попередніх), профільні предмети: інформатику, другу іноземну мову – поглиблено англійську, технічні заняття. Вони оволодівають основами застосування комп'ютерної техніки як засобу навчання, використовуючи наявні у школі комп'ютеризовані класи для вивчення різних предметів. Таким чином відбувається активне впровадження нових інформаційних технологій в освітнє середовище. Предмети викладають різні педагоги, один з яких є класним керівником. Перебування у групі подовженого дня можливе лише за необхідності.

Оцінки діти отримують з четвертого класу. Система оцінок у Польщі трохи відрізняється від української: 6 – відмінно, 5 – дуже добре, 4 – добре, 3 – задовільно, 2 – допустимо, 1 – незадовільно. Хоча оцінювальна система шестибальна, «6» майже ніколи не ставлять, тільки у випадку якихось винятків. А от «3» – це цілком пристойний бал, на який потрібно попрацювати.

Досить значущим для школярів стало скасування загальнодержавного іспиту у формі письмового тесту, який складали наприкінці шостого класу. Передбачається заміна його на тест компетенцій, що дасть можливість перевірити рівень знань учнів.

Прийом дітей до приватних і громадських початкових шкіл відрізняється. Його здійснюють відповідно до статутів цих навчальних закладів. Керівництво зазначених шкіл призначає співбесіди з дітьми та оплату за навчання. Під час навчання використовують переважно програми шкіл державного зразка, хоча і доповнюють додатковими предметами. Кількість дітей у класах таких шкіл набагато менша, ніж у державних

школах. Після закінчення кожного класу приватної чи громадської школи дітям видають шкільне свідоцтво, а після закінчення шостого класу – свідоцтво про закінчення середньої школи.

Після закінчення початкової школи дітей переводять до середньої. Середня освіта в Польщі триступенева. Загальний час навчання до моменту закінчення середньої школи становить від 12 до 14 років. Система середньої школи у Польщі охоплює молодші класи середньої школи (обов'язкові для всіх дітей) – трирічне навчання в гімназії (*gimnazjum*). Для продовження навчання у старших класах дітям необхідно скласти обов'язковий для всіх учнів зовнішній стандартний іспит. За його результатами приймається рішення щодо подальшого навчання дітей. Це може бути ліцей, коледж чи професійно-технічне училище.

Старшими класами середньої школи є:

- три класи ліцею (*liceumoglnoksztaće*), після закінчення випускник здає випускний іспит (*egzaminmaturalny*) і отримує атестат зрілості (*wiadectwomaturalne*). Екзамени діти складають за два етапи: на першому – внутрішні іспити у школі, на другому етапі – іспит незалежній комісії;

- три класи професійної школи (*zasadnicza szkoła zawodowa*), після закінчення випускник отримує диплом, який підтверджує присвоєну йому професійну кваліфікацію;

- чотири роки навчання у технікумі (*technikum*), після закінчення якого учні можуть, за бажанням, скласти екзамен для отримання атестату зрілості, а також разом з ним отримати професійну кваліфікацію.

Для випускників є заклади післяшкільної освіти (*szkoapolicalna*, 2,5 роки). Навчання в них схоже до програми для тих, хто здобув середню освіту. Після закінчення цього закладу випускники отримують диплом про професійну кваліфікацію.

Після закінчення ліцею випускник може вступити до ЗВО без складання вступних іспитів. Ліцеїсти здають матуру (подібно до українського ЗНО) – основні предмети (математика, польська мова та

сучасна іноземна і два предмети, які вивчали поглиблено протягом 2, 3 класів). Учні технікумів складають кваліфікаційний іспит з обраної спеціальності та можуть (але не зобов'язані) здавати матуру.

Вивчення навчальних предметів у Польщі відбувається за обраним напрямом. Загалом, це 7 – 9 предметів, які дають можливість розширити знання дітей, щоб використовувати їх у майбутньому.

Школи обладнані комп'ютерами, вчителі використовують інформаційно-комунікаційні технології для покращення методів роботи, з метою збільшення обсягу знань учнів через використання мультимедійних засобів.

Вимоги до дисципліни учнів у навчальних закладах Польщі значно вищі, ніж до дітей, які навчаються в українських навчально-освітніх закладах. На відміну від українського школяра, який повинен обов'язково відвідувати заняття, польські діти мають виконувати більше 50 % відвідуваності на рік. Якщо ж відвідуваність буде меншою, то учень зобов'язаний написати тест за цілий рік.

На занятті в польському ліцеї можуть бути присутніми 7 – 10 осіб, інколи навіть менше.

Перспектива залишитися на другий рік підготовки цілком реальна, таке явище звичайне та не є рідкістю. Якщо учень має за рік з якогось предмету «одиницю» і не зміг її виправити, то він не має права переходити до наступного класу. У кінці року може залишатися по 8 і більше учнів у класі, які повторно слухатимуть ту саму програму.

Домашнє завдання задається нечасто і в малому обсязі. Цікаво, що в польській системі передбачено абсолютно офіційні «пільги» для учня. Наприклад, з кожного предмету учень може отримати по три «szansy» («шанси»), які може використати за незроблене завдання або за право не відповідати біля дошки. У такому випадку необхідно просто підняти руку і вимовити «szansa» («шанс»). Коли всі три «szansy» використані, то учень отримує «одиницю».

Також є правило «щасливого номера», яке полягає у тому, що кожного дня обирається певне число, а учень, який записаний під цим номером у класному журналі, може не відповідати на запитання вчителя, якщо не виявить бажання. Але не завжди це є вдалим. Крім того, польські вчителі активно не опитують учнів, відповідно, оцінки учням під час уроку теж виставляються не часто.

За непідготовку до уроку школяр автоматично отримує «одиницю». На нашу думку, це вчить більшої відповідальності та мотивує краще підготуватися наступного разу.

Вступних іспитів немає. Протягом року діти здають теми та контрольні роботи, негативні оцінки (одиниці) перездають протягом двох тижнів після отримання небажаного результату. Річні негативні оцінки, отримані в червні, перездаються в останній тиждень серпня перед початком наступного навчального року. Перездати можна одну/дві одиниці. Якщо негативних оцінок буде більше, учень залишається на повторний курс. Під час навчання польські вчителі не перевіряють зошитів учнів, тому що записувати важливу інформацію під час уроку учнем не обов'язково. Оцінки, яких за семестр може бути 2-5, виставляються лише за контрольні та самостійні роботи. В українській школі дітям виставляють оцінки за домашнє завдання, презентації, активність, творчі завдання, ведення зошитів, ну і звичайно ж, за самостійні та контрольні роботи, тобто учень може отримати більше п'ятнадцяти оцінок за семестр. Загалом відповідальність за знання все частіше стає справою самих учнів – в епоху Інтернету це робити легше і швидше.

Вища освіта в Польщі здійснюється за Болонською системою. Термін навчання – від трьох до п'яти років. Випускники отримують освітньо-кваліфікаційний ступінь бакалавра, інженера та магістра. Для вступу абітурієнту необхідно мати атестат зрілості. Правила прийому кожен ВНЗ визначає автономно. Усі провідні університети Польщі пропонують програми навчання англійською мовою, включаючи медицину, технічні і

гуманітарні науки, бізнес і фінанси. Якщо Ви обираєте навчання польською мовою, Вам потрібно буде довести необхідний рівень володіння мовою перед початком занять. Під час складання розкладу враховуються, насамперед, зайнятість викладачів та їхній розпорядок дня. Як наслідок, заняття можуть починатися о 8.00 і закінчуватись о 20.00. При цьому студенти мають 4 лекції (по 4 академічні години кожна), проте перерви між заняттями можуть становити по декілька годин. Такий розірваний розклад дезорганізовує навіть успішного студента, особливо такого, який звик раціонально планувати свій день.

Навчання відбувається на стаціонарній та заочній формах. Стаціонарне навчання триває з понеділка до п'ятниці від 8.00 до 16.00, протягом тижня студенти мають вільний від занять день, передбачений для самоосвіти: відвідування бібліотек, читальних залів, роботи з Інтернетом.

Заняття за заочною формою відбуваються два рази на місяць у вихідні. Навчальний процес – це лекції, семінари, практичні заняття, лабораторні, заліки, екзамени. Найбільш активною формою взаємодії викладача і студентів є лекції, під час яких студенти не лише слухають навчальний матеріал, а й можуть доповнювати його, ставити запитання, висловлювати свою точку зору. За виявлену активність студенти отримують бали. Таким чином оцінювання знань студентів відбувається на семінарських та практичних заняттях. Окрім загальних та спеціальних предметів, навчальною програмою передбачені також предмети на вибір, тому студенти мають часто індивідуальний план занять.

Екзаменаційна сесія відбувається два рази на рік. Зарахування сесії означає переведення студента на наступний семестр. Успішність завершення семестру залежить від отримання прохідних балів на всіх іспитах. Система оцінювання у вищих навчальних закладах Польщі відрізняється від української та передбачає виставлення таких балів: відмінно (5), добре з плюсом (4,5), добре (4), задовільно з плюсом (3,5), задовільно (3), незадовільно (2).

Якщо студент за поважної причини не склав екзамену, або склав його на двійку, він може перескласти його під час наступної сесії. Таке право діє на 2 перездачі. Але якщо екзамен залишається не складеним, то студента можуть відрахувати з вищого навчального закладу. Відрахований студент за певних умов має право поновитися.

Студенти і викладачі мають доступ до платформи відповідного університету. Робота через таку платформу дає можливість доступу до отримання повідомлення про розклад, домашні завдання; до відеолекцій викладачів; до багатьох бібліотечних каталогів університетів та інших подібних ресурсів, які дозволяють оволодіти сучасними навичками пошуку потрібної інформації; до матеріалів з історії та культури різних країн, матеріалів з контролю за навколишнім середовищем, з музики чи політики тощо, а також до електронної пошти, яка стала основною формою академічного та міжакадемічного спілкування.

На відміну від багатьох західних країн, у Польщі розвинена культура списування. Учні й студенти так само готують шпаргалки, називаючи їх *ściągawki* – від слов'янського кореня «стягнути». В Інтернеті так само можна знайти готові есе, реферати і контрольні. Однак в усіх вищих навчальних закладах діє програма антиплагіату. Наприклад, однією з умов прийняття дипломної роботи є перевірка її за допомогою цієї програми.

У системі західної освіти є поняття «подвійне навчання». Подвійне навчання в Польщі складається з дуже великої кількості практичної роботи. Воно зазвичай триває від двох до трьох з половиною років і має дві фази: кожен тиждень учень один або кілька днів проводить у професійному училищі, де здійснюється теоретична підготовка. В інші дні особа перебуває в компанії і застосовує ці знання під час роботи.

Поєднання теорії та практики належним чином готує учнів до того, що роботодавці очікують від них: не лише теоретичного досвіду, а й практичного використання знань. Подвійна підготовка дає дуже хороші

шанси на роботу і тому популярна серед студентів: приблизно дві третини всіх молодих людей – випускників шкіл потім проходять навчання.

Кількість навчальних місць у навчальних закладах залежить від регіону та сектору, тому відкриті вакансії учнів не можуть бути заповнені. З іншого боку, занадто багато молодих людей навчаються у школі та поза фермерськими закладами замість компаній. Все більш проблемним питанням є брак освітньої зрілості багатьох молодих людей. Навіть молодь із загальноосвітньою школою часто не відповідає високим вимогам подвійного навчання.

У Німеччині освіта є класичною, зразковою для всього світу. Це зумовлено, по-перше, якістю отриманих знань, по-друге, доступністю в плані вартості, по-третє, оволодінням німецькою мовою, яка затребувана на ринку праці. Система освіти Німеччини була зразком побудови навчання для всього світу. У Німеччині налічується більше 320 вищих навчальних закладів, де навчаються як німецькі студенти, так і іноземці, більшість з яких – це вихідці з європейських країн.

Система освіти в Німеччині має трирівневу структуру. Перший рівень це дошкільна освіта, другий – середня школа, а третій – вища освіта, яку студент здобуває, навчаючись в університеті.

Оскільки гарантом здобуття обов'язкової середньої освіти є Німецька держава, то навчання в початкових і середніх школах безкоштовне. Здебільшого безкоштовним є і навчання в державних університетах.

Керівними органами системи німецької освіти є Постійна конференція міністрів освіти і культури земель ФРН і Конференція ректорів навчальних закладів Німеччини. Постійна конференція міністрів культури земель ФРН стежить за тим, щоб вимоги якості освіти в масштабах всієї країни залишалися високими. На цьому ж рівні здійснюється керівництво освітнім процесом, затверджують підручники для використання в школах. Програми навчання в різних федеративних землях можуть відрізнятися.

Мережа дошкільних дитячих установ в Німеччині малорозвинена. Загалом, це приватні дошкільні заклади, де перебувають діти віком від трьох до п'яти років. Через те, що в різних землях обов'язкова освіта триває 9 або 10 років, її початок найчастіше припадає на шестирічний вік. Дошкільна підготовка не обов'язкова, але у п'ять років вона стає необхідною для підготовки дітей до навчання у школі. Разом з тим є дошкільні навчальні заклади Kindergarten, які діти відвідують з 3-річного віку. Завдяки відвідуванню таких дошкільних закладів дитина швидко знайомиться з особливостями соціального оточення, навчається взаємодії та особливостей спілкування з однолітками, завдяки чому розвивається її пізнавальна сфера, що допомагає їй перейти на наступний освітній рівень.

Навчання у німецькій школі безкоштовне, окрім приватних шкіл. Навчаючись, дитина повинна пройти три ступені: початковий ступінь (Primarstufe); середній ступінь I (Sekundarstufe I); середній ступінь II (Sekundarstufe II).

Навчання в початковій школі (grundschule) починається в 6 років і продовжується протягом чотирьох років. У перших двох класах немає дисциплінарної структуризації – базові знання з математики, німецької мови, краєзнавства, музики, читання, письма і релігії викладаються інтегровано, у межах одного освітнього курсу. У багатьох початкових школах вивчають також одну іноземну мову. В заняття спрямовані на розвиток пам'яті, математичних здібностей та вивчення основ взаємодії природи і людини.

У початковій школі найчастіше проводять освітні експерименти. Навчальна програма початкової школи систематично змінюється: вводяться нові дидактичні методи, вимоги до дітей збільшуються чи зменшуються; часто проводяться сумісні уроки для першокласників і другокласників. Трапляється, що дитина залишається на повторне опанування навчального матеріалу або навпаки може на рік швидше опанувати програму. Характерним для першого класу німецької школи є типовий урок. Під час такого уроку діти сидять на підлозі в колі або в групах і активно працюють

над новою темою. Поряд з цим помітна загальна тенденція скасування фронтального уроку. У сучасній німецькій школі формально ставляться до вимог каліграфічного письма та охайного оформлення зошитів. Початкова школа – це окремий навчальний заклад, відокремлений від середньої школи навіть територіально. Тут є заклади продовженого дня, які іноді обслуговують декілька шкіл на місто.

Середню освіту першого ступеня діти здобувають у шкільних закладах декількох типів. *Hauptschule* – основна школа, де освітній курс триває 5 або 6 років. У таких навчальних закладах спеціалізацією є надання учням базового рівня знань. Тут відбувається підготовка до вступу у професійні коледжі або технікуми. Освіту середнього ступеня I можна отримати в реальній школі та гімназії. Основна школа призначена переважно для учнів, які не планують продовжувати освіту у вищому навчальному закладі.

Переважне орієнтування на учнів – особливості професійної школи (*professionalschule*), де діти опановують робочу професію, а не здобувають вищу освіту.

Навчання в професійній школі є предметом уваги органів освіти федеральних земель. Загальні завдання професійних шкіл: поширення теоретичних знань, поглиблення загальної освіти та надання освітніх кваліфікацій. Крім «звичайного» обов'язкового професійного навчання, професійні школи також виконують інші завдання. Професійне навчання включає теоретичну та загальну частину. Для загальної частини у всіх професіях випробовування передбачають німецьку мову (спілкування), політику (соціальні дослідження), спорт (зміцнення здоров'я), а також іноді релігію (питання життя, цінності, норми).

Професійну освіту організовано як у формі неповного робочого часу (щотижня один-два дні), так і у формі блоку (підсумовується на кілька тижнів «одночасно»). Професії згруповано за національними чи федеральними предметними категоріями.

Під час професійного навчання необхідно пройти проміжну експертизу, яка повинна показати досягнення попередньої освіти. Це відбувається приблизно в середині навчання. Наприкінці проводиться іспит, на якому екзаменатор повинен перевірити професійну компетенцію учня.

Письмові іспити проміжні та завершальні мають загальнонаціональну форму й обсяг, їх організують одночасно і з однаковими наборами завдань для кожної професії. Основна перевага унікальних центральних іспитів полягає в тому, що всі учні у професії перевіряють по всій країні за тими ж самими завданнями. Це гарантує, що іспити є об'єктивними та що відповідні результати експертиз можна порівняти на загальнодержавному рівні.

Після складання іспиту «колишній» учень отримує три сертифікати: свідоцтво про навчальну кампанію, табель роботи, диплом або лист кваліфікованого працівника. Тренінгова компанія зобов'язана видавати сертифікат компанії. Якщо остаточний іспит не буде пройдено, стажист може повторювати іспит двічі. На його прохання, навчання може бути продовжено до наступного повторного розгляду, але не більше одного року.

Realschule – шестирічна реальна школа (з 5-ого по 10-ий роки навчання). Реальна школа (realschule) також має високий статус серед населення Німеччини. Вона допомагає здобути професійні знання у сферах обслуговування, торгівлі та державної служби. Тут учні також ознайомлюються з основами майбутньої професії, а після закінчення можуть працювати у нижній ланці (слюсарі, прибиральники, кельнери і т. д.). Специфіка цього навчального закладу в тому, що здобуття учнями достатнього рівня знань дає можливість перейти на наступну сходинку навчання у середній школі. Високий бал, отриманий за результатами навчання в реальній школі, дозволяє вступити в старший клас гімназії, а потім – до університету.

Закінчення навчання у середній школі першого ступеня дає можливість перейти до школи другого рівня – гімназії. Після завершення навчання в профільній гімназії випускник отримує атестат Abitur. Отримавши свідоцтво

Abitur випускник може вступити до ВНЗ Німеччини. Далеко не всі мають наміри отримати вищий освітній ступінь, а тому багато хто закінчує коледж або технікум та починає працювати.

Гімназія (*gymnasium*) є найбільш престижним типом середньої школи. Її диплом дає можливість без вступних іспитів вступити на більшість факультетів університету. Гімназія – це школа з найвищими вимогами. Кожен учень має змогу самостійно обрати потрібний напрямок для подальшого навчання за певним напрямком. Відвідання класу стає формальним, оскільки для кожного школяра є свій власний набір предметів, які він вивчає, а місце класного керівника займає куратор. Як правило, гімназії спеціалізуються на гуманітарній освіті. Навчання дуже схоже на університетське – лекції, практичні завдання, а виконання домашніх завдань залежить від учнів. Останній рік навчання – це рік, коли дитина стає повнолітньою, батьки не несуть відповідальності за освіту дитини, тому навчальний заклад не інформує їх про стан навчання. Примусу вступати до вищого навчального закладу також немає. Отже, якщо у дитини виникають проблеми з навчанням, її можуть відрахувати з гімназії.

Наприкінці учні складають випускні іспити. В результаті вираховується єдиний випускний бал, який є прохідним для вступу у вищий навчальний заклад.

Також у Німеччині є загальна школа, де поєднано описані типи. Учні, які планують продовжити своє навчання у вищій, повинні завершити повний курс навчання у школі. *Gesamtschule* є загальною школою, у якій синтезуються різні освітні програми, що дозволяє вивчати технічні та гуманітарні науки одночасно. Це традиційна школа найвищого рівня. Тут учні вивчають предмети, які їх найбільше цікавлять і відповідають їх здібностям. Вибір навчання в цій школі дозволяє навчатися надалі у вищому навчальному закладі. У кінці навчального процесу в школі складають іспити на атестат зрілості, який дає законні підстави для навчання у ЗВО.

Система вищої освіти в Німеччині влаштована так, що у ЗВО студент може отримати освітній ступінь від бакалавра до доктора наук. Особливою відмінністю німецької освіти є повна незалежна академічна свобода. Студенти можуть самостійно складати плани відвідування занять і вибирати час для практики і стажування. За самостійного виконання навчального плану обов'язково враховують дотримання основних вимог освітніх програм. Така самоорганізація сприяє вихованню відповідальності та самодисципліни.

Вища освіта Німеччини має кілька типів вищих навчальних закладів, головною відмінністю яких є їх спеціалізація. Абітурієнти мають можливість навчатися у будь-якому закладі, вибираючи його самостійно. Це університети, профільні інститути (медичний, технічний і т.д.), вищі школи (мистецтв, прикладних наук), професійні академії. Але є деяка різниця у процесі навчання. Так, наприклад, в університетах студенти можуть навчатися за різними напрямками, а у вищих школах і профільних інститутах передбачено спеціалізацію за конкретними галузями.

Вищі навчальні заклади Німеччини унікальні в аспекті використання у навчанні сучасних підходів до викладання навчальних дисциплін. Можна з упевненістю говорити про те, що учні Німеччини здобувають високоякісну освіту на усіх етапах навчання.

Важливим також є прискорення розробки комплектів державних стандартів вищої освіти, саме тих, які визначають методично стратифіковані параметри вимог до змісту, обсягу й рівня освіти на трьох рівнях: держави, суспільства та конкретного вищого навчального закладу.

Ефективність нових складових змісту освіти безпосередньо пов'язана із запровадженням нових педагогічних технологій, спрямованих на принципову зміну навчально-виховних пріоритетів у напрямі становлення особистості учня чи студента як суб'єкта особистого навчання та розвитку, суб'єкта соціального самовизначення. Комп'ютерні технології проголошено одним з основних засобом впровадження мультимедійної складової навчального процесу.

У початковій школі використання мультимедіа на уроках з різних навчальних дисциплін показали високі результати навчання, що стало початком повномасштабного етапу впровадження мультимедійних технологій у загальноосвітніх навчальних закладах країни. Було доведено раціональність використання комп'ютерних технологій, насамперед те, що одна з головних переваг мультимедіа – це інтерактивність, яка дозволяє швидко опрацювати та репрезентувати навчальний матеріал, контролювати засвоєння вивченої інформації та зберігати результати цього контролю. Також керівництво навчального закладу має можливість контролювати процес навчання та в будь-який час може отримати інформацію про результати навчальної діяльності конкретної дитини протягом усього періоду навчання. Майже всі початкові школи мають власні сайти, на яких розміщено не тільки дані про школи, їхніх учнів і вчителів, а й навчальні матеріали, результати виконання навчальних проєктів.

Щодо процесу навчання можна вести мову про те, що індивідуальна відповідальність кожного учня є найважливішим аспектом, хоча великого значення у німецькій школі надається груповій і проєктній роботі. Німецьким школам не властивий примус до навчання, а створення оптимальних умов для тих, хто виявляє бажання вчитися. Діти від самого початку навчання до його завершення конкурентні до середовища, яке має усі характеристики дорослого життя. Якщо вони не змогли досягти певних результатів завдяки власній наполегливості, то допомагати не буде ніхто. Це є досить важливим моментом дорослішання дитини і переходу її до самостійного життя.

Основні структури означеної педагогічної стратегії відповідають загальносвітовим потребам гуманізації освіти, що передбачає перехід від екстенсивно-інформативного типу навчання до відкритого, незалежного, консенсусного навчання.

Важливим для з'ясування особливостей освітніх систем різних країн є розгляд естонського досвіду роботи в цій галузі. З цією метою ми використали інформацію про електронний журнал eKool – систему управління школами, яка об'єднує дім, школу і самоврядування. Усе об'єднано в одній структурі, усе пов'язано. eKool швидко і зручно по об'єднує всіх в одну спільноту. Це відображається на тому, що учні краще навчаються, батьки краще інформовані про успішність своїх дітей, вчителі мають менше навантаження, місцеве самоврядування отримує хороший огляд того, як працюють школи, що знаходяться на його адміністративній території.

Проект стартував у 2002 році, його підтримали приватний і публічний сектори. Він мав на меті розробити перший додаток eKool, що базувався на потребах чотирьох шкіл. Вже в 2017 році щодня 75 % шкіл в Естонії використовує розроблений додаток.

eKool має певні досягнення в успішності учнів, а саме за 5 років кількість пропусків зменшилася на 30 %; значно знизився вплив учнів зі шкіл; помітно збільшилася участь батьків у шкільному процесі. eKool – перше і найбільше в Естонії онлайн-середовище, яке містить навчальну інформацію більше 200000 активних користувачів та мільйон оцінок у день. Батьки відстежують до 93 % оцінок і 87 % домашніх робіт та користуються додатком в середньому 24 рази на місяць.

Позитивною рисою є те, що навантаження вчителів зменшилося на 50 %. У середньому вчитель економить до 45 хвилин на день, що становить два повних робочих дні на місяць, які можуть бути використані для навчання.

Інформація програми доступна через веб-браузери, планшети, мобільні додатки і СМС-повідомлення. Додаток відкритий і сумісний з іншими додатками. На сьогодні eKool пов'язаний з різними державними і приватними програмами: середовищем електронного навчання; міністерством освіти (звіти); електронними підручниками Avita; учнівськими квитками; міським реєстром; освітньою інформаційною системою; захищеним

входом в eKool – ID-card, mobile-ID, Smart-ID, аутентифікацією через банк; оплатою через електронний банк, кредитною картою і мобільним оператором; SMS-повідомленнями; використанням робочого плану через середовище UNTIS.

eKool допомагає учням краще навчатися. У додатку вони можуть знайти розклад уроків, інформацію про домашні завдання, навчальні матеріали, безпечне і швидке спілкування та обмін повідомленнями, оцінки і пропуски, мобільний доступ (SMS і смартфон), повідомлення та нагадування, план шкільних заходів. Цей сервіс дозволяє зберігати будь-які навчальні матеріали, книжки, корисні посилання відеофайли та ін.

Електронний журнал – це зручна онлайн-система для контролю за навчанням учнів. Батьки мають доступ до розкладу уроків, інформації про домашні завдання, контролю відвідуваності та оцінок, миттєвих повідомлень через SMS або електронну пошту, швидкого і безпечного зв'язку зі школою, щотижневих звітів. Батьки можуть проаналізувати якість навчання та скоригувати підготовку дитини з того чи іншого предмету. Табелі в паперовому варіанті видаються один раз після закінчення навчального року. У першому і в другому класі передбачено усне оцінювання. Оцінки за п'ятибальною системою виставляються з 3-го класу.

Естонський досвід доводить, що прозоре навчання та навчальна аналітика – це основний фундамент для професійної освіти дитини. У додатку можна переглянути, як змінився середній результат з предмету за певний період. Дані представлено у вигляді графіка для наочності динаміки змін успішності. Програма дає можливість порівняти результати з різних навчальних предметів і переглянути, які з дисциплін даються краще – точні чи гуманітарні. Також виведено результати у вигляді гістограми для порівняння оцінки за контрольну роботу, самостійні завдання або урок з однокласниками.

Учителі мають можливість описувати уроки та виставляти домашні завдання; керувати пропусками і запізненнями; складати робочі плани; зберігати та подавати навчальні матеріали, звіти для школи; оцінки та зауваження. Додаток має властивість постійної доступності; підтримує швидкий і безпечний зв'язок з батьками та учнями. Адміністрація шкіл має постійний доступ до розкладу уроків, статистики та звітності школи. В електронному журналі архівуються і зберігаються дані відповідно до закону, відбувається управління навчальним роком, навчальним процесом. Органи влади мають доступ до звітності та статистики, реєстрації в школу та комплектації 1-х класів. Відбувається зручна передача даних в державні банки даних, що дає можливість вирішувати різні проблеми.

Як доводить практика західних країн, сучасне суспільство повинно мати високоякісних спеціалістів, виробників матеріальних і духовних благ, які б могли забезпечити постійний динамічний ріст потреб споживача. Введення інформаційних технологій до процесу навчання досить наполегливо вносить свої корективи у розвиток освіти.

4.2. Засоби розвитку інформаційної компетентності в закладах освіти України

Відповідно до основних засад розвитку інформаційного суспільства в Україні однією з основних цілей є забезпечення комп'ютерної та інформативної грамотності населення. У першу чергу йдеться про використання новітніх технологій ІКТ в освітніх програмах, спрямованих на всебічний розвиток особистості.

Для належного використання ІКТ важливе значення має виконання умов забезпечення навчання, виховання, професійної підготовки людини для роботи в інформаційному суспільстві (Л. Матохнюк).

На наш погляд, інформаційно-комунікативні технології є технологічними засобами, які необхідні для формування інформативно високваліфікованої особистості, зокрема формування умінь обробки інформації, дослідницьких умінь, умінь вибору оптимальних рішень та розвитку здібностей комунікації.

Важливим засобом засвоєння знань є технічні засоби навчання (ТЗН). На відміну від традиційних ТЗН, у сучасній освітній системі використовуються комп'ютерні технології, які займають одне з перших місць у будь-якій професії. Саме тому навчатися використовувати їх у своєму навчанні повинні усі люди, і, звичайно, ознайомлення з ІКТ необхідно передбачити у навчальному процесі [157].

Психологічна наука визначає такі напрямки використання комп'ютерних технологій: як елемент методики наукових досліджень; як складову частину системи управління освітою; як об'єкт вивчення; як засіб навчання.

Обов'язковим стає і використання комп'ютера під час навчання, починаючи з дошкільного закладу, початкової школи, що обумовлює зацікавленість і спрямування загальної мотивації до нових форм науково-технічного прогресу.

Ознайомлення з комп'ютерними технологіями, їх доцільне використання необхідне для:

– удосконалення сенсомоторної сфери учнів (сенсомоторика – взаємна координація сенсорних (чуттєвих) і моторних (рухових) компонентів діяльності людини);

– розвитку зорової і слухової чутливості дітей;

– формування вміння сприймати;

– розвитку спостережливості.

Поряд із цим використання інформаційно-комунікаційних технологій сприяє розвитку перцептивної уваги (Л. Матохнюк, М. Томчук), мимовільної уваги, стійкості її та зосередженості [153].

Уміння використовувати навчальні комп'ютерні засоби сприяє збільшенню обсягу аудіовізуальної інформації, яку засвоюють учні. Це позитивно впливає на розвиток їхнього мислення, формування інтелектуальних здібностей, уміння творчо використовувати здобуті знання.

Часте користування комп'ютерною технікою може завдати і шкодити: втома, погана концентрація уваги, її розсіяність. Це викликає необхідність під час роботи з комп'ютерною технікою обов'язково пам'ятати про дотримання Державних санітарних правил та норм.

Працюючи з комп'ютером завжди необхідно дотримуватися певних вимог: дотримання тимчасового режиму, обов'язкова рухлива активність та спеціальні вправи для усього тіла та для очей, щоб зняти фізичну напругу та втому.

Використання інформаційних технологій під час навчання на усіх вікових етапах зумовлений розповсюдженням складних професійно-орієнтованих комп'ютерно-інформаційних систем та їх постійним удосконаленням.

Зазначені чинники зумовлюють фундаментальні зміни у педагогічних технологях, які виявляються у індивідуалізації та активізації процесу навчання, ефективності застосування ІКТ, зорієнтованості як на взаємодію дорослого і дітей, так і на індивідуальну роботу з учнем, підвищення його самостійності як у навчальній аудиторії, так і поза її межами.

Використання програмних засобів комп'ютерних технологій сприяє розвитку усіх видів мислення, формуванню моторних і комунікативних навичок, активізації вербальної взаємодії дорослих і дітей, що є важливим чинником у навчанні.

Сучасний етап розвитку суспільства стає часом широкого впровадження у навчально-виховний процес Internet-ресурсів. Необхідність їх використання пов'язана як з отриманням доступу до інформації, якої немає у традиційних джерелах, так і обміном фаховою інформацією. У процесі

навчання послугами мережі Інтернет користуються всі учасники навчального процесу.

Для освітянської діяльності Internet пропонує кілька напрямів діяльності: уроки в режимі online, ресурси для викладачів, ресурси для учнів, проекти online, WebQuests.

Позитивними характеристиками використання Всесвітньої комп'ютерної мережі у навчальному процесі є найбільш характерні форми роботи для учнів, зокрема навчання і виконання різних форм роботи у командах, оскільки співробітництво допомагає вирішувати як індивідуальні, так і групові проблеми; спільна та індивідуальна робота поза навчальним закладом, що формує розумові навички аналізу інформації; підвищення рівня інформаційної грамотності. Викладачі під час роботи з ІКТ ознайомлюються з фаховою інформацією, яку використовують у планах уроків, online курсів, Web-сайтів; обмінюються інформацією з колегами і спеціалістами-експертами з інших навчальних закладів; створюють об'єднання фахових ресурсів для вирішення загальних завдань [173].

Зазначені характеристики визначають необхідність використання Інтернет-ресурсів у виробничій діяльності педагогів, в освітніх програмах для досягнення більш значущих результатів.

Введення інформаційно-комунікаційних технологій у навчально-виховний процес має досить значиму мету, яка полягає в індивідуалізації та диференціації процесу навчання; у проведенні контролю зі зворотним зв'язком, діагностуванням та аналізом отриманих результатів; у здійсненні самоконтролю і самокорекції; у можливостях впровадження тренінгової роботи і самостійної підготовки; у використанні наочності, тобто демонстрації динаміки процесів та графічній інтерпретації закономірностей; у можливостях схеми «реальність-модель», необхідності для моделювання та імітації процесів, які використовуються під час ознайомлення з Інтернет-технологіями; у запровадженні демонстраційного обладнання та спеціальних комп'ютерних пристроїв у лабораторних роботах тощо.

Завдяки комп'ютеризації освітніх програм, передбачених у них ігрових ситуаціях підвищуються мотивація навчання, учні оволодівають засобами засвоєння навчального матеріалу, формують індивідуальний стиль мислення та варіативність розв'язання будь-якої логічної задачі, розвивають творчі здібності.

Сучасне інформаційне суспільство потребує цілеспрямованої підготовки особистості до оптимального і безпечного використання інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема ресурсів мережі Інтернет.

Дослідження проблеми комунікативно-інформаційного середовища є одним з найважливіших. Введення у 70-тих роках комп'ютерної системи у суспільні процеси сприяло їх інформатизації, що дозволило суспільству перейти на новий рівень розвитку. Ще більш потужний інформаційний поступ широкого масштабу відбувся після введення всесвітньої комп'ютерної мережі – Інтернет. Сьогодні це звичне явище в житті людини, значення якого важко переоцінити.

Новітні інформаційні технології, які дозволяють зберігати та швидко передавати великі обсяги інформації, залучати до роботи аудіо- й відеоканали спілкування, взаємодіяти з великою кількістю учасників з усього світу, стали реальністю. Разом із ними реальністю стала апріорі «нереальна» сфера комунікації – віртуальна.

Для сучасних молодих людей мережа Інтернет фактично стала інфраструктурою навчання та найважливішим засобом задоволення потреби в розвагах, спілкуванні, творчості. Проте неконтрольоване користування Інтернет-ресурсами, зокрема тими, зміст яких виходить за межі цензури, несе низку небезпек для учня: руйнацію ментального імунітету особистості, спотворення уявлень про світ, формування негативної ціннісної орієнтації, зниження моральності, знецінення «живого» спілкування тощо.

Негативні інформаційні впливи на дітей і підлітків – проблема, що потребує оптимального розв'язання на загальнодержавному рівні.

Український педагог О. Вакуленко розглядає Інтернет як особливий чинник впливу на формування способу життя особистості [35]. М. Медведчук вивчає можливості Інтернет-мережі як одного із ефективних засобів впливу на особистість користувача [200]. Психолог В. Бондаровська визначила небезпеки інформаційно-комунікативних технологій та їхній вплив на розвиток здібностей дітей [31]. Соціолог О. Швед наголошує на ризиках комерційної сексуальної експлуатації дітей в Інтернеті [303]. Соціальний педагог В. Сергєєва досліджує умови профілактики комп'ютерної адикції підлітків [257] тощо.

Загальновідомим є факт, що мережа Інтернет – це один із соціальних інститутів, який виконує замовлення суспільства та окремих соціальних груп щодо впливу на свідомість населення, включаючи усі вікові та соціальні категорії. За дослідженнями О. Вакуленко, важливий аспект такого впливу, це істотне сприяння засвоєння молодими людьми спектру норм соціуму та формування ціннісних орієнтацій у сферах здоров'я, права, політики, екології тощо [35].

Недостатньо організована інформація Інтернет-мережі фактично є своєрідною системою неформальної освіти та просвіти старшокласників, що сприяє здобуттю ними різнобічних, суперечливих, несистематизованих знань та відомостей. Часто інформація, яку діти отримуються з Інтернет-мережі, є потужним фактором розвитку суспільства, істотно впливає на мислення особистості, на особливості її світосприймання. Врахування статистичних даних популярності Інтернету серед молоді різних країн світу дає можливість стверджувати, що Інтернет сприяє психічному, інтелектуальному розвитку усіх вікових категорій, допомагає пізнати світ себе та інших людей. Діяльність людей у мережі Інтернет спонукає до пошуку та засвоєння інформації, яка розміщена на веб-сайтах, що дозволяє розширити, поглибити, уточнити своє власного уявлення про світ, справжню та віртуальну дійсність.

Відповідно до стратегічного курсу України щодо входження у європейський політичний, економічний, інформаційний і правовий простір Указами Президента України затверджено Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу [210]. Серед основних напрямків культурно-освітньої і науково-технічної інтеграції визначено такі: впровадження європейських норм і стандартів в освіті, науці й техніці, поширення своїх культурних і науково-технічних здобутків у Європейському Союзі. Оскільки нові засоби масової комунікації проникають в усі сфери людського життя завдяки інноваційним технологіям, то нові медіа стимулюють громадян бути активними користувачами. На сьогодні спеціаліст своєї справи – це фахівець з професійною підготовкою для роботи у мультимедійному середовищі, який здатний мислити, уміє виділяти головні події та відповідним чином реагувати на них, уміє працювати з різними інформаційно-комунікаційними технологіями та орієнтуватися в інформаційному просторі. Отже, пріоритет медіа-засобів полягає в тому, щоб допомогти учням і вчителям мати з медіа максимум користі.

Проведений аналіз рівня розвитку готовності педагогів до використання медіа засобів в навчальному процесі виявив ряд суттєвих проблем. Педагоги не повною мірою усвідомлюють роль медіа-засобів та медіа-дидактичних матеріалів у навчальному процесі, у професійному та особистісному становленні людини, мають низький рівень мотивації до їх використання тощо.

З огляду на це широкий науково-практичний інтерес становить проблема формування у педагогів знань і умінь стосовно використання в освітньому процесі медіа-дидактичних засобів. Це потребує організації відповідної професійної підготовки педагогів.

Досить важливим моментом підготовки фахівців є навчання у системі післядипломної освіти. Це складне середовище, яке спрямоване на формування соціальних, психолгічних, загальнокультурних і професійних передумов суспільного розвитку.

Серед великої кількості мультимедійних технологій слід виокремити лінійні та нелінійні. Характеристики першої групи визначаються тим, що під час перегляду будь-якого документа, отримання нових знань людина не може впливати на вміст інформації. Прикладом таких лінійних технологій може бути перегляд фільму. Нелінійні технології дозволяють людині виводити інформацію, спираючись на взаємодію із засобом відображення даних (Ю. Максименко, Л. Матохнюк). Цей спосіб відображено у категоріях комп'ютерних ігор, створенні звукозаписів, фотографій, мультиплікації, відео-кліпів тощо. До цієї ж групи технологій належить і створення медіа-дидактичних матеріалів [135]. Для нашого дослідження саме нелінійні технології мають велике значення, оскільки саме вони, на наш погляд, є засобом всебічної всебічної підготовки дорослих, дітей і молоді до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою медіа-технологій.

Поступова комп'ютеризація вищих навчальних закладів і загальноосвітніх шкіл розпочалася з кінця 1980-х років. З середини 1990-х років відбулося підключення комп'ютерів освітніх закладів до мережі Інтернет. Встановлення зв'язку з інформаційними технологіями вимагає підвищення кваліфікації науково-педагогічного складу вищих навчальних закладів та учителів шкіл.

За розпорядженням Міністерства освіти та науки України у 2006 році розпочато експеримент з включення програми «Intel® Навчання для майбутнього» в систему підготовки викладачів [167].

Програма передбачає підготовку педагогічних працівників до ефективної інформатизації за допомогою комп'ютерних технологій участі дітей у проектно-дослідницькій діяльності.

За основу цього методу взято ідею поняття «проект». Досягнення позитивного результату можливе завдяки розвитку самостійного мислення дітей, вміння знаходити і вирішувати проблеми, використовуючи знання з різних галузей, вміння самостійно прогнозувати результати і можливі наслідки інших варіантів вирішення проблеми, вміння встановлювати

причинно-наслідкові зв'язки. Для цього учні використовують ресурси Інтернету, створюють web-сайти навчальних проєктів, мультимедійні презентації та публікації.

За участі у проєктуванні учні завжди орієнтуються на самостійну творчу діяльність, на уміння використовувати особливості критичного мислення, уміння аналізувати різні явища, синтезувати, конструювати та орієнтуватися у Інтернет-мережі (М.Дяченко) [71].

Психологи виокремлюють різні форми медіа-освіти, зокрема дошкільну, шкільну, для дорослих, освіту індивідуалізовану, освіту батьків. Всі форми, безперечно, пов'язані з інтеграцією медіа-освіти, що передбачає участь у спеціальних навчальних курсах, факультативах, гуртковій, студійній та інших формах позакласної роботи. Їх метою є формування критичного мислення та медіа-компетентності.

Використання дидактичних медіа-програм у навчальному процесі потребує педагогічних програмних засобів (ППЗ) (ППЗ навчального призначення, предметні програми), інтерактивних дошок, програми Microsoft Office Power Point, навчальних ресурсів Інтернету (дистанційне навчання, освітні веб-сайти та форуми), розробки тестових програм. Педагогічними програмними засобами, необхідними для знань, є програмно-методичні комплекси: «Математика, 5-6 клас», «Алгебра, 7-9 клас», «Геометрія, 7-9 клас» та ін. Предметною є також програма MASTER FUNCTION 2.0, призначена для побудови графіків, обчислення визначених інтегралів тощо. Програма GAUSS дозволяє розв'язувати системи рівнянь методом Гаусса. Тестова програма «Математичний тренажер» забезпечує набуття навичок обчислення різноманітних завдань математики.

Великого значення в опануванні інформаційно-освітніми програмами набули освітні веб-сайти та форуми. Це сайти, які досить важливі для педагогічних працівників. Серед них найбільш визначними є сайт міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, сайт «Освіта», методичний портал та ін.

Досвід показує, що сучасний процес комп'ютеризації надає людям широкий доступ до різноспрямованої інформації, забезпечує високий рівень автоматизації у виробничій і соціальній сферах. Найбільш ефективний вплив на користувача здійснюють інформаційні технології, які використовують різні програмні та технічні засоби. Медіа-дидактичні засоби використовуються у різних сферах діяльності людини, у тому числі й в галузі освіти. Завдяки зазначеним засобам можливе поглиблення знань, підвищення ефективності навчання і скорочення його термінів. Відрізняючись ефективністю щодо подання матеріалу, медіа-дидактичні засоби дозволяють вільно здійснювати пошук інформації, вибрати її, і, як наслідок, управляти процесом навчання, забезпечуючи ефективні засоби оцінки і контролю процесу засвоєння навчального матеріалу і набуття необхідних навичок [182, 65].

Отже, можна стверджувати, що медіа-технології є важливим засобом ефективності людської діяльності: науки, виробництва, управління, освіти, культури тощо [173].

На наступних етапах вивчення впливу медіа-технологій на ефективність людської діяльності важливо вивчити інші шляхи і підходи до дослідження та вдосконалення системи активних методів навчання.

Нині в системі освіти зроблено важливий крок щодо впровадження інформаційно-комунікаційних технологій. Це стосується поширення мережі Інтернет, опрацювання інформації, технологій обробки даних тощо. Однак цього вже недостатньо для освіти сучасної молоді (Л. Матохнюк). У наш час, коли з'явилися хмарні технології, можливість вирішувати більш складні завдання набула більшої актуальності [142].

Що таке «хмарні технології»? У перекладі з англійської «cloudtechnology» означає «хмара», тому і вживають термін «хмарні технології». Поряд з цим перекладом використовують ще одне значення слова «cloud» – «розсіяний, розподілений». Це пояснює те, що опрацювання інформаційних даних відбувається за допомогою системи комп'ютерів,

підключених до мережі Інтернет. Останнім часом робота у сфері «хмарних технологій» набула широкого розповсюдження. Найбільші інформаційні компанії (Microsoft, Apple і Google) користуються цією технологією у своїх розробках. Наприклад, компанія Google надає безліч додатків і сервісів, що допомагають в навчанні: GoogleArt Project – інтерактивно-представлені популярні музеї світу, GoogleDocs – онлайнвий офіс, GoogleMaps – набір карт, GoogleSites – безкоштовний хостинг, який використовує вікі-технологію, GoogleTranslate – перекладач, YouTube – відеохостинг, Google Диск – єдиний простір для зберігання файлів і роботи з ними.

У педагогічній діяльності теж використовують метод «хмарних технологій», зокрема для користування ним не обов'язково мати комп'ютер. Достатнім є наявність мобільного телефона з можливістю виходу в мережу Інтернет. Найчастіше у навчальному процесі використовують такий сервіс, як GoogleDrive (Диск Google). Це диск, за допомогою якого відбувається зберігання файлів, керування доступу до файлів, їх редагування; створення нових документів, електронних таблиць; одночасне опрацювання документа з іншим користувачем; перегляд змін, які вносяться в режимі реального часу. Користування цим диском дає можливість синхронізувати файли з різних пристроїв; створювати власні матеріали, де можуть бути розміщені методичні, наукові розробки, дидактичні матеріали, медіатека тощо.

Упровадження в навчальний процес хмарних технологій – позитивний процес. Однією з його переваг є економічність, оскільки не потрібно встановлювати нове програмне забезпечення, дорогі офісні пакети та спеціалізовані програми обробки даних. Значущість користування цим методом у тому, що він сприяє індивідуалізації навчання, інтенсифікації самостійної роботи учнів, розширенню інформаційних потоків під час використання Інтернету; підвищенню мотивації та пізнавальної активності тощо.

Науково-методична література і фахові видання останнім часом часто розглядають питання використання соціальних служб Інтернету стосовно професійної діяльності учителів. Проблему використання засобів інформаційних технологій у професійній підготовці вчителів розглядали такі вчені, як С. Бешенков [21], В. Виноградов [40], Р. Гуревич [54], М. Жалдак [76], В. Олійник [215]. Дослідники В. Биков [23], І. Прокопенко [241], А. Гуржій [55], Н. Бендерець [18] вважають, що необхідно впроваджувати дистанційні форми навчання, які забезпечують потребу в оновленні знань, можливість підтримки безперервності освіти, підвищення кваліфікації.

Бурхливий розвиток ІКТ, без сумніву, впливає на становлення особистості. Сьогодні не можливо уявити дитину (учня), яка б хоч раз в житті не використовувала комп'ютерні технології. Оскільки в дітей віком від 5-6 до 15-18 років спільною провідною діяльністю є навчання, то розглядатимемо навчальний процес як спеціально організовану і змодельовану пізнавальну діяльність, яка охоплює процес викладання знань учителем, удосконалення умінь і навичок учнями. Під час навчання учні отримують інформацію, переосмислюють, перетворюють її різними способами, технологіями, засобами навчання тощо.

З урахуванням того, що комп'ютерна техніка сьогодні є невід'ємним атрибутом діяльності дитини, слід зазначити, що її потрібно використовувати різнопланово і всебічно. Щодо використання ІКТ у навчально-виховному процесі, то їх можна застосовувати як для передачі інформації, так і для спілкування, особистісного розвитку не тільки дитини, а й дорослого. У цьому випадку буде йти мова про вчителя як одного з основних учасників начального процесу.

Використовувати ІКТ у навчальному процесі можна декількома способами.

По-перше, це педагогічні програмні засоби (ППЗ), серед яких ППЗ навчального призначення (книги, підручники, довідники тощо) і предметні

програми (метематичні тренажери, віртуальні лабораторії з фізики, хімії тощо).

По-друге, це тестові програми, призначені для перевірки рівня знань.

По-третє, – використання пакету програм Microsoft Office Word, Excel, PowerPoint та інших.

По-четверте, важливою та актуальною складовою ІКТ є інтерактивні дошки, за допомогою яких можна зацікавити учнів, підвищити їхню мотивацію як до окремого предмету, так і до навчання загалом.

По-п'яте, особливо актуальними і корисними є навчальні ресурси Інтернету, особливо засоби для дистанційного навчання, використання веб-сайтів, форумів тощо.

Робота з сучасними ІТ-додатками підвищує сприйняття прочитаного тексту; поліпшує навички створення власних текстів; покращує здатність до зосередження уваги; поліпшує здатність розпізнавати слова; підвищує показники сприйняття тексту в середньому на 10 %.

Використання інтерактивних дошок у освітньому процесі є ще одним інформаційно-комунікаційним засобом для підвищення інформаційної компетентності особистості.

Цей засіб є периферійним пристроєм комп'ютера і виконує роль додаткового комп'ютерного монітора, але відрізняється від нього великим розміром поверхні та високою її чутливістю.

Максимальний ефект від використання інтерактивних дошок у навчальному процесі досягається під час вивчення тем, явищ, які більш інформативно висвітлено в електронних ресурсах та які іноді не можливо вивчати в реальних умовах; для повної візуалізації об'єктів та явищ, порівняно з друківаними посібниками; для вирішення й аналізу інтерактивних задач з використанням аналітичного чи графічного підходу за допомогою маніпуляційно-графічного інтерфейсу; організації творчої навчально-пошукової діяльності учнів за допомогою програмного середовища, віртуальних біологічних, хімічних, фізичних та інших

лабораторій; варіювання тимчасових масштабів подій, переривання дії комп'ютерної моделі, експерименту, їх повторення; за умов технологізації процесу самооцінювання чи самооцінювання навчальних досягнень учнів; для тестування та корегування результатів освітньо-навчальної діяльності учнів.

Результати наукових досліджень свідчать, що людина візуально сприймає 80 % інформації. Зміст усної розповіді «з картинками» засвоюється набагато краще, ніж звичайна лекція. Нині широко використовують різноманітні презентації у форматі PowerPoint. Дослідники в сфері освітніх методик виявили, що через три дні після проведення лекції слухачі можуть відтворити 65 % змісту презентації, якщо вона проходила у вигляді усного оповідання, підкріпленого візуальними образами. На сьогодні вже і PowerPoint та аналогічні різноманітні онлайн-сервіси не можуть задовольнити потреби, що стимулюють пошук чогось нового, незвичайного. Так в навчальний процес проник скрайбінг, запозичений з бізнес-середовища.

У скрайбінга, виявляється, давнє коріння: він родом з опорних схем конспектів, що представляють шкільні теми у вигляді таблиць-схем-графіків для зручності запам'ятовування і засвоєння інформації. Скрайб-презентація полягає не так у використанні схем і діаграм, як картинок-пиктограм, які ілюструють ключові поняття виступу.

Британський художник Е. Парк, який займається популяризацією нових наукових знань – RSA, створив метод «скрайбінгу» (від англійського «scribe» – накидати ескізи або малюнки). Виступ доповідача ілюструється «на льоту» малюнками фломастером на білій дошці (або аркуші паперу). Виходить, ніби «ефект паралельного проходження», коли процеси відчуття і сприймання працюють одночасно, тобто ми бачимо, чуємо і відчуваємо, а графічний ряд при цьому фіксується на ключових моментах аудіоряду.

Отже, перетворення речей на візуальні образи і є скрайбінгом. Поняття скрайбінгу, як сфери професійної діяльності, виникло порівняно недавно (з 70-х років минулого століття), завдяки досконалому вивченню характеристик візуального мислення. Вперше у викладацькій діяльності скрайбінг застосував американець П. Богуш. Він довів значущість використання скрайб-презентації у навчальному процесі, спростувавши девіз «Читай параграф із підручника – відповідай на запитання». Пізніше скрайб К. Робінсона про зміни освітньої парадигми став справжнім проривом освітнього веб-простору.

На сучасному етапі розвитку освіти скрайбінг успішно використовують бізнес-тренери для створення легких для запам'ятовування схем. Використовують скрайбінг також консультанти, психотерапевти, менеджери, власники бізнесу тощо, візуалізуючи ситуації, спростовуючи складність завдань і вирішення проблем.

В Україні також поширюється процес користування скрайбінгом, що висвітлює досвід проведення конкурсу «Створення презентації в режимі скрайбінг за темою «Безпечний Інтернет». Метою цього заходу, до якого долучилося більше 140 школярів, стало зацікавлення дітей правилами онлайн-безпеки, формування в них готовності поділитися своїми знаннями з однокласниками та друзями.

Позитивні риси скрайб-презентації – це незвичайність, оригінальність, стислість і образність, високий ступінь засвоєння матеріалу аудиторією.

Використання блогів (англ. blog, від weblog, – мережевий журнал чи щоденник подій) у навчальному процесі є досить важливим. Блогом є вебсайт, який представляє собою короткі записи тимчасової значущості, зображення чи мультимедіа, які постійно додаються. Блоги є дуже різноспрямованими. Їх використовують для спілкування, передачі інформації та висвітлення нових досягнень у навчально-виховній чи науковій роботі, що є підтвердженням професійного, творчого та особистісного зростання педагога.

Перевагами використання блогів у навчальному процесі належать є: підвищення мотивації та пізнавальної активності; розширення інформаційних потоків під час використання Internet; легкість у публікуванні інформації; швидка доступність в Internet до опублікованої інформації; можливість спілкуватися з однокласниками, однодумцями, а також учнями інших шкіл без шкоди, яка може бути під час користування в соціальними мережами та Інтернетом. Роль блогів в розвитку особистості: самостійність у роботі, навчанні; уміння грамотно виловлювати свою думку; креативність, творчість під час дослідження; реалізація свободи слова з можливістю обговорення будь-яких думок; формування інформаційного суспільства; координація міжнародної співпраці.

Будь-яка інновація – це відповідь на вимоги часу, шлях вирішення актуальних проблем. З цією метою педагоги можуть створювати персональні сайти. Актуальність інформації на такому сайті свідчить про те, що вчитель працює над вирішенням реальних/справжніх, а не надуманих проблем освіти. Для відповідності цьому критерію сайт потрібно постійно оновлювати, орієнтуючись на питання, які хвилюють педагогічних працівників, дітей, батьків.

За тестами PISA, випускник школи – це та людина, яка після закінчення навчання оволодіє актуальним запасом знань щодо користування комп'ютерними технологіями, пошуком та аналізом необхідної інформації.

З огляду на це постає питання про викладання не окремих наук, а професійних курсів, що прямо пов'язані з повсякденним життям.

Розрізняють STEM -, STEAM- , STREAM-освіти.

STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) – початкові літери слів англійською мовою (природничі науки, технологія, інжиніринг, математика).

STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, and Mathematics) – початкові літери слів англійською мовою (природничі науки, технологія, інжиніринг, *мистецтво*, математика).

STREAM (Science, Technology, Reading+WRiting Engineering, Arts, and Mathematics) – початкові літери слів англійською мовою (природничі науки, технологія, *читання + письмо*, інжиніринг, мистецтво, математика).

Це напрями в освіті, які спонукають до посилення в навчальних програмах природничо-наукового компонента та інноваційних технологій, за допомогою яких можна інтенсифікувати вивчення творчих та мистецьких дисциплін. Прикладом може бути навчання гри на музичних інструментах, яке інтенсивно розвивається завдяки створенню музичних творів з використанням комп'ютерних програм.

Еволюція комп'ютерних технологій має на меті популяризацію та перспективність комп'ютерного програмування, активізацію розвитку ІТ-фахівців, інженерів, професіоналів у галузі інформаційних технологій тощо. Активність розвитку комп'ютеризації є причиною виникнення професій, які будуть пов'язані з високотехнологічним виробництвом і різноспрямованими технологіями на межі з природничими науками. Особливо це стосується фахівців з біо- та нано-технологій.

STEM-освіта передбачає активний розвиток креативності, що включає творчі та художні дисципліни (промисловий дизайн, архітектуру, індустриальну естетику тощо), оскільки синтез науки і мистецтва є досить важливим для подальшого процесу виховання інтелектуально розвинених фахівців, кращих представників майбутнього.

Сполучені Штати Америки відповідно до прийнятого законодавства зобов'язані проводити рейтинг шкіл не лише щодо рівнів виконання учнями тестів, але й щодо того, наскільки навчальний план кожної школи сприяє підвищенню креативності учнів, тобто йдеться про визначення індексу креативності.

Галузь STEM завдяки спрямованості на підготовку співробітників виробництва високих технологій розвиває здібності дослідницької, аналітичної роботи, умінь експериментувати та аналітично мислити. Таке навчання є способом розширення свідомості то зміни реальності.

На базі Комунального вищого навчального закладу «Вінницька академія неперервної освіти» створено Дослідницько-пошуковий проект «Модернізація науково-методичної роботи області з використанням кластерно-хмарних технологій» 2014 – 2015 н.р. / 2019 – 2020 н.р.

Кластер можна перекласти з англійської «cluster» як «гроно», «букет», «щітка», «група», «скупчення», «зосередження» (наприклад, людей, предметів), або як «бджолиний рій». Як процес кластер буквально означає – «зростати разом», «збиратися групами», «товпитися, тіснитися». Економічний словник бізнесмена визначає поняття кластеру таким чином: «Кластер – англ. cluster – група об'єктів для розпізнавання образів, об'єднаних загальними ознаками», а словник іншомовних слів пояснює поняття кластеру, як об'єднання декількох однорідних елементів, як можна розглядати як самостійне, що володіє певними властивостями.

Методичний кластер у нашій роботі розглядається як такий, що організований для задоволення потреб кожного педагога у безперервному підвищенні кваліфікації, фаховому зростанні, професійному становленні. Цей кластер дозволяє вирішити питання взаємозв'язку між потребами в отриманні нових знань, розвитку новітніх технологій, використанні інтерактивних форм і методів роботи та недосконалістю в організації фахової допомоги педагогічним працівникам щодо підбору змісту освіти та вибору оптимальних методів навчання. Крім того, бажання педагогів у фаховому, професійному становленні, самопізнанні, саморозвитку повинно було б підкріплюватися знаннями новітніх комп'ютерних технологій, їх опануванням, розвитком умінь вибору та аналізу нової інформації, умінням диференціювати сучасні науково-методичні розробки стосовно освітнього процесу.

Одним з найбільш важливих аспектів професійного становлення та особистісного розвитку є впровадження професійно-психологічного тренінгу. За даними Л. Петровської, тренінг є засобом психологічного впливу, що спрямований на розвиток знань, соціальних настанов, умінь і

фахового досвіду в галузі міжособистісного спілкування [223, с. 20]. О. Сидоренко розглядає тренінг як навчання технологій дій на основі певної концепції реальності в інтерактивній формі [258, с. 75]. Згідно з результатами досліджень Т. Авельцевої та Н. Зимівець, тренінг є запланованим навчальним процесом, який спрямований на надання знань, удосконалення отриманих навичок та знань з метою зміни поведінки [2, с. 115, 83].

У традиційній практиці, що склалася в науці (Л. Мороз, С. Яковенко), тренінг, спрямований на удосконалення професійних навичок, має певні традиції та етапи проведення. Починається тренінг з процедури знайомства, викладення мети та вибору проблемних ситуацій, ігрових вправ і завершується аналізом групової роботи та певними прикінцевими процедурами [207, 316]. Він передбачає індивідуальну та групову форми взаємодії, методи позитивного підкріплення, бесіди, спостереження, арт-терапію (проективні малюнки), казкотерапію, ігротерапію (рольове програвання та моделювання ситуацій, етюдів).

Найбільш ефективними, на нашу думку, є використання вправ на реагування, рефлексія для аналізу використання методів своєї роботи, закріплення позитивних аспектів своєї поведінки тощо.

Важливим також є обговорення негативних проявів. Під час бесід потрібно пропонувати пригадати випадки, коли учасники відчували себе стурбованими, занепокоєними, самотніми тощо. Потім необхідно з'ясувати, чому так сталося, і сформулювати кілька порад, яких варто дотримуватися, щоб уникнути цих неприємних почуттів.

Незважаючи на різноманітність конкретних вправ та прийомів, які використовуються в професійно-психологічному тренінгу, можна виокремити базові методи роботи. Серед них традиційними є групова дискусія та ситуативно-рольові ігри. Метою застосування групової дискусії є обговорення проблемної ситуації чи питання, яке викликало бурхливе обговорення, що дозволяє з'ясувати та, можливо, корегувати думки й установки учасників групового тренінгу під час вільного спілкування.

Важливість групових дискусій полягає у тому, що учасники можуть побачити той чи інший аспект інформаційно-комунікаційної компетентності, медіа-грамотності з різних сторін. Через аналіз індивідуальних переживань групова дискусія є важливим способом групової рефлексії, що підсилює згуртованість групи і паралельно полегшує саморозкриття учасників професійно-психологічного тренінгу.

Не меншу увагу необхідно приділяти ігровим методам. Використання ігрових методів виявляє психологічну продуктивність завдяки тому, що гра не лише покращує процес адаптації до життя, але й може нейтралізувати стресові перевантаження, завдяки чому в учасників створюється нова модель світу [270].

Програма професійно-психологічного тренінгу є ефективним засобом впливу на професійне та особистісне зростання. Участь у тренінговій роботі має значення з огляду на задоволення потреби в соціальному самовизначенні, знаходженні свого місця в світі та життєвого шляху.

На першому етапі тренінгової роботи вирішуються такі завдання: усвідомлення недостатності перспектив подальшого життєвого шляху та визначення можливостей виходу зі складної ситуації. На другому етапі основним є, по-перше, формування стійкої мотивації до застосування сучасних технологій, разом з тим відмова від перебування тривалого часу за комп'ютером, участі в іграх та мережі інтернет; по-друге, реконструкція гідності власної особистості та повернення до соціально-рольових позицій. Це дозволяє зрозуміти власні базові ціннісні орієнтації.

Важливими інструментами тренінгу є рефлексія та зворотний зв'язок. Як відомо, інтроспективний метод упродовж кількох тисячоліть був єдиним, а його найбільш досконала форма в кінці XIX ст. стала здобутком Вюрцбурської школи інтроспекції. У XX ст. у філософії та психології було розроблено нові засоби самопізнання й усвідомлення способів мислення та діяльності людини, які отримали розвиток у новій галузі досліджень, так званій рефлексивній психології.

Завдяки працям М. Алексєєва [303], О. Анісімова [303], Г. Балла [303], М. Давидова [57], В. Лефєвєра [118], М. Найдьєнова [209], Л. Семенова [255], дослідження рефлексивних процесів набули не тільки теоретичної цілісності та повноти, а й широкого практичного застосування, зокрема для педагогічної рефлексії, у тренінгових технологіях.

За результатами аналізу наукових досліджень, психологічний тренінг сприяє формуванню навичок адекватного рівня професійних домагань та позитивного спілкування Of-Line, нормалізації соціальної адаптації, конструктивного емоційного стану та розумінню своїх почуттів [315].

У зв'язку зі зміною концепції охорони Державного кордону України істотно розширюються та ускладнюються завдання оперативно-службової діяльності, а це зумовлює підвищення рівня вимог до професійної підготовки персоналу Державної прикордонної служби України. Одним із методів формування професійних якостей у курсантів-прикордонників є впровадження новітніх інформаційних технологій на заняттях з дисциплін інженерного циклу [314].

Сучасний етап розвитку науки і техніки можна охарактеризувати з позиції накопичення значного позитивного досвіду у галузі професійно-технічної підготовки з проблеми загальнотехнічних знань у різних типах навчальних закладів. Так, наприклад, за результатами досліджень М. Жидєєва, А. Пінського [78, с. 23-32, 226] визначено сутність і структуру загальнотехнічних знань. У загальнодидактичному плані проблему формування загальнотехнічних знань досліджували Й. Гушулей [56], О. Терещук [273]. Різносторонньо проблему підготовки військових фахівців досліджували Ю. Бородін [87], Д. Іщенко [129], О. Сафін [254].

Засобом впровадження окремих методів розвитку професійних якостей є і сучасні інформаційні технології. Дослідженню проблеми застосування сучасних інформаційних технологій для підготовки майбутніх фахівців та обґрунтуванню концептуальних засад процесу інформатизації системи освіти присвячені праці роботах Е. Машбиця [199], В. Большакова [27]. Проте

названі автори цілеспрямовано і системно питанням розвитку професійних якостей у курсантів-прикордонників у процесі загальнотехнічної підготовки не досліджували.

Зважаючи на це, актуальним є завдання дослідження підходів до розвитку професійних якостей у курсантів-прикордонників з використанням комп'ютерних технологій.

Розвиток сучасної військової техніки висуває насамперед найрізноманітніші завдання, пов'язані з розрахунками, проектуванням, виробництвом і експлуатацією машин, механізмів, двигунів і також таких об'єктів, як автомобільна техніка, снаряди, ракети, предмети озброєння і т.п. Незважаючи на різноманітність усіх цих проблем, їх розв'язання можливе за допомогою до певних загальних принципів і має спільну наукову базу.

Виконання розрахунково-графічних робіт, курсових та дипломних проектів пов'язане з інженерною графікою, в першу чергу для оформлення та читання технічних креслень і схем, а також для оформлення пояснювальної записки. За кресленнями і схемами вивчаються усі вузли автомобільної техніки, автоматизується та прискорюється робота з картами. Знання комп'ютерної графіки необхідне для просторового логічного мислення, розв'язання наукових, інженерних і військово-топографічних задач. Під час вивчення теоретичних основ комп'ютерної графіки і виконання навчальних завдань з елементами креслення курсанти набувають знань, практичних навиків і вмінь висловлювати наукову і технічну думку за допомогою креслення, схеми, технічного рисунка, що є однією із важливих здібностей майбутнього фахівця під час виконання службових обов'язків на кордоні.

Під час вивчення основ будови матеріальної частини автомобіля курсанти зобов'язані вміти добре читати креслення окремих деталей, вузлів і машин взагалі. За кресленнями і схемами за допомогою графічних редакторів Visio, Corel Draw, Solidworks курсанти вивчають принцип роботи машини і її окремих механізмів, призначення і роботу кожної деталі.

У нашій країні відбувається перепрофілювання, переоснащення технічного облаштування кордону більш досконалою технікою українського і зарубіжного виробництва, швидкими темпами впроваджуються у життя нові задуми і розробки; у військовій галузі відбувається перехід до постійної готовності кваліфікованого, грамотного, високо оснащеного захисту кордонів і території нашої незалежної Батьківщини.

Усіх цих перетворень і змін на краще не можливо досягти, не уміючи графічно висловлювати свої і розуміти чужі думки. Технічний прогрес невідривно пов'язаний з високою графічною культурою людини. Механізація і автоматизація виробництва докорінно змінюють характер трудової діяльності людини і вимоги до її технічної підготовки. Технічна підготовка органічно пов'язана з умінням та навиками вільного складання та читання креслень.

На сьогоднішні задачі комп'ютерної графіки поділяються за такими напрямками: образотворча комп'ютерна графіка; обробка й аналіз зображень.

Такі уміння необхідні військовому фахівцю для якісного виконання службових завдань з охорони кордону, тому необхідно знання, отримані курсантами з цього курсу, широко застосовувати в інших дисциплінах військового напрямку підготовки.

Виконання завдання з використанням сучасних інформаційних технологій сприяє формуванню у курсантів таких професійно важливих якостей, як технічне сприйняття, уява, мислення, антиципація (упередження), навички емоційно-вольової саморегуляції, організованість, комунікабельність. Майбутній фахівець повинен мати потребу успішно вирішувати професійні завдання, бути переконаним в необхідності професії інженера-прикордонника, проявляти свої найкращі якості та бажати успіху [150].

Як показує досвід, формування професійних якостей за допомогою комп'ютерних технологій під час вивчення загальнотехнічних дисциплін є одним із основних засобів розвитку професіоналізму офіцерів-

прикордонників. Це слугує об'єктивною основою для високого рівня компетентності, для успішного застосування курсантами теоретичних знань, умінь і навичок у майбутній професійній діяльності.

4.3. Вимоги до використання інформаційно-комунікаційних технологій з врахуванням вікової генези особистості

Специфіка освіти сучасності визначається спрямованістю на формування людини нового типу, готової до певних особистісних змін завдяки змінам інформаційного суспільства, до розв'язання нестандартних ситуацій, реагування на стрімкий технічний процес. Введення нових реформ освіти щодо її інформатизації сприяє розвитку дошкільної освіти як першої ланки освітнього процесу за рахунок комп'ютеризації дошкільних закладів, ознайомленню дитини дошкільного віку з комп'ютером. Це обумовлює необхідність впровадження у систему дошкільної освіти інноваційних та інформаційних засобів і методів навчання, які потрібні для подальшого удосконалення освітнього процесу, підготовку молодого покоління до життєдіяльності в розвиненому інформаційному суспільстві.

Відомий діяч ЮНЕСКО Р. Даве вважав, що «...неперервна освіта – це процес особистісного, соціального і професійного розвитку індивіда протягом його життя, що необхідно як для підвищення якості життя окремого індивіда, так і суспільства» [45].

Є різні трактування терміна «діяльність». Психологічний словник визначає поняття діяльності як активну взаємодію людини з навколишнім; як специфічний спосіб ставлення людини до світу, що поєднує біологічну, соціальну та духовно-культурну сутність людини. За Аристотелем, діяльність є засобом перетворення природи на предмети споживання, твори культури.

Діяльність людини характеризують такі ознаки: діяльність можлива завдяки тим чи іншим мотивам задоволення певної потреби та необхідна для взаємодії з навколишнім середовищем (інші люди, предмети; природа тощо),

обміну особистістю інформації з іншими людьми, тобто для участі у спілкуванні. Саме завдяки взаємодії в діяльності людина набуває досвіду, стає цілеусвідомленою та цілеспрямованою.

За попереднім визначенням діяльності, яка є системою усвідомлених цілеспрямованих дій та передбачає зміну або перетворення навколишнього світу, можна сформулювати ще таке визначення: діяльність – це активна взаємодія людини з навколишнім середовищем, завдяки чому вона досягає свідомо поставленої мети, що виникає внаслідок певної потреби.

У діяльності формується свідомо активність людини, яка виявляється в певній системі взаємин з іншими людьми. Результати діяльності мають неоднозначний вплив на навколишній світ, на життя й долі інших людей, завдяки чому формується особистість людини, яка виражається знову ж таки в діяльності. Прикладом є участь людини у суспільно корисній роботі колективу, де розвивається колективізм, організованість, уміння пов'язувати власні інтереси з інтересами колективу й суспільства.

Життєдіяльність людини передбачає постійну динаміку різних видів діяльності. Але, незважаючи на різноспрямованість видів діяльності і їх різноманітність, основними можна назвати три види, які більшою мірою ніж інші, впливають на подальший розвиток особистості. Такими видами діяльності є: гра, навчання, праця. У різні періоди життя діяльність проявляється по-різному: спочатку людина грається, вчиться, а далі – працює. Генетично змінюючи одна одну, ці форми співіснують протягом всього життя людини.

У науковій літературі поняття «генезис» та «генеза» ототожнюють, а означає воно в перекладі з грецької мови «походження, або виникнення». На основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури можна стверджувати, що поняття «генеза» трактують як «становлення, розвиток, видозмінювання або загибель». Якщо вести мову про онтологічний розвиток, та врахувати неоднозначне трактування цього поняття, то можна його

використати для позначення теорії, яка досліджує основні питання життя, розвитку, найважливішого.

На кожному віковому етапі виявляється своєрідна і специфічна ситуація соціального розвитку. Ця ситуація визначає траєкторію, завдяки якій дитина, долаючи труднощі, набуває нових якостей, поєднуючи біологічне з соціальним. Соціальна ситуація розвитку кожного вікового періоду тісно пов'язана з провідним видом діяльності та розвитком психологічних новоутворень, які суперечать старій соціальній ситуації розвитку, руйнують її та будують нову, яка, в свою чергу, відкриває нові можливості для психічного розвитку дитини в наступному віковому періоді.

Розвиток дитини відбувається в умовах суспільства, де дитина постійно відчуває на собі вплив і дорослих, що сприяє формуванню якостей особистості. Поняття «формування» визначає особливості особистості, що акцентують соціальну зумовленість психічного розвитку дитини в умовах соціуму. Формування є складним процесом становлення людини як особистості. Цілеспрямований процес розвитку і виховання молодої людини відбувається завдяки соціалізації. Цей процес можна охарактеризувати завершеністю, але лише умовною.

Розвиток особистості передбачає онтогенетичні зміни вікових етапів. Перший напрямок онтогенезу вивчає біологія. Другий та третій – різні галузі психології (вікова, дитяча, педагогічна, соціальна). Розвиток – це специфічний процес зміни, результатом якого є виникнення якісно нового, поступальний процес сходження від нижчого до вищого, від простого до складного. Психічний розвиток виступає як послідовний, закономірний процес кількісних та якісних змін психіки, що відбуваються під час діяльності.

Дитина народжується з генетично закладеними потенційними можливостями стати людиною. Щоб підкреслити біологічно зумовлену належність новонародженої дитини і дорослої людини саме до людського роду та відрізнити їх від тварин, використовують поняття «індивід».

«Індивід» – це людська біологічна основа розвитку особистості в певних соціальних умовах. Але людина – це не тільки індивід та особистість, але і носій свідомості, суб'єкт діяльності, що створює матеріальні та духовні цінності. С. Рубінштейн стверджував, що особистість стає індивідуальністю, досягаючи максимального рівня своєї неповторності, а суб'єктом вона стає, досягаючи рівня своєї людяності, етичності [249].

Кожна людина приходить у світ як індивід, що зумовлено єдністю біологічного і соціального, тобто людина – це біосоціальна істота, наділена свідомістю і здатністю до діяльності. Під час соціалізації людина поступово стає суб'єктом діяльності, розвиваючи спочатку якості суб'єкта діяльності та набуваючи поступово якостей особистості. Об'єднання трьох рівнів – індивіда, суб'єкта діяльності і особистості формує інтегральну характеристику людини, її індивідуальність (лат. *Indivuiditas* – неподільність), тобто сукупність собливостей і рис особистості, які характеризують її неповторність і виявляються у характері, специфіці інтересів, спрямованості тощо.

Велике значення для розвитку рівнів людського розвитку (індивід, суб'єкт діяльності, особистість, індивідуальність) має розвиток пізнавальної сфери особистості. За даними ЮНЕСКО, коли людина слухає, вона запам'ятовує до 30 % мовної інформації, коли дивиться – 50 % видимої інформації, коли бачить і слухає – більше 70 % усієї інформації. Отже, необхідність розвитку пізнавальної сфери особистості, застосування у освітньому процесі мультимедійних ІКТ, які як аудіовізуальні засоби можуть розвивати емоційно-вольові, пізнавальну сфери особистості, впливати на різні органи чуття, – беззаперечна [45].

Як вже було зазначено, діяльність розвивається завдяки основним трьом видам: грі, навчанню, праці. Діяльність користувачів у мережі Інтернет включає наступні види: ігрову, пізнавальну й комунікативну.

Перший і найпростіший вид діяльності, яким оволодіває дитина ще на початку свого життя – гра. У ній розпочинається формування людини як особистості, як суб'єкта діяльності. Метою гри є сам процес, а не практичні результати. Гра – це перша форма прояву активності дитини, вона є засобом, що дозволяє в доступній формі оволодівати діяльністю дорослих. У процесі гри дитина імітує діяльність дорослих, виконуючи заміщення реальних об'єктів образами, символами чи предметами, що дозволяє їй стати суб'єктом діяльності. Перші ігри, що спрямовані на маніпуляцію предметів, дитина виконує не без допомоги дорослого, який виконує керівну роль у грі. Саме дорослий допомагає дитині пізнати функціональне значення іграшок та предметів навколишнього світу. Наслідуючи дії дорослого, дитина починає самостійно виконувати перші ігрові дії, поступово переходячи до більш складних, які пов'язані з розкриттям властивостей предметів, способів взаємодії з ними, використанням не лише емоцій, але й мовних засобів. Більш складними є конструктивні ігри. У них дитина починає осмислювати значення предметів і їх взаємодію. Функціональні та конструктивні ігри відносяться до маніпулятивних.

Під час гри формується пізнавальна діяльність як процес відображення в мозку людини предметів та явищ дійсності. Цей вид діяльності складається із серії психічних пізнавальних процесів: відчуття, сприймання, уваги, пам'яті, уяви, мислення і мовлення. Пізнання та відображення реальності у свідомості дитини відбувається на рівні чуттєвого та абстрактного пізнання (З. Кіреєва). Чуттєве пізнання спирається на активну роботу аналізаторів (зір, слух, нюх, тактильність), які сприймають впливи зовні, що відображається мозком [96].

Пізнання, яке відбувається за допомогою процесів мислення та уяви, є вищою формою пізнання людини, тобто абстрактним пізнанням. Мислення та уява як психічні пізнавальні процеси властиві тільки людині, яка володіє свідомістю і виявляє у діяльності активність. Опосередкований характер відображення дійсності за допомогою цих процесів зумовлений отриманими

раніше знаннями, набутим досвідом, міркуваннями, побудовою гіпотез тощо. Об'єктом пізнання у зазначених пізнавальних процесах є внутрішні закономірності явищ та предметів.

Серед пізнавальних процесів, окрім мислення і уяви, велике значення для психічного розвитку людини має пам'ять, яка починає домінуватися ще на етапі дошкільного дитинства. Пам'ять фіксує і своєрідно відтворює відображені свідомістю об'єкти дійсності.

Особливості пам'яті, як пізнавального психічного процесу доповнюють емоції та воля, які спонукають особистість до вольових актів та дій.

Отже, пізнання навколишнього здійснюється за допомогою пізнавальних процесів, які дозволяють здобути нові знання про предмети та явища об'єктивної дійсності, про психічне життя людини.

В основу інтелектуального, розумового пізнання навколишньої дійсності покладене чуттєве пізнання, яке є його підґрунтям.

Мовленнєвий процес є одним із важливих у психічному розвитку людини. Його можна розглядати як цілком самостійну діяльність зі специфічною мотивацією, компонентами якої є мовленнєві дії, мовленнєві операції та мовленнєві ситуації.

Поряд з пізнавальною діяльністю слід розглядати і комунікативну діяльність як створення та передавання інформації. Поняття комунікації у психологічному словнику визначено як (від лат. *Communico*) – «роблю загальним, зв'язую, спілкуюся». Комунікацією часто називають спілкування, тобто обмін думками, знаннями, почуттями, схемами поведінки й т.п.

Особливістю спілкування є те, що воно нерозривно пов'язане з діяльністю. Головним засобом спілкування є мовлення – використання мови, знання якої є водночас і носієм знання, і знаряддям пізнавальної діяльності.

Спілкування виявляється у всіх видах діяльності й супроводжує їх постійно. Знаходячись у соціумі, людина постійно виконує певні акти спілкування, задовольняючи свої духовні, фізичні, матеріальні, культурні потреби. Звісно, спілкування є одним із важливих чинників соціального

розвитку дитини, починаючи з найбільш раннього віку. За визначенням науковців, спілкування є видом спільної діяльності людей, складної взаємодії, у процесі якої відбувається обмін думками, почуттями, переживаннями, засобами поведінки, звичками. Встановлення контактів між людьми передбачає взаємодію та соціальну перцепцію.

Реформування сучасного освітнього процесу спонукало до розширення його змістовності. Навчальну інформацію, яка передбачає початкове ознайомлення з комп'ютером діти отримують ще на етапі дошкільного віку. Інформаційно-комунікативні технології, які застосовуються у роботі з дошкільнятами, дають змогу перейти від пояснювально-ілюстративного способу навчання до діяльнісного, підвищуючи інтерактивність освітньої системи у дошкільних закладах.

Звісно, використання таких засобів робить навчання дітей більш доступним, цікавим, спонукає до здобування нових знань, сприяє їх усвідомленому засвоєнню та формуванню мотивації до навчання. Найголовнішим аспектом є те, що застосування інформаційно-комунікативних технологій сприяє адаптації дітей до життя в інформаційному суспільстві.

Але слід зазначити, що не можна підміняти застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій живе спілкування дорослого з дитиною. Чітко контрольоване планування, систематизація роботи з ІКТ, навчання персоналу дозволить впроваджувати інновації в освітній процес, не створюючи труднощів зі спілкуванням. Саме цей аспект свідчить про актуальність впровадження нових інформаційних технологій поряд з використанням традиційних методів навчання. Відомо, що діти XXI століття особливі, оскільки вони живуть і розвиваються у глобальному інформаційному полі. Телебачення та Інтернет міцно увійшли в їх життя наших дітей і серйозно впливають на їх розвиток, даючи можливість постійно оновлювати інформацію відповідно до нових змін і реформування сучасного суспільства.

4.3.1. Розвиток інформаційної компетентності дитини в дошкільному віці

Готувати дітей до роботи з інформаційними технологіями необхідно з дошкільного віку. Сьогодні перед дошкільцями стоять нові навчально-виховні завдання. Варіативна складова базового компонента дошкільної освіти пропонує одну з освітніх ліній – «Комп'ютерна грамотність», що передбачає, що дитина може оволодівати елементарними прийомами роботи з комп'ютером, елементарними формами роботи з ним під час участі в ігрових та навчально-розвивальних програм, створених для дітей дошкільного віку [161].

Період від народження до 6 років – найважливіший етап у розвитку пізнавальних здібностей, формування здатності до постійного навчання і становлення особистості. Розвиток пізнавальної активності у дитини підтримується пізнанням дорослих. Розуміння бажань і пізнавальних потреб дітей, вміння організувати відповідну ситуацію, допомагає становленню упевненості дитини у своїх силах, вміннях, що необхідні для її пізнавальної активності.

У 3-4 роки можна використовувати сюжетно-рольові ігри, які залучають дитину в колективні стосунки. У грі вона розвиває свої психічні властивості. Спеціальний підбір ігор, спочатку предметних, а пізніше з поступовим переходом до сюжетно-рольових спонукає дитину до розвитку психічних пізнавальних процесів: сприймання, пам'яті, уваги, вольових якостей. Виконуючи певну роль у сюжетно-рольових іграх, дитина привчається діяти за правилами, розвиває дисциплінованість, витримку, наполегливість, що полегшує її участь у грі за правилами, де поведінка вже регламентується певними абстрактними вимогами. Виконання завдань такої гри дозволяє дитині без напруження виконувати правила дидактичних ігор, які вже мають науково-навчальний зміст.

Як було вже зазначено, провідною діяльністю молодшого дошкільника (від 3 до 5 років) та дитини старшого дошкільного віку (від 5 до 7 років) є сюжетно-рольова гра – самостійна діяльність дітей, що моделює ситуації життя дорослих. Саме рольова гра стає для дитини способом освоєння моральних норм. Лише у рольовій грі дитина набуває навичок соціальної взаємодії у переходах від «Я» до «Я в ролі» й узгодженні стосунків у діаді «моя роль – роль партнера», де відбувається пізнавальна й емоційна децентрація.

Як відомо, сюжетно-рольова гра сприяє розвитку пізнавальної сфери дитини. Не є винятком і мислення. Гра є однією з форм практичного мислення дітей. Завдяки грі дитина навчається оперувати знаннями, набутим досвідом, особливостями вражень, що відображаються в ігрових діях тощо.

Саме тому застосування комп'ютерних ігор у звичній для дітей дошкільного віку провідній діяльності є природним і стає ефективним засобом підвищення мотивації та забезпечення індивідуалізації навчання. Попереднє ознайомлення дитини-дошкільника з комп'ютером починається з участі у комп'ютерних іграх, ретельно підібраних з урахуванням вікових можливостей та навчальної спрямованості. Дотримуючись виконання правил комп'ютерної гри, дитина може собі уявити будь-яке поняття або конкретну ситуацію та отримати узагальнене поняття про всі схожі предмети та ситуації. Завдяки цьому у дитячому мисленні розвиваються такі важливі операції, як узагальнення і класифікація. Поступово дитина усвідомлює, що предмети на екрані комп'ютера – це не реальні речі, а лише знакові символи цих речей.

Завдяки цьому в дітей починає розвиватись знакова функція свідомості, тобто розуміння того, що є певні рівні навколишнього середовища: реальні речі, картинки, схеми, слова, числа тощо. За допомогою комп'ютерних ігор дитина навчається контролювати виконання дій, оцінювати досягнені результати.

Досягнення мети під час виконання певних комп'ютерних завдань дає можливість дитині розвивати цілеспрямованість, планування, вчитися долати труднощі, самостійно оцінювати результати виконаних дій. Ознайомлення з сюжетом гри дозволяє дитині дошкільного віку засвоювати правила, діяти відповідно до них і досягати позитивних результатів. Цьому допомагає й участь у підтримці героїв гри, яким необхідна допомога для виконання поставлених завдань.

Отже, комп'ютер допомагає розвивати інтелектуальні здібності дитини, такі вольові якості, як самостійність, зібраність, зосередженість, посидючість, спонукає дитину до співпереживання, допомоги героям ігор тощо, збагачуючи тим самим її ставлення до навколишнього світу.

Звичайно, комп'ютерні ігри не є заміниками звичайних рухливих і сюжетно-рольових ігор, але вони доповнюють їх, збагачуючи педагогічні виховні моменти новими можливостями. Значущість введення комп'ютерних ігор у навчально-виховний процес дітей дошкільного віку виявляється у тому, що вони, по-перше, забезпечують дітей елементами знань, які не можливо засвоїти за допомогою виконання традиційних навчальних завдань, що допомагає дитині досягти певного рівня інтелектуального розвитку; по-друге, розвивають позитивні емоційні реакції, що сприяє корекції і розвитку психічних пізнавальних та емоційно-вольових процесів; по-третє, стимулюють у дітей цікавість і прагнення досягати поставленої мети.

На сьогодні створено достатньо навчальних комп'ютерних ігор та програм для навчання дітей читання, рахування, розвитку мислення та психічних пізнавальних і емоційно-вольових процесів. Прикладом можуть бути такі програми, як: «Десять мавпочок», «Вчимось рахувати», «Пласкі фігури», «Об'ємні фігури» та інші. Програма «FredFish» допомагає розвивати нестандартне мислення та вміння приймати рішення, програма «Арт-студія» вчить основ малювання, програма «На гостині в матусі Гусині» допомагає дитині оволодіти технікою читання, розвитком логічного

мислення. Ці програми побудовано за допомогою флеш-анімації, унікає ігровий сюжет та зручна система управління.

Ігрові програми допомагають дітям оволодівати навичками читання, вирішення математичних завдань, розширюють можливості психічного сприймання. На розвиток психічних процесів спрямовані ігри: «Сонечко», «Дитячий світ», «Дитяча ігрова кімната», «Мой Вавусом», «Розвиваючі ігри», які розташовані на дитячому порталі. Цікавими для дітей є ігри, створені за казковими сюжетами. Прикладом може бути гра «Математика з Алладіном», яка допомагає дитині розвивати кмітливість та зорову пам'ять, а гра «Алі-Баба та сорок розбійників» – спритність у виборі дій, кмітливість, просторове мислення.

Досить велику кількість комп'ютерних ігор, які використовуються у роботі з дітьми дошкільного віку, умовно поділяють на такі підгрупи: розвивальні (спрямовані на формування загальних розумових здібностей; на розвиток пізнавальних процесів пам'яті, мислення, уваги); навчальні (ознайомлюють дитину з азами математичних понять, дидактичних уявлень, з основами класифікації, систематизації, синтезу, допомагають оволодівати технікою читання); ігри-квести (передбачають розвиток умінь дитини, усвідомити мету гри і способ дій); ігри-забави (дозволяють дитині розважитись, здійснити нескладні пошукові дії і отримати винагороду у вигляді мультфільма); комп'ютерні діагностувальні ігри (виявляють рівень знань, здібностей, загально-психічного розвитку).

Дуже поширеними стали зараз комп'ютери, які відповідають віковим особливостям дітей дошкільного віку, тобто планшети. Діти користуються ними так, як їм зручно: стоячи, лежачи, сидячи тощо. Повноцінна робота з планшетом не вимагає великої кількості об'ємних периферійних пристроїв, оскільки планшет є моноблоком, який і маленькій дитині легко тримати в руках. Нескладно дітям керувати програмами на планшеті. Це не потребує використання додаткових пристроїв, оскільки все можна зробити пальчиками – дітям зручно і приносить задоволення.

Дитині нескладно віднайти програму, яка потрібна, оскільки нині на планшетах великий вибір програмного забезпечення, який дуже цікавий дітям – розвивальні та пізнавальні програми, графічні редактори тощо. Графічний редактор викликає у дітей велику зацікавленість. Малюючи на екрані, дитина використовує ефекти, які не можна відтворити на папері.

Дітей приваблює і те, що комп'ютерні програми передбачають легке виправлення помилки: діти розуміють, що помилку варто тільки вчасно помітити, тоді її можна виправити та врахувати надалі. На планшетах можна встановлювати програми, які дають змогу досліджувати властивості різних поверхонь (наприклад, розвивальну програму моделювання руху кульок на твердій поверхні).

Завдяки можливостям, якими забезпечений планшет, його можна використовувати для групової роботи (2 – 3 дітей) або індивідуальної. Як альтернативний варіант звичайному стаціонарному комп'ютеру, планшет можна використовувати під час занять з дітьми вдома.

Батькам, які збираються дозволити дітям користуватися планшетом, насамперед необхідно пояснити, що роблять діти на комп'ютерних заняттях у дитячому садку. Це питання найкраще обговорювати на батьківських зборах, де можна вирішити гуртом питання, які цікавлять батьків. Тут же батьки можуть дізнатися і про ігри, які можна запропонувати дитині вдома.

Комп'ютерно-ігрове середовище буде розвивальним і безпечним, якщо ним мудро керуватиме педагог. Саме тому необхідно, щоб яскраві комп'ютерні образи, розважальні елементи не заважали розвивальному ефекту роботи. Також потрібно враховувати особливості дитячого сприймання та засвоєння інформації.

Підготовка майбутніх фахівців до роботи з комп'ютером відбувається уже в дошкільному віці, тому дуже важливим є правильне пояснення основ взаємодії людини з комп'ютером. Перед вихователями дошкільних закладів сьогодні постає серйозна проблема використання комп'ютера для показу мультимедійних презентацій на заняттях, батьківських зборах, святах та

розвагах, виготовлення наочних посібників для індивідуальної роботи з дітьми.

Використання інформаційно-комп'ютерних технологій в освітньому процесі дошкільного закладу відкриває широкі перспективи. Актуальність їх полягає в тому, що освітній процес збагачує можливості подальшого становлення особистості дитини, забезпечує розвиток її розумових здібностей, у першу чергу творчого і самостійного мислення. Пошук шляхів для такої кропіткої роботи потребує досить великих зусиль дорослих, розуміння ними особливостей застосування у дошкільному закладі ІКТ. Застосування компютера у дошкільному закладі створює умови для:

- формування у дітей здатності орієнтуватися в інформаційних потоках навколишнього світу;
- опанування практичних засобів роботи з інформацією на рівні вікових можливостей;
- формування вміння обмінюватися інформацією за допомогою сучасних технічних засобів, що сприятиме досягненню успіху в будь-якій діяльності в сучасному інформаційному суспільстві.

Важливою причиною використання ІКТ у дошкільному закладі є формування компетентності пізнавальної сфери дітей, що зумовлюється складністю вивчення об'єктів навколишньої дійсності, неможливістю демонструвати властивості різних явищ. Так, наприклад, ІКТ дають змогу «вийти» за межі навчального середовища на занятті; зробити видимим те, що не можливо побачити неозброєним оком, імітувати будь-які ситуації і процеси в дошкільному закладі.

Організувати таку демонстрацію для дітей дошкільного віку досить складно. Із-поміж усіх медіатехнологій найпопулярнішими серед дошкільників, безумовно, залишаються мультиплікаційні фільми. Вони, з одного боку, дають змогу відволікти чимось дитину на певний час, а з іншого – виконують неабияку виховну, пізнавальну й розвивальну функцію.

Психологи виокремлюють принципи дії механізму формування у дітей соціальних установок і цінностей під впливом перегляду мультиплікаційних фільмів, зокрема, виділяють: інформування дітей про специфічні особливості довкілля, про добро і зло, про мораль, еталони поганої і хорошої поведінки, ідентифікація, що визначає необхідність засвоєння соціальних установок і цінностей шляхом зіставлення себе з персонажами мультфільмів; імітація, що передбачає копіювання поведінки, наслідування дій і поведінки героїв мультфільмів.

Відомо, що для дітей дошкільного віку найбільш оптимальною формою ознайомлення з навколишнім середовищем є мультиплікаційний фільм. Незважаючи на велику значущість використання сучасних мультфільмів, слід врахувати низку недоліків, чинників, які негативно впливають на формування дитячої психіки.

Це, по-перше, неправильне формування інстинкту самозбереження. Відомо, що діти завжди стараються наслідувати головного героя, але є багато мультфільмів, де герої можуть по кілька разів вмирати і воскресати, що супроводжується надлишком агресії та насильства. Головний герой також виявляє досить високий рівень агресії, що і копіюють дошкільнята, наслідуючи його дії. По-друге, у сучасних мультфільмах помітний факт наділення жінок чоловічими рисами і навпаки, що відображається в одязі, поведінці та вчинках персонажів. Якщо герої скоїли поганий вчинок, його покарано, а іноді навпаки, він заохочується, тому в дітей може сформуватися стереотип вседозволеності. Дослідники звертають увагу і на не розмежування добра і зла – навіть позитивний персонаж може теж чинити погано заради досягнення мети.

Також є недоліки мультфільмів, які стосуються вікових особливостей, зокрема це фрагментарність показу ситуацій, наївно-реалістичний характер, фабульність сприймання, некритичне ставлення у дітей до побаченого.

Ураховуючи ці недоліки, слід відбирати мультфільми для показу дітям дошкільного віку на основі таких критеріїв: можливість емоційної та мовленевої насиченості сюжету мультфільму; відповідність структури тексту мультфільма можливостям дитячого сприймання та інтелекту; динамізм сюжету, гострота й експресивний розвиток; яскравість, оригінальність та індивідуальність зображення героїв; зв'язок сюжету фільму з життєвою ситуацією; пробудження бажання наслідувати позитивного героя, зокрема його благородство і успішність.

Результати ґрунтовного аналізу теоретичних і практичних доробок науковців і практиків дають підстави стверджувати, що сучасне медіадидактичне забезпечення освітнього процесу в дошкільних навчальних закладах – недосконале.

Заохочення введення ІКТ в начально-виховний процес дошкільного закладу йдеться у концептуальних підходах до використання комп'ютерних технологій. Технології використання комп'ютерної системи у дошкільному закладі потребують певних рекомендацій, дотримання яких допоможе формувати у дошкільнят такі уміння: організоване й усвідомлене сприйняття інформації; уміння спостерігати, класифікувати, обирати; аналізувати отриману інформацію; вербалізувати думки стосовно побаченого.

Необхідність формування зазначених умінь зумовлена певними причинами. По-перше, екранні засоби для сучасної дитини є звичайними й улюбленими, зустріч із ними приносить їй радість. По-друге, використання відео в навчанні мови та розвитку мовлення допомагає не лише дитині, а й дорослому розкривати свої творчі здібності. По-третє, використання екранних засобів дає змогу дорослому розширити варіативність ситуації у межах відпрацьованої лексико-граматичної теми (якщо йдеться про організований процес навчання), додаючи щоразу щось нове, що викликає інтерес у дитини і дає імпульс для вербального висловлювання. Загалом це дає змогу повніше здійснювати комунікативну спрямованість процесу навчання мови й розвитку мовлення.

Отже, мультимедійні технології як один із засобів комп'ютерних технологій є найбільш перспективним і популярним засобом інформатизації дошкільної освіти. Створення продукту, який містить колекції зображень і даних, що супроводжуються звуком, відео, анімацією та іншими візуальними ефектами, є метою мультиплікаційних фільмів.

Крім того, мультимедійна презентація для дітей дошкільного віку має містити набір слайдів, на яких є графічні об'єкти, малюнки тощо, а також звук, відео та анімація – три основні компоненти мультимедіа.

Використання на заняттях мультимедійних презентацій дозволяє побудувати освітній процес на основі психологічно коректних режимів функціонування пізнавальних процесів (сприймання, уваги, пам'яті, мислення, мовлення), а також гуманізації змісту навчання і педагогічних взаємодій, реконструкції процесу навчання і розвитку з позицій цілісності. За рахунок сприймання мультимедійних презентацій навчальне заняття стає емоційно забарвленим, привабливим і викликає у дитини живий інтерес.

Слід також звернути увагу на те, що мультфільм як мультимедійний засіб усвідомлення навчального матеріалу є прекрасним наочним посібником і демонстраційним матеріалом, що сприяє високій результативності заняття. Практика навчально-виховної роботи засвідчила високу результативність застосування комп'ютерних презентацій на заняттях з розвитку мовлення, особливо під час розв'язання завдань з розвитку зв'язного мовлення та вивчення віршів. Для того щоб отримати позитивний результат, необхідно протягом заняття підтримувати позитивний настрій у вихованців.

Вихователі груп дитячого садка, використовуючи мультимедійні засоби, спираються на можливість широкого вибору наочності, ігрових вправ у вигляді слайд-шоу, які дають змогу закріпити у дітей навички словотворення, граматично правильного зв'язного мовлення. Поєднання в мультфільмі динаміки, звуку і зображення – чинників, які найдовше утримують увагу дитини, сприяє одночасному впливу на два найважливіших

органи сприймання дітей – слух і зір, що дає змогу досягти набагато більшого ефекту в освітньому процесі дошкільнят.

Для кращого засвоєння дошкільнятами навчального матеріалу вихователі дошкільних закладів застосовують під час навчання слайдові презентації, які забезпечують полісенсорне сприйняття матеріалу; дозволяють демонструвати різні об'єкти за допомогою мультимедійного проектора і проекційного екрана в збільшеному виді; об'єднують аудіо-, відео- і анімаційні ефекти в єдину презентацію, що сприяє компенсації об'єму інформації, яку діти отримують літератури; активізують зорові функції, окомірні можливості дитини. Важливим фактом презентацій слайд-шоу є зручність використання для виведення інформації у вигляді роздруків великим шрифтом на принтері як роздатковий матеріал для занять з дошкільниками.

Окрім технічного засобу навчання, комп'ютер використовують як інструмент для обробки інформації. Він може відігравати роль незамінного помічника у вихованні дошкільників.

Психологи зазначають: чим раніше дитина ознайомиться з комп'ютером, тим меншим буде психологічний бар'єр між нею і машиною. Існує психологічна закономірність в тому, що у маленької дитини практично немає страху перед технікою, бо комп'ютер приваблює дітей, як будь-яка нова іграшка, і саме так у більшості випадків вони його й сприймають.

4.3.2. Розвиток інформаційної компетентності в молодшому шкільному віці

Навчаючись у школі, дитина повинна навчитися отримувати інформацію з різних джерел, тому що це є необхідним інтелектуальним умінням. Учителю початкової школи під час організації такої роботи необхідно враховувати психофізіологічні та вікові особливості першокласників. Особливості психіки молодших школярів полягають в тому,

що бажання досліджувати виникає тоді, коли об'єкт викликає інтерес. Проблема забезпечення комп'ютерної грамотності актуальна і для молодших школярів, тому що комп'ютеризація стала масовим явищем. У молодших школярів центром зосередження стає випробування себе, що дозволяє, у результаті диференціювати дітей класу на впевнених у собі й невпевнених.

Діти 7-9 років ще грають у сюжетно-рольові ігри та ігри, які мають характер змагання. Гра є провідною діяльністю для дітей цього віку, під час якої зароджується навчальна діяльність. Дитина під час гри засвоює знання, у неї формуються її основні психічні функції і розумові процеси.

Для навчання дітей початкової школи є досить велика кількість програм, які спеціально призначені для вивчення окремих навчальних предметів: математики, художньої літератури, розвитку рідної і іноземної мови і т. п. Є також і розважальні програми, які не мають своєю метою навчання, але які також можна ефективно затосовувати з навчальною метою за допомогою різноспрямованих методичних прийомів.

Як правило, всі дитячі ігрові комп'ютерні програми, спеціально орієнтовані на дітей молодшого віку, мають розвивальний характер.

Усі навчальні програми для молодшого шкільного віку можна поділити на такі класи:

розвивальні ігри, які представлені у вигляді різноманітних графічних редакторів (для малювання, розфарбовування), конструкторів малюнка, текстових редакторів, конструкторів казок, які поєднують можливості текстового і графічного редакторів;

ігри навчального призначення, які мають вигляд програм, у яких в ігровій формі передбачається вирішити одне або декілька дидактичних завдань (для формування математичних уявлень, навичок письма, читання рідною й іноземною мовою, орієнтування в просторі та інші);

ігри-експериментування, що передбачають пошук дій, за допомогою яких можна виконати ігрове завдання;

ігри-розваги, які не мають ігрового завдання і завдання на розвиток, а надають можливість просто розважатись;

комп'ютерні діагностичні ігри мають вигляд компютерної програми, де представлені валідизовані психодіагностичні методики.

Ефективне використання ігрових комп'ютерних програм можливе лише за умов психологічного комфорту дитини й використання ігор відповідно до вимог психології й педагогіки. Дитина отримує задоволення від гри, швидко справляючись з поставленим завданням. Доцільно добирати ігри, дотримуючись таких психолого-педагогічних вимог: необхідність досягнення ефекту розвитку дитини; допустиме розумове навантаження; стимулювання зацікавленості у грі, а також прояв інтересу до навчальної і творчої діяльності; отримання дитиною задоволення від задуму, образів, сценарію ходу гри і досягнутих результатів; незначний вплив негативних наслідків на психіку дитини.

Розвивальні комп'ютерні програми застосовують для дітей молодшого шкільного віку з навчальною метою, тому необхідно враховувати і суто дидактичні вимоги до їх добору.

Можливості забезпечення психологічного комфорту під час використання компютерних ігор визначаються організацією комп'ютерно-ігрового середовища, яке спроектоване і сплановане згідно із системою ергономічних вимог. Якщо під час виконання завдань роботи з комп'ютером не буде дотримано вимог щодо обладнання приміщення, тривалості роботи за комп'ютером, кількості учнів у класі, то це може завдати шкоди психічному і фізичному здоров'ю дітей. Педагог повинен враховувати не лише результати проведеної роботи, але і те, які фізичні та психічні сили затрачені дитиною для виконання завдань. Не слід отримувати результат за рахунок високої напруги функціональних систем, перевтоми, оскільки це призведе до зворотного результату – зниженню продуктивності, погіршенню здоров'я.

Використання комп'ютера в школі, зокрема у молодших класах, потрібно розглядати як потужний дидактичний засіб, який залучає учнів до активної діяльності, підвищує їх зацікавленість до виконання навчальних завдань, допомагає краще засвоїти матеріал і підвищити ефективність навчання.

Комп'ютерно-орієнтовані засоби навчання на уроках із різних предметів містять такі позитивні аспекти: емоційний (усе нове і нетрадиційне приваблює дітей, особливо техніка) (З. Кіреєва), виховний (комп'ютерні уроки виховують під час вивчення навчального матеріалу дисциплінованість, організованість, самостійність, відповідальність), психологічний (розвиток творчих здібностей, мислення, пам'яті, уміння переключати увагу тощо), дидактичний (урізноманітнення видів діяльності учнів та вчителя, диференційований підхід як до вивчення нового матеріалу, так і для контролю знань), інформаційно-демонстраційний (демонстрування та імітація відповідних процесів, явищ або зображень) [97].

Спілкування учнів цього віку має свої особливості. З приходом дитини до школи змінюються відносини з дорослими, головним авторитетом стає учитель. Діти молодшого шкільного віку орієнтуються більше на думку вчителя, ніж однокласників.

У молодшого школяра значно розширюється коло спілкування: у нього є товариші у класі, у сумісній діяльності, у позашкільних справах. Однак утрата товариша не стає предметом глибоких переживань – як правило, швидко знаходиться заміна. Молодші школярі легше усвідомлюють вчинки та мотиви інших людей, ніж свої власні.

З огляду на це, завдання дорослих – пояснити дитині, що є мотивом вчинку, допомогти визначити його сутність і правильність в різних типових ситуаціях. Молодшому школяреві імponує, що йому як дорослому пояснюють важливість певної проблеми, говорять не лише про оцінки й ігри, але й разом з ним шукають вихід із складної проблеми, яка хвилює дорослих: про події в країні, світі, про взаємини.

Однак, як показують дослідження І. Беха, про серйозне з дітьми треба говорити просто, звертаючись до їх набутого життєвого досвіду, до сюжету прочитаних книжок, до побаченого ними по телевізору, впливаючи при цьому не лише на свідомість малюка, а й на його почуття [20].

Діти молодшого шкільного віку користуються Інтернетом не лише вдома, а й у друзів, і у школі. Для свого спокою батькам необхідно визначити правила користування Інтернетом, з якими необхідно ознайомити дитину і пояснити їх значущість. Діти 7-9 років уже можуть не лише побачити, а і зрозуміти і розповісти про побачене.

Однак їм ще складно користуватися тим матеріалом, який пропонує Інтернет, зокрема це стосується зображень, текстів, звуків, які не відповідають їх розумінню з огляду на вікові особливості. Розповіді про побачене, почуте, надання інформації про речі, які діти можуть побачити у Інтернеті, є досить важливим для дитячого розуміння і для встановлення довірливих стосунків між батьками і дітьми. Щоб допомогти своїм дітям, батьки можуть поділитися власними думками та досвідом щодо використання Інтернету.

Вірогідність виникнення небезпеки цього вікового етапу пов'язана, на думку Е. Еріксона, з можливістю розвитку почуття неповноцінності або некомпетентності. Виникнення цього почуття пояснюється тим, що у молодших школярів центром зосередження стає випробування себе, а тоді – диференціація на впевнених і невпевнених. Саме у невпевнених дітей починає розвиватися неповноцінність. За Е. Еріксоном, центральним психологічним новоутворенням вікового етапу молодшого школяра є додання психосоціального конфлікту, який визначається таким співвідношенням, як любов до праці й почуття неповноцінності. Діти цього віку прагнуть самостійно досліджувати навколишній світ, задовольняючи інтерес до пізнання, зокрема і за допомогою Інтернету [329].

Молодший шкільний вік визначається розвитком мотивів поведінки, моральність яких визначають ідеали (герої художніх фільмів, книжок, ігор). Діти об'єднуються у групи за інтересами, що визначає особливості їх спілкування. Це не лише живе спілкування, а і спілкування в Інтернеті, яке стає для них дуже важливим у плані соціалізації.

Змінюється й емоційно-вольова сфера дитини молодшого шкільного віку, починають розвиватися інтелектуальні та естетичні почуття.

4.3.3. Розвиток інформаційної компетентності в підлітків

У підлітків 10 – 14 років відбуваються зміни фізіологічного плану, які зумовлені фізичним і статевим розвитком, змін зазнає психіка, виникає новий рівень самосвідомості, активний характер приймає соціалізація. Провідними видами діяльності стають міжособистісні стосунки з однолітками та дорослими, активізується інтерес до суспільно-корисної праці.

Школярі від 10 до 12 років, можливо, уже вміють користуватися Інтернетом. Батькам важливо підтримувати дитину, спочатку ознайомившись із сайтами, на яких «бувають» їх діти, дізнатися про їх бажання, хобі або інші інтереси, що пов'язані з мережею Інтернет.

Для того щоб більше познайомитися з інтересами своєї дитини, батькам доцільно було б використовувати Інтернет для планування деяких подій, що стосуються усієї сім'ї.

Це дає змогу батькам і дітям обговорювати сайти, які є надійними і заслуговують на довіру, а також такі, де можна знайти достовірну та якісну інформацію. Контроль на цьому етапі життя для дітей є необхідним, але їм слід дотримуватись правил користування Інтернетом (Л. Матохнюк). Деякі діти все ж порушують правила і стараються уникати нагляду батьків, вважаючи, що батьки обмежують їх у задоволенні певних потреб [160].

На цьому етапі розвитку суспільства Інтернет-ресурси викликають велику зацікавленість дітей, яка сприяє встановленню нових знайомств, спілкування з реальними та віртуальними друзями, користування розважальними і навчальними сайтами. Для дітей підліткового віку Інтернет, як і спілкування з однолітками, стає однією з перших необхідностей. Діти використовують нові знайомства для проведення досить тривалого часу в онлайні, шукають необхідну інформацію, яка задовольняє їх зацікавленість. Але часте відвідування сайтів, які дають змогу дитині спілкуватися з однолітками, не може не викликати занепокоєність батьків. Дітям же важливо, щоб батьки не знали, чим вони займаються в Інтернет-мережі, тому іноді вони йдуть на ризик і випробовують свої можливості – технічні обмеження і заборони можуть не бути ефективним шляхом підвищення безпеки в онлайні.

Психофізіологічні особливості дітей цього віку спонукають до того, що вони стараються тримати у секреті отриману інформацію, нові знайомства, щоб не дратувати батьків тим, що вони без їх контролю поспілкувалися в мережі Інтернет. На думку батьків, дитина весь час повинна дотримуватися правил користування Інтернет і розповідати батькам, що нового дитина пізнала завдяки Інтернету.

Соціальна ситуація розвитку підлітків – їхнє прагнення долучитися до світу дорослих, орієнтація поведінки на норми і цінності цього світу. Оскільки провідною діяльністю є суспільно корисна праця [349], то у дітей цього віку доволі часто виникає бажання встановлювати нові, корисні, з їх точки зору, знайомства, що спонукає їм проводити чимало часу у онлайні.

Специфічним для дітей підліткового віку є періодичне заниження самооцінки, що спонукає їх до пошуку підтримки у друзів, а не у батьків, чії очікування вони не виправдовують.

Діти старшого підліткового віку, які вважають себе дорослими, зрілими і готовими взаємодіяти з усім світом на інтелектуальному рівні, виявляють потребу в ототожненні себе з певною групою та хочуть незалежності. У них є

необхідність порівнювати цінності своєї сім'ї та своїх друзів. Підлітки відкриті новим ідеям, але їм бракує життєвого досвіду для того, щоб оцінювати себе.

4.3.4. Розвиток інформаційної компетентності особистості в юнацькому віці

Юність – це перехідний і критичний період людського життя. Цей вік найскладніший, перебуває в постійному русі. Юнацький вік пов'язаний із закінченням середньої школи, у першу чергу. Пізнавальна сфера старшокласника є стійкою, довільною, інтелектуально складною, диференційованою й інтегрованою. Це сприяє прояву активності особистості, одним із аспектів підвищення якої у старшокласників є застосування в освітньому процесі ІКТ-навчання.

Використання комп'ютерних технологій дозволяє залучити старшокласників у процес розміркування, який моделюється за допомогою комп'ютера, завдяки чому процес засвоєння нових знань здійснюється в умовах спілкування, опосередкованого комп'ютером. Варіативність використання «діалогу» привчає учнів, за умови постійної роботи у комп'ютерному програмному середовищі пристосовуватися до вибору будь-якої з альтернатив, прогнозуючи і оцінюючи її доцільність, поступово переходячи до більш складних інтелектуальних операцій.

Спілкування, яке організоване завдяки компютеру, дає широкі можливості для стимулювання внутрішньої вербальної активності й ведення діалогу. Завдяки програмному забезпеченню комп'ютерної системи старшокласники мають можливість розмірковувати, що спрямовує їх до створення моделей. Це активізує пізнавальну сферу особистості, інтелектуальні можливості, сприяє засвоєнню нових знань в умовах опосередкованого комп'ютером спілкування.

Виконання індивідуальної роботи під час спілкування з комп'ютером привчає дитину до точності, акуратності, організованості, розвиває механізми пам'яті та мислення. Робота з комп'ютерними технологіями допомагає засвоювати абстрактні мисленнєві моделі, конкретизує їх у вигляді наочних образів. Це: 1) сприяє розвитку творчої активності старшокласників, 2) сприяє максимальному задоволенню пізнавальних потреб, 3) стимулює інтелектуальну діяльність [185].

Таким чином, захоплення комп'ютером можна пояснити особистісними потребами юнаків, і дівчат, складністю вибраних завдань, передбаченням кінцевих результатів, можливостями спілкування, особливостями створення сайтів, web-сторінок, пошуку складнодоступної інформації, суперництвом і досягненням успіху. Завдяки заохоченню використання комп'ютера для оволодіння способами роботи з електронними ресурсами й отримання нових знань та перевірки уже набутих, можна регулювати ступінь захопленості юнаків і дівчат за допомогою похвали, осуду, орієнтування на майбутнє тощо.

Вплив Інтернету на особистість має специфічні наслідки, особливо в юнацькому віці. Надмірна захопленість молодого людини кібер-середовищем може призвести до Інтернет-залежності, внаслідок якої знецінюється реальність, змінюється система цінностей, мрій та прагнень, що, зрештою, позначається на процесі життєвого планування.

Саме у юнацькому віці необхідною є профілактика Інтернет-залежності. В період ранньої юності у молодих людей формуються дуже важливі якості особистості, необхідні для майбутнього дорослого життя. Становлення самосвідомості, зацікавленість своєю особистістю, прояв здібності до аналізу своїх дій і поведінки, рефлексія, становлення етичних переконань є засадами усвідомлення себе частиною суспільства і визначення нових суспільно значущих позицій.

Профілактичні дії Інтернет-залежності слід продумати як комплекс заходів, які розвивають психолого-педагогічні характеристики особистості,

забезпечують її стійкість до залежності від Інтернет-системи, формують навички здорового способу життя.

Профілактика Інтернет-залежності у старшокласників передбачає як первинну, так і вторинну профілактику. Первинна профілактика – це інформування особистості про переваги та недоліки середовища Інтернет-мережі, ознаки залежності від Інтернету, надання рекомендацій стосовно організації здорового користування Інтернет-мережами. Первинний рівень профілактики передбачає заходи, які здійснюються на міжособистісному рівні й в масштабах суспільства, мають за мету формування інформаційної культури, повноцінний розвиток молодої людини.

Вторинна профілактика передбачає сукупність заходів, спрямованих на усунення чинників ризику, що виник у зв'язку з індивідуальними чи груповими формами роботи з мережами Інтернет. Зміст профілактики Інтернет-залежності полягає у розвитку почуття відповідальності старшокласників за свою поведінку, контроль бажання постійно перебувати у мережі Інтернет.

Крім того, вторинна профілактика передбачає інформування молодих людей про механізми впливу мережі Інтернет на особистість і їх наслідки, причини залежності та її клінічні прояви; про шляхи формування у старшокласників стратегій високофункціональної поведінки мотивації певної спрямованості, системи цінностей, відповідних здоровому способу життя; вироблення стійкої позиції щодо негативних соціальних впливів та особистісних ресурсів; формування навичок досягнення поставлених цілей в реальному житті; розширення зацікавленості до різних видів діяльності.

Використання комп'ютера у житті молодої людини стало необхідністю, без якої їй здається не можливим повноцінний розвиток. Але, незважаючи на значущість діади людина-машина та спілкування молодих людей з комп'ютером, вагомим є дотримання основних вимог щодо організації профілактичної роботи.

Профілактика передбачає систему виховних заходів для ознайомлення старшокласників з причинами, особливостями та недоліками Інтернет-залежності. Вище ми звертали увагу на те, що спілкування є провідною діяльністю підлітків, задовольняючи потреби пошуку референтної групи, активізації потреб у складних комп'ютерних іграх, автономності, бажання реалізувати «почуття дорослості».

Завдяки цим потребам юнаки та дівчата починають орієнтуватися на цілі, які вони бачать за межами свого сьогодення. Якщо всі переживання, інтереси, прагнення зосереджуються на проблемах лише шкільного життя, то це є свідченням певного порушення становлення особистості. Мотивація також суттєво змінюється, оскільки втрачається актуальність дружнього спілкування з батьками, вчителями, а бажання встановлювати і активізувати стосунки переключається на однолітків. Одночасно задовільняється бажання належати до певної групи.

Учні старших класів спілкуються переважно поза межами дому: у школі, у нічних клубах, на вулиці. Якщо дорослі стривожені негативним впливом оточення, обмежують вільне спілкування з однолітками, якщо вони ігнорують вікові особливості, то зазвичай стикаються з опором старшокласника: він почине охоче спілкуватися дистанційно, використовуючи чати, соціальні мережі, ICQ-форуми.

Для молодшої людини важливим аспектом самореалізації і гармонійного розвитку є прийняття з боку однолітків та оточення, вільне спілкування та відчуття належності до соціальної групи. Якщо ж особистість не відчувається зреалізованою в цих сферах життєдіяльності, вона перебуває у стані фрустрації, страждає від зниження самооцінки та самоповаги, у неї виникає комплекс меншовартості.

Саме такі особи найчастіше і підпадають під вплив інтернет-залежності, оскільки не мають соціальної підтримки, не володіють навичками саморегуляції та не вміють долати стресові ситуації, які виникають у їхньому житті.

Отже, саме така група осіб є об'єктом тренінгової роботи, спрямованої на те, щоб допомогти особистості усвідомити згубний вплив адикції на її життя, сформуванню мотивацію до корекції залежності та допомогти їй виробити оптимальне ставлення до користування інтернет-ресурсами.

Відразу у батьків може виникнути бажання ізолювати молодь від користування Інтернет-мережами, хоча робити це не бажано. Необхідно продумати шляхи нейтралізації негативного інформаційного впливу компютера на психіку молодої людини.

Особливого значення у цьому випадку набуває найближче оточенням старшокласника, який «захоплений комп'ютером». Основним механізмом у цьому випадку є заміщення, тому подолання залежності викликає необхідність створення нового рівня самосвідомості молодої людини, що дозволяє їй навчатися по-новому взаємодіяти з навколишнім. На зазначеному етапі найбільш важливою є підтримка і допомога близьких людей.

Якщо виникають труднощі щодо подолання Інтернет-залежності, то найкращим засобом вирішення цієї проблеми є набуття іншої залежності, об'єктами чого можуть бути: здоровий спосіб життя, творчі захоплення, спілкування з живою природою тощо. Найважливішим є виникнення прихильності, а потім і кохання до протилежної статі.

4.3.5. Розвиток інформаційної компетентності особистості в дорослому віці

Нараз інтенсивний розвиток сучасного суспільства проблема інформаційної обізнаності та соціальної комп'ютеризації набула особливої значущості. Сучасне інформаційне суспільство має достатньо проблем, пов'язаних із специфікою соціальної адаптації людей різних вікових груп, які відрізняються між собою, внаслідок зростання динамічності соціальних процесів, фізичних та психологічних відмінностей [191]. Процеси соціалізації старшого та молодшого поколінь принципово різняться.

У дорослої людини першочергове значення має професійна діяльність. Завдяки розвитку новітніх комп'ютерних технологій перед цією категорією людей відкриваються нові професійні можливості, пов'язані з пошуком кращої вакансії, участі у грантах, підвищенні професійної кваліфікації тощо [162].

Досить активізоване останнього часу дистанційне навчання дає змогу безперервно навчатись фахівцям різних професій. Як показує досвід, надання такої можливості є досить актуальним для дорослих людей, особливо для України, коли велика кількість фахівців змушена змінювати свою професію на іншу. Складні умови життя, певні труднощі в знаходженні роботи, оплата праці – ті чинники, які викликають необхідність у дорослої людини або адаптуватися до змін, або протистояти їм, вибираючи новий професійний шлях та засвоюючи нові зразки поведінки [163].

Люди похилого віку мають великі труднощі під час адаптації до змін у сучасному українському суспільстві, але при цьому виявляють певну зацікавленість інформатизацією, яка є одним із аспектів інтеграції зі світовими Інтернет-технологіями. Невміння, небажання працювати з Інтернетом, призводить до вікової дискримінації, звужує соціальні, комунікативні, культурні зв'язки й обмежує можливості саморозвитку та самореалізації цієї групи населення. Спираючись на минуле, люди похилого віку утримують у свідомості культурні зразки минулого, орієнтуються на них, використовують неактуальні культурні навички, вибирають спосіб життя, який продиктований невизначеністю тимчасової перспективи і відрізняється соціальною ізоляцією та невисоким рівнем дієвості.

Зважаючи на те, що сучасні інформаційні технології розвиваються дуже швидко, охоплюючи величезні території, нагальним завданням сьогодення є цілеспрямована розробка постійних програм з інформаційної адаптації людей старшого віку.

Висновки до четвертого розділу

1. Порівняльний аналіз інформатизації освітнього процесу в країнах Євросоюзу та України дало змогу з'ясувати, що сучасному суспільству необхідна якісна освіта, спроможна забезпечити вирішення потреби споживача в отриманні глибинних і повних знань про певні об'єкти, у свідомому використанні професійних програмних продуктів; ефективній організації діяльності тощо.

2. Наведено, що згідно з основними засадами поширення комп'ютерно-інформаційних технологій в Україні, важливою метою є забезпечення інформаційної компетентності особистості, насамперед шляхом освіти, орієнтованої на використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у формуванні всебічно розвиненої особистості.

3. Визначено, що інформаційна компетентність передбачає наявність у людини знань, умінь та навичок у галузі інформаційно-комунікаційних технологій і здатність ефективно знаходити інформацію з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, сприймати та аналізувати повідомлення, навіть такі, що ламають встановлені і звичні стереотипи, здійснювати міжособистісне спілкування з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

У четвертому розділі використано публікації, що знаходяться у списку використаних джерел під номерами: [2, 18, 20, 21, 23, 27, 31, 35, 40, 45, 54, 55, 56, 57, 71, 76, 78, 83, 87, 96, 97, 118, 199, 200, 207, 209, 210, 215, 223, 226, 241, 249, 254, 255, 257, 258, 270, 273, 303, 314, 315, 316, 329, 343].

Матеріали четвертого розділу дисертації висвітлено в таких публікаціях автора: [130, 135, 142, 150, 153, 157, 160, 161, 162, 163, 167, 173, 185, 191].

РОЗДІЛ 5

ПРОГРАМА ТА БЕЗПЕЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

5.1. Програма розвитку інформаційної компетентності особистості

Особистість прийнято вивчати з позиції її соціально типових якостей як суб'єкта соціальних дій. Є декілька основних підходів до вивчення і визначення особистості, які мають відмінності щодо викладення теорій особистості. Представники однієї з таких позицій стверджують, що особистість формується і розвивається відповідно до природних якостей та здібностей. Роль соціального оточення при цьому ігнорується. Інша позиція полягає у повному спростуванні природних, внутрішніх якостей та здібностей людини, але відстоювані думки про те, що особистість формується лише завдяки отриманню соціального досвіду. Досить важливим є розуміння того, що ці два погляди на процес розвитку особистості є однозначними, хоча практика свідчить, що соціальні фактори формування особистості вагоміші, ніж природні.

Сучасний світ є суспільством ризику, інтенсивності впливу на розвиток особистості, що ускладнює можливість протидії зовнішнім негативним чинникам, які виникають зміни у психічному розвитку та формуванні особистості. Динамічне використання нових засобів телекомунікації, зокрема Інтернету як потужного глобального інформаційного ресурсу, приваблює широкі верстви населення незалежно від віку, освіти та соціального статусу [192].

Важливим для особистості є знання можливостей інформаційних засобів, що використовуються суспільством, а також знання правил користування ними. На першому місці – усвідомлення власної відповідальності за користування інформаційно-комунікативними засобами і піклування про безпеку знаходження в Інтернеті.

При цьому відповідальність за вибір ставати інформаційно компетентною особистістю лежить перш за все на ній самій.

Важливим показником розвитку мотиваційної сфери є задоволення пізнавальних потреб, які забезпечують спрямованість особистості не лише на усвідомлення цілей діяльності, а й досягнення цих цілей у процесі виконання діяльності. А. Личко у своїх дослідженнях виділяє інформаційно-комунікативні захоплення: захоплення новою, але не дуже змістовною інформацією, яка не потребує глибокого осмислення та засвоєння; спілкуванням з однолітками, що дає змогу обмінюватися такою інформацією [122, с. 34].

Задоволення потреби у пізнанні допомагає виробити корисні звички. Необхідним є і врахування індивідуальних особливостей, які негативно впливають на розвиток особистості, формують схильність до марної трати часу, зарозумілості тощо.

Важливим моментом у розвитку особистості підлітка є комп'ютерна гра. Сучасні ігри сприяють розвитку послідовності мислення, формуванню навичок прийняття рішень з урахуванням безпосередніх та віддалених наслідків. Перемога в грі чи перехід на інший рівень задовольняє певні домагання, а можливість випробувати на собі ролі комп'ютерних героїв допомагає в пошуку власного «Я». Потреба людини у позитивних емоціях задовольняється у процесі досягнення будь-якої мети. Процес формування мотиву охоплює декілька етапів.

На першому етапі відбувається формування первинного (абстрактного) мотиву, який передбачає спонукання до пошукової активності. Для цього необхідне переживання, виникнення якого породжує стан напруги і афективне прагнення позбутися від нього, відновити порушену рівновагу [188, 43].

Отже, задоволення потреби виконує роль стимулу пошукової активності людини. Предмет задоволення потреби є узагальненим образом,

поняття: спочатку визначається абстрактна мета, без її конкретизації і без продумування способу її досягнення.

На наступному етапі провідною стає пошукова (зовнішня чи внутрішня) активність. Зовнішню пошукову активність людина здійснює у тому випадку, коли вона опиняється в незнайомій ситуації або не володіє інформацією для прийняття рішень чи під впливом первинного мотиву вимушена зайнятися пошуком у зовнішньому середовищі реального об'єкта, який міг би задовольнити потребу. У цьому випадку людина звертається до комп'ютера.

Внутрішня пошукова активність спрямована на вибір уявного об'єкту задоволення потреби, коли активізується мислення і мети можна досягнути з урахуванням певних чинників: конкретних зовнішніх умов, наявних знань, умінь і якостей, етичних норм і цінностей, переваг, інтересів і рівня домагань.

Одним із важливих завдань другого етапу є суб'єктивне бачення вірогідності досягнення успіху, а наступним – передбачення (прогнозування) наслідків обраного шляху досягнення мети. Тут перш за все необхідно враховувати етичні критерії, реакції інших людей на дії або будь-який вчинок. Це може зіграти роль моральної заборони щодо плану досягнення мети.

На третьому етапі відбувається вибір конкретної мети і формується бажання її досягти. Розгляд різних варіантів задоволення потреби спонукає людину вибирати конкретну мету і способи її досягнення.

Вибір конкретного предмету і способу задоволення потреби (діяти чи ні в конкретній ситуації) пов'язаний з ухваленням рішення, яке інколи може бути болісним для людини. У багатьох ситуаціях будь-яке рішення може бути пов'язане з передбаченням результатів, наслідків вчинку або з пошуком реального об'єкту задоволення потреби.

Внутрішня сила є однією з характеристик мотиву. Вона впливає не лише на рівень активності людини, але і на успішність її прояву в діяльності. Сила мотиву дуже тісно пов'язана зі стійкістю. Якщо стійкість виявляється ситуативно, «тут і зараз», то йдеться про завзятість, якщо стійкість характеризує мотиваційну установку, то – про наполегливість [186].

Сильномотивовані люди і мотивовані на успіх люди планують своє майбутнє на більші проміжки часу [170].

Важливу роль у формуванні сильного стійкого мотиву до роботи з комп'ютером відіграють зовнішні чинники [159]. Слова інших людей, їх похвала, заохочення чи осуд викликають різноспрямовані оцінки. Одні дослідники стверджують, що похвала є більш важливою, ніж осуд, інші стверджували зворотнє, треті доводили дієвість і похвали і осуду. В. Маркелов, наприклад, установив, що і похвала і осуд є стимулами тоді, коли вони повторюються підряд не більше чотирьох разів. Крім того, автор звертає увагу на те, що осуд часто негативно впливає на людей зі слабкою нервовою системою. Похвала діє на них позитивно, а на осіб з сильною нервовою системою майже не має стимульної дії [138, с. 26].

Найгірше, за даними А. Ковальова, ніяк не оцінювати. Автор групує позитивні й негативні оцінки дій людини на глобальні, якими оцінюють особу, і парціальні, часткові, пов'язані з конкретною діяльністю (конкретним завданням). Глобальну оцінку автор визначає, як шкідливу. Позитивна парціальна оцінка сприяє усвідомленню, що ще не все зроблено, що успіх не дає підстав для самозаспокоєння; негативна – спонукає до розуміння того, що невдачу можна подолати [101].

Зазвичай оцінка є адекватною справжнім досягненням людини. Проте іноді стимулювання активності людини, яка є не дуже здібною або невпевненою у собі, можливе через заохочення, похвалу за невеликі, навіть уявні успіхи.

Здавна дослідники звертають увагу на змагання як чинник збільшення сили мотиву. Ще на початку ХХ століття низка досліджень встановлено, що діяльність особистості в контакті з іншими спонукає до змагання, стимулює активність (В. Бехтерев [33], Н. Тріпплет [52], Ф. Олпорт [216] та ін.). Навіть уявний зв'язок (заочний контакт) може стимулювати людину до активних дій.

Задоволення потреб сприяє виконанню соціальних ролей, які є важливим елементом механізму взаємодії індивіда з суспільством [36, 288]. Прихильники теорії ролей (З. Фройд, Т. Парсонс та ін.) вважали, що кожна роль потребує певної поведінки особистості. Ролі – це ті акти поведінки, яких очікують в певному суспільстві від людини, що займає певне місце в соціальній системі; це відповідність або невідповідність людини своїм статусним характеристикам [275].

Програму розвитку інформаційної компетентності побудовано на основі теоретичних положень, які мають гуманістичну спрямованість щодо формування особистості. Зокрема використано ідеї гуманістичної психології К. Роджерса (формування адекватності самосприймання) [247], А. Маслоу (самоактуалізація особистості) [139], біхевіористичні ідеї про заохочувальні методи у вихованні (В. Бандури, А. Лазаруса та ін.) [13, 114], ідеї екзистенціальної психології про віднаходження людиною сенсу життя (В. Франкла та ін.) [287]. Також ми опиралися на основні положення когнітивної терапії А. Бека, яка спрямована на виправлення і заміну неадекватних думок на правильні, зміну власного настрою та своїх відчуттів. Когнітивний метод, або раціональна терапія, є основним методом для вибору технологій для вирішення порушень когнітивних процесів, психічних станів (тривога, відчуття самотності, фрустрації та інші) [325].

Виникнення психічних станів пов'язано з неадекватними думками, переконаннями та образами, які призводять до суспільної деформації. Їх потрібно переосмислити та змінити. Когнітивні методи передбачено було застосувати під час виконання домашніх завдань, які потребують

спостереження за власною поведінкою, рисами власного характеру та емоцій, а також експериментування з новими засобами міжособистісної взаємодії.

Практичне значення групової психологічної роботи відображено у працях К. Левіна, Я. Морено та ін. [117, 205]. Методологічною основою розвитку інформаційної компетентності особистості визначено проектувально-технологічний підхід. Ідею включення проектної діяльності в освітній процес запропонував американський педагог і філософ Дж. Дьюї більше століття тому [70]. Вперше у вітчизняній педагогіці актуальність цієї проблеми вивчав А. Макаренко, який в результаті своєї новаторської педагогічної діяльності дійшов висновку про проектування особистості як суб'єкта педагогічної праці [127, с. 116-139].

В. Давидов, С. Максименко, Ю. Машбиць розглядали проектування як засіб набуття нового знання. Цей процес передбачає:

- а) проект об'єкта, тобто утворення ідеальної форми того психічного феномену, якого треба досягнути;
- б) проект керування процесом засвоєння;
- в) проект діяльності, яка забезпечує засвоєння ідеальної форми [57; 128;199].

У нашій структурно-функціональній моделі це система мотивів, позитивні емоції та уміння ними керувати, нормативно ціннісна структура особистості та система відповідних формувальних впливів, у межах яких відбуватиметься процес засвоєння. Назва проектувально-технологічного підходу, в якому проектування є особливим типом інтелектуальної діяльності, враховує особливості формування ціннісної структури особистості. Її відмінною особливістю є перспективна спрямованість дослідження, яке спрямоване на застосування знань та здобуття нової інформації. Можливість прояву активності учасників під час будь-якого проекту спонукає до засвоєння нових способів людської діяльності в інформаційному середовищі.

Для виконання завдань інформаційного і технологічного обсягу проектів важливе значення має об'єднання людей у групи. Саме так організовується взаємодія між членами команди, вирішення можливих конфліктів, набуття навичок міжособистісного спілкування, формування відповідальності за вибір рішення, набуття досвіду вирішення реальних проблем, що важливо для майбутнього самостійного життя [9, с. 25 – 28].

Вплив Інтернету на особистість має специфічні наслідки. В першу чергу, це надмірна Інтернет-залежність кібер-середовищем, що призводить до знецінення реальності, змінення системи цінностей, мрій та прагнень, що, в свою чергу, позначається на процесі життєвого планування.

Зазвичай, кожна людина сама для себе визначає, що є для нього цінністю в житті. Ціннісні орієнтації – головні детермінанти поведінки. Найвищий рівень диспозиційної ієрархії утворює система ціннісних орієнтацій на мету життєдіяльності й засоби досягнення цих цілей, детермінована загальними суспільними умовами життя окремого індивіда. Для когось це матеріальне забезпечення, для інших духовне збагачення, сім'я, кохання і т. д. Люди можуть самі контролювати та коригувати свої потреби, але не всі і не завжди можуть правильно обирати для себе, що для них є цінністю, тому деякі люди стають учасниками різних соціальних груп. Ці групи можуть мати як позитивний характер, так і негативний, коли людина може вступити в компанію з негативним впливом. Саме тому важливо в цей час правильно сформулювати ціннісні орієнтації.

Розробляючи програму, ми опирались на комплекс психолого-педагогічних методів, які містять елементи психодіагностики, ситуативно-рольові ігри, тренінгові техніки та прийоми. Здобуття нових знань здійснюватиметься у формі лекцій та дискусій та інше. Не зважаючи на різноманітність конкретних вправ та прийомів, які використовуються під час тренінгу, можна виокремити базові методи роботи, до яких традиційно зараховуємо групову дискусію та ситуативно-рольові ігри.

З нашої точки зору, групова дискусія під час тренінгу необхідна для обговорення певної проблеми, що дозволяє завдяки невимушеному спілкуванню не лише з'ясувати, а навіть змінювати думки та установки учасників групи. Мета групових дискусій у програмі тренінгу полягає в тому, щоб учасники змогли побачити той чи інший аспект впливу інформації з різних сторін. Через аналіз індивідуальних переживань групова дискусія допомагає здійснювати групову рефлексію, що підсилює згуртованість групи і паралельно полегшує саморозкриття учасників тренінгу.

Як вже було зазначено, для розвитку інформаційної компетентності особистоті особливу значущість має розвиток її показників. Сьогодні розроблено достатню кількість методів, саме тому ми відібрали комплекс вправ, тренінгів і завдань які суттєво впливають на:

- формування особистісної системи мотивів; розуміння місця людських цінностей життєдіяльності особистості в сучасному інформаційному просторі;

- формування професійно важливих якостей засобами інформаційно-комунікаційних технологій [146];

- систематизацію знань на пізнання і самопізнання людиною самої себе, формування асертивної поведінки, довірливих стосунків, розуміння іншого;

- формування власної емоційної компетентності, вміння управляти своїми емоціями, аналізувати життя відповідно до цінностей;

- розвиток навичок визначати місце і роль людини в природному середовищі;

- розвиток знань норм юридичного права для Інтернет-користувачів [189].

Оскільки життя сучасної людини не можливе без користування віртуальним простором, і сучасні реалії вимагають користування Інтернетом, можна стверджувати, що власне користування Інтернетом може бути дуже корисним для саморозвитку та професійного становлення людей тощо [317].

На основі підбраного комплексу вправ, завдань, які розвивають показники ІКТ, розроблено програму інформаційної компетентності особистості (табл.5.1) (додаток М) [147].

Таблиця 5. 1

Програма розвитку інформаційної компетентності особистості

Блок	Мета	Забезпечення мети
Мотиваційно-спонукальний	Сприяти визначенню цілей в житті, формуванню поведінки в інформаційному суспільстві. Сприяти формуванню особистої системи цінностей як основи бачення власної життєвої перспективи в сучасному інформаційному просторі.	професійно-психологічні тренінги, хмарні технології, педагогічні програмні засоби, проектні технології, спільні інформаційні ресурси тощо.
Професійний	Сприяти підвищенню рівня знань про шляхи використання Інтернету для проведення досліджень. Формувати навички проектної роботи, творчої діяльності й ефективного способу вирішення професійних завдань.	
Когнітивно-діяльнісний	Сприяти формуванню і вдосконаленню навичок асертивної поведінки. Розвивати гнучкість поведінки, когнітивність.	
Особистісно-ціннісний	Розвивати комунікативність, самосвідомість, навички практичного самопізнання, самовдосконалення. Сприяти активізації потреб застосування ІКТ; удосконалювати емоційну компетентність; формувати життєві цінності.	

Змістовний	<p>Формувати позитивне ставлення до навколишнього середовища. Сприяти розвитку знань норм юридичного права для Інтернет-користувачів.</p> <p>Сприяти формуванню норм моралі в онлайн- та офлайн-середовищах.</p>	
------------	--	--

Як вже було зазначено, серед блоків що забезпечують інформаційну компетентність людини, особливу значущість має розвиток його професійної спрямованості. Саме тому було розроблено програму, підібрано комплекс завдань та задач із застосуванням проектних технологій які суттєво впливають на професійні якості освітян.

Освітні програми за методом проектів спрямовані саме на те, щоб допомогти освітянам ефективно використовувати інформаційно-комунікаційні технології в своїй повсякденній роботі. Мета основного курсу направлена на допомогу вчителям розвинути навички навчання, що базуються на навчальних потребах учнів, за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та методу проектів. Психолого-професійний тренінг розрахований на дев'ять занять, які проводилися протягом сорока восьми годин.

Заняття 1. Цілі та завдання тренінгу.

Мета. Обговорити цілі та очікування від тренінгу; сформулювати власні завдання щодо навчання на тренінгу.

Завдання модуля. У цьому модулі учасники: обговорять цілі та очікування від тренінгу основного курсу Intel «Навчання для майбутнього»; сформулюють власні завдання щодо навчання на тренінгу; ознайомляться з основними ресурсами тренінгу: посібником, сайтом освітніх програм, сайтом допоміжних матеріалів, електронним довідником; створять папку

Портфоліо для зберігання матеріалів власного проекту; створять персональну сторінку на вікі-сайті програми; створять власний блог; проведуть рефлексію власного навчання.

Заняття 2. Метод проектів.

Мета. Сприяти удосконаленню знань про метод навчальних проектів за допомогою Інтернет-ресурсів. З'ясувати шляхи використання Інтернету для проведення досліджень.

Завдання модуля. Визначити навички 21 століття та навички мислення вищих рівнів, які доцільно формувати в обраній навчальній темі. Ознайомитися з методом навчальних проектів. Здійснити пошук Інтернет-ресурсів про метод навчальних проектів. Створити публікацію про особливості використання методу навчальних проектів. Створити власну колекцію закладок на сайти.

Заняття 3. Державні освітні стандарти.

Мета. З'ясувати вимоги державних освітніх стандартів та навчальних програм.

Завдання модуля. У цьому модулі ви розпочнете процес планування вивчення обраної теми з того, що визначите, які саме державні освітні стандарти відповідають цій темі. Виходячи з вимог стандартів та навчальних програм, ви встановите навчальні цілі та важливі поняття обраної теми, від яких формулюватимете Основні запитання, що формують зміст проекту. У вас буде можливість попрактикуватися в формулюванні Основних запитань, а потім вдосконалити свої запитання.

Обговорити навчальні теми для створення Портфоліо з використанням методу проектів. З'ясувати вимоги державних освітніх стандартів та навчальних програм. Сформулювати навчальні цілі, що базуються на освітніх стандартах та навичках мислення вищих рівнів.

Сформулювати основні запитання, що сприяють розвитку та навчанню учнів.

Сформулювати завдання для виконання досліджень учнів у проектній діяльності. Створити електронну таблицю з даними та відповідною діаграмою про результати опитування щодо обраної теми.

Заняття 4. Оцінювання у проектному навчанні.

Мета. Ознайомитися з поняттям формуючого оцінювання створити документ для оцінювання навчальних потреб учнів.

Завдання модуля. Обговорити з іншими учасниками Основні запитання. Ознайомитися з поняттям формуючого оцінювання та прикладами інструментів та методів оцінювання навчальних потреб учнів. Створити план оцінювання учнів. Створити документ для оцінювання навчальних потреб учнів. Розробити презентацію про основні ідеї вивчення теми.

Заняття 5. Інтернет у проектній діяльності.

Мета. Використання Інтернету для розвитку навичок 21 століття; використання в своїй роботі правових та етичних питань, пов'язаних з використанням інформаційних технологій, ознайомитися із законами про авторське право.

Завдання модуля. Використати соціальні сервіси Інтернету для спільного редагування Основних запитань. Обговорити шляхи забезпечення виконання вимог державних освітніх стандартів та навчальних програм при використанні інноваційних педагогічних технологій.

Обговорити ідеї щодо використання Інтернету для розвитку навичок 21 століття.

Обговорити використання в своїй роботі правових та етичних питань, пов'язаних з використанням інформаційних технологій, ознайомитися із законами про авторське право. З'ясувати шляхи використання Інтернету для проведення досліджень.

Ознайомитися з прикладами оцінювання Інтернет-ресурсів та способами навчання цьому учнів. Адаптувати форму оцінювання Інтернет-сайту для учнів різних вікових груп відповідно до завдань власного проекту.

Заняття 6. Спілкування в Інтернеті.

Мета. Обговорити проблеми безпечного та відповідального використання Інтернету; ознайомитися із особливостями комунікаційних сервісів Інтернету.

Завдання модуля. Обговорити проблеми безпечного та відповідального використання Інтернету. Навчитися додавати у вікі-середовищі зображення та внутрішні посилання на вікі-статті. Ознайомитися із особливостями комунікаційних сервісів Інтернету. Створити мережевий опитувальник для спілкування з учнями в Інтернеті.

Ознайомитися з особливостями Інтернет-сервісів для співробітництва. Створити документ для спільного редагування та надати різний рівень доступу для користувачів.

Заняття 7. Адаптація до навчання за методом проектів.

Мета. Визначити стратегії, які дозволять адаптуватися до навчання за методом проектів та в навчальному середовищі, спрямованому на розвиток учнів.

Завдання модуля. Визначити стратегії, які дозволять учням адаптуватися до навчання за методом проектів та в навчальному середовищі, спрямованому на розвиток учнів. Обговорити питання, як допомогти учням пристосуватися до навчання за методом проектів та особистісно-орієнтованого навчання. Створити приклад учнівської роботи (публікації, презентації, вікі-статті або блогу) для демонстрації виконання учнями проекту.

Заняття 8. Фасилітація за допомогою комп'ютерних технологій.

Мета. Розглянути стратегії постановки запитань задля розвитку та навчання учнів.

Завдання модуля. Розглянути стратегії постановки запитань задля розвитку та навчання учнів. Створити документи для фасилітації. Створити інструктивні документи. Створити план впровадження проектів. Оцінити

створене Портфоліо за критеріями оцінювання. Описати у блозі особисті думки та враження щодо навчання за модулем.

Заняття 9. Портфоліо проекту.

Мета. Обговорити шляхи організації демонстрації результатів проектів.

Завдання модуля. Обговорити шляхи організації демонстрації результатів учнівських проектів. Підготувати для представлення своє Портфоліо. Прокоментувати Портфоліо інших учасників тренінгу та отримати коментарі учасників щодо свого Портфоліо.

У вибірці слухачів з 50 осіб Комунального вищого навчального закладу «Вінницька академія неперервної освіти» було визначено рівень інформаційної компетентності особистості на початку й наприкінці навчання (рис.5.1. та додаток Н).

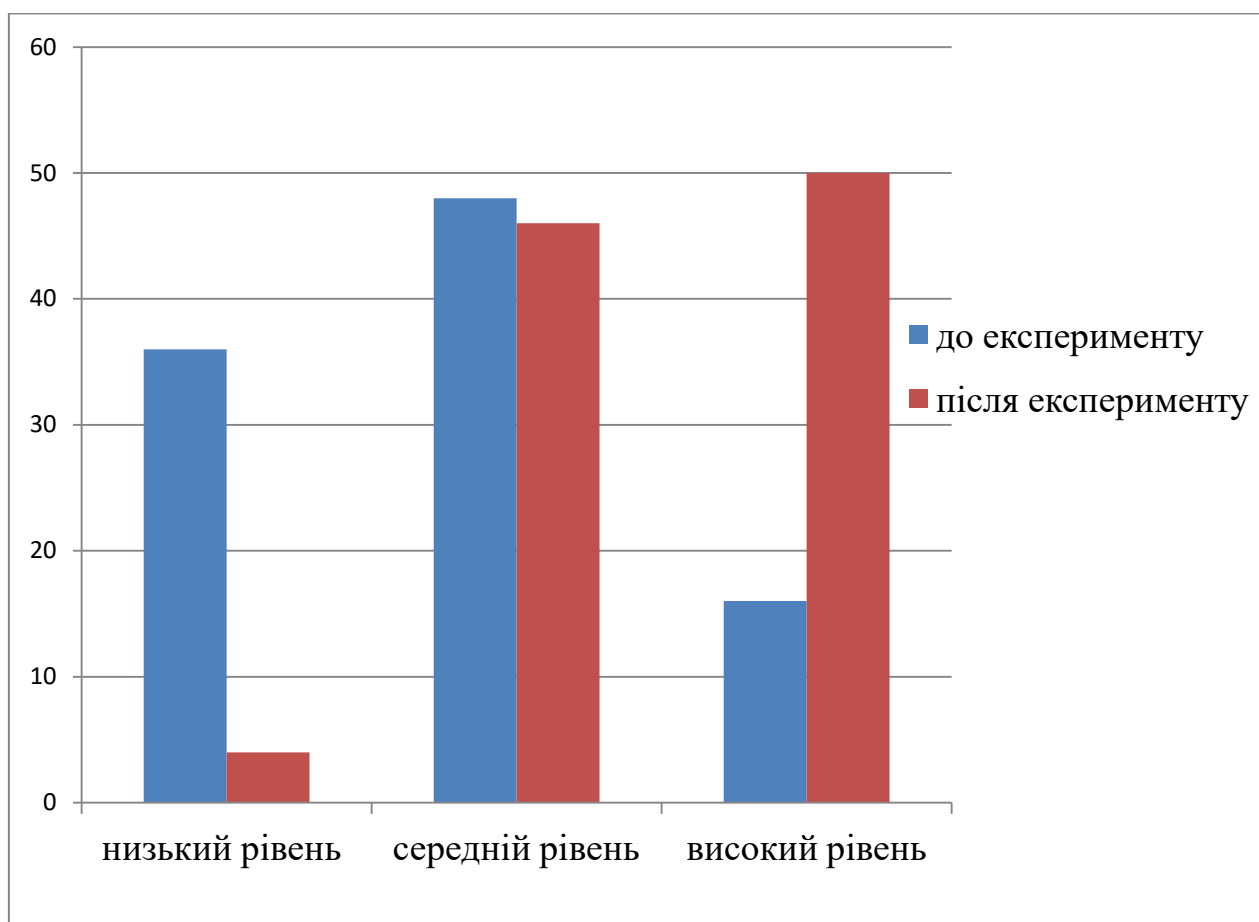

Рис.5.1. Результати рівнів інформаційної компетентності в експериментальній групі

Із застосуванням T – критерій Вілкоксона було перевірено гіпотезу про те, що розроблена програма розвитку інформаційної компетентності сприяє підвищенню її рівня (додаток П).

На основі наведених даних ми можемо сформулювати статистичну гіпотезу, яка відповідає початковому припущенню. Експериментальні дані свідчать, що у 39 випадках з 50 цей показник справді збільшився.

Сформулюємо гіпотези:

H_0 : інтенсивність зсувів щодо збільшення рівня інформаційної компетентності не перевищує інтенсивності зсувів у бік її зменшення;

H_1 : інтенсивність зсувів щодо збільшення рівня інформаційної компетентності перевищує інтенсивність у бік її зменшення.

Упорядкуємо значення. Усі зсуви, незалежно від їх знака, проранжуємо за вираженістю.

Підрахуємо суму рангів

$$\sum R_i = \frac{N(N+1)}{2} = \frac{50(50+1)}{2} = 1275.$$

Сума рангів дорівнює 1275, що відповідає розрахованій. Отже, ранжування проведене правильно.

Слід зазначити, що нетиповими в цьому випадку є негативні зсуви.

Визначимо емпіричне значення критерію T як суму рангів нетипових зсувів:

$$T_{\text{емп}} = \sum R_{\text{нетип}} = 39,5 + 39,5 + 4,5 + 2,5 + 20 + 20 + 12 + 15 + 20 + 9 + 28 + 39,5 + 39,5 + 48,5 + 48,5 + 28 = 242$$

За додатком визначаємо критичні значення $T_{\text{кр}}$ для $n = 50 - 4 = 46$:

$$T_{\text{кр}} = \begin{cases} 389 (p \leq 0,05); \\ 328 (p \leq 0,01). \end{cases}$$

Нанесемо на вісь відповідні значення і зробимо висновок (рис.5.2).

Отже, якщо $T_{\text{емп}} \leq T_{\text{кр}} (p \leq 0,01)$, то гіпотезу H_0 треба відхилити, приймаємо H_1 на рівні значущості $p \leq 0,01$.

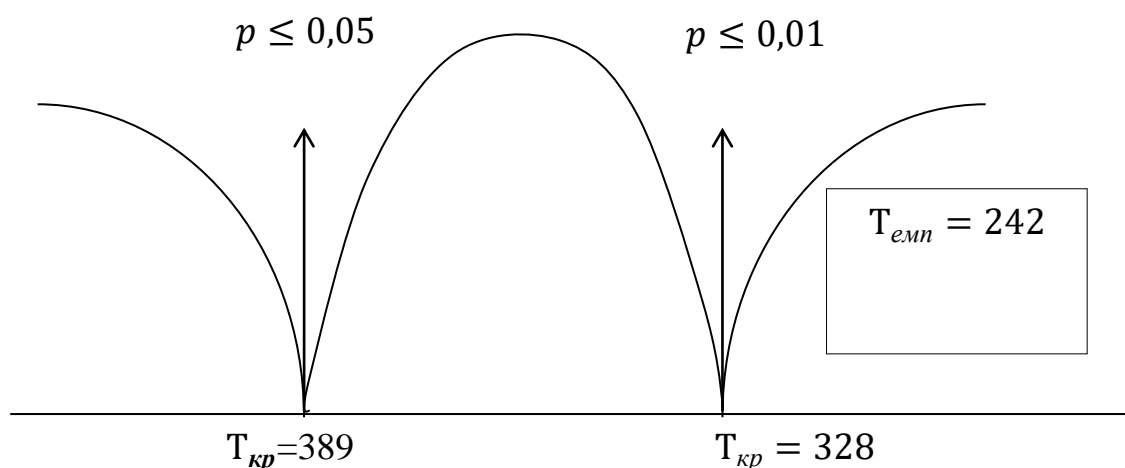

Рис.5.2. Правило прийняття рішення

Інтенсивність позитивного зсуву показника рівня інформаційної компетентності особистості перевищує інтенсивність негативного зсуву на рівні значущості $p \leq 0,01$. Необхідно зазначити, що рівень інформаційної компетентності особистості у кінці 2-го тижня навчання є вищим, і цей зсув не випадковий. За використання розробленої програми розвитку інформаційної компетентності особистості рівень не тільки не знижується, а навпаки – підвищується.

5.2. Рекомендації щодо безпечного використання інформаційних технологій

Одноманітна і тривала робота з комп'ютером призводить до надмірного подразнення очей і проблем із фокусуванням до головного болю, неприємних відчуттів в очах, розпливчастості зображення тощо. Збереження здоров'я дорослих та дітей є необхідною умовою їх активності, розвитку творчого потенціалу, професійної реалізації, ефективної життєдіяльності тощо.

Стан здоров'я позначається на результатах освітньої, професійної діяльності. З огляду на це, вирішення проблеми його збереження має бути одним з пріоритетних [171].

Оскільки діти багато часу проводять в Інтернеті з пізнавальною метою, то організація освітнього процесу, дозвілля повинна завжди супроводжуватися заходами з безпеки життєдіяльності задля збереження життя і здоров'я всіх його учасників.

Невід'ємним є систематичне навчання з охорони праці та безпеки життєдіяльності. Класні керівники повинні передбачити в тематиці педагогічних рад, батьківських зборів питання щодо профілактики травматизму під час роботи з технічними засобами тощо. Вчитель має дбати про те, щоб учні усвідомили, що під час навчання треба бути надзвичайно уважними, зібраними, ретельно виконувати всі настанови вчителя, дотримуватись техніки безпеки [193].

Окремі питання у сфері правового регулювання охорони праці відображено в роботах багатьох провідних учених, таких як О. Барабаш [14], О. Мачульська [198], В. Чернадчук [297], О. Ярошенко [322, с. 4 – 5] та ін. В контексті підготовки вчителя до роботи зі збереження здоров'я школярів як основної передумови успішного навчання, дослідження проводили С. Величко, В. Петров, М. Царенко та ін. [38, с. 4 – 5, 222, 293].

Порушення правил та інструкцій з безпеки життєдіяльності через незнання, небажання та нездатність їх виконувати є причинами травматизму, нещасних випадків та погіршення здоров'я. В основі цих причин лежать психологічні причини (Л. Матохнюк): надмірно критичне ставлення до технічних рекомендацій, інструкцій, небажання їх виконувати; незнання норм і способів забезпечення безпеки, правил використання сучасних технологій; невиконання правил та інструкцій з безпеки через невідповідність психофізичних можливостей людини (недостатня координація руху і швидкість рухових реакцій, поганий зір тощо) вимогам даної роботи та ін. [156].

Батьки дітей рано чи пізно стикаються з проблемою знаходження своєї дитини в Інтернет – світі, і практично кожен раз це стресова ситуація для обох сторін. Навколо он-лайн-спільноти існує багато непорозумінь, через які батьки обмежують дітей в Інтернеті.

Інтернет – невід’ємна частина сучасного світу. Батьки, обмежуючи дітей в он-лайні, позбавляють їх можливості задовольняти основні потреби, в цьому випадку – соціальні. Ця ситуація згодом може викликати серйозні психологічні проблеми у дитини. В сучасному інформаційному світі дитячий майданчик частково знаходиться у віртуальній реальності, тому не пускати туди дітей не можна. За своєю суттю Інтернет – це нескінченний довідник, але щоб запобігти подорож дитини по небажаних сайтах, варто встановити на комп’ютер або інший гаджет програму батьківського контролю. Наприклад Qustodio, KidLogger або «Кібермама».

Часто у поганій пам’яті і лінощах дитини звинувачують комп’ютер. З однієї сторони правда полягає в тому, що дитині більше не потрібно відвідувати бібліотеку і вчитувати сотні сторінок. Це тільки полегшує їй життя, а не робить її ледачою. Необов’язково пам’ятати формулу, важливіше знати, як і коли її використовувати. Тим більше, використовуючи інформацію постійно, людина все одно поступово її завчає. Зате завдяки Інтернету ми завжди можемо знайти ту інформацію, яку не використовуємо щодня.

Є думка про те, що комп’ютерні ігри зомбують дітей. З одного боку, якщо заборонити дітям ігри, то вони просто буде шукати інший спосіб гри. З іншого, з головою в ігри йдуть ті, кому погано в повсякденному житті. Для того щоб дитина не перетворилася на такого собі зомбі, необхідно допомогти їй знайти іншу цікаву справу. Як тільки в повсякденному житті вона виявить щось більш привабливе, то за комп’ютером багато часу проводити не буде.

Питання щодо віртуальних друзів, які начебто можуть замінити справжніх, само по собі не є актуальним. Сам по собі комп’ютер на комунікабельність ніяк не впливає, але якщо дитина є мовчазною за своєю

природою, то з віртуальними друзями їй буде простіше, адже за віртуальними образами стоять справжні люди, зустріч з якими цілком можлива.

Суїцидальні нахили у дітей виникають не від віртуальних, а від цілком реальних проблем. Якщо в сім'ї немає взаєморозуміння, дитина піддається психологічному насильству, має проблеми в школі, наприклад, є жертвою булінгу, то якась інформація в Інтернеті може прискорити скоєння нею такого страшного вчинку. Однак слід зазначити, що не інформація шукає підлітка в Інтернеті, а підліток – інформацію. Якщо у тінейджера немає і не було суїцидальних думок, то жодні сайти його не спровокують.

Зараз діти самостійно ведуть свої блоги, знімають відео для YouTube і прагнуть до великої кількості передплатників, однак те, що дитина нездатна почати заробляти в Інтернеті за власною ініціативою, велика помилка. Вони, як і ми дорослі, дуже сильно інтегровані в кіберпростір: соціальні мережі, гаджети, Інтернет тощо. Батьки блогерів – це швидше помічники і координатори процесу, в якому головний герой – їх дитина. Незважаючи на те, що формат блогерства далекий від того, чим займаються юристи та лікарі, це заняття стало справжньою професією у сучасному світі. Великі корпорації наймають блогерів на постійну роботу для ведення корпоративних блогів. Хороший блогер зараз заробляє 50 – 70 тис. доларів на рік, тому, якщо ваша дитина вирішила ним стати, дайте їй цей шанс [190].

Першу лігу кіберспортсменів Cyberathlete Professional League створено ще в 1997 році в США. Призові фонди в таких іграх можуть досягати декількох мільйонів доларів США. Наприклад, турнір по Dota 2 «The International» кілька разів бив рекорди за виплатами: у 2016 році було розіграно 20,77 млн. дол., в 2017 – 24,79 млн. дол. Саме тому кіберспорт – це змагання з відеоігор. Є величезна кількість розвивальних і загальноосвітніх ігор, а для найменших навіть придумали інтерактивні мультики, які виховують в дітях доброту і прагнення прийти на допомогу [180].

Сьогодні підключитися до Інтернету можна усюди. Велика кількість цифрових пристроїв доступна кожній людині у кожному місці. Практично всі люди мають можливість бути на зв'язку у месенджері, миттєво повідомляти інших про усілякі події, викладати фото у соціальні мережі, завжди і швидко знаходити необхідну інформацію.

Сучасні діти з перших місяців життя дивляться правильні «розвивальні» мультфільми і займаються корисними навчальними програмами прямо на планшеті. Ще до того, як діти навчаються читати, вони вже обізнані з тим, як користуватися Інтернетом, шукаючи там необхідну для них інформацію і створюючи свої аккаунти.

Звичайно, повноцінно користуватися Мережею можуть діти ще задовго до семи років. Ще кілька десятиліть тому дитина повинна була навчитися читати і писати, а для того, щоб знайти необхідну інформацію в Інтернеті, повинна була надрукувати її на клавіатурі. Зараз же діти з великим захопленням та успіхом освоюють голосовий пошук, диктуючи Гуглу, що потрібно знайти. Але не завжди знайдена інформація зрозуміла дітям. Вони не завжди відрізняють рекламу і справжній зміст, он лайн-програми та програми, які вимагають завантаження.

Саме тому діти дошкільного віку, хоча і хочуть самостійно спілкуватися з Інтернетом, але не завжди це у них виходить успішно – на допомогу приходять дорослий. Є, звичайно, і діти-вундеркінди, які уже з трьох років можуть вивчати онлайн-енциклопедії, а з шести років – складати свої програми. Цьому сприяють індивідуально-типологічні особливості психічного розвитку дітей.

Зазвичай, для дітей 3 – 4-х років існують спеціалізовані сайти, якими управляти можна через картинки, користуючись великими кнопками й ілюстрованим змістом. Допомога дорослих і в цьому випадку необхідна. Їх завдання – знайти необхідний сайт і показати дитині, як ним користуватися. Але, незважаючи на велику зацікавленість інформацією, дитині не можна довгий час знаходитись за комп'ютером, оскільки організм дитини в цьому

віці недостатньо підготовлений для тривалого сидіння біля монітора. Для виявлення отриманих самостійно знань дитини необхідно поспілкуватися з нею про побачене, поцікавитися новими знайомствами. Дитина повинна бути упевнена у підтримці дорослих, які, у свою чергу, мають виявити підтримку і спокійну упевненість, зберігти послідовність у вимогах, користуватися усіма можливими програмами батьківського контролю.

Дошкільнята 5 – 6 років у цьому віці вже тягнуться до Інтернету, непогано знають основні засади користування. Ми вже звертали увагу на необхідність батьківського контролю щодо користування дитиною Інтернетом. Обов'язково необхідно спрямовувати дітей на усвідомлення різниці між реальним і віртуальним світом, навчати азам конфіденційності. Довіряючи дитині у користуванні інтернет-серфінгом, бажано встановлювати спеціальні дитячі програми, пошукові сайти (наприклад, MSN Kids Search). Важливим є той факт, що дитина не повинна самостійно відкривати нові сайти. Спочатку необхідно обговорити з нею те, що її цікавить в онлайн-ресурсах, а потім скласти чіткий перелік сторінок, на які можна заходити. Для цього створюється власний профіль дитини-користувача з обмеженим доступом на сайти.

Перед початком знайомства дитини з Інтернетом важливо провести з дитиною бесіду – розкрити основні вимоги до користувача Мережі: як спілкуватися з іншими відвідувачами сайту, що можна викладати в Інтернет, а що ні, які картинки і відео можна публікувати в соцмережах, скільки часу можна витратити на взаємодію з комп'ютером тощо.

Важливо створити список правил користування Інтернетом вдома за участю дітей. Туди можна включити типи сайтів з необмеженим доступом, години користування мережею та рекомендації зі спілкування з іншими в онлайні, включаючи чат-кімнати. Дорослі повинні тримати комп'ютери з Інтернет-з'єднанням у відкритій зоні, поза межами кімнати дитини.

Важливо вивчити інструменти для фільтрування Internet (Батьківський контроль в Windows Vista) як один із додаткових, але не замінних методів батьківського контролю. Знайте, які чат-кімнати та дошки повідомлень діти відвідують та з ким розмовляють. Рекомендуйте їм використовувати контрольовані чати, та наполягайте на тому, щоб вони залишалися в публічних зонах чатів.

Коли дитина стає старшою (сім років) уже можна давати їй можливість набувати самостійного досвіду спілкування з Інтернетом. Можна дозволити дитині працювати самій, але час від часу наглядати за нею. Для цього комп'ютер повинен бути розташований поблизу місця знаходження батьків, щоб у слушну хвилину допомогти дитині. Але заводити власну поштову скриньку для дитини такого віку ще зарано – вона може користуватися скринькою батьків. Так можна контролювати листування дитини, бачити коло її спілкування.

Ще один засіб контролю - перегляд тимчасових Інтернет-файлів. Оскільки у свої 7 років дитина ще не може вести самостійний грамотний діалог, то краще обмежити її спілкування такими месенджерами: Skype, Viber, ICQ тощо. Купуйте ігри і програми англійською мовою і, незабаром будете вражені словниковим запасом дитини. Поговоріть зі своїми дітьми про їхніх он – лайн друзів та про те, чим вони займаються.

Неохідно прослідкувати у бесіди, щоб під час знайомств з однолітками діти не спілкувалися з дорослими незнайомцями. Вільний доступ до файлів, отримані картинки та тексти з Інтернету можуть порушувати авторські права, тому необхідно обговорити з дитиною можливість користування такою інформацією, акцентуючи увагу на тому, що без дозволу дорослих не буде ніякого завантаження. Також діти повинні знати як про комп'ютерний вірус, який може бути завантажений випадково разом з текстами або ж картинками, так і про комп'ютерних шахраїв.

Якщо батькам вдалося до 9 – 10 років втримати дитину далеко від Інтернету, то в 9 років їй буде дуже цікаво познайомитися з онлайн-Мережами, оскільки їй не хочеться у спілкуванні з однолітками показувати свої невміння і незнання з Інтернет-технологій. У цьому віці батьки вже повинні цілеспрямовано підготувати дитину до роботи з комп'ютером.

Обов'язковими для батьків є програми батьківського контролю, які дають можливість захистити дитину від небажаних знайомств, закликів до насильства, агресії чи еротичних матеріалів. Батьки повинні наполягати на усвідомленні дитиною того, що ніколи не можна погоджуватися зустрічатися з онлайн-знайомими чи онлайн-друзями, інформувати їх про себе та свою сім'ю. Домовтесь зі своєю дитиною про те, що необхідно відразу розповідати батькам про те, що будь-хто в он-лайні примушує її почувати себе не комфортно. Контролювати дії дитини та вислуховувати її про будь-який випадок потрібно спокійно. Дитина не повинна думати, що за те, що відбулося, її позбавлять привілеїв користуватися комп'ютером. Поясніть більше про те, як діяти з он-лайн шахраями та кібер-хуліганами. Поговоріть із своїми дітьми про он-лайн еротичні матеріали та спрямуйте і допожіть знайти сайти про здоров'я. До правил користування Інтернетом у цьому віці можна зарахувати такі: користування комп'ютером лише умитим, причесаним і акуратно одягненим; сидати за комп'ютер після того, як усі уроки на завтра вже підготовлені; не їсти за комп'ютером; учитися домовлятися з братами та сестрами про користування мишкою.

Підлітки 11 – 15 років є найбільш складним віковим періодом. Саме в цей період формується рівень самооцінки, підліток шукає допомоги у друзів та немає бажання виправдовуватися перед батьками. Дітям старшого підліткового віку вже хочеться ототожнювати себе з певною групою, до якої вони і прагнуть, що спонукає їх порівнювати цінності представників певної групи та членів своєї сім'ї. Почуття дорослості, яке виникає на цьому віковому етапі, наштовхує дітей на акти поведінки, притаманної дорослим людям. Але брак життєвого досвіду для оцінювання себе, недостатність

знань не дає можливість старшим підлітками поводити себе, як дорослі. Батькам потрібно бути уважними до своїх дітей і контролювати користування Інтернетом, але робити це так, щоб не нашкодити дитині.

Якщо немає можливості придбати окремий комп'ютер, то необхідно виділити дитині окрему операційну систему на комп'ютері дорослих. При цьому можна урочисто повідомити, що підліток є господарем своєї системи і може робити в ній, що забажає: обслуговує та випробовує різні програми, шукає інформацію, навчається правильно нею користуватися, що сприятиме поважливому ставленню однокласників; заводить сторінку, де буде вести записи, як у щоденнику; записує диски тощо. Це швидко навчить дитину користуватися Office Word.

Домашнє відео і фото – ось де простір для творчості й фантазії. І нехай першим буде змонтований відеокліп – з дня народження бабусі. Головне – дитина знає, як це робити. Допоможіть дітям захиститися від спаму. Забороніть їм давати свою адресу електронної пошти, не відповідати на будь-які запити, що йдуть невідомо від кого, не відвідувати сайти з агресивним змістом та не розміщувати там свої фотографії. Підлітки не повинні використовувати Інтернет для розповсюдження пліток, погроз іншим. Доволі часте спілкування з дітьми надасть можливість дорослим бути переконаними у тому, що діти консультуються з ними, перш ніж проводити в он-лайні будь-які фінансові операції.

Обговоріть он-лайн ігри та їхні потенційні ризики зі своїми дітьми. Нагадайте їм, що азартні розваги в он-лайні є незаконними [180; 181].

Безпека здоров'я залежить від комфортного робочого місця. Воно повинно бути добре освітлене, а світлове поле має бути рівномірно розподілене по площі робочого простору, світлові промені не повинні бути спрямовані просто в очі. Використовувати потрібно якісний монітор. Звертайте увагу на частоту оновлення екрану – вона повинна бути максимально можливою (100 Герц і більше).

Необхідно налаштувати його, вибираючи оптимальну яскравість, контрастність. Слід стежити за тим, щоб замовчування підтримувало шрифт, який зручний для очей, а робочий стіл був оздоблений картинкою або фотографією спокійних кольорів.

Час, проведений за монітором, повинен бути обмежений до чітко встановленого періоду. Вимоги Міністерства охорони здоров'я України визначають часові норми перебування дитини різного віку за комп'ютером. Так, наприклад, для дітей до 6 років – це 20 хвилин на день, 7 – 8 років – майже 40 хвилин на день, для дітей 9 – 11 років – година чи півтори на день [168]. Обов'язково потрібно нагадувати дитині про періодичні перерви з активною розминкою рук та усього тіла.

Комп'ютерне крісло повинне відповідати віковим особливостям дитини, зокрема її зросту, мати високу спинку та підлокітники. Розташовувати крісло потрібно так, щоб погляд людини, яка сидить на ньому, був спрямований до центральної частини монітора. Стосовно освітлення, то лампа повинна бути досить яскравою, але не сліпити.

Важливим для здоров'я є спеціальне харчування для очей та гімнастика. Необхідно пам'ятати, що уже на етапах дитинства необхідно вживати продукти, які зміцнюють судини сітківки ока: чорницю, чорну смородину, моркву тощо. Особливо це стосується людей з ослабленим зором. Людям, які страждають на короткозорість, потрібно вводити в раціон печінку тріски, петрушку, салат, кріп, зелену цибулю тощо. За дистрофії сітківки допомагає шипшина (настій, відвар), журавлина тощо. Що стосується зору, то офтальмологи рекомендують дві елементарні речі: невеликі перерви в роботі за екраном і гімнастику для очей. Є комп'ютерні програми, що імітують відпочинок для очей. Найбільшу користь гімнастика для очей дає для профілактики і на перших стадіях ослаблення зору. Усім, хто працює за комп'ютером, а також тим людям, чий зір не ідеальний, бажано виконувати комплекс гімнастичних вправ.

Висновки до п'ятого розділу

1. Запропоновано програму розвитку інформаційної компетентності особистості, яка передбачає реконструкцію та формування усвідомлення мотивів, спрямованості мотивації на досягнення успіху; трансформацію смисложиттєвих та ціннісних орієнтацій; розширення інтернального локусу контролю; активне прагнення до позитивної результативності процесу самореалізації; відстоювання своїх поглядів, відповідальність за свої вчинки; здатність і можливість контактувати з іншими; усвідомлення себе носієм позитивних, соціально бажаних характеристик, у певному сенсі задоволення собою (самоповага); спрямованість на задоволення людиною процесу діяльності та саморозвитку (самосвідомості).

2. Однією із сфер розвитку інформаційної компетентності особистості є навчання в системі «дошкільний вік – післядипломна освіта» за допомогою професійно-психологічного тренінгу; розвивальних засобів (хмарні технології, педагогічні програмні засоби, проектні технології та ін.); створення спільних інформаційних ресурсів (кластерів та ін.) з метою актуалізації особистісних ресурсів, які стимулюють зміни мотиваційно-спонукальної, когнітивно-діяльнісної, особистісно-ціннісної, професійної, змістовно-діяльнісної сфер особистості.

3. Встановлено, що частка осіб з негативними показникам інформаційної компетентності переважає частку осіб з позитивними показниками. Пілотажне випробовування програми розвитку показало що рівень ІКО суттєво підвищився.

У п'ятому розділі використані публікації, що знаходяться у списку використаних джерел під номерами: [14, 36, 38, 57, 70, 101, 114, 117, 122, 127, 128, 138, 139, 198, 199, 205, 216, 222, 247, 275, 287, 288, 293, 297, 317, 322, 325].

Матеріали п'ятого розділу дисертації висвітлено в таких публікаціях автора: [146, 147, 156, 159, 168, 170, 171, 180, 181, 181, 186, 189, 190, 192, 193].

ВИСНОВКИ

Дисертаційне дослідження присвячено теоретичному обґрунтуванню феномена інформаційної компетентності особистості; експлікації її показників, компонентів, блоків та рівнів розвитку; опису функцій та розробленню структурно-функціональної моделі інформаційної компетентності особистості; з'ясуванню рівня сформованості інформаційної компетентності особистості її професійно важливих якостей; дослідженню технологій та особливостей розвитку інформаційної компетентності особистості. За результатами дослідження зроблено такі висновки:

1. Інформаційна компетентність особистості – це її інтегральна якість, детермінована спрямованістю на задоволення життєвих цілей та потреб шляхом вибору оптимальної для неї мотивації пізнавальної діяльності в інформаційному суспільстві. Структура цієї системи містить та поєднує мотиваційно-спонукальний, когнітивно-діяльнісний, особистісно-ціннісний, професійний, змістовний блоки.

2. На основі аналізу, узагальнення наукової літератури, даних експертів визначено основні показники інформаційної компетентності особистості, які згруповано в дев'ятнадцять біполярних показників. Методом кластеризації показники об'єднано у компоненти інформаційної компетентності особистості, яка містить систему мотивів, спрямованість дій, суб'єктивну, особистісну, групову та ділову спрямованість, здатності особистості, життєві цінності, проектно-поведінковий та емоційно-вольовий показники, комунікативність, екокультуру, правову культуру, розуміння змісту життя. Усі функції інформаційної компетентності особистості – мотиваційно-спрямувальна, когнітивно-сприймаюча, комунікативна, операційно-орієнтаційна, нормативно-розвивальна – тісно взаємодіють між собою. Вони стали основою для створення структурно-функціональної моделі інформаційної компетентності особистості.

3. Комплекс методів та методик на дослідження інформаційної компетентності особистості охоплює психометрично перевірений авторський тест-опитувальник «ІКО», за допомогою якого виявлено недостатній (середній, низький) рівень розвитку у дорослих осіб. З'ясовано, що це зумовлено насамперед низьким рівнем розвитку таких компонентів, як екологічний та правовий, що залежать від бажання людини адаптуватися до великих потоків інформації та наслідків науково-технічного прогресу, засобів інформаційної безпеки і захисту інформації.

4. Рівень сформованості показників інформаційної компетентності особистості та професійно важливих якостей освітян засвідчив, що жінки більш гнучко ставляться до своєї мети, ідеалів та прагнень, можуть змінювати їх відповідно до обставин, можливостей, власних уподобань і т.п. Для чоловіків більш важливо відповідати певним нормам та вимогам, тобто певному соціальному статусу. Жінки готові активно працювати над собою для досягнення мети, виявляють кращу готовність змінюватись заради майбутнього, протистояти труднощам. Чоловіки, навпаки, будують перспективи на невеликий проміжок часу, проте їхня життєва стратегія чіткіша. Разом з тим гендерних відмінностей щодо використання інформаційно-комунікаційних технологій не виявлено. Рівень розвитку одних і тих же компонентів інформаційно-комунікаційної компетентності, що притаманні чоловікам і жінкам, відрізняються несуттєво, тому фаховим користувачем комп'ютера може бути як чоловік, так і жінка.

5. Порівняльний аналіз інформатизації освітнього простору в країнах Євросоюзу та України засвідчив, що сучасному українському суспільству необхідна більш якісна психологічна підтримка, яка допоможе задовольнити потреби особистості щодо здобуття глибоких і повних знань про певні об'єкти, свідомо використовувати професійні інформаційні програмні продукти; ефективно працювати у різних сферах діяльності тощо.

6. Розвиток інформаційної компетентної особистості має бути спрямовано на формування в неї умінь працювати з інформацією і вибору оптимальних рішень, розвиток комунікативних здібностей та особистісного ставлення до інформації, уміння використовувати інформаційно-комунікаційні технології та забезпечення великим обсягом якісної інформації вже з дошкільного віку (професійно-психологічні тренінги, хмарні технології, педагогічні програмні засоби, проектні технології, спільні інформаційні ресурси тощо).

7. Програма розвитку інформаційної компетентності особистості в сучасному інформаційному просторі передбачає формування у неї мотиваційних цінностей життя, поглядів на майбутнє, уміння управляти власними емоціями та почуттями, підтримку готовності до професійної діяльності, формування екологічної та правової свідомості тощо. Використання зазначеної програми сприяє суттєвому підвищенню інформаційної компетентності особистості.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів зазначеної проблеми. Перспективними напрямками подальших наукових досліджень можуть стати вивчення особливостей розвитку інформаційної компетентності особистості в онтогенезі; дослідження основних змін ідентичності особистості за умов впливу інформаційно-комунікаційних технологій; розроблення програми розвитку інформаційної компетентності для протидії пропагандистським інформаційним впливам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Проблема индивидуальности в психологии. Проблема индивидуальности в психологии новые модели и концепции: монография. М.: НОУ ВПО МПСИ, 2009. С.14-63.
2. Авельцева Т. П., Калініна А. В., Зимівець Н. В. Механізми формування та впровадження місцевої та соціальної політики. К.: 2013. URL: <https://bit.ly/2FZxRFW>
3. Акимов С. С. Готовность бакалавров технологического образования к научно-исследовательской деятельности. Информационные технологии в образовании: материалы VIII открытой научно-практической конференции студентов и аспирантов. М.: СПб ГУИТМО, 2005. 85 с.
4. Алексеєнко Т. Н. Современные технологии обучения иностранных студентов в Центре международного образования. Проблеми сучасної освіти: зб. науково-методичних праць Харків. нац. у-ту ім. В. Н. Каразіна. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. Вип. 3, ч. 2. С. 97–101.
5. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды: в 2-х т. / Под. ред. А. А. Бодалева, Б. Ф. Ломова. Москва, 1980. Т.1. 230 с.
6. Андреева Г. П. Організація навчання інформатики шляхом запровадження технологій дистанційного навчання. Комп'ютер у шк. та сім'ї. 2014. № 5. С. 16–17.
7. Андрущенко Н. Дистанційне навчання: експерименти, напрацювання, перспективи: досвід впровадж. дистанц. навчання в Нац. гірн. ун-ті (м. Дніпропетровськ). Освіта, 2014. 5–12 берез. (№ 10). С. 8
8. Арбузов В.В., Бережная О.В., Червякова Л.П., Щекотова И.В. О метрологической надежности АСКУЭ субъектов ОРЭ. К.: НАН України, 2005. С. 3-11.
9. Бабаева Ю. Д. Интернет: воздействие на личность. Гуманитарные исследования в Интернете / под ред. А.Е. Войскунского. М.: «Можайск-Терра», 2000. С. 102-119.

10. Баловсяк Н. В. Інформаційна компетентність фахівця. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2004. №5. С.21–28.
11. Баловсяк Н. В., Баловсяк С. В., Бабій П. І. Комп'ютерний практикум для студентів всіх спеціальностей заочної форми навчання. Чернівці, ЧТЕІ, 2002. 102 с.
12. Баловсяк Н. Х. Структура та зміст інформаційної компетентності майбутнього спеціаліста URL: <https://bit.ly/2uyNSfF>
13. Бандура В. Методи оцінювання набуття компетенцій студентів дистанційної форми навчання Наукові записки [Української академії друкарства]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_2016_2_15
14. Барабаш О. В. Специфіка реалізації неперервної освіти у Канаді Молодий вчений. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_2_75
15. Барановська В. М. Нові інформаційні технології – ефективний засіб активізації навчального процесу для підготовки майбутнього вчителя. Педагогічний дискурс, 2007. Вип. 2. С. 21-24. URL: <https://bit.ly/2FO9J9Z>
16. Белинская Е.П., Тихомандрицкая О.А. Социальная психология личности: для студентов учреждений высшего профессионального образования: учебное пособие. Москва, 2009. 304 с.
17. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія / Упоряд. В. Лях. К., 1996. С. 194-250.
18. Бендерез Н. Система повышения педагогического мастерства с использованием дистанционного обучения: материалы международной научной-практической Интернет-конференции «Методология 54 и методика эффективного использования информационных и коммуникационных технологий в образовании» / Екатеринбург, 15 сентября – 15 декабря 2009 г. URL: <https://bit.ly/2FYB1TK>.
19. Беспалов П. В. Компьютерная компетентность педагога в контексте личностно-ориентированного обучения. Педагогика, 2003. №4. С. 45-50.

20. Бех І. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу у педагогіці. Виховання і культура, 2009. № 1/2. С. 3–12.
21. Бешенков С. А., Ракитина Е. А., Миндзаева Э. В. Информационное образование в России // Знание. Понимание. Умение. 2013. № 3. С. 42–51
22. Бехтерев В. М. Избранные работы по социальной психологии. Москва, «НАУКА», 1994 г. 400 с.
23. Биков В. Інформаційні та комунікаційні технології навчання в системі загальної середньої освіти зарубіжних країн: навч.-метод. посіб. К.: Педагогічна думка, 2012. С.142–143.
24. Білоусов О. С. Розвиток концепцій інформаційного суспільства: від формування теорії постіндустріалізму до сучасності URL: <https://bit.ly/2RR9q4M>
25. Білоущенко В. В. Психологічні особливості інтернет-залежності в підлітковому віці. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Психологічні науки. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2013_1_11
26. Боброва Т. Особливості використання ІКТ при викладанні предметів креслення. Профтехосвіта, 2012. № 10. С. 22–25.
27. Большаков В. П., Бочков А. П. Основы 3D – моделирования. Изучаем работу в AutoCAD, КОМПАС - 3D, SolidWorks . СПб.: Питер, 2013. 304 с.
28. Болюбаш Я. Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти: Навч. посібник для слухачів закладів підвищення кваліфікації системи вищої освіти. К.: ВВП «КОМПАС», 1997. 64с
29. Бондар С. П. Методичні рекомендації. Інтерактивні технології навчання в підготовці майбутніх учителів зарубіжної літератури. Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. 43с.
30. Бондаренко О. Ф. Формувачі імпульсів струму для установок контактного мікрозварювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.

техн. наук: спец. 05.09.12 Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, Київ, 2008. 20 с.

31. Бондаровська В. М. Що ми можемо зробити, щоб запобігти домашньому насильству: роздуми та поради психолога. Київ, 1999. 64 с.

32. Бордовская Н. В. Педагогика : учебное пособие. Питер, 2006. 304 с.

33. Бугайова Н. М «Адаптивний потенціал людини та стресова резистентність: синергетичний контекст». Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної АПН України, 2012. Т. 24, ч. 5, С. 33-41. URL: : <https://bit.ly/2JC5oUR>

34. Бурлачук Л. Ф. Психодіагностика: учебник для вузов. СПб.: Питер, 2005. 351 с.

35. Вакуленко О. В. Засоби масової інформації як особливий чинник впливу на формування способу життя особистості. Соціальний працівник, 2005. № 6. С. 14 – 18

36. Варій М.Й. Загальна психологія: підручник. Львів: [б. в.], 2014. 1047 с.

37. Велитченко Л. К. Педагогічна взаємодія як інтерактивний простір психологічного супроводу у процесі підготовки майбутніх психологів: монографія. Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2013. 174 с.

38. Величко С. П. Засоби і технології сучасного навчального середовища: наук.-практ. конф. Кіровоград: Ексклюзив-Систем, 2014. 144 с.

39. Веселков Ф. С., Ковалев С. Г. Методика диссертационного дослідження. Экономические науки: учеб. пособие. СПб.: СпбГУЭФ, 2012. 119 с.

40. Виноградова О. Інноваційна діяльність бібліотеки для юнацтва: основні шляхи та методи URL: <https://bit.ly/2MB9qzL>

41. Войскунский А. Е. Актуальные проблемы зависимости от Интернета. URL: <https://bit.ly/2B1i328>

42. Выготский Л. С. Педагогическая психология. М.: Педагогика, 1991. 480 с.

43. Галатюк М. Модель навчально-пізнавальної компетентності у контексті вивчення природничих предметів. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. Вип. 98. С. 21–26.

44. Гендина Н. И., Колкова Н. И., Скипор Н. Л. Информационная культура личности: диагностика, технология формирования: учебно-методическое пособие. Кемерово : КемГАКИ, 1999. Ч. 1. 146 с.

45. Генеральна Конференція ЮНЕСКО 1996 Про внесення змін до деяких рішень Уряду України від 22.01.1996 № 107. URL: zakon2.rada.gov.ua.

46. Головань М. С. Забезпечення якості вищої освіти в умовах європейської кредитно-трансферної системи організації навчального процесу. Тенденції розвитку вищої освіти в Україні: європейський вектор: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Ялта, 21–22 берез. 2013 р. РВНЗ «Крим. гуманітар. ун-т» [та ін.]. Ялта : КГУ, 2013. Ч. 1. С. 52–57.

47. Голубєв Д. В., Горшков Г. Ф., Филатова. О. И. Содержание и методы обучения графическому документированию с использованием информационных технологий: технологии дистанц. образования в процессе преподавания инженер. Графики. Alma Mater (Вестн. высш. шк.), 2014. № 5. С. 104–106.

48. Гордеева А. В. Психологические особенности персонификации компьютера в различных категорий пользователей. Вестник Харьковского университета. Харьков, 2002. №550, ч.1. С.58-60. (Сер. Психология)

49. Грановська Р. М. Психологическая защита. Москва: Из-во: Речь, 2007. 476 с.

50. Грицька Т. С. Етапи формування та види інформаційних компетентностей учнів. Комп'ютер в школі та сім'ї. 2010. №1. С. 41-43.

51. Гришко В. І. Формування базових компетентностей майбутніх правознавців у процесі фахової підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. Рівне, 2016. 20 с.

52. Губенко О. В. Аналіз концепцій розвитку творчої інтелектуальної обдарованості школярів в умовах сучасної школи й проблема моделювання навчально-виховного процесу. *Практ. психологія та соц. робота*. 2014. № 11. С. 73–80.

53. Гудкова Н. М. Модульне навчання у викладанні іноземної мови як один з інноваційних компонентів навчального процесу у вищому навчальному Режим доступу: <https://bit.ly/2СКВуfw>

54. Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю. Сучасні інтерактивні технології навчання студентів. *Теорія і практика упр. соц. системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія*. 2014. № 4. С. 99–104.

55. Гуржій А. М., Лапінський В. В. Електронні освітні ресурси як основа сучасного навчального середовища загальноосвітніх навчальних закладів. *Інформаційні технології в освіті*. 2013. Вип. 15. С. 30-37. URL: <https://bit.ly/2RM80bL>

56. Гушулей Й. М. Дидактичні аспекти формування військово-технічної орієнтації майбутніх офіцерів-прикордонників інженерних спеціальностей. URL: <https://bit.ly/2B4riyu>

57. Давидов М. В. Освітні інформаційні технології для глухих та слабкочуючих. *Напрацювання та досвід Національного університету «Львівська політехніка» Нац. ун-т «Львів. політехніка»*. Львів: Львів. політехніка, 2013. 47 с.

58. Данилюк І. В. Індигенна психологія: культура і світ більшості. *«Соціальна психологія»*. Київ, 2011. №. 2 (46). С. 134-142.

59. Данилюк І. В. Культура та контекст: пряме чи приховане вираження думки? *«Соціальна психологія»*. Київ, 2011. №. 3 (47). С. 121-129.

60. Данилюк І. В. Менталітет як провідна етнопсихологічна характеристика. URL: <https://bit.ly/2Hvc0Zm>

61. Данилюк І. В. Методика та організація дослідження історичного смислу періоду відкритої психологічної кризи як чинника становлення сучасної психологічної науки URL: <https://bit.ly/2B5SSDR4>
62. Данилюк І. Особливості копінг-поведінки залежно від часової орієнтації особистості. URL: <https://bit.ly/2WnG3W6>
63. Деркач А. А., Зазыкин В. Г. Акмеология. Москва, 2003. С. 104.
64. Дзугоева М. Г. Постановка и решение задач основа информационной компетентности студентов. Проблемы качества образования. М.: «Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов», 2003. Кн. 2. С. 31-36. URL: <https://bit.ly/2MwNs0Y>
65. Доктрина інформаційної безпеки України від 25 лютого 2017 року № 47/201.7 URL: <https://bit.ly/2WrOIHo>
66. Донченко Е. А., Титаренко Т. Н. Личность: конфликт, гармония. Київ, 1989. 175 с.
67. Дорогих Р. В. Формування професійних якостей майбутніх учителів у процесі педагогічної взаємодії: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Харків, 2011. 20 с.
68. Дрепа М. И. Распространенность и профилактика интернет-аддикции в студенческой среде. Краснодар, 2010. 115 с.
69. Духаніна Н.М. Медіаосвіта як фактор модернізації та підвищення якості вищої освіти. Проблеми освіти : Наук. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОНМС України. К., 2011. Вип. 66. Ч. II. С. 190–195.
70. Дьюї, Джон. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
71. Дяченко М. Д. Метод проєктів у процесі підготовки майбутніх журналістів до творчої діяльності. Педагогіка формування твор. особистості у вищ. і загальноосвіт. школах: зб. наук. пр. класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2013. Вип. 32. С. 176–187.

72. Евладова Е. Б., Логинова Л.Г., Михайлова Н.Н. Дополнительное образование детей: Учебник для студ. ВУЗов, пед. училищ и колледжей. М.: Владос, 2004. 349 с.
73. Егоров А. Ю., Игульшов С. А. Расстройства поведения у подростков: кликопсихологические аспекты. СПб: Речь, 2005. 436 с.
74. Елизаров А. ИКТ-компетенции как фактор социально-экономического развития России 2012 - elibrary.ru
75. Елисеев О.П. Локус контроля *Практикум по психологии личности* СПб., 2003. С.413-417.
76. Жалдак М. І. Система підготовки вчителя до використання інформаційно-комунікаційних технологій в навчальному процесі Режим доступу. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_2_2011_11_3
77. Жарківська, Ірина. Теорія поколінь і управління персоналом організації. Інноваційні процеси економічного та соціально-культурного розвитку : вітчизняний та зарубіжний досвід : зб. тез доп. ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених і студентів. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. С. 118-120.
78. Жиделев М. А. О связи общего политехнического образования и профессиональной подготовки учащихся. Школа и производство. 1971. № 9. С. 14-17.
79. Жичкіна А. Є. Соціально-психологічні аспекти спілкування в Інтернеті. Москва: Дашков і Ко, 2004. 117 с.
80. Журавльова Л. П. Психологічне сприяння розвитку екологічної свідомості особистості підліткового віку. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tippp_2018_2_16.
81. Зайцева О. Б. Формирование информационной компетентности будущих учителей средствами инновационных технологий: автореф. дис. на соискательство науч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.08. Брянск, 2002. 19 с. URL: <https://bit.ly/2FYeOMh>
82. Зеєр О. Психологія професійного розвитку: навч. пос. для студентів вищих навчальних закладів. Москва: «Академия», 2007. 240 с.

83. Зимівець Н.В., Гусак П. М., Петрович В.С. Відповідальне ставлення до здоров'я: теорія та технології: монографія / за ред. д-ра педагог. наук, проф. П.М. Гусака. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. 219 с.
84. Зязюн І. А. Сучасна освіта в контексті гуманістичної філософії. Діалог культур. Україна у новому контексті: філософія освіти. Львів, 1999. С. 5-12.
85. Извозчиков В.А., Шилова О.И. Информационно-педагогический тезаурус: Учеб. пособие. СПб.:РГПУ им. А-И.Герцена, 1996. 280 с. URL: <https://bit.ly/2HzuojK>
86. Имедадзе И.В. Ситуативное развитие мотивации и установка Вопросы психологи, 1989. С. 90–97.
87. Іщенко Д. В. Теорія і практика виховання слухачів вищих військових навчальних закладів у процесі навчання: дис... доктора пед. наук: 20.01.06 / Д. В. Іщенко. Хмельницький, 1998. 504 с.
88. Калина Н. Ф. Основы психоанализа. Москва, 2000. С. 138–151
89. Камінська О. В. Методичні рекомендації для батьків та педагогів з профілактики і корекції інтернет-залежності молоді. Рівне, 2014. 35 с.
90. Камінська О. В. Психологічні детермінанти формування інтернет-залежності. Проблеми сучасної психології. 2013. Вип. 22. С. 194-204. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2013_22_18
91. Кандыбович Л.А. Дьяченко М.И., Психологические проблемы готовности к деятельности. Минск, 1976. 176 с.
92. Каракозов С. Д. Информационная культура в контексте общей теории культуры личности. Педагогическая информатика, 2000. С. 41-55.
93. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество и культура / Пер. с англ. М.: ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
94. Киричук О. В. Основы психологии. Київ, 1996. 632 с.

95. Кисла І. Г. Підходи до формування інформаційної компетентності вчителя загальноосвітнього навчального закладу. Інформаційні технології в освіті. 2008. № 2. С. 110-113
96. Кіреєва З. О. Развитие сознания, детерминированного временем: монография Одесса, 2010. 380 с. URL: <https://bit.ly/2UfJi0b>.
97. Кіреєва З.О., Кушнерова Я.Г. Особливості зв'язку між психоемоційним станом підлітків і фазою біологічного циклу. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2018. № 2. С. 162-169.
98. Кіреєва З. О., Мазурик В. М. Особливості проектування життєвого шляху жінками. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2017. № 1. С.100-108.
99. Кіреєва З. О., Мазурик В. М. Проектування життєвого шляху: нарративний підхід. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2018. № 3(2). С. 87-94.
100. Кіреєва З. О. Изменения в темпоральном сознании: лонгитюдные исследования: *Вісник Харківського університету*, 2012. № 1032, Вип.50. С.69–74. (Серія «Психологія»).
101. Ковалев А. Г. Психология личности. Л.: Издательство ЛГУ, 1963. 254 с
102. Коломийцев В. Ф. Социология Герберта Спенсера // *Социологические исследования*, 2004, № 1, с. 37 — 44
103. Коляденко В. Поняття «інформаційне суспільство» у класичних і сучасних концепціях. URL: <https://bit.ly/2JAi6U7>
104. Кон І. С. В поисках себя. Личность и её самосознание. Москва, 1984. 336 с.
105. Конт О. Общий обзор позитивизма. Москва, 2012.
106. Концепція «Нова українська школа» від 14 грудня 2016 р. № 988-р. URL: <https://bit.ly/2WezYvn>

107. Концепція впровадження медіа освіти в Україні Постанова ПНАПН України від 20 травня 2010 року (протокол № 1-7/6-150) URL: <https://bit.ly/2SemXTv>

108. Костюк Г. С. Навчання і психічний розвиток учнів. Психологічна наука, вчитель, учень. Київ, 1979

109. Кремень В. Г. Людина перед викликом цивілізації: творчість, людина, освіта. Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура. Педагогічна думка. Київ, 2008. С. 9–48

110. Кузьмина Н. В. Способности, одаренность, талант учителя. Ленинград, 1985. 32 с.

111. Кулебякина М. Ю. Технология формирования готовности будущего классного руководителя к воспитательной работе в инновационных общеобразовательных учреждениях. Вестник Челябинского государственного педагогического университета. ФГБОУ ВПО «Челябинский государственный педагогический университет», 2012. С. 58 - 72

112. Кухаренко В. Про систему дистанційного навчання у відкритому дистанційному курсі. Інформаційні технології в освіті. 2012. Випуск 11.С. 32-42.

113. Лавриченко Н. Світоглядний потенціал шкільної гуманітарної освіти в країнах Європейського Союзу та США: монографія. Київ: Педагогічна думка, 2014. 199 с.

114. Лазарус А. Теория стресса и психофизиологические исследования, Эмоциональный стресс. Москва, 1970, С.178-208.

115. Лайон Девід. Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії. Інформація, ідеологія та утопія. URL: <https://bit.ly/2CNqHBD>

116. Леви В.Л. Приручение страха. Москва, 2008. 192 с.

117. Левін К. Динамическая психология: Избранные труды / Под общ. ред. Д. А. Леонтьева и Е. Ю. Патяевой. М.: Смысл, 2001. 576 с.

118. Лефевр. В. А. «Ментализм и бихевиоризм: слияние?». *Рефлексивные процессы и управление*, 2004, №.1, с. 75—98
119. Леонтьев А. А. Значение и личностный смысл: две стороны одной медали. *Психологический журнал*. 1996. Т. 17. № 5. С. 19-30.
120. Леонтьев Д. А. Тест смысложизненных ориентаций (СЖО). Москва, 1992. С. 18
121. Литвинова С. Г., Кохан О. В., Каплаушенко І. М. «Розумники» (Smartkids) — поєднання новітніх ІКТ і електронних освітніх ресурсів задля ефективності навчання учнів початкової школи. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2014. №7. С.25-30.
122. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. Изд. 2-е доп. и перераб. Л.: Медицина, 1983. 168 с.
123. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии Москва, 1989. 449 с.
124. Лоскутова В. В. Інформаційні технології та інформаційне забезпечення в системах державного управління розвитком підприємництва в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Донецьк, 2009. - 20 с.
125. Люблинская А. А. Система отношений – основа нравственной воспитанности личности . «Вопросы психологии», 1983, № 2, с. 74–78
126. Майерс Д. Социальная психология. СПб, 2011. 564с
127. Макаренко А. С. Воспитание в семье и школе: в 8 т. Москва: Педагогика, 1984. Т. 4. С. 294.
128. Максименко С. Д. Поняття особистості у психології. *Психологія і особистість*. 2016. № 1. С. 11-17.
129. Максименко Ю. Є. Інформаційне суспільство в Україні: стан та перспективи становлення. URL: <https://bit.ly/2LvozRX>
130. Максименко Ю.Б., Матохнюк Л. О. Порівняльний аналіз освітнього процесу в країнах Євросоюзу щодо застосування інформаційних технологій. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського: збірник наукових праць / за ред.. Ірини*

Савенкової. листопад 2018. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2018. № 2 (20), 124 с. (Серія: психологічні науки).

131. Максименко Ю.Б., Матохнюк Л. О. Теоретичний аналіз проблеми становлення інформатизації суспільства та його вплив на особистість. Глобальні виклики педагогічної освіти в університетському просторі: матеріали III Міжнародного Конгресу (м. Одеса, 18-21 травня 2017 року) / Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 678 с.

132. Максименко Ю. Б., Матохнюк Л.О. Психологические особенности восприятия мужчинами образа компьютера. *Univers Pedagogic* 2018. №3 (59), с. 33-38

133. Максименко Ю. Б., Матохнюк Л. О. Засади досліджень у психології розвитку інформаційної компетентності особистості. *Наука і освіта*. 2017. №11. С. 76-85.

134. Максименко Ю. Б., Матохнюк Л. О. Ідентичність особистості в сучасному інформаційному просторі. Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Тернопіль, Тернопільський національний економічний університет, 20-21 квітня 2018р. Тернопіль: Економічна думка. 2018. 408 с.

135. Максименко Ю. Б., Матохнюк Л. О. Сучасні засоби розвитку інформаційної компетентності особистості в освітньому просторі. Інтеграційний розвиток особистості та суспільства: психологічний і соціологічний виміри: матеріали між народ.наук.-практ. конф. (м.Одеса, 31 травня – 1 червня 2018р). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія»; Фенікс, 2018. С. 175-179

136. Максименко Ю. Б., Матохнюк Л. О., «Тест-опитувальник «Інформаційна компетентність особистості» (ІКО)» / Ю.Б. Максименко, Л.О. Матохнюк. № 83577; опубл. 11.12.2018. 30 с.

137. Маноха І.П. Психологія потаємного «Я». Київ: Поліграфкнига, 2001, 448 с.
138. Маркелов В. В. Типологические различия во влиянии некоторых форм педагогического воздействия на формирование двигательных навыков // Темперамент и спорт. Пермь, 1972. Вып. 1 URL: <https://bit.ly/2Tima14>
139. Маслоу А. Г. Мотивация и личность. СПб.: Евразия, 1999. 478 с.
140. Масол Л. Інтегративні технології викладання мистецтва у ЗНЗ. Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи: зб. наук, праць Ін-ту педагогіки АПН України та Ін-ту реклами. Київ, 2004. Вип. 8. С. 13-20.
141. Масуда Е. Информационное общество как постиндустриальное общество. М., 1997
142. Матохнюк Л. О. Використання хмарних технологій у навчальному процесі. «Актуальні проблеми університетської та професійної післядипломної освіти в кризових умовах»:збірник тез Всеукраїнської Інтернет-конференції НАПН України; Ун-т менедж. освіти. К., 2015. 112 с. URL: <https://bit.ly/2O1EYz7>
143. Матохнюк Л. О. Психолого-педагогічні засади дослідження інформаційної компетентності особистості: монографія. Вінниця: ТОВ «Віндрук», 2018. 241 с.
144. Матохнюк Л. О., Дем'янюк К. Д. Особливості формування педагогічного спілкування між викладачами і студентами. Психологічні засади розвитку, психодіагностики та корекції особистості в системі неперервної освіти: Збірник матеріалів Подільської науково-практичної конференції (25-26 лютого 2016 р.) / За ред. Томчука М.І. Вінниця: КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти», 2016, №1, (12), С.92-94.
145. Матохнюк Л. О. Психологічний аналіз інформаційної компетентності особистості: методологічний аспект : монографія Вінниця: ФОП Рогальська І. О., 2018. 275 с.

146. Матохнюк Л.О. Використання математичного апарату в процесі вивчення дисциплін природничого циклу: збірник наукових праць. Хмельницький: НАДПСУ, 2009. №50. С. 20-25.

147. Матохнюк Л.О. Програма розвитку інформаційної компетентності особистості: збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України / гол. ред. О. Ф. Волобуєва. Хмельницький: НАДПСУ, 2018. №3(11), (Серія : психологічні науки) С. 128-140

148. Матохнюк Л. О. Структура психологічної готовності майбутніх інженерів-прикордонників до професійної діяльності. «Психологія і суспільство». Інститут експериментальних систем освіти, 2006. С.114-120.

149. Матохнюк Л. О. Теоретичний аналіз проблеми інформатизації суспільства, Актуальні проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. Вип.37. 540 с.

150. Матохнюк Л. О. Характеристика професійної діяльності офіцерів-прикордонників. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць. Київ – Вінниця, 2007. Вип.14. С.341-347.

151. Матохнюк Л.О., Дем'янюк К.Д. Дослідження основних акцентуацій характеру за К. Леонгардом у викладачів природничо-математичних дисциплін: збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б.Хмельницького / гол.ред. Потапчук Є.М. Хмельницький: НАДПСУ, 2015. № 2 (71). С. 219-229. (Серія: психологічні науки).

152. Матохнюк Л.О., Дем'янюк К. Д. Модель психологічної готовності педагога до використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчально-виховному процесі Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України: електрон. наук. фах. вид. / голов.ред. Діденко О.В., 2015. Вип. 3. URL: <https://bit.ly/2NtVreC>

153. Матохнюк Л. О., Томчук М. І. Формування психологічної готовності особистості до інженерної діяльності на заняттях з математики: монографія. Вінниця: ВОПОПП, 2012. 138с.

154. Матохнюк Л. О. Indicators and level of personal information competency. *Virtus: Scientific Journal* / Editor-in-Chief M.A. Zhurba – November, № 28, 2018. – 85-89 p.

155. Матохнюк Л. О. Аналіз принципів психології інформаційної компетентності особистості: Вісник науково-методичних досліджень Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу / ред. кол.: Слободинська Т.С. (гол. ред.) та інші. Вінниця: Вінницька міська друкарня, 2018. Випуск 1 (25). 151 с.

156. Матохнюк Л. О. Безпечне поводження дітей в Інтернеті. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.: зб. наук. праць. / редкол. В.І. Шахов (голова) та ін. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2017. Випуск 49. 202 с. (Серія: Педагогіка і психологія).

157. Матохнюк Л. О. Взаємозв'язок психологічних і дидактичних умов навчальної діяльності. *Науковий вісник. Хмельницький: НАДПСУ*, 2008. С. 55-59.

158. Матохнюк Л. О. Використання комп'ютерної психодіагностики особистості учня у практичній діяльності психолога. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2016. Вип. 5. (Серія : Психологія). URL: <https://bit.ly/2uP3rio>

159. Матохнюк Л. О. Використання новітніх інформаційних технологій при підготовці та проведенні навчальних занять з вищої математики: збірник наукових праць. Хмельницький: НАДПСУ, 2007. № 40 Ч. II. С. 249-253.

160. Матохнюк Л. О. Вплив Інтернету на комунікативний розвиток підлітків. Електронні інформаційні ресурси: створення, використання, доступ: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної Інтернет конференції. Вінниця: ВНТУ, 2016. 418 с. URL: <https://bit.ly/2LvppOK>

161. Матохнюк Л. О. Вплив інформаційно-комунікаційних технологій на розвиток особистості дитини. Всемирный Конгресс Ребенка 2014. URL: <https://bit.ly/2L1F2vm>

162. Матохнюк Л. О. Вплив комп'ютерних технологій на професійну готовність курсантів-прикордонників. Актуальні проблеми психології діяльності в особливих умовах: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції 19-20 лютого 2008 р./ за заг. ред. О. В. Петренка, О. М. Ічанської. К.: НАУ, 2008. 144 с.

163. Матохнюк Л. О. Вплив предметних дисциплін на професійну готовність курсантів-прикордонників. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.: зб. наук. праць. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2010. Вип. 32. С.375-381. (Серія: Педагогіка і психологія).

164. Матохнюк Л. О. Гендерні відмінності рівнів змісту життєвих орієнтацій сучасної особистості. Реалізація гендерної політики на сучасному етапі розвитку суспільства: стан, проблеми, перспективи: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Хмельницький, 25 квітня 2018 року). Хмельницький: НАДПСУ, 2018. С. 198-201.

165. Матохнюк Л. О. Дослідження груп теорій в психології розвитку інформаційної компетентності особистості: збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. / гол. ред. О. Ф. Волобуєва. Хмельницький: НАДПСУ, 2017. №2(7). 208 с. (Серія: психологічні науки).

166. Матохнюк Л. О. Кластерний аналіз структури інформаційної компетентності особистості з різних регіонів України. Психологічні засади розвитку, психодіагностики та корекції особистості в системі неперервної освіти: матеріали III Подільської науково-практичної конференції. Вінниця: ТОВ «Віндрук», 2018. (№32), 236 с.

167. Матохнюк Л. О. Особливості впровадження хмарних технологій у роботі практичного психолога: збірник наукових праць Національної

академії Державної прикордонної служби України. Хмельницький: НАДПСУ, 2016. № 3. С. 149-156.

168. Матохнюк Л. О. Охорона праці учасників освітнього процесу:/ Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України / гол. ред. О. Ф. Волобуєва. Хмельницький: НАДПСУ, №1(6). 2017. 260 с. (Серія : психологічні науки).

169. Матохнюк Л. О. Психологические особенности восприятия образа компьютера женщинами. Психологический и социально-педагогический журнал «Диалог»: научно-методический Беларусь «Издательство «Пачатковая школа», 2018. № 3 (50) май — июнь., с.57-65

170. Матохнюк Л. О. Психологія професійної орієнтації та професійного відбору. Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю: «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців». Хмельницький, 2013.

171. Матохнюк Л. О. Рекомендації щодо безпечного використання інформаційних технологій. Науковий огляд. 2018. № 9(52). С. 174-189

172. Матохнюк Л. О. Развитие информационной компетентности личности в современном образовательном пространстве / Social and economic aspects of sustainable development of regions. Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2018; ISBN 978-83-62683-52-9; pp. 398, illus., tabs., bibl., с. 351-357

173. Матохнюк Л. О. Роль медіа засобів у навчальному процесі. Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. Хмельницький: ХІСТ Університету «Україна», 2012. 296 с.

174. Матохнюк Л. О. Characteristics of living values under theory generation (Характеристика життєвих цінностей в рамках теорії поколінь) // VOL 3, No 28 (2018) Sciences of Europe (Praha, Czech Republic) ISSN 3162-2364 The journal is registered and published in Czech Republic. Articles in all spheres of sciences are published in the journal.

175. Матохнюк Л. О. Структурно-функціональна модель інформаційної компетентності особистості. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України, 2018. Вип. 3.(Серія: Психологія). URL: <https://bit.ly/2CNmzS4>

176. Матохнюк Л. О. Теоретико – психологічні проблеми використання медіа засобів в умовах сучасної освіти. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького. 2014. URL: <https://cutt.ly/Fm>

177. Матохнюк Л. О. Теоретичний аналіз стану проблеми інформатизації суспільства. «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців»: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції 30–31 березня 2017 р. ХНУ

178. Матохнюк Л. О. Функції інформаційної компетентності особистості. Conceptual bases and trends for development of social-economic processes. Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2019; ISBN 978-83-946765-2-0; pp.320, illus., tabs., bibls., c. 244-252

179. Матохнюк Л. О. Характеристика особистісних якостей майбутнього офіцера-прикордонника у професійній діяльності. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. К.: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. Вип 16 (40). С. 288-294 (Серія № 12. Психологічні науки).

180. Матохнюк Л. О. Шляхи вдосконалення якості навчання при викладанні природничо – математичних дисциплін: (Міжнар. науково-практична Інтернет-конференція «Сучасні проблеми гуманітарної освіти» 25-31 липня 2012 року) // збірник доповідей науково-практична Інтернет-конференції./Кол.авт./- Вінниця: Вінницький обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників, червень 2012 року. Режим доступу до журн.: <https://bit.ly/2O4DsFA>

181. Матохнюк Л. О., Боровик О. В. Погляд на удосконалення системи викладання вищої математики: Збірник наукових праць Міжнародної

науково-практичної конференції 22-24 травня 2008 року у Хмельницькому економічному університеті «Інноваційний розвиток економіки і фінансів України в умовах глобалізації». Хмельницький: ПП Гонта, 2008. С.448-450.

182. Матохнюк Л. О., Вальчук О.А. Особистість як “система систем”: матеріали II-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (20 листопада 2009 року) «Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України». Хмельницький: НАДПСУ, 2009. С. 43. (Серія: Психолого-педагогічні й філологічні науки).

183. Матохнюк Л. О., Вальчук О.А. Особливості застосування статистичного критерію F^* Фішера в психолого-педагогічних дослідженнях. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2014. Вип. 38. С. 208-213.

184. Матохнюк Л. О., Вальчук О. А. Дослідження професійно важливих якостей у викладачів природничо-математичних дисциплін. Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України: тези VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 10 грудня 2015 року). Хмельницький: НАДПСУ, 2015. С.285

185. Матохнюк Л. О., Дем'янюк К.Д. Активізація розумової діяльності курсантів прикордонників інженерних спеціальностей. Освітнє наукове забезпечення діяльності : VII Всеукраїнська науково-практична конференція за міжнародною участю «Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України».

186. Матохнюк Л. О., Дем'янюк К.Д. Вплив сучасних інформаційно-комунікаційних технологій на особистість курсанта в процесі розв'язання індивідуально-графічних робіт з дисциплін інженерного циклу. Розвиток особистості в освітньому процесі: психодіагностика, профілактика, психокорекція та формування:збірник матеріалів регіональної науково-

практичної конференції (22-23 січня) / За ред. Томчука М. І. Вінниця: ТОВ «ВІНДРУК», 2015. 164 с.

187. Матохнюк Л. О., Дем'янюк К.Д. Інтуїтивне мислення студентів інженерних спеціальностей. Психолого-педагогічні засади розвитку та корекції особистості у навчально-виховному процесі: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції / За ред. Томчука М.І. Вінниця: ВОПОПП, 2014. 167 с.

188. Матохнюк Л. О., Дем'янюк К.Д. Розвиток інженерної інтуїції курсантів загальнотехнічних дисциплін: збірник наукових праць. . Хмельницький: НАДПСУ, 2014. № 1 (70). 346 с.

189. Матохнюк Л. О., Дем'янюк К. Д. Психологічні особливості безпеки праці в освітньому процесі. Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України: тези ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції (8 грудня) (Хмельницький, 10 грудня 2016 року). Хмельницький: НАДПСУ, 2016. С.396-398

190. Матохнюк Л. О., Дем'янюк К.Д. Блог як один із видів організаційно-методичної діяльності освітяна. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2017. Вип. 1. URL: <https://bit.ly/2Nx0hcT>

191. Матохнюк Л. О., Дем'янюк К.Д. Вплив новітніх інформаційних технологій на формування професійних якостей курсантів – прикордонників Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu 45-085 Polska, Opole, ul. Niedziałkowskiego 18 tel. 77 402-19-00/01 p. 215-222

192. Матохнюк Л. О., Дем'янюк К.Д. Методика використання учбово-наочних засобів на уроках креслення профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: Зб. наук. праць. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2012. Вип. 36 438 С.75-80 (Серія: Педагогіка і психологія).

193. Матохнюк Л. О., Дмитрова Т. В. Безпека дітей в Інтернеті. Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція "Електронні інформаційні ресурси: створення, використання, доступ - 2015". 2015. URL: <https://bit.ly/2G3Vc6T>

194. Матохнюк Л. О., Томчук М.І. Математичні методи в психології: навчально-методичний посібник. Вінниця: ВОПОПП, 2013. 88 с.

195. Матохнюк Л. О. Значення моделі навчання у формуванні психологічної готовності особистості до майбутньої професійної діяльності: збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б.Хмельницького. Хмельницький, 2007. № 39. Ч. II. С. 217-221.

196. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США. М.: Прогресс, 1966. 462 с.

197. Махмурян К.С. Методика формирования профессиональной компетенции учителя иностранного языка. Монография. М.: Аркти, 2005.- 156с.

198. Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения: учебник. М.: Юрайт, 2010. С. 4-5

199. Машбиц Е. И. Учебная технология (психологический анализ). Актуальные проблемы психологии: психологическая теория и технология обучения. Москва: НПУ имени М. П. Драгоманова, 2009. Т.8. вып. 6. С. 166-177.

200. Медведчук М. М. Інтернет-голосування: поняття й особливості. XIV Міжнародна наукова Інтернет-конференція Advanced Technologies Of Science And Education (19-21.04.2018). URL: <https://bit.ly/2B6qwRL>

201. Микрюкова Т. Ю. Психологические средства интенсификации личностного роста человека : Дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 : Новосибирск, 2005 188 с.

202. Миролюбов А.История отечественной методики обучения иностранным языкам. М.:Ступени; Инфра-М., 2002.

203. Моисеев Н.Н. Универсум. Информация. Общество. Москва, 2001. 200 с.
204. Моляко В. А. Психологическое изучение творческой личности. Киев: Знание, 1978.
205. Морено Я. Л. Социометрия: Экспериментальный метод и наука об обществе; пер. с англ. М.: Академический проект, 2001. 384 с.
206. Морзе Н. В. Використання вікі-рушіїв для організації електронного навчального середовища навчального закладу. Комп'ютер у школі та сім'ї. 2014. № 8. С. 14–19.
207. Мороз Л. І. Вплив управлінських інновацій на інноваційну діяльність та управління підприємством: колективна монографія. Уманського національного університету садівництва «Актуальні питання розвитку сучасної економіки/ За ред. О.О.Непочатенко, Ю.О.Нестерук. Умань: Видавець «Сочінський», 2011. Ч.2. Р. 6.11. 390 с.
208. Найдьонова Л. А. Лабораторія психології масової комунікації та медіа-освіти. Культура народів Причорномор'я. 2007. № 120. С. 176-178.
209. Найдьонова Л.А. Кібер-булінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини. Методичні рекомендації .Серія: На допомогу вчителю. Вип. 4. К., 2011.34 с.
210. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України від 25.06.2013 р. № 344/2013 URL: <https://bit.ly/2MzlnWV>
211. Немеш О. М. Психологічний аналіз комп'ютерно-опосередкованої комунікації. Проблеми сучасної психології: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка, Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський, 2014. Вип. 25. С. 329–343.
212. Нечаева Н. А. Общие жизненные установки молодежи: их роль в семейных и гендерных представлениях // Петербургская социология сегодня. 2018. Вып. 9. С. 6-26.

213. Новикова А.А. Интеграция обучения медиаграмотности в систему образования. Журналистика 2004: СМИ в многополярном мире. М.: МГУ, 2005. С.338-339.

214. Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства за станом на 22.07.2000р. /Верховна Рада України. Київ: URL: <https://bit.ly/2FQTWY3>

215. Олійник В. В., Гравіт В. О. Модель модернізації освітньої діяльності у вищих навчальних закладах післядипломної педагогічної освіти. Науково-методичні основи модернізації освітньої діяльності вищих навчальних закладів післядипломної педагогічної освіти на засадах сучасних технологій: зб. наук. пр.; НАПН України, Ун-т менедж. освіти. К., 2014. С. 47 - 65

216. Олпорт Г. Становление личности: Избранные труды. по эстетике и смежным проблемам. Семиотика и искусствоведение. М.: Мир, 1972. С. 278–297

217. Онкович Г.В. Новітні терміни лінгводидактики. Вісник Сумського державного університету. 2004.№1(60). С.18-26.(Серія: Філологічні науки)

218. Орлов А.И. Устойчивость классификации относительно выбора метода кластер-анализа. «Заводская лаборатория. Диагностика материалов», 2013. Т.79. №1. С.68-71.

219. Орлова О. В. Медиавосприятие // Медиаобразование как фактор оптимизации российского медиапространства: Коллективная монография / Отв. ред. И.В. Жилавская и Т. Н.Владимирова. М.: РИЦ МГГУ им. М. А. Шолохова, 2014. 420 с. (С.129-147)

220. Павлюк Р. О. Віртуально-навчальне іншомовне середовище освітніх систем сучасного інформаційного суспільства: монографія. Київ, 2011. 183 с.

221. Пересторонина И. Л. Особенности формирования профессиональной компетентности будущего учителя при изучении второго иностранного языка./Научное исследование и российское образование: идей

и ценности 21 века. Материалы 6-й междисциплинарной научно-практической конференции аспирантов и соискателей. 3-4 апреля 2003 года/ Сост. Фанькина Н.В. М.: АПК и ПРО, 2003. С177-181. (304с.)

222. Петров В. П. Интернет в мировом информационном пространстве. ОБЖ. Основы безопасности жизни. 2008. № 8. С. 49-48.

223. Петровська Л. А. Теоретические и методические проблемы социально-психологического тренинга. М.: Педагогика, 1982. С. 25.

224. Петровський А. В., Ярошевський М. Г. Психологія. М.: Академія, 2002. 512 с.

225. Петухова Л.Є. Теоретико-методологічні засади формування інформатичних компетентностей майбутніх учителів початкових класів: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04/ Херсонський державний університет. Херсон, 2009. 564 с.

226. Пинский А. Стратегия модернизации содержания общего образования (редактор). М.: Мир книги, 2001

227. Пірко М. Про розвиток інтелектуальної сфери в контексті інформатизації сучасної освіти України URL: <https://bit.ly/2BfSmv5>

228. Платонов К. К. Структура и развитие личности. М.: Наука, 1986

229. Плохих В. В. Психология временной регуляции деятельности человека : монография. Донецк : ЛАНДОН-XXI, 2011. 411 с.

230. Побірченко Н.А. Особистісно-професійні компетенції в науці. Педагогічний процес: теорія і практика: зб. наук. пр. Київського університету імені Бориса Грінченка, Благодійний фонд ім. Антона Макаренка/голов. ред. С.О. Сисоєва, 2011. Вип. 2. С.189-199

231. Пов'якель Н. Творчі складові професійної компетентності мислення практичного психолога: особливості прояву та генези. Психологія у XXI столітті: перспективи розвитку: матеріали VI Костюківських читань. К.: Міленіум, 2003. Т. 3. С. 52-56.

232. Полат Є. С., Бухаркіна М. Ю. Нові педагогічні та інформаційні технології в системі освіти. М.: Академія, 2000

233. Полуніна О. В. Психологічна компетентність викладача вищого педагогічного навчального закладу як чинник успішності управління процесом учіння студентів: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К., 2004. 16 с.

234. Пометун О., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посібник. К.: А.С.К., 2006

235. Потятиник Б. Віртуальність і реальність: нове співвідношення. Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повідомл. VIII Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 24-26 жовтня 2003 р. НАН України. Львів, 2003.

236. Про захист персональних даних: Закон України за станом на 1 червня 2010 р. / Верховна Рада України. Київ: Парлам. вид-во, 2010. № 34, ст. 481.

237. Про інформацію: Закон України за станом на 01.01.2017, N 48, ст.650 / Верховна Рада України. Київ. URL: <https://bit.ly/2sM1Con>

238. Про освіту: Закон України за станом на 5 вересня 2017 р. / Верховна Рада України. Київ: Парлам. вид-во, 2017, № 38-39

239. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України за станом на 9 січня 2007 р. / Верховна Рада України. Київ. № 537-V URL: <https://bit.ly/2B6M519>

240. Проворов А.С., Смолянинова О.Г. Интеграция образовательных программ КГУ и базовой университетской гимназии №1 «УНИВЕРС» // Тезисы Всероссийской научно-практической конференции «Актуальные проблемы интеграции средней и высшей ступеней региональной системы непрерывного образования». Тамбов, 2001. с. 42-43.

241. Прокопенко І., Биков І. , Раков С. До питання інформатизації вищих педагогічних навчальних закладів. Комп'ютер у школі та сім'ї. 2002. №4. С. 8–13

242. Психология и педагогика: учебное пособие / под. ред..А. А. Реана, Н. В. Бордовской, С. И. Розум. Издательский дом "Питер", 2000. 432 с.

243. Психологія в менеджменті. С. Комінко, Л. Курант, О. Самборська, Т. Федотюк, С. Ніколенко. Тернопіль, 1999
244. Ребрина В. А. Упровадження інформаційно-комунікаційних технологій у діяльність установ і закладів освіти Хмельницької області. Інформатика та інформ. технології в навч. закл. Хмельницький, 2014. № 6. С. 27–32
245. Реуцкий, М. В. Феноменология стилей руководства (по классификации Е. Туник) : гендерный и комбинаторный аспекты. Менеджмент и кадры: психология управления, соционика и социология. 2008. N 10. С. 13-18
246. Рибалка В. В. Наукові визначення особистості та персонологічне мислення психолога і педагога. Психологія і особистість. 2013. № 1. С. 131-162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psios_2013_1_12
247. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека: Пер. с англ. М: «Прогресс», «Универс», 1994. С. 68.
248. Роменець В. А. Історія психології ХХ століття. К.: Либідь, 1998. 992 с.
249. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 1998. 720 с.
250. Русалов В. М. Опросник формально-динамических свойств индивидуальности. Руководство. Москва, ИПРАН. 1997 С 15.
251. Саєнко Н. В. Формування готовності студентів до самопроекування особистісно-професійного розвитку. Пед. альманах: зб. наук. пр. Комунал. вищ. навч. закл. «Херсон. акад. неперерв. освіти» Херсон. облради. Херсон. акад. неперерв. освіти, 2013. Вип. 20. С. 96–102.
252. Самойленко Н. І. Інформаційні компетенції учнів у процесі вивчення інформатики в класах інформаційно-технологічного профілю. Всеукраїнська науково-пошукова конференція «Теорія і практика розвитку ключових компетенцій учнів 12-річної школи» 27 березня 2008 р./ За загальною редакцією І. Г. Єрмакова. К. Запоріжжя, 2008. Ч. II. С. 101–105.

253. Санникова О. П. Конгруентність як інтегральна властивість особистості психолога. *Проблеми сучасної психології*: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України та Державного вищого навчального закладу «Запорізький національний університет» 2012. № 2. С. 36-41

254. Сафін, О. Д. Психологія управлінської діяльності командира: навч. посіб. Хмельницький: Видавництво Академії ПВУ, 1997. 149 с.

255. Семенова, Л. В. Соціально-психологічний тренінг як засіб формування комунікативної компетентності майбутнього педагога. Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 4– 5 берез. 2014 р. / Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка, Ін-т педагогіки НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України [та ін.]. Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2014. Т. 2. С. 258–261.

256. Сербенська О. Культура усного мовлення. Практикум. К., 2004. 216 с.

257. Сергеева В. П. Информационные технологии: эффективные или разрушительные изменения в образовании? *Инновации в образовании*, 2013. № 11. С. 127–132

258. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии. Санкт-Петербург: «Социально-психологический центр», 1996. – 327 с.

259. Сінкевич С. В. Формування ціннісного ставлення курсантів вищих військових закладів освіти до вивчення іноземної мови : дис. ... канд. пед. наук : 20.02.02 / Національна академія державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2002. 186 с.

260. Сіткар Т. В. Використання новітніх інформаційних технологій для підвищення інформаційної компетентності майбутніх педагогів та використання їх у професійній діяльності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*: збірник наукових праць

/ за ред. В.П. Сергієнка. К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. Випуск 22. С. 440-445. (Серія № 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи)

261. Смолянинова О. Г. Мультимедиа в образовании (теоретические основы и методика использования): монография. Красноярск: КрасГУ, 2002. 300 с.

262. Смульсон М. Л. Психологічні засади розвитку інтелекту дорослих. Проблеми сучасної психології, 2013. № 1. С. 9-15. URL: <https://bit.ly/2sOwwdc>

263. Соковин В. М. О природе человеческого общения. Фрунзе: Мекетеп, 1974. 176 с.

264. Соколова І. В. Педагогічні науки:збірник наукових праць. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. С. 68 – 77

265. Солдаткин В.И., Андреев А.А. Прикладная философия открытого образования: педагогический аспект. М.: РИЦ «Альфа» МГОПУ им. М.А.Шолохова, 2002. – 168 с.

266. Соловова Е. Н., Боголепова С. В. Современные подходы к определению профессиональной квалификации преподавателя иностранного языка. *Научно-методический журнал "Иностранные языки в школе"*. Учредитель Министерство образования Российской Федерации. Москва, 2017. № 4. С 36-45.

267. Софронова Л. А. Формирование исследовательской компетентности учащихся старших классов в условиях профильного обучения. Наука вчера, сегодня, завтра: сб. ст. по матер. II междунар. науч.-практ. конф. Новосибирск: СибАК, 2013. С. 112-116.

268. Спирін О. М. Інформаційно-комунікаційні та інформатичні компетентності як компоненти системи професійно-спеціалізованих компетентностей вчителя інформатики. URL: <https://bit.ly/2CNrbYn>

269. Стасюк Н. Застосування інтерактивних технологій на уроках української літератури. Укр. літ. в загальноосвітній шк. 2014. № 2. С. 26–27.

270. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Навчальний посібник. К.: Академвидав, 2006. 520 с.

271. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні від 15 травня 2013 р. № 386-р. URL: <https://bit.ly/2Tf143A>

272. Татенко В. О. Методологія суб'єктивно-вчинкового підходу. Соціально-психологічний вимір Київ. монографія : Міленіум, 2017. 182 с.

273. Терещук О. До питання розуміння делегування повноважень в адміністративно-правовій науці та судовій практиці URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgir_2016_8_25

274. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. К.: Либідь, 2003. 376 с.

275. Тихомиров О. О. Забезпечення інформаційної безпеки як функція держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. акад. внутр. справ. К., 2011. 19 с.

276. Ткаченко О. М. Принципи і категорії психології. К.: Вища шк., 1979. 200 с.

277. Томчук М. І., Торічний О. В. Соціально-психологічний аналіз професійної компетентності майбутніх юристів, 2016. Вип. 2. (Серія: Психологія). URL: <https://bit.ly/2MxjY38>

278. Тоффлер, ЕлвінТретя Хвиля / 3 англ. пер. А. Євса. К.: Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.

279. Тур О. М. Професійно-комунікативна компетентність майбутнього документознавця: зміст і структура. *Наукові записки*. Серія: педагогіка. 2014. № 2 URL: [file /C:/Users/%D0%9B%D0%B4D0%B0/Downloads/TUR%20\(1\).pdf](file:/C:/Users/%D0%9B%D0%B4D0%B0/Downloads/TUR%20(1).pdf)

280. Турецька Х. І. Особливості особистісної ідентичності користувачів інтернету як чинник Інтернет-адикції. Проблеми сучасної психології. 2010. Випуск 10. URL: <https://bit.ly/2RQzexL>

281. Тягло О. В. Досвід засвоєння критичного мислення в українській вищій школі. *Філософія освіти*. 2017. № 2. С. 240-257.

282. Узнадзе Д.Н. Психологические исследования. М.: Наука, 1966

283. Уэбстер Ф. Теории информационного общества. М.: Аспект-Пресс, 2004. 400 с.

284. Уэбстер, Фрэнк Теории информационного общества./Пер. с англ. М. В. Арапова, Н. В. Малыхиной; Под. ред. Е. Л. Вартановой. М.: Аспект Пресс, 2004. 400 с.

285. Федоров А.В. Медиаобразование: вчера и сегодня. М.: Изд-во МОО ВПП ЮНЕСКО «Информация для всех», 2009. 234 с.

286. Форноляк В. М. Інформаційно-правові аспекти взаємодії суб'єктів боротьби з тероризмом. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2018. № 1. С. 55-63.

287. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник / Пер. с англ. и нем. Д. А. Леонтьева, М. П. Папуша, Е. В. Эйдмана. М.: Прогресс, 1990. 368 с.

288. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого Я. Тотем и табу. М., 1998. С. 279-349.

289. Фурман А. В. Методологія парадигмальних досліджень у соціальній психології. К.: Інститут політичної і соціальної психології; Тернопіль: Економічна думка, 2013. 100 с.

290. Холодная М. А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума. 2-е изд., перераб. СПб. «Питер», 2004. 384 с.

291. Хорні К. Невротична особистість нашого часу (The Neurotic Personality of our Time), 1937. / пер. з англ. і примітки А. І. Фета. *Philosophical arkiv, Nyköping (Sweden)*, 2016. 186 с.

292. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. *Народное образование*. 2003. № 2. С. 58–64.

293. Царенко М. О. Про застосування мультимедійних засобів у процесі навчання. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"*. Сер. : Педагогіка. 2010. Т. 123, Вип. 110. С. 13-18.

294. Цивільний кодекс України від Закон України за станом на 01.01.2019 р. / Верховна Рада України. К.: URL: <https://bit.ly/2B4kVLR>.

295. Чемерис І. Використання інноваційних технологій у процесі виховної роботи педагогічного коледжу. *Педагогічний дискурс*. 2015. Вип. 18. С. 262-267.

296. Чепелева Н.В., Титаренко Т.М., Смульсон М.Л., Андрієвська В.В., Зарецька О.О., Васильченко А.А.. Соціально-психологічні чинники розуміння та інтерпретації особистого досвіду: монографія. АПН України; Інститут психології ім. Г.С.Костюка. К.: Педагогічна думка, 2008. 255с.

297. Чернадчук В. Д. Становлення та розвиток української науки фінансового права : монографія. Суми : Мрія, 2017. 207 с.

298. Шадриков В. Д. Введение в психологическую теорию профессионального обучения. Ярославль, 1981. 320 с.

299. Шайдулина А. Ф., Зайцев В. Как избавиться от пристрастия к азартным играм. Питер.:2003. 128 с.

300. Шаповал М. І. Менеджмент якості: Навчальний посібник. Київ, 2007. 471 с.

301. Шариков А. В. Экспериментальные программы медиа-образования: для ст. кл. шк. гуманит. ориентации [Текст]. М., 1991. 28 с.

302. Шафранова В. Роль інноваційного розвитку у стійкості підприємства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 8. С. 22-25.

303. Швед О. І. Шляхи формування творчої особистості засобами позашкільної освіти. *Обдарована дитина*. 2013. № 2. С. 18-22

304. Шевчук Л.І. Розвиток професійної компетентності викладачів спеціальних дисциплін закладів профтехосвіти: дис...кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти Академії педагогічних наук України, Київ, 2001.

305. Шорохова К. В. Психология личности и образ жизни. Наука, 1987. 219 с.

306. Щербаченко В. О. Економічні засади управління інтелектуальним капіталом підприємства в умовах глобальної конкуренції : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04; Сум. держ. ун-т. - Суми, 2016. - 20, [1] с

307. Щуркова Н.Е. Классное руководство: теория, методика, технология. М.: Педагогическое общество России, 2000
308. Юнг К. Г. и современный психоанализ. М.: ЧеРо, 1996. Вып. 1. 248с.
309. Юрьева Л.Н. Компьютерная зависимость: формирование, диагностика, коррекция и профилактика. Днепропетровск: Пороги, 2006. 196 с.
310. Юссеф Б. Расширение доступа лиц с ограниченными возможностями к информационно-коммуникационным технологиям: опыт Туниса Бен Юссеф Тарек, Росотто Карло Мария URL: <https://bit.ly/2FPvruo>
311. Ющик О. І., Сіренко В. Ф., Законодавство і закон. Методологічні підходи до визначення ефективності законодавства. *Вісник Академії правових наук України*. 1994. № 2. С. 13 - 22.
312. Ягіяєв І. І. Чинники психологічного благополуччя особистості атеїста: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01/ Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2017.
313. Ядова В. А. Социология Ядова: методологический разговор. [Избранные труды В.А. Ядова] / ФНИСЦ РАН; Ред.-сост., авторы предисл.: Е.Н. Данилова, Л.А. Козлова, П.М. Козырева, О.А. Оберемко. М.: Новый хронограф, 2018. URL: <https://bit.ly/2WgHrCh>
314. Яковенко С. І. Психологічний відбір та підготовка переговорників для підрозділів національної поліції України. *Український психологічний журнал*. 2018. № 1. С. 187-199.
315. Яковенко С. І. Психологічні аспекти ювенальної юстиції: навч. посіб. / уклад.: Л. І. Мороз, С. І. Яковенко, Ю. В. Меркулова, О. М. Пасько; Одес. держ. ун-т внутр. справ. Одеса: Букаєв В.В., 2015. 228 с.
316. Яковенко С.І., Мороз Л.І. Професійно-психологічний тренінг: підруч. для студ. вищ. навч. закл. К. : вид: Паливода А. В., 2011. 252 с.
317. Яковенко С.І., Ятчук М.С. Трансформаційні зміни особистості в умовах ВНЗ (порівняльний аналіз відмінностей між курсантами та

студентами): Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Львів, 2012. Випуск 2 (2). С. 389 – 391 (Серія психологічна).

318. Янг К. С. Диагноз — интернет-зависимость. Мир Интернет, 2000. №2. С. 24–29.

319. Янишин О. К. Формування комунікативних умінь майбутніх документознавців засобами медіаосвітніх технологій: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т вищої освіти. К., 2012. - 20 с.

320. Япония Хаяші 2008. Ежегодник / гл. ред.. Э. В. Молодякова. – М.: Аиро – XXI, 2008. 312 с.

321. Ярошевский М. Г. История психологии, 3-е изд. М., 1974.С. 512.

322. Ярошенко О. М., Прилипко С. М. Трудове право України : підручник. Х. : Вапнярчук Н. М.,2008. 664 с.

323. Яскевіч О. Поняття компетентності в сучасному педагогічному дискурсі. *Науковий вісник*. 2010. 1(9). Донбасу. URL: <https://bit.ly/2MyLn4J>

324. Appadurai A. *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis, 1996. 229 p.

325. Beck A. T., Clark D. A. *Cognitive therapy of anxiety disorders: Science and practice*. New York: Guilford Press , 2010.

326. Davis, R. A. (2001) A cognitive behavioral model of pathological Internet use // *Computers in Human Behavior*. V. 17. №2. P. 187–195.

327. DeSeCo. Definition and Selection of Competencies. Theoretical and Conceptual Foundations (DESECO). Strategy Paper on Key Competencies. An Overarching Frame of Reference for an Assessment and Research Program – OECD (Draft) URL: <http://www.deseco.admin.ch/>

328. Education at a Glance. OECD Indicators 2001. – OECD, 2001. – 380 p. Key Data on Information and Communication Technology in Schools in Europe. – 2004 Edition.– Eurydice / The information network on Education in Europe. – P. 3–7.

329. Erikson E.H. Childhood and society. – N.Y.: Norton.
330. Ferenczi S. Further Contributions to the Theory and Techniques of Psychoanalysis. New York: Norton, 1999.
331. Ferrari A. / Digital Competence in Practice: An Analysis of Frameworks. – Europe Commission Joint Research Center. Institute of Prospective Technologies Studie European Union, 2012. – 92p.
332. Fisher, S. A prevalence study of gambling and problem gambling in British adolescents // Addiction Research. - 1999. - Vol. 7, № 6, Dec. P.509-539.
333. Giddens A. Modernity and self-identity. Stanford univ. press, 1991. 256 p.
334. Goldberg I. Treatment of Internet Disorders. New York: Penguin, 1999. 334 p.
335. Goldberg, I. (1996) Internet addiction disorder // CyberPsychol. Behavior. V. 3. №4. P. 403–412.
336. Griffiths, M. D. (2009). Internet staleness. In A. E. Voyskunsky (ed.) Internet Future: Psychological Suit and Dynamic Development. with. 253-256. Moscow: Vidavnictvo "Acropolis"
337. Hamburger, Y. A., Ben Artzi, E. (2000) The relationship between extraversion and neuroticism and the different uses of the Internet. Computers in Human Behaviour. V. 16. P. 441–449. (Гамбургер, Ю.А., Бен Арцзи, Е. (2000). Information Literacy Competency Standards for Higher Education URL: <http://www.ala.org/ala/acrl/acrlstandards/informationliteracycompetency.htm>.
338. Homans G. C. Social behavior: Its elementary forms. N.Y., 1974
339. Information Literacy Competency Standards for Higher Education. URI: <http://hdl.handle.net/11213/7668>
340. Key EU. Competences for Lifelong Learning. A European Reference Framework – Brussels: European Commission, 2005.
341. Kulakov S. A. Diagnostika i psihoterapija addiktivnogo povedenija u podroostkov : ucheb.-metod. posobie, 1998. 70 p.

342. Maccoby, E., and Jacklin, C. *The Psychology of Sex Differences*. — Stanford University Press, 1974

343. Markauskaite L., Goodwin N., Reid D., Reimann P. *Modelling and Evaluating ICT Coerces for Pre-service Teachers: What Works and How it Works? // Informatics Education – The Bridge between Using and Understanding Computers / Ed.by V.Dagiene, R.Mittermeir: ISSEP. Vilnius,2006. pp.242-254*

344. Masterman L., *Teaching The Media*. Comedia, London 1986.

345. Neil Howe, William Strauss. *Millennials rising: the next great generation*. Vintage Books, 2000 <https://cutt.ly/AR5NG>

346. Orzack, M. H. (1998) *Computer addiction: What is it? // Psychiatric Times*. V. 15. №8. P. 34–38.

347. *Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning / Official Journal of the European Communities, L 394/10 of 30.12.2006 URL: <https://cutt.ly/qR5MM>*

348. Romani J. – *Strategies to Promote the Development of E- Competences in the Next Generation of Professionals: European and Information Technology Department. – Latin – American Faculty of Social Sciences, Campus Mexico (FLACSO – Mexico). 57 p.*

349. Wiener N. *Cybernetics or Control and Communication in the Animal and Machine*. The M.I.T. Press and Jonn Wiley & Sons, Inc., 1961 343 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

**ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРЕДСТАВЛЕННЯ П'ЯТИ АКТИВНИХ
ПОКОЛІНЬ**

Таблиця 1

Порівняльне представлення п'яти активних поколінь

Назва покоління	Мовчазне покоління	Бєбі - бумери	Покоління «Х»	Покоління «Y»	Покоління «Z»
Рік народження	до 1951	1952-1970	1965-1980	1981-2003	починаючи з 2003
Ера	Довоєнний час	Післявоєнний час, зумовлене демографічним вибухом	Період спаду народжуваності. «Втрачене покоління», коли соціальні інститути ослабли і втратили довіру. Розквіт індивідуалізму	Перебудова, розпад СРСР, розвиток мобільного та Інтернет зв'язку	Світова фінансово-економічна криза. Розвиток Веб 2.0 і мобільних технологій
Значущість	Дім, робота, сім'я як осередок суспільства	Робота	Втрата орієнтиру до духовних цінностей	Знання, які вони знаходять не в книжках з бібліотек, а на Інтернет-ресурсах. Довірливість до інформації	Інтернет та сучасні технології
Цінності					

Назва покоління	Мовчазне покоління	Бєбі - бумєри	Покоління «Х»	Покоління «У»	Покоління «Z»
<i>Сім'я</i>	Все повинно залишатися таким, як було раніше	Робота – це основа самосвідомості, вона дуже важлива і займає центральне місце в житті	Щоб не траплялося, потрібно терпіти	Багато розлучень. Не хочуть терпіти так, як їхні батьки. Діти – одна з ознак успішності і реалізованості. Діти мають бути, хоча б одна дитина.	Рідко прив'язані до батьків. Не вважають за потрібне одружуватися чи створювати стабільні союзи
<i>Робота</i>			Працювати можна тільки важко. Кар'єрне зростання не цікавить	Працєголіки, не вміють розслаблятися. Якщо за щось платять – хочуть отримати максимум	Люди швидких результатів. Не розуміють та не визнають субординацію, не налаштовані на кар'єру і планування. Не потрібний офіс, працюють дистанційно. Не прив'язані до житла. Хочуть заробляти і отримувати винагороду не за час, проведений в офісі, а за результат

Назва покоління	Мовчазне покоління	Бebі - бумери	Покоління «X»	Покоління «Y»	Покоління «Z»
<i>Освіта</i>			Вища освіта – обов’язково	Крім обов’язкової вищої освіти, часто – кількох, постійно навчаються на різних курсах і програмах. Диплом важливий, як статус. Більше приваблює саморозвиток	Кидають навчання у ВНЗ, Знають усі можливості для самоосвіти, при цьому в них невисокий рівень загальної ерудиції. Проте – дуже креативні, вміють швидко обробляти багато різної інформації і видавати несподівані рішення

Назва покоління	Мовчазне покоління	Бєбі - бумєри	Покоління «X»	Покоління «Y»	Покоління «Z»
<i>Акцентуації (Цінності)</i>			Стабільність, правильно жити – терпіти заради світлого майбутнього, заради дітей, заради репутації	Допомагають іншим; важлива соціальна взаємодія; потрібен колектив	Не розуміють цінності стосунків, не вкладаються в людей. Виросли в атмосфері достатку і любові, звикли до схвалення. Не мають конкретних цілей, ні в бізнесі, ні в житті. Нічого не бояться
<i>Інтернет</i>			Не користувалися гаджетами, не дружать з Інтернетом	Інтернет увійшов в їхнє життя в дорослому віці і вони цінують його можливості. Віртуальна реальність – це те, що їм потрібно для повноцінного існування	З народження проводили час за гаджетами. Не розуміють, як грати в команді, живуть самі по собі. Індивідуаліст и. Покоління – «Я»

Назва покоління	Мовчазне покоління	Бєбі - бумєри	Покоління «Х»	Покоління «Y»	Покоління «Z»
<i>Побут</i>			Нічого не викидають, вирости в комунальних квартирах; не уявляють, як жити в розкоші	Важливо мати всі зовнішні та внутрішні атрибути успішної людини – власну квартиру, машину, відпустку на пристойних курортах, сервіс, хороші ресторати, брендові речі, якісну освіту для своїх дітей, догляд за батьками. Модним стає здоровий спосіб життя	Не прагнуть комфорту. Розвинене відчуття небезпеки. Не вибагливі
<i>Гроші</i>			Дуже економлять	Вміють заробляти, заощаджувати і накопичувати	Гроші – це засіб отримати нові враження та емоції. Можуть жити в будь-яких умовах, в будь-якій країні. Усе життя – наплічник та ноутбук

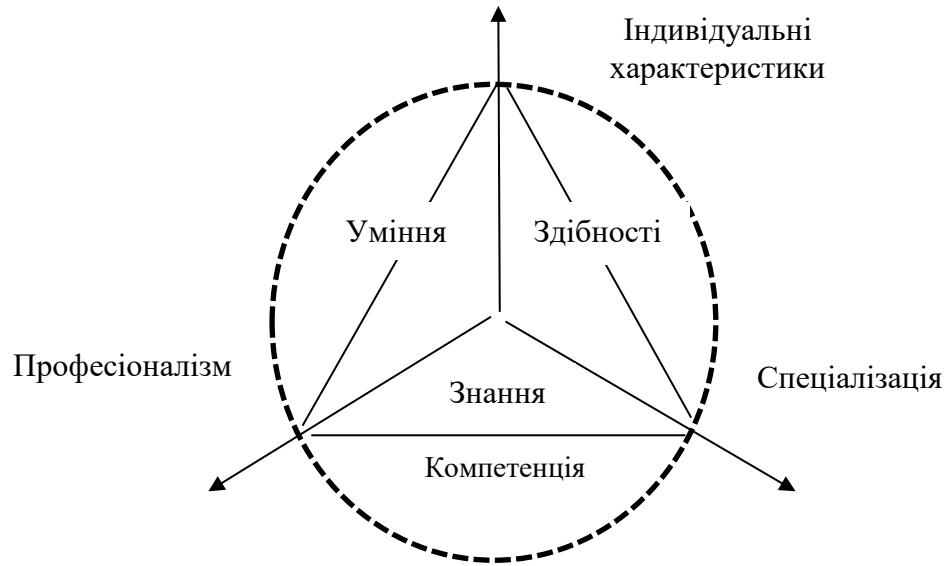
Модель структури компетенції за Хуторським А. В.

Рис.1 Структура компетенції за Хуторським А. В.

КОМПОНЕНТНИЙ СКЛАД ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗА І. КИСЛОЮ

Таблиця 1

Компонентний склад інформаційної компетентності за І. Кислою

Компонентний склад інформаційної компетентності	Об'єкти реальної дійсності	Соціальна значущість компетентності (для організації)	Особистісна значущість компетентності
Інформаційно-пошукова компетенція	Довідники, енциклопедії, Інтернет	Складання постанов, наказів, розпоряджень, нормативних документів	Одержання нових знань
Інформаційно-аналітична компетенція	Література, ЗМІ, Інтернет	Аналіз роботи підприємства: оформлення приміщень, розміщення й відновлення реклами	Уміння аналізувати будь-які вчинки, ситуації
Інформаційно-комунікаційна компетенція	Телефон, мобільний телефон, комп'ютер (електронна пошта, Інтернет)	Консультація відвідувачів з питань, що стосуються надаваних послуг; запобігання й ліквідація конфліктних ситуацій; розгляд претензій пов'язаних з незадовільним обслуговуванням відвідувачів	Спілкування з людьми
Інформаційно-оцінна (рефлексивна) компетенція	Тести, опитування	Проведення необхідних організаційно-технічних заходів, тестувань й опитувань	Застосування отриманих або наявних знань у життєвих ситуаціях
Інформаційно-екологічна компетенція	ЗМІ, Інтернет	Забезпечує чистоту й порядок у приміщенні та на прилеглий до нього території, контролює	Дотримання чистоти навколишнього середовища

Компонентний склад інформаційної компетентності	Об'єкти реальної дійсності	Соціальна значущість компетентності (для організації)	Особистісна значущість компетентності
		дотримання підлеглими виробничої санітарії та гігієни	
Інформаційна компетенція самовдосконалення та саморозвитку	Література, ЗМІ, Інтернет	Підвищення кваліфікації	Самовдосконалення та саморозвиток
Інформаційно-операційна компетенція	Телефон, мобільний телефон, Інтернет, інструкції користувача	Робота на ПК	Володіння ПК
Інформаційно-етична та інформаційно-правова компетенція	Суспільство, юридичні довідки	Контролює дотримання підлеглими працівниками трудової й виробничої дисципліни, правил і норм охорони праці	Право на власний світогляд, безпеку приватної власності
Інформаційна компетенція збереження (інформаційна безпека) інформації	Зберігання інформації на сервері під паролем, сейфи	Забезпечення безпеки секретним документам	Засоби й методи захисту інформації

КОМПОНЕНТИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЗА ІНТЕРНЕТ-ДЖЕРЕЛАМИ

Рис.1. Компоненти інформаційної компетентності особистості за інтернет-джерелами

КЛАСТЕРНИЙ АНАЛІЗ КОМПОНЕНТНОГО СКЛАДУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

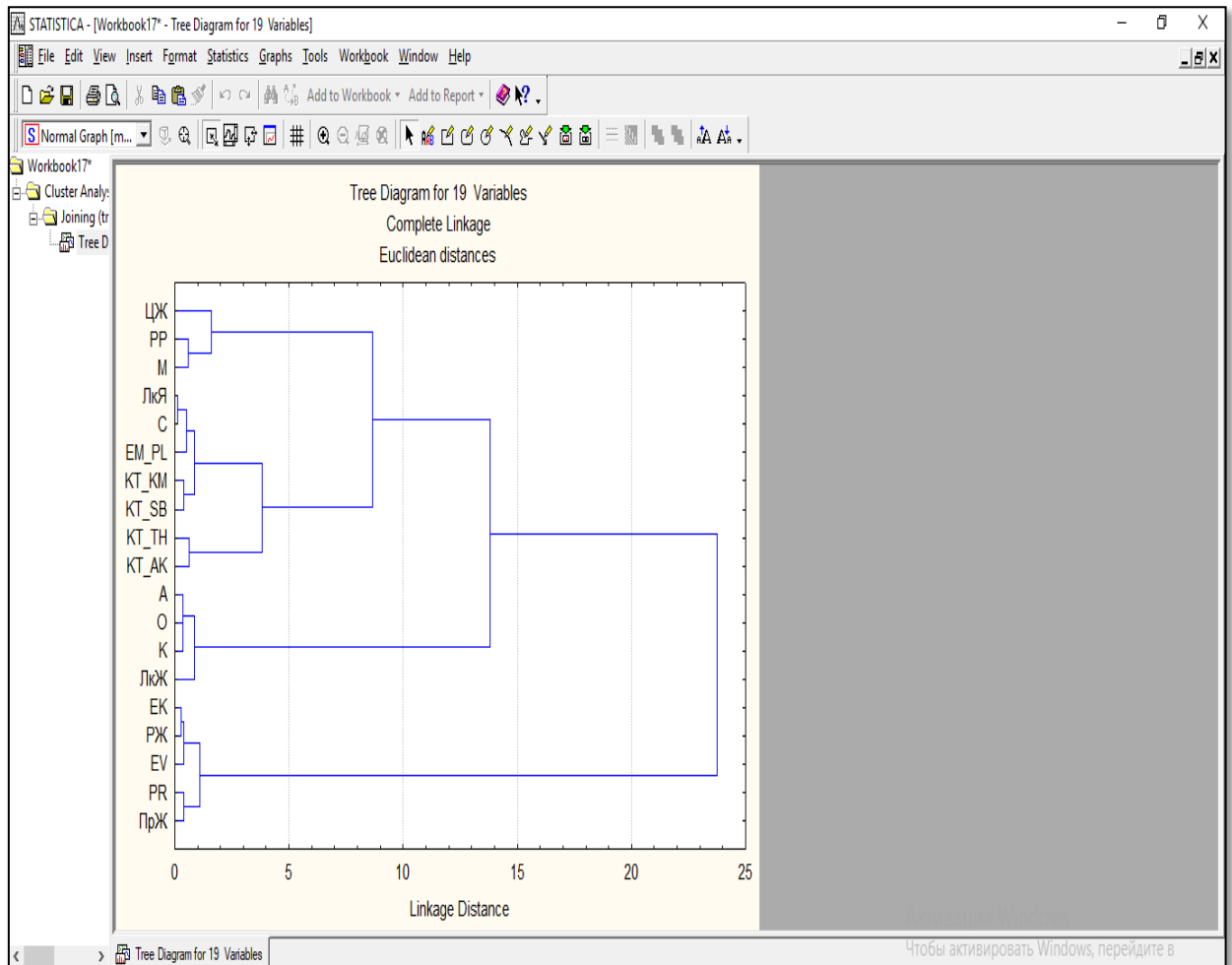

Рис.1. Використання програмного забезпечення SPSS щодо виділення компонентного складу інформаційної компетентності особистості

МОДЕЛЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ПЕДАГОГА ДО ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИЙ ТЕХНОЛОГІЙ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

Рис. 1. Модель психологічної готовності педагога до використання інформаційно-комунікаційний технологій у навчально-виховному процесі

АВТОРСЬКА АНКЕТА «МЕДІА-ГРАМОТНІСТЬ»

*Обов'язкове поле

Ваш вік	20-40 41-60
Посада яку Ви займаєте	<input type="text"/> Ваша відповідь
Ваш фах	математика інформатика фізика біологія хімія Інше: <input type="text"/>
Чи маєте Ви навички роботи з комп'ютером?	Так ні частково
Чи виникають у Вас труднощі під час роботи з комп'ютером?	Так ні частково
Чи маєте Ви свою поштову скриньку?	Так ні
Як часто Ви нею користуєтесь?	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
Чи використовуєте Ви інтерактивну дошку?	Так ні
Які офісні додатки MICROSOFT OFFICE Ви найчастіше використовуєте?	Microsoft Office Word Microsoft Office Excel Microsoft Office PowerPoint Інше: <input type="text"/>
Які апаратні засоби використовуєте у своїй роботі?	комп'ютери сервери Інше: <input type="text"/>
Яке програмне забезпечення Ви використовуєте у своїй роботі?	операційні системи мережеві протоколи пошукові системи Інше: <input type="text"/>
Які інформаційно-комунікаційні технології Ви використовуєте у навчально-виховному процесі?	програмні продукти навчального призначення предметні програми тестові програми інтерактивні дошки інтернет ресурси (освітні веб сайти) Інше: <input type="text"/>
Що спонукає Вас до роботи з інформаційно-комунікаційними технологіями? *	<input type="text"/> Ваша відповідь
Які виникають у Вас труднощі під час роботи з комп'ютером? *	<input type="text"/> Ваша відповідь
Який зміст Ви вкладаєте у поняття "сучасна освіта"? *	<input type="text"/> Ваша відповідь
Що Ви розумієте під поняттям медіа засоби? *	<input type="text"/> Ваша відповідь
На Вашу думку, які психологічні проблеми виникають у Вас під час роботи з медіа засобами? *	<input type="text"/> Ваша відповідь

**АВТОРСЬКА МЕТОДИКА ТЕСТ-ОПИТУВАЛЬНИК
«ІНФОРМАЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ»**

Результати перевірки остаточного варіанту методики на надійність і валідність

Серед інших чинників, які можуть впливати на становлення інформаційної компетентності особистості до змін в інформаційному суспільстві, на наш погляд, варто виокремити дві основні групи:

а) організаційно-професійні (посада в організації; рівень освіти; стаж професійної діяльності);

б) соціально-демографічні (вік; стать).

Якість вибірки оцінювалася за декількома критеріями: репрезентативністю, надійністю й валідністю.

Квота забезпечувалася такими ознаками як стать, вік, стаж роботи, цикл дисциплін, що викладаються, регіон проживання (таблиця 1).

Таблиця 1

Квота забезпечення репрезентативності вибірки

Ознака		Кількість осіб	Співвідношення	
			%	коефіцієнт
Стать	жіноча	1580		0,2
	чоловіча	312		
	Всього	1892		
Вік	від 20 до 30	84	4,44	
	від 31 до 40	412	21,8	
	від 41 до 50	913	48,3	
	51 і більше	483	25,5	
	Всього	1892	100	
Цикл дисциплін	природничо-математичний	552		0,41
	гуманітарний	1340		
Стаж роботи	до 3	128	6,77	
	від 3 до 10	264	14	
	від 11 до 20	496	26,2	
	21 і більше	1004	53,1	
	Всього	1892	100	
Регіон	район	1502		0,26
	місто	390		
	Всього	1892		

Як видно з таблиці 2.1, загальна кількість опитаних педагогів становить 1892 особи, що складає 11 % від загальної кількості освітян Вінницької області та м. Вінниця. Також збережено співвідношення за такими ознаками: стать (1/5), регіон (1/5), цикл дисциплін (2/5). Щодо порівняння стажу роботи, то у відсотковому співвідношенні незначні розбіжності знаходяться в межах норми.

Отже, на основі вище сказаного можна зробити висновок про репрезентативність вибірки.

Для оцінки зв'язку між завданнями тесту за допомогою програмного забезпечення Excel «Аналіз даних» було побудовано кореляційну матрицю тестових запитань. На основі обчисленого коефіцієнта кореляції Пірсона виявлено, що коефіцієнт кореляції знаходиться в межах від 0 до 0,3. Це є свідченням того, що в нашому випадку завдання не дублюються. Тобто зв'язок між питаннями є не тісним, а в деяких випадках відсутній. Отже, можна зробити висновок, що питання для тесту були підібрані досить коректно.

Аналогічним чином було проведено дослідження на кореляційний зв'язок між субтестами (таблиця 2).

Таблиця 2

Кореляційна матриця зв'язків між субтестами

	M	K	PP	EV	EK	PR	Z
M	1,00						
K	0,16	1,00					
PP	0,15	0,15	1,00				
EV	-0,10	-0,03	0,13	1,00			
EK	0,01	0,07	0,09	0,10	1,00		
PR	0,21	0,20	0,11	0,02	0,13	1,00	
Z	0,48	0,55	0,54	0,38	0,44	0,58	1,00

Як видно з таблиці, зв'язок між субтестами відсутній, оскільки коефіцієнти також менші 0,3 та більшість із них наближається до 0. При вивченні будь-якої області з багатьма змінними максимальне значення

величини між запитаннями тесту і загальним результатом може бути отримане тоді, коли змінні між собою не корелюють. Наприклад, якщо дві зміни дуже корелюють, то одна із них не буде репрезентувати ніякої нової інформаційної цінності.

Таким чином, максимум валідності може бути отримано тоді, коли всі завдання тесту не корелюють один з одним і кожний із них має позитивну кореляцію з критерієм. У нашому випадку отримані результати представлені в таблиці 3.

**Кореляційна матриця коефіцієнтів між запитаннями тесту
та відповідними критеріями**

№ запитання	1	8	15	22	29	КомпонентМ
1	1					
8	0,018	1				
15	-0,091	0,025	1			
22	0,185	0,115	0,053	1		
29	-0,167	0,037	0,007	-0,051	1	
Компонент М	0,415	0,58	0,252	0,62	0,381	1
№ запитання	2	9	16	23	30	КомпонентК
2	1					
9	0,081	1				
16	0,322	0,125	1			
23	0,063	-0,032	0,032	1		
30	0,019	-0,017	0,025	0,103	1	
Компонент К	0,619	0,29	0,585	0,505	0,497	1
№ запитання	3	10	17	24	31	КомпонентРР
3	1					
10	0,178	1				
17	-0,048	0,036	1			
24	-0,035	0,012	0,015	1		
31	0,024	-0,042	-0,046	0,149	1	
Компонент РР	0,47	0,581	0,494	0,429	0,333	1
№ запитання	4	11	18	25	32	КомпонентЕV
4	1					
11	-0,103	1				
18	-0,111	-0,083	1			
25	0,033	0,241	-0,07	1		
32	-0,135	0,303	-0,015	0,259	1	
Компонент EV	0,208	0,622	0,344	0,578	0,609	1
№ запитання	5	12	19	26	33	КомпонентЕК
5	1					
12	0,145	1				
19	-0,032	-0,021	1			
26	-0,051	0,12	0,079	1		
33	0,064	-0,026	-0,014	-0,059	1	
Компонент ЕК	0,437	0,347	0,517	0,491	0,483	1
№ запитання	6	13	20	27	34	КомпонентPR
6	1					
13	0,117	1				
20	-0,106	0,047	1			
27	0,092	0,08	0,051	1		
34	0,089	-0,081	0,006	0,106	1	
Компонент PR	0,534	0,499	0,295	0,564	0,497	1

Можна стверджувати, що підбір запитань, здійснений кореляційний аналіз забезпечують валідність цієї методики.

Що б уникнути недостовірності результатів надійності тесту, було застосовано стандартизований коефіцієнт альфа Кронбаха, який показує внутрішню узгодженість характеристик, що описують інформаційну компетентність особистості. Коефіцієнт альфа Кронбаха обчислимо за формулою:

$$\alpha_{st} = \frac{N \cdot \bar{r}}{1 + (N - 1) \cdot \bar{r}}$$

де N – кількість учасників експерименту компонентів, $\bar{r}$ – середній коефіцієнт кореляції між компонентами.

Щодо кількості учасників експерименту компонентів, то $N = 6$, перелічимо їх: М – мотиваційний, К – когнітивний, РР – проектно-поведінковий, EV – емоційно-вольовий, ЕК – екологічний, PR – правовий.

Користуючись значеннями коефіцієнтів кореляції між компонентами (табл. 2.3.), обчислимо середній коефіцієнт кореляції:

$$\bar{r} = \frac{0,48 + 0,55 + 0,54 + 0,38 + 0,44 + 0,58}{6} = 0,49$$

$$\text{Тоді } \alpha_{st} = \frac{6 \cdot 0,49}{1 + (6 - 1) \cdot 0,49} = 0,85$$

Альфа Кронбаха може набувати значень від ∞ до 1, та інтерпретації піддаються тільки позитивні значення. У нашому випадку $\alpha = 0,85$, що свідчить про хороший рівень надійності.

Для виведення норм тесту «Інформаційна компетентність особистості» необхідно перевірити розподіл отриманих даних. Оскільки більшість методів стандартизації базуються на нормальному розподілі, то необхідно перевірити, чи відповідає отриманий розподіл балів нормальному.

Скориставшись програмним забезпеченням Excel, будемо діаграму розподілу отриманих балів у респондентів за тестом ІКО (рис. 1).

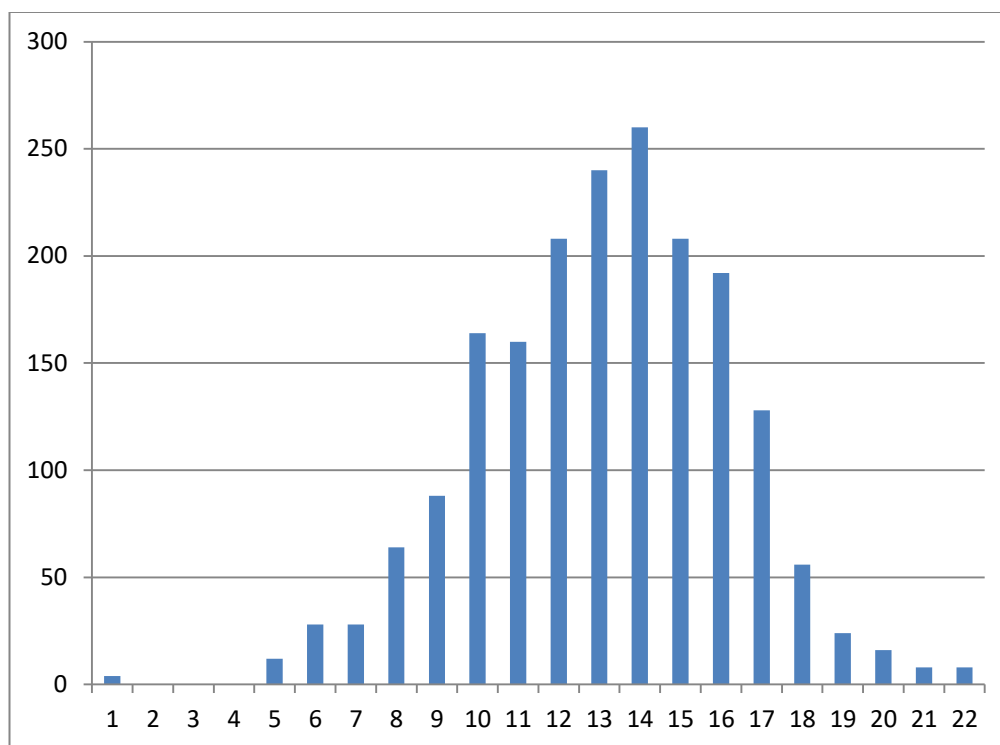

Рис. 1. Діаграма розподілу отриманих балів у респондентів за тестом ІКО

Візуально розподіл відповідає нормальному. Перевіримо параметри розподілу за допомогою описової статистики. Для цього скористаємося «Аналізом даних» програмного забезпечення Excel (табл. 4).

Таблиця 4

Результати описової статистики

	<i>M</i>	<i>K</i>	<i>PP</i>	<i>EV</i>	<i>EK</i>	<i>PR</i>	<i>z</i>
Mean	2,987	1,930233	3,560	3,630	3,495	2,503	18
Standard Error	0,023	0,026173	0,023	0,024	0,021	0,025	0,070
Median	3	2	4	4	4	2	18
Mode	3	2	4	4	4	2	18
Standard Deviation	0,986	1,138	0,997	1,037	0,927	1,090	3,067
Sample Variance	0,973	1,296	0,983	1,075	0,859	1,189	9,406
Kurtosis	-0,468	-0,584	-0,263	-0,094	0,244	-0,326	0,199

	<i>M</i>	<i>K</i>	<i>PP</i>	<i>EV</i>	<i>EK</i>	<i>PR</i>	<i>z</i>
Skewness	-0,001	0,240	-0,415	-0,572	-0,383	0,247	-0,255
Range	4	5	4	5	5	5	21
Minimum	1	0	1	0	0	0	6
Maximum	5	5	5	5	5	5	27
Sum	5652	3652	6736	6868	6612	4736	34256
Count	1892	1892	1892	1892	1892	1892	1892
Largest(1)	5	5	5	5	5	5	27
Smallest(1)	1	0	1	0	0	0	6
ConfidenceLevel (95,0%)	0,044	0,051	0,045	0,047	0,042	0,049	0,138

Для перевірки нормальності використаємо тест Шапіро-Уїлкі. Інтерпретація його значення дещо відрізняється від стандарту. Чим менш значущий результат ($p > 0,05$), тим більше розподіл наближене до нормального. Інші параметри так само свідчать на користь нормальності. Середнє, медіана і мода однакові і рівні 18. Асиметрія дорівнює 0,2 а ексцес дорівнює -0,3 тобто мають дуже маленькі значення. Помилка середнього дорівнює 0,07 – також дуже мала і наближається до 0.

Таким чином, ми можемо використовувати методи стандартизації, засновані на нормальному розподілі.

Найпростіший вид стандартизації – це знаходження рівнів – низький, середній, високий. Для виділення рівнів нам знадобиться два показники: середнє арифметичне (m) і стандартне відхилення (σ). У нашому випадку $m=18$, $\sigma=3$.

Виділяємо рівні таким чином, щоб в середні потрапляло 50% всієї вибірки згідно з законом теоретичного розподілу.

Межа низьких балів обчислюється за формулою:

$$M_{min} = m - \frac{2}{3}\sigma = 18 - \frac{2}{3}3 = 16$$

Межа високих балів обчислюється за формулою:

$$M_{max} = m + \frac{2}{3}\sigma = 18 + \frac{2}{3}3 = 20$$

Зазначимо, що у зв'язку з тим, що розподіл не відрізняється від теоретичного, припускаємо, що розподіл балів за виділеними інтервалами буде приблизно відповідати теоретичному. Здійснимо підрахунок:

низькі бали отримали 388 осіб, що складає 20,51%;

середні бали отримали 868 осіб, що складає 45,87%;

високі бали отримали 636 осіб, що складає 33,62% (рис.2.).

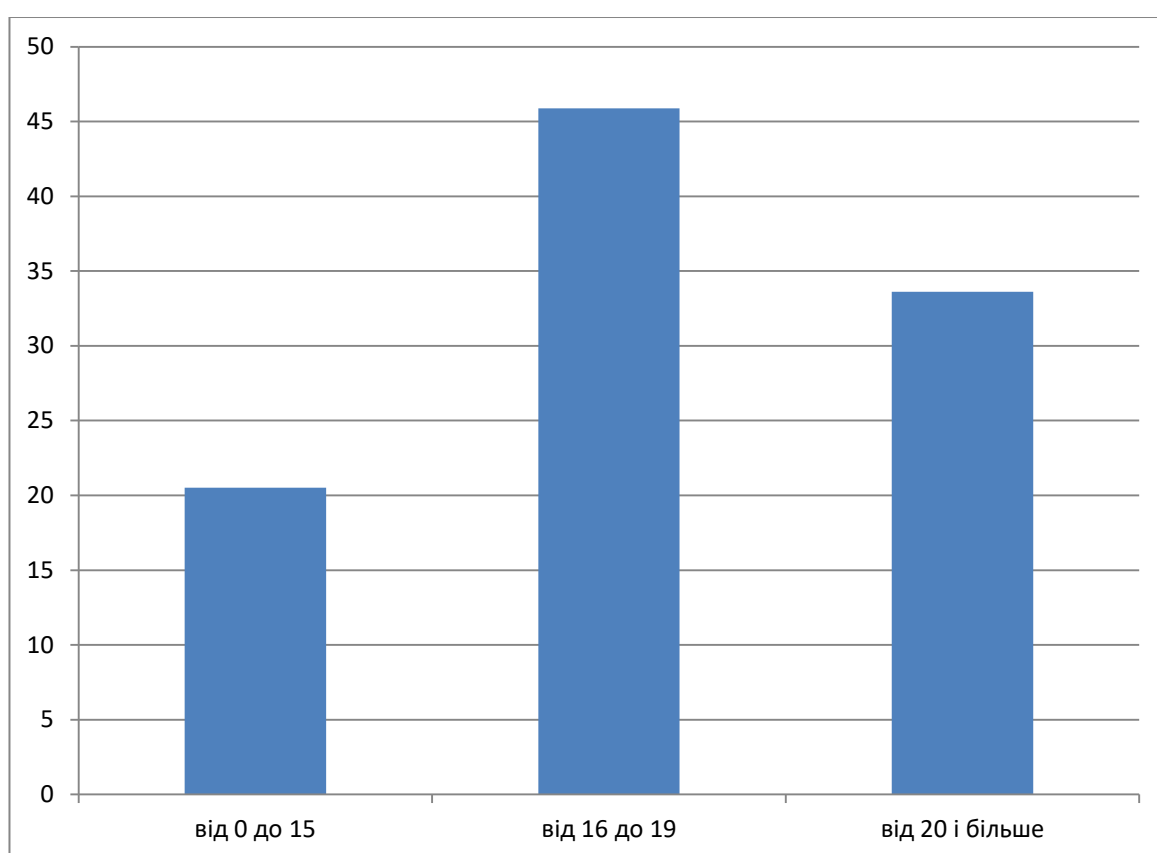

Рис. 2. Діаграма розподілу балів за виділеними інтервалами, що відповідає теоретичному розподілу

Як бачимо, отриманий розподіл з невеликою похибкою відповідає очікуваному.

Використовуючи критерій χ^2 -квадрат (chi-square, χ^2), ми можемо статистично підтвердити наші висновки. Для цього побудуємо таблицю і зробимо розрахунки (табл. 5.):

Результати розрахунків за критерієм χ^2 – квадрат

Е	Т	Е-Т	(Е-Т) ²	(Е-Т) ² /Т
21	25	-4,000	16,000	0,640
46	50	-4,000	16,000	0,320
33	25	8,000	64,000	2,560

Зробимо розрахунки за такою формулою:

$$\chi^2 = \sum \frac{(E - T)^2}{T} = 3,52$$

Отримане значення 3,52 є емпіричним значенням критерію. Його необхідно порівняти з критичним, яке знаходимо в таблиці критичних значень. Для пошуку нам знадобиться значення ν (кількість ступенів свободи). $\nu = n - 1 = 3 - 1 = 2$. У таблиці знаходимо для рівня значущості $p = 0,05$ і $\nu = 2$ критичне значення 5,99. Оскільки $3,52 < 5,99$, то робимо висновок про відхилення емпіричного розподілу від теоретичного.

Ми можемо виділити рівні так, щоб в середні потрапляло 68% всієї вибірки згідно теоретичного розподілу.

Межа низьких балів: $M_{min} = m - \sigma = 18 - 3,0 = 15,00$

Межа високих балів: $M_{max} = m + \sigma = 18 + 3,0 = 21,00$

Перевіримо розподіл:

низькі бали отримали 388 осіб, що складає 20,51%;

середні бали отримали 1076 осіб, що складає 56,87%;

високі бали отримали 428 осіб, що складає 22,62% (рис. 3.).

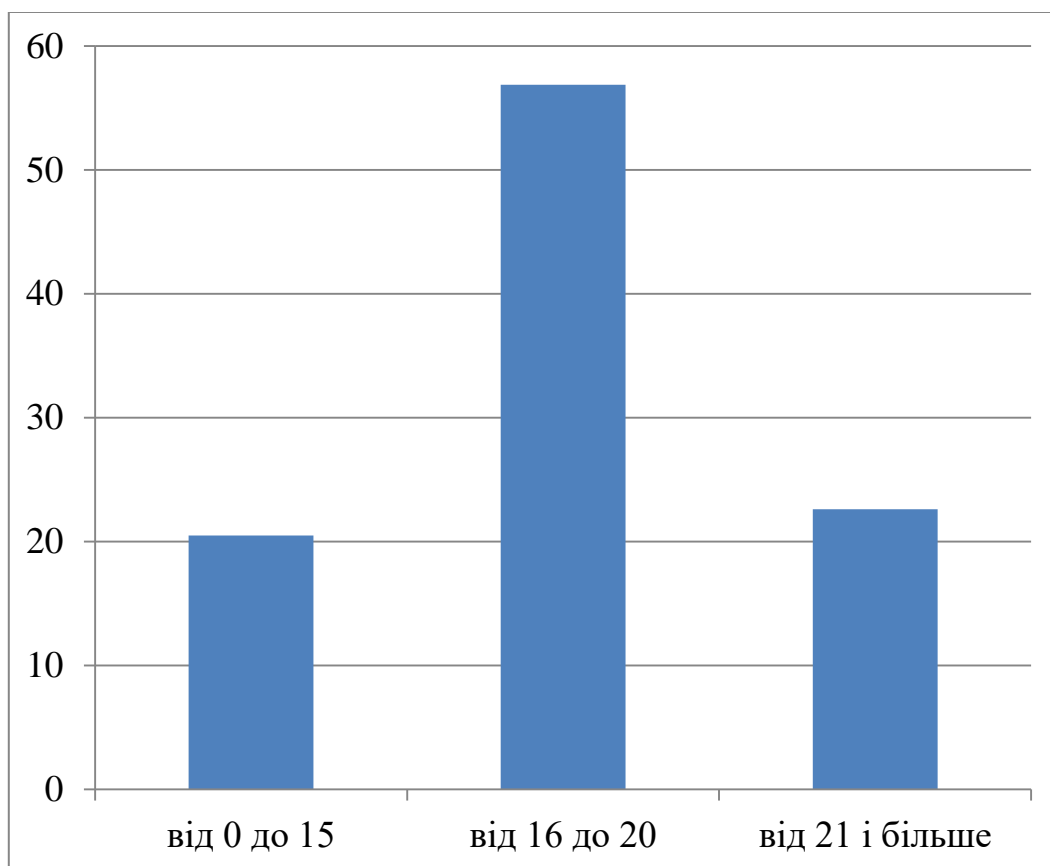

Рис. 3. Діаграма розподілу балів за виділеними інтервалами, що відповідає емпіричному розподілу

Очевидно, що отриманий розподіл значно не відрізняється від теоретичного.

Отже, на основі проведених підрахунків для тесту «ІКО» виділяємо такий діапазон рівнів:

- низький рівень – від 0 до 15 балів;
- середній рівень – від 16 до 20 балів;
- високий рівень – від 21 і більше.

Мануал теста – опитувальника «Інформаційна компетентність особистості»

Система основних позицій	Характеристики методик
I. Загальні відомості про методику	Тест – опитувальник «Інформаційна компетентність особистості» Максименко Ю.Б., Матохнюк Л.О.
II. Діагностична мета	Діагностує якісні показники інформаційної компетентності: мотиваційний, когнітивний, проектно-поведінковий, екологічний, емоційно-вольовий, правовий
III. Призначення тесту (область застосування)	Для диференціального діагнозу, для наукового дослідження
IV. Короткий опис методики (комплектність)	Стандартна інструкція для випробовуваних, 34 питання, шкала брехні, бланк для відповідей, побудованих за принципом вибору одного з двох: ("так", "ні"). Результат виражений в балах.
V. Стандартизація	Стандартизація шкал проводилась на виборці освітян міста Вінниці та Вінницької області (1892 особи). Результати перевірки методики на валідність і надійність (застосування α -коефіцієнта Кронбаха) достатньо високі
VI. Вимоги до користувача	Діагностику може здійснювати психолог-дослідник, практикуючий психолог.
VII. Популяція	Для дорослих від 15 років
VIII. Характеристика часу	Чітких обмежень в часі роботи з тестом-опитувальник немає (від 20 до 40 хвилин). Не застосовується в стресогенних умовах (ситуація іспиту, емоційні події в

Система основних позицій	Характеристики методик
	житті випробовуваних)
ІХ. Переважна ситуація дослідження	Для практичну цілей бажана ситуація «клієнта». У наукових цілях можлива ситуація «експертизи»

Інструкція, стимульний матеріал теста-опитувальника «Інформаційна компетентність особистості»

Тест дозволяє перевірити рівень інформаційної компетентності особистості залежно від віку.

Інструкція:

Вам пропонується ряд запитань. Якщо Ви погоджуєтесь, то в листку відповіді, виберіть «так»; якщо не погоджуєтесь – виберіть «ні».

Хороших чи поганих відповідей немає.

Бажаємо успіхів!

Текст опитувальника

№з/п	Запитання	Так	Ні
1.	Ви регулярно працюєте на комп'ютері?		
2.	Ви кожний день спілкуєтесь у соціальних мережах та віртуальних додатках гаджетів?		
3.	Ви знаєте чим будете зайняті протягом наступного місяця?		
4.	Ви задоволені працюючи на комп'ютері?		
5.	Ви надаєте перевагу активному відпочинку на природі перед відпочинком за комп'ютером?		
6.	Ваші виступи, лекції, промови, проповіді та інші усні твори є об'єктами авторського права?		
7.	7. Ви завжди говорите неправду?		
8.	Ви цікавились за останній місяць сучасними розробками в		

№з/п	Запитання	Так	Ні
	сфері комп'ютерних технологій?		
9.	Ви відповідаєте на більшість запитань незнайомим людям в Інтернеті?		
10.	Ви вирішуєте більшу половину завдань використовуючи комп'ютер?		
11.	Ви нервуетесь коли не досконало володієте програмними продуктами MS Office (Word, Excel, Access, Power ...)?		
12.	Ви прибираєте за комп'ютерним столом?		
13.	Ви знайомі з законом України Про основні засади забезпечення кібербезпеки України?		
14.	Чи всі Ваші звички погані?		
15.	Ви готові навчатися працювати на комп'ютері?		
16.	Ви перебуваєте вночі у соцмережах?		
17.	Ви читаєте літературу з навчання роботи на комп'ютері?		
18.	Ви можете бути весь день без комп'ютера?		
19.	Вас болить спина чи поперек через тривале сидіння перед комп'ютером?		
20.	Ви скористались правом на забезпечення доступу до мережі Інтернет?		
21.	Ви завжди маєте можливість виконати всі обіцянки?		
22.	Ви до кінця доводите заплановану справу на комп'ютері?		
23.	Ви спілкуєтесь із рідними (знайомими) більше 4-х разів на день?		
24.	Працюючи протягом години на комп'ютері Ви відволікаєтесь більше 2-х раз?		
25.	Ви засмучуєтесь у разі несправності комп'ютера?		
26.	Ви проводите за комп'ютером безперервно більше 40 хвилин?		

№з/п	Запитання	Так	Ні
27.	Ви висловлюєте свої думки в Інтернеті?		
28.	Чи завжди Ваші помисли співпадають з ділом?		
29.	При написанні реферату Ви підете до бібліотеки?		
30.	Ви читаете більше однієї книжки в місяць?		
31.	Ви уступаєте своє місце за комп'ютером Вашим близьким?		
32.	Буває що Ви дратуєтесь працюючи на комп'ютері?		
33.	Ви граєте в будь яку спортивну гру?		
34.	Ви сидячи за комп'ютером упирається поглядом в центральну частину монітора?		

Бланк для відповідей

Дата _____

Прізвище ім'я _____

Вік _____

	№		№		№		№		№		Σ
L	-		7		14		21		28		
M	1		8		15		22		29		
K	2		9		16		23		30		
PP	3		10		17		24		31		
EV	4		11		18		25		32		
EK	5		12		19		26		33		
PR	6		13		20		27		34		
Z											

Ключ-дешифратор

Компоненти	Відповідність запитань	Σ
Шкала брехні L	загальна відповідь: 7 14 21 28	
Мотиваційний M	загальна відповідь: 1 8 15 22 29	
Когнітивний K	загальна відповідь: 2 9 16 23 30	
Проектно-поведінковий PP	загальна відповідь: 3 10 17 24 31	
Емоційно-вольовий EV	загальна відповідь: 4 11 18 25 32	
Екологічний EK	загальна відповідь: 5 12 19 26 33	
Правовий PR	загальна відповідь: 6 13 20 27 34	

Інтерпретація

Якщо показник шкали брехні блоку $L \geq 3$, то відповіді не правдиві.

0—15 балів - низький рівень розвитку інформаційної компетентності;

16—20 балів — середній рівень розвитку інформаційної компетентності;

21 і більше — високий рівень розвитку інформаційної компетентності.

Бали за кожним показником і підсумовуються і виводиться сумарний бал.

КЛАСТЕРНИЙ АНАЛІЗ ПО РЕГІОНАХ УКРАЇНИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Вихідною інформацією є вибірка спостережень $X = \{x_j^s\}$, де x_j^s – значення інформаційної компетентності для j -го регіону України. Кластери описували такою матрицею нечіткого розбиття:

$$F = [\mu_{ki}], \mu_{ki} \in [0, 1], k = \overline{1, M}, i = \overline{1, c}, \quad (1)$$

у якій k -ий рядок містить ступені належності об'єкта $X_k = (x_{k1}, x_{k2}, \dots, x_{kj})$ кластерам $A_1, A_2, \dots, A_k$. Для матриці нечіткого розбиття визначали додаткові умови:

$$\sum_{i=\overline{1, c}} \mu_{ki} = 1, \quad k = \overline{1, M}; \quad 0 < \sum_{k=\overline{1, M}} \mu_{ki} < M, \quad i = \overline{1, c}. \quad (2)$$

Для оцінювання якості нечіткого розбиття використовувався критерій розкиду: $\sum_{i=\overline{1, c}} \sum_{k=\overline{1, M}} (\mu_{ki})^m \|V_i - X_k\|^2$,

де $V_i = \frac{\sum_{k=\overline{1, M}} (\mu_{ki})^m X_k}{\sum_{k=\overline{1, M}} (\mu_{ki})^m}$ – центри кластерів, $m \in (1; +\infty)$ –

експоненціальна вага.

Виконувалася кластеризація інформаційної компетентності особистості регіонів України методом нечітких s -середніх за таким алгоритмом:

Крок 1. Встановили параметри алгоритму: c – кількість кластерів; m – експоненціальна вага, ε – параметр зупинки алгоритму.

Крок 2. Згенерували матрицю нечіткого розбиття F , яка задовольняє умови (1).

Крок 3. Розрахували центри кластерів за формулою:

$$V_i = \frac{\sum_{k=\overline{1, M}} (\mu_{ki})^m X_k}{\sum_{k=\overline{1, M}} (\mu_{ki})^m}, \quad i = \overline{1, c}. \quad (3)$$

Крок 4. Обчислили відстань між об'єктами з множини X і центрами кластерів: $D_{ki} = \sqrt{\|V_i - X_k\|^2}$, $k = \overline{1, M}$, $i = \overline{1, c}$.

I етап. Відкрити графічний інтерфейс програми нечіткої кластеризації за допомогою команди `findcluster`.

II етап. Увести параметри алгоритму в поля графічного інтерфейсу: `Methods`, `ClusterNumber`, `MaxIteration`.

III етап. Загрузити в робочу область необхідні дані для кластеризації за допомогою кнопки “`LoadData`”.

IV етап. Виконати алгоритм кластеризації для введених даних за допомогою кнопки “`Start`”.

У дослідженні команда кластеризації відбувалася за наступними параметрами: експоненціальна вага – 2,0; кількість кластерів – 6; максимальна кількість ітерацій алгоритму – 100; мінімальне покращення цільової функції за одну ітерацію – 0,000001.

Знайдені центри кластерів та об’єкти кластеризації відображаються в центрі графічного вікна в області візуалізації. Маркери у вигляді кіл відповідають об’єктам кластеризації, а маркери у вигляді дисків – центрам кластерів. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості та графічний інтерфейс результату знаходження центрів кластерів інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2010 – 2017 років дослідження на рисунках 2 – 45

Результати кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2010-2017 років дослідження

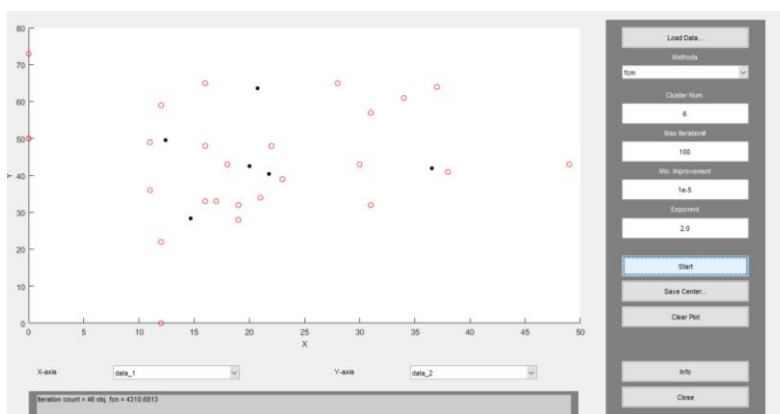

Рис. 2. Графічне вікно результату кластеризації ІКО особистості регіонів України за даними 2010, 2011 років дослідження

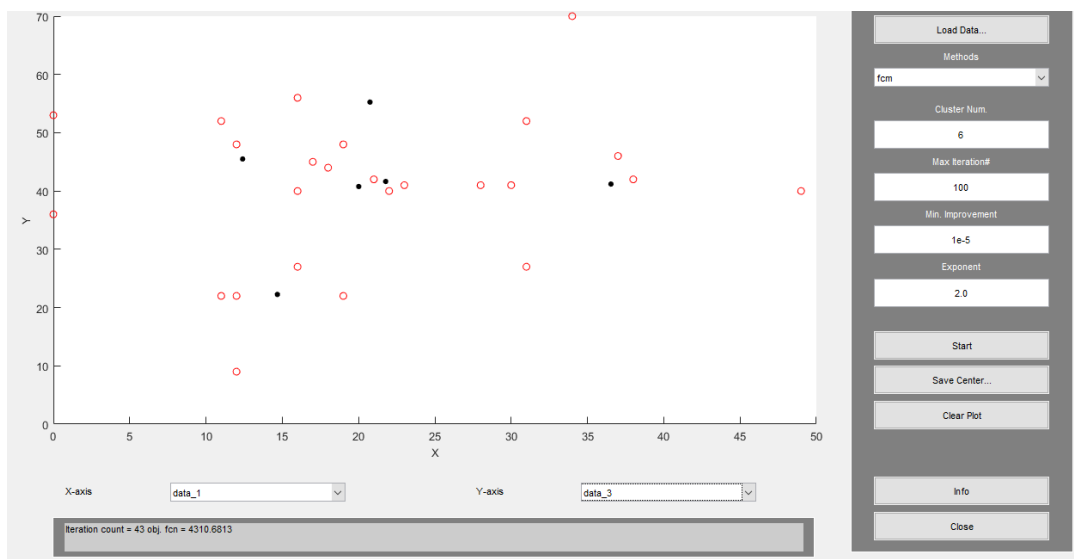

Рис. 3. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2010, 2012 років дослідження

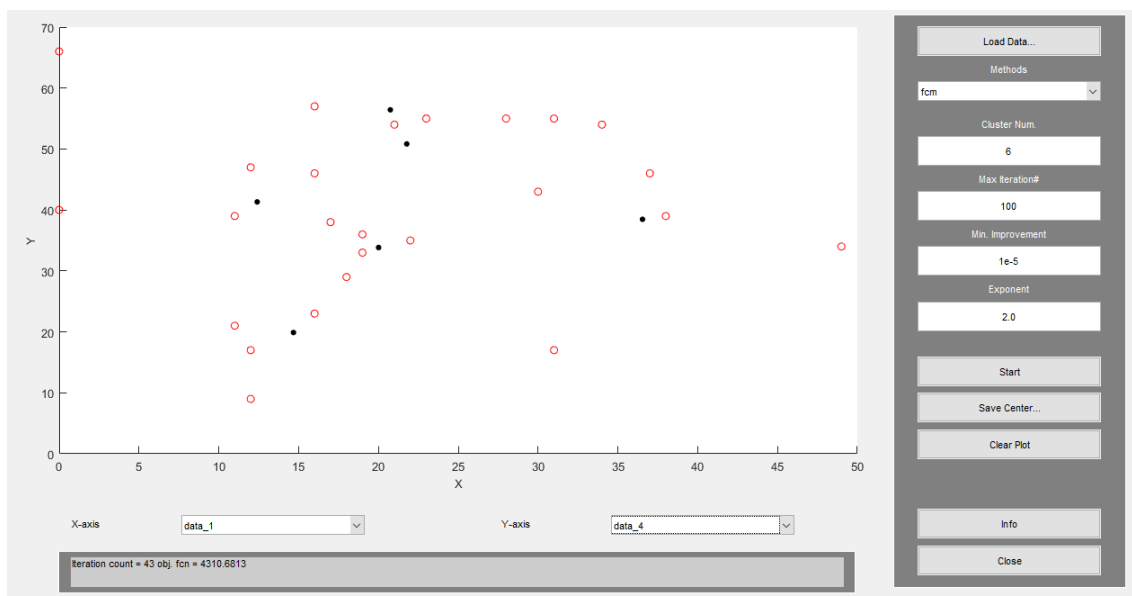

Рис. 4. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2010, 2013 років дослідження

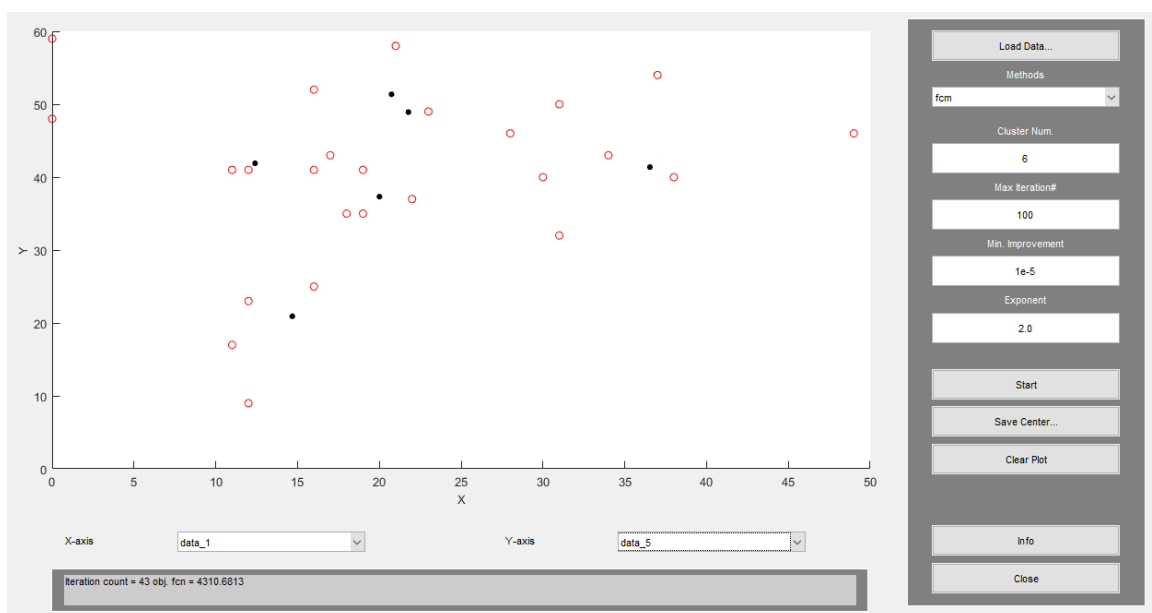

Рис. 5. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2010, 2014 років дослідження

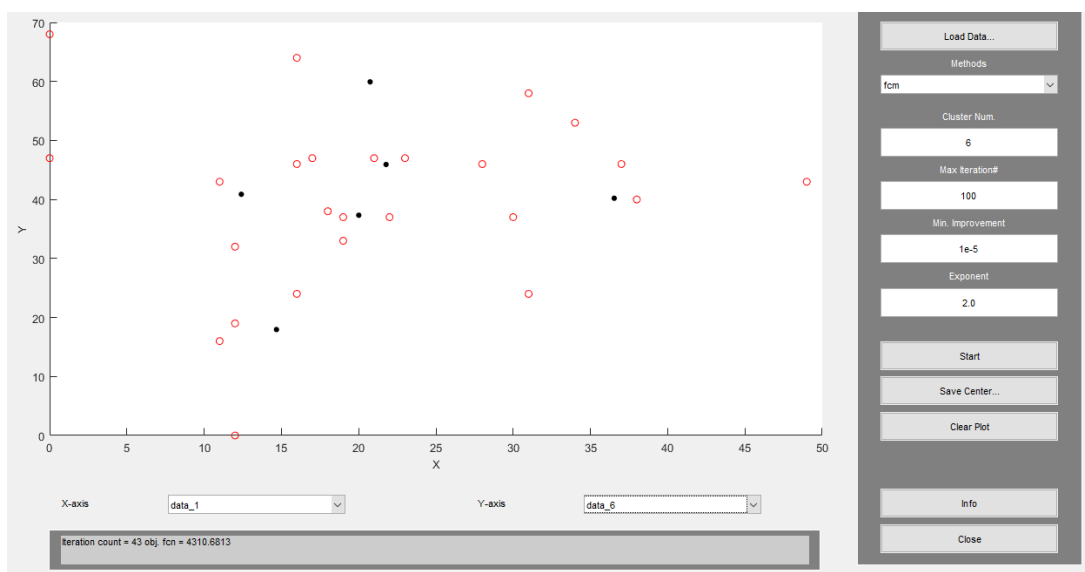

Рис. 6. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2010, 2015 років дослідження

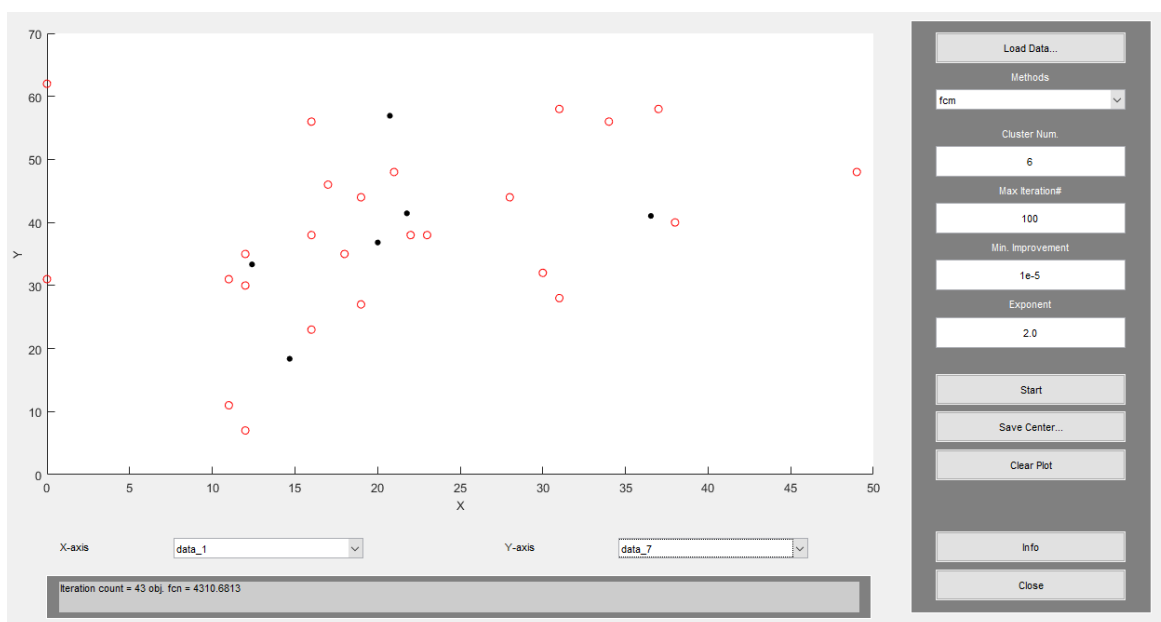

Рис. 7. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2010, 2016 років дослідження

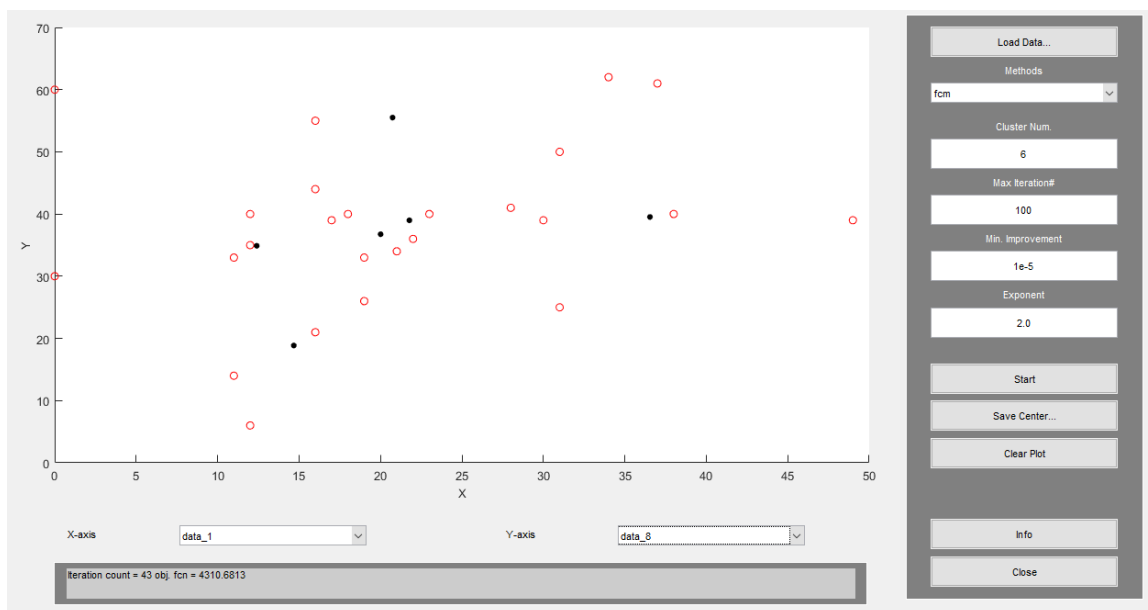

Рис. 8. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2010, 2017 років дослідження

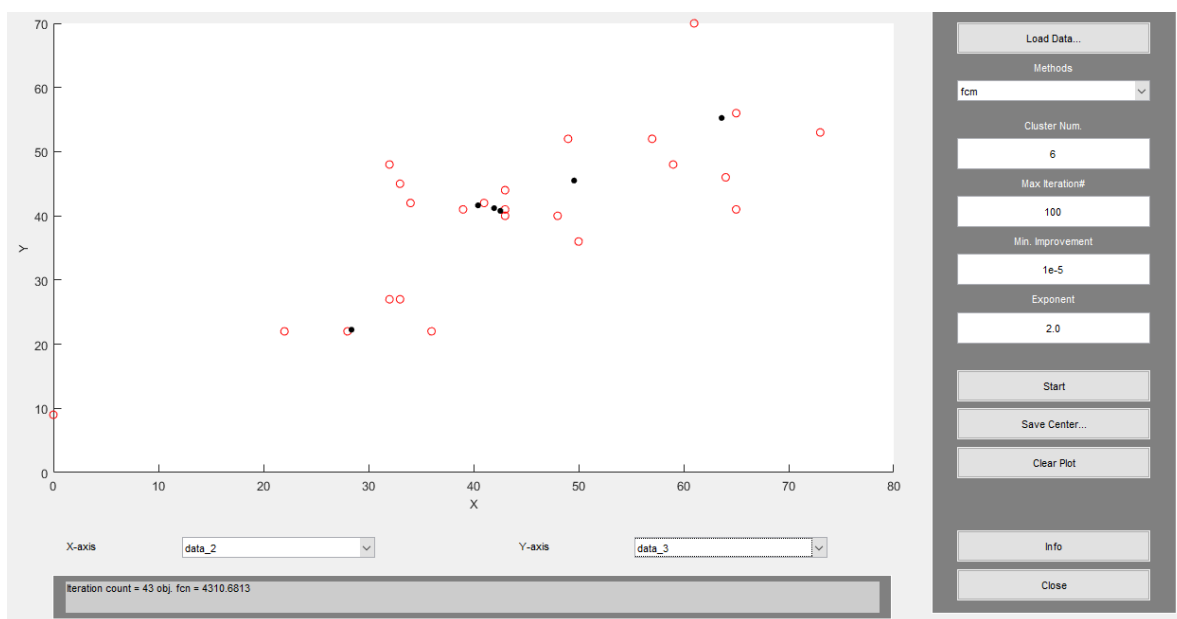

Рис. 9. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2011, 2012 років дослідження

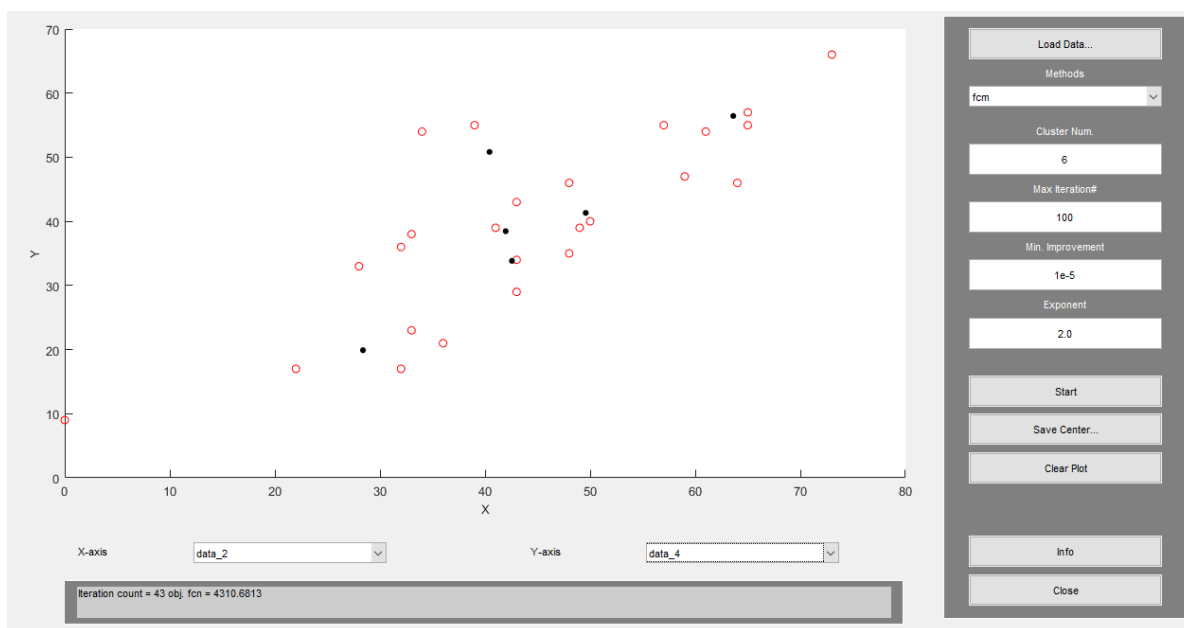

Рис. 10. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2011, 2013 років дослідження

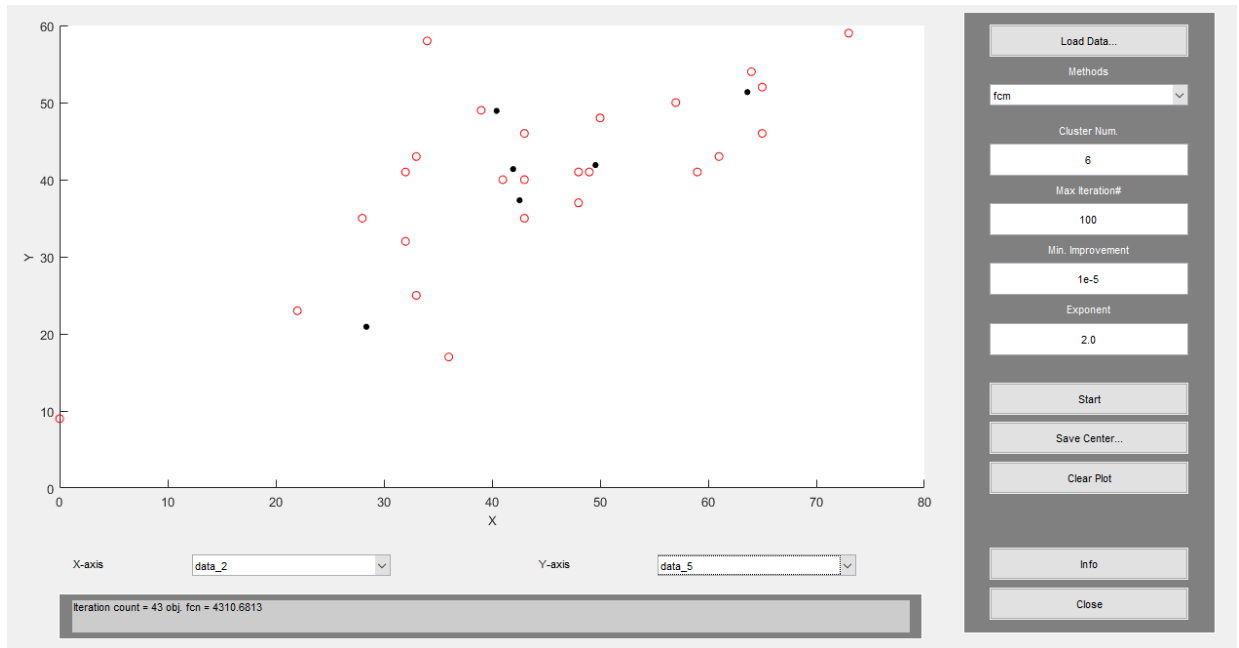

Рис. 11. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2011, 2014 років дослідження

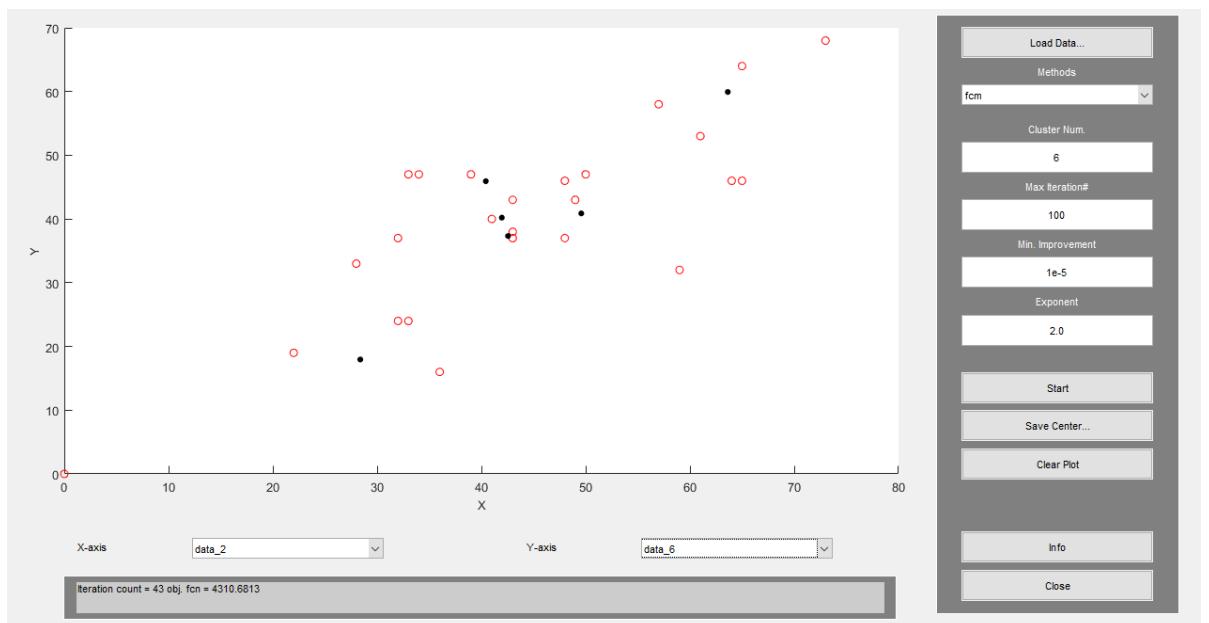

Рис. 12. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2011, 2015 років дослідження

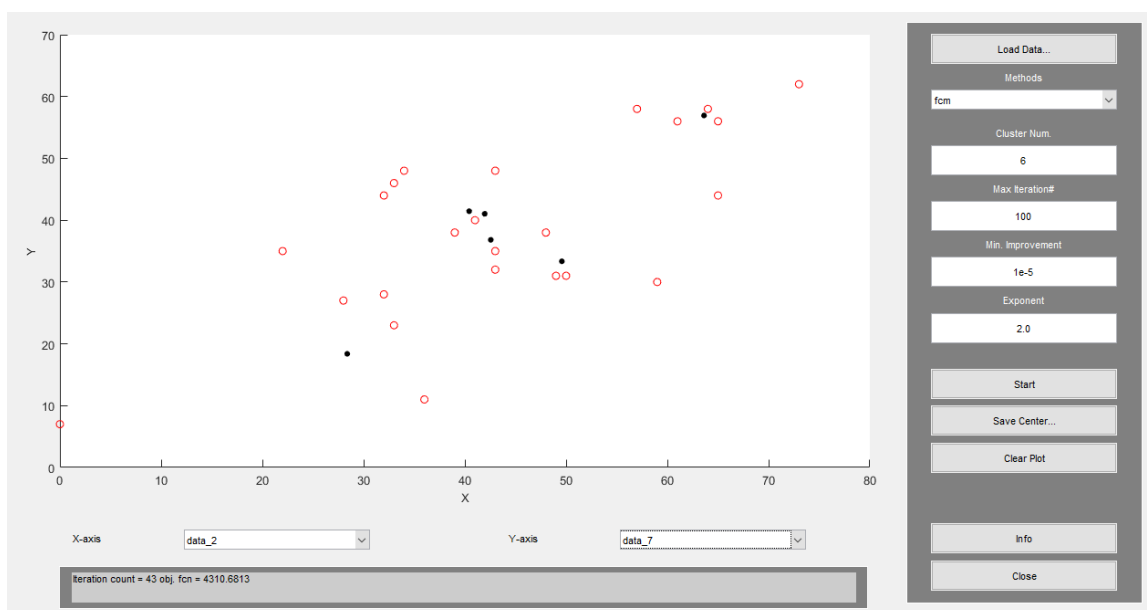

Рис. 13. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2011, 2016 років дослідження

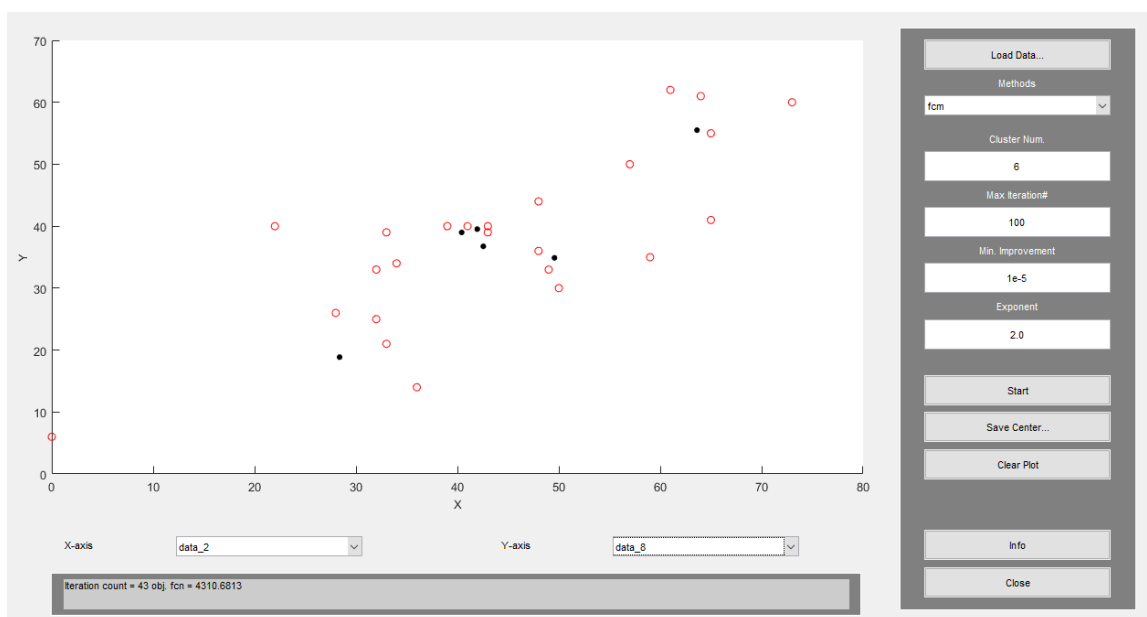

Рис. 14. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2011, 2017 років дослідження

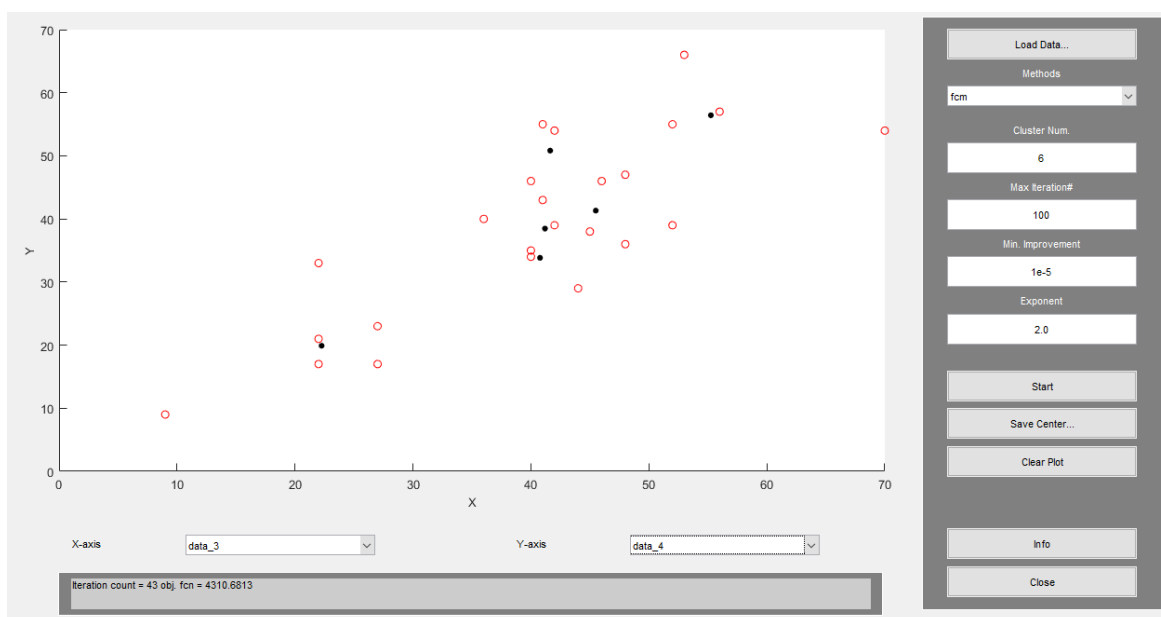

Рис. 15. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2012, 2013 років дослідження

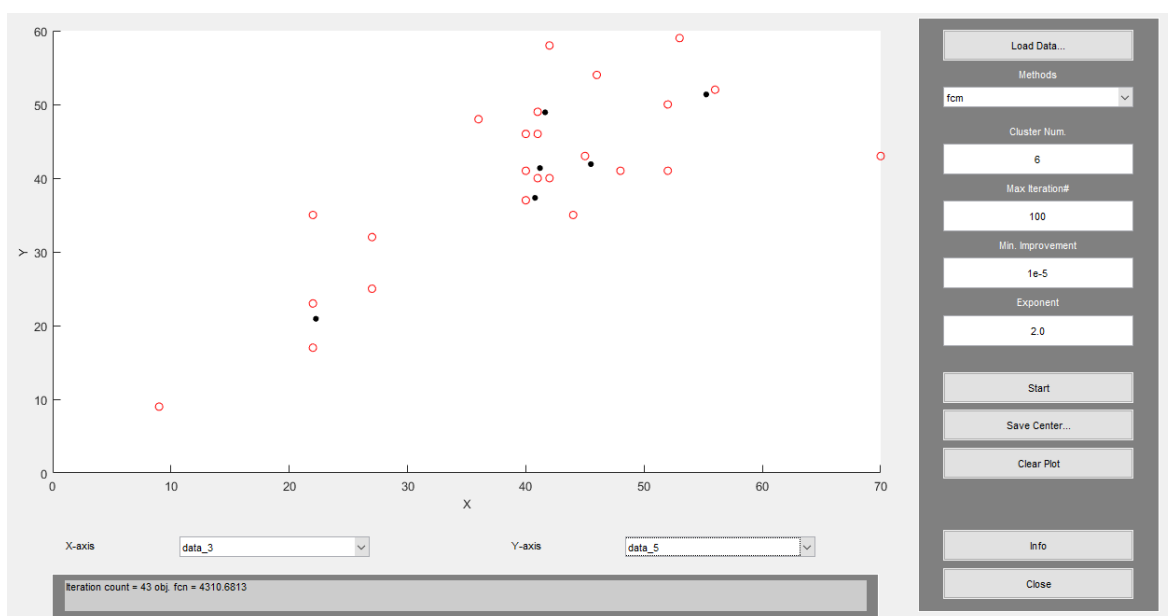

Рис. 16. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2012, 2014 років дослідження

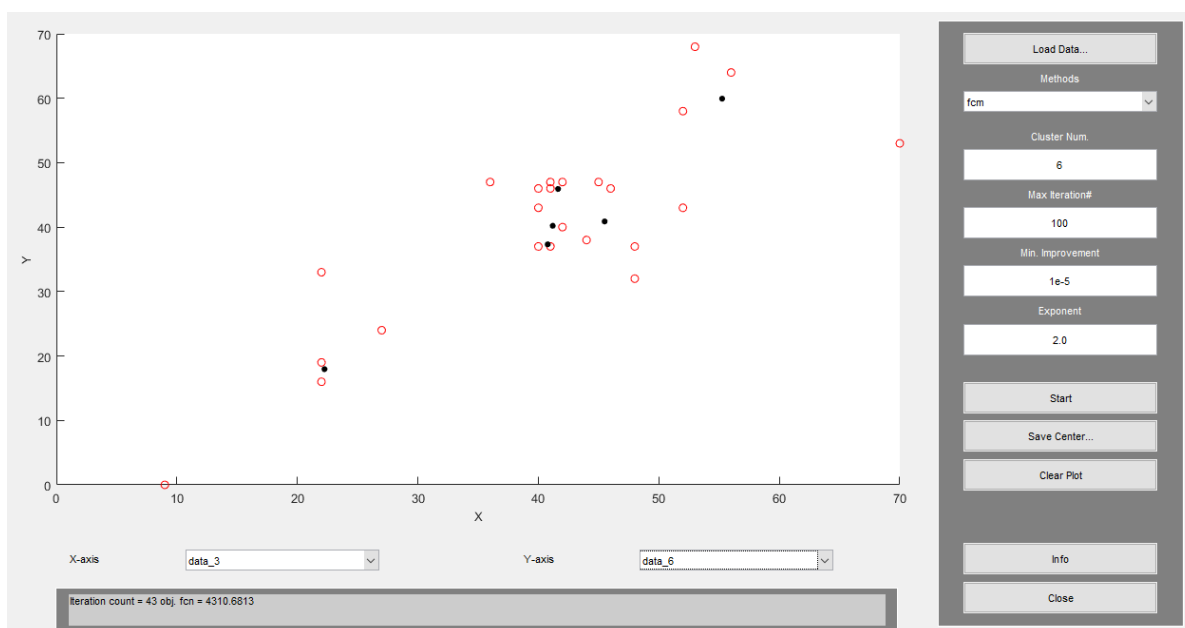

Рис. 17. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2012, 2015 років дослідження

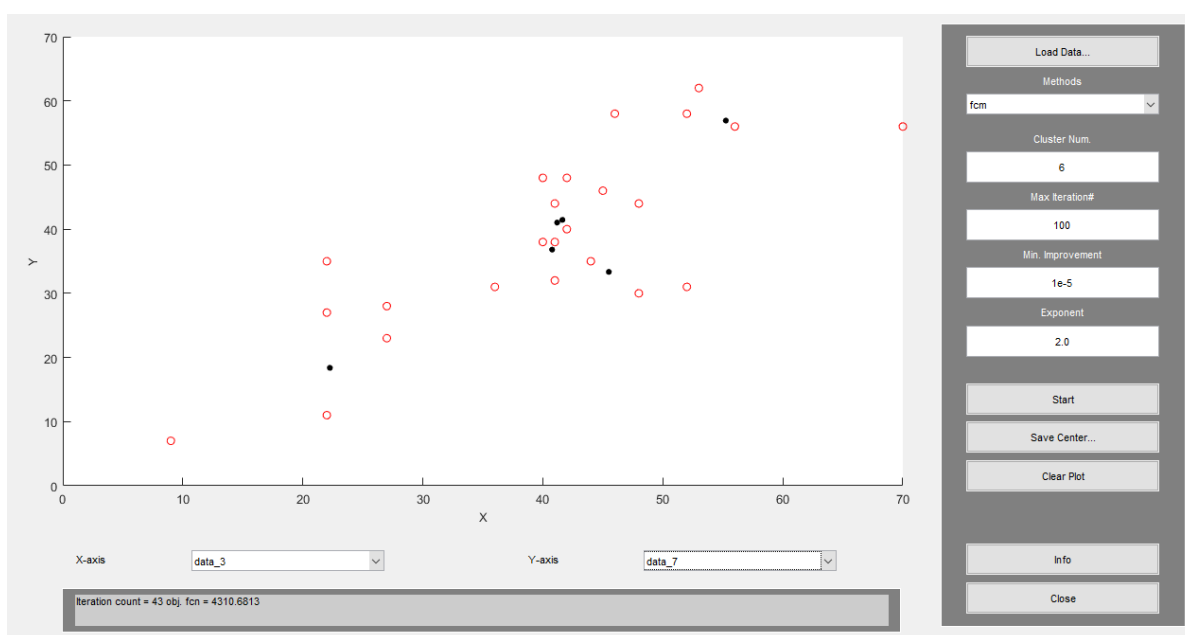

Рис. 18. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2012, 2016 років дослідження

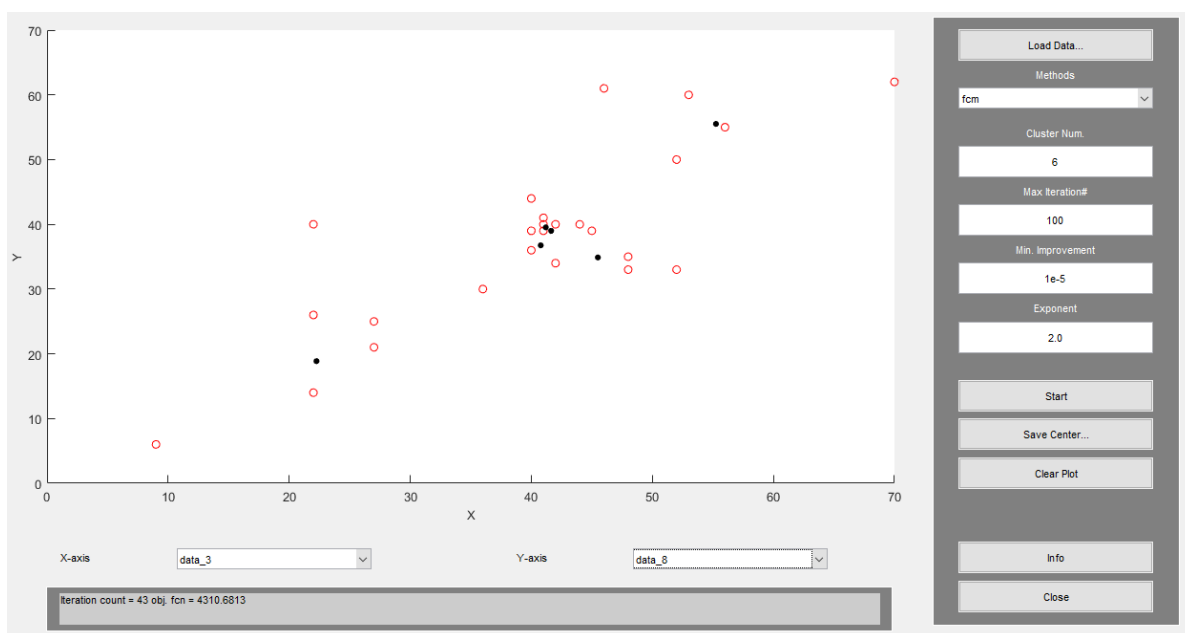

Рис. 19. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2012, 2017 років дослідження

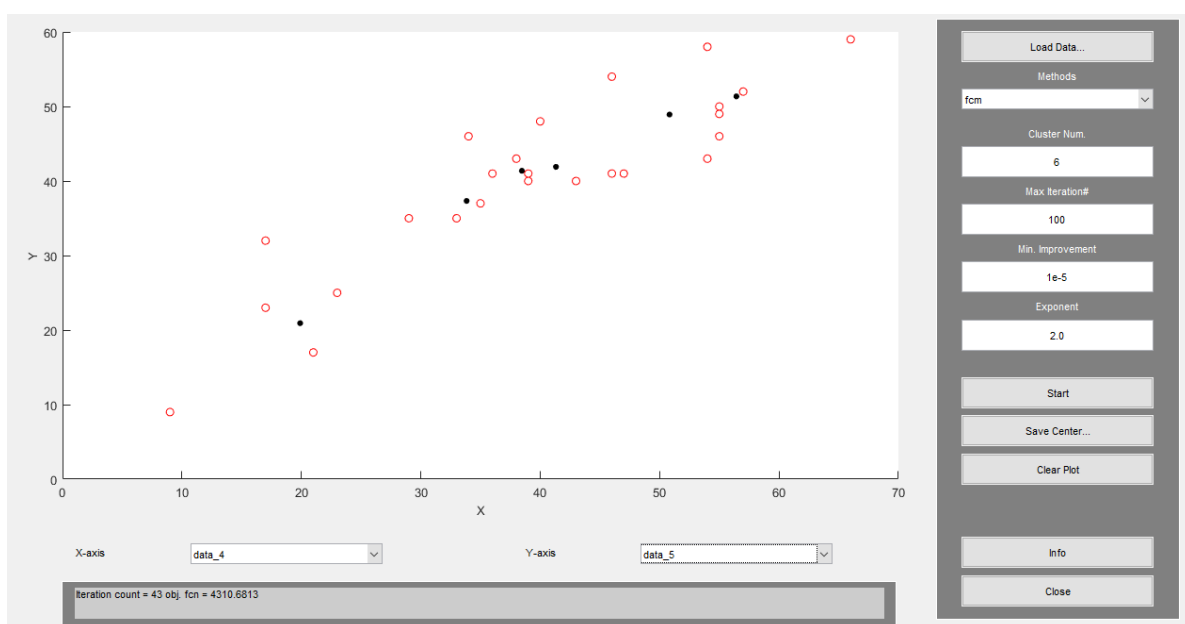

Рис. 20. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2013, 2014 років дослідження

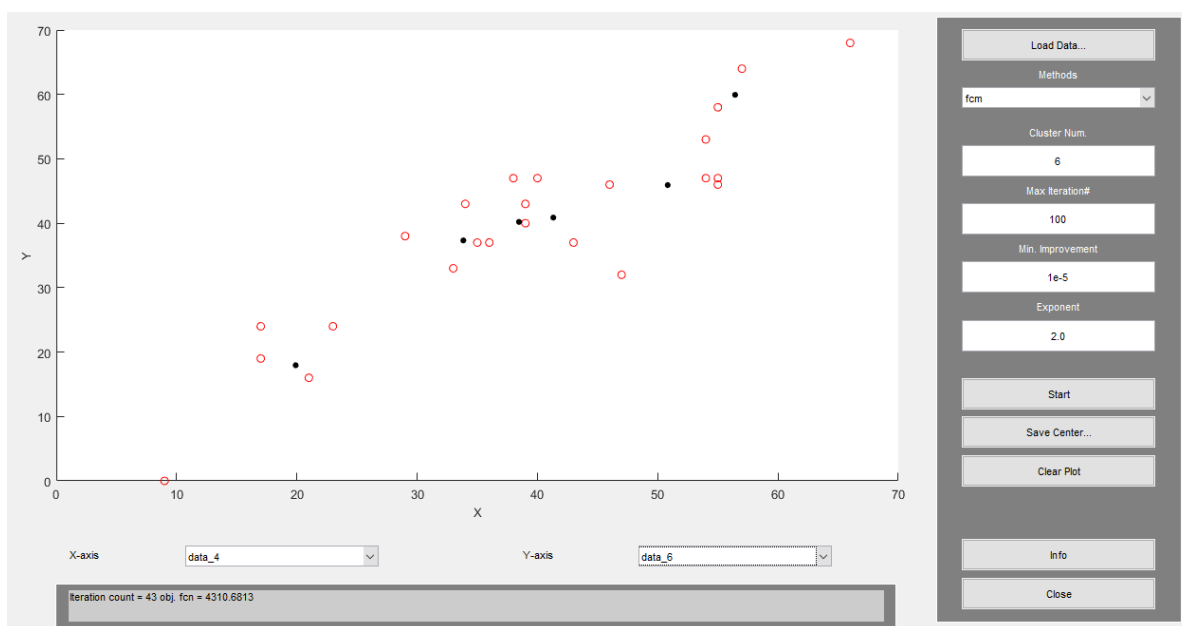

Рис. 21. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2013, 2015 років дослідження

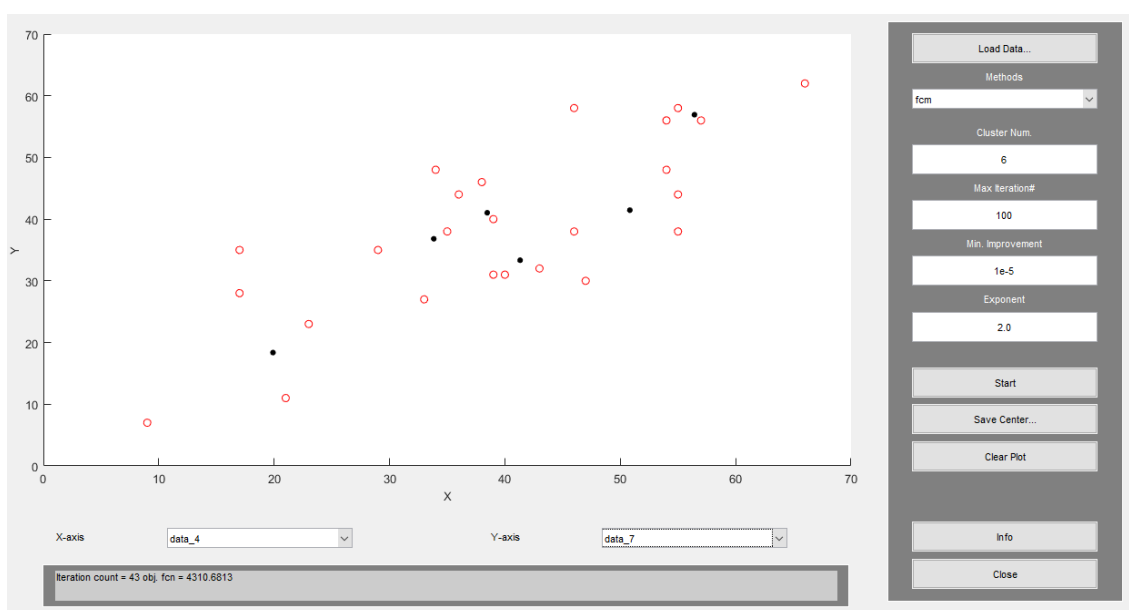

Рис. 22. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2013, 2016 років дослідження

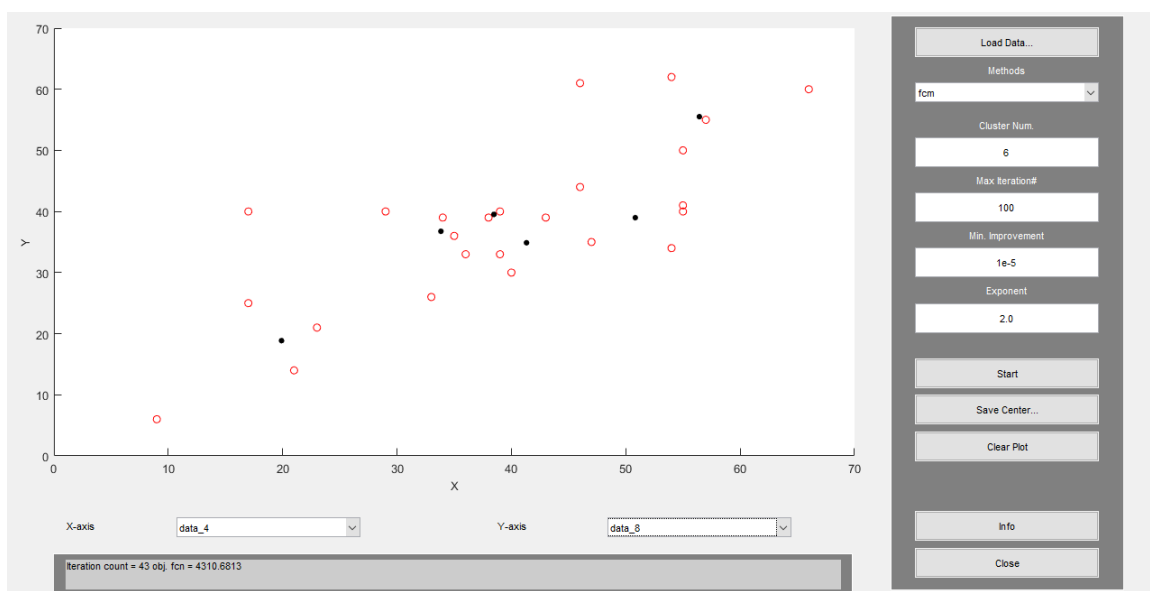

Рис. 23. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2013, 2017 років дослідження

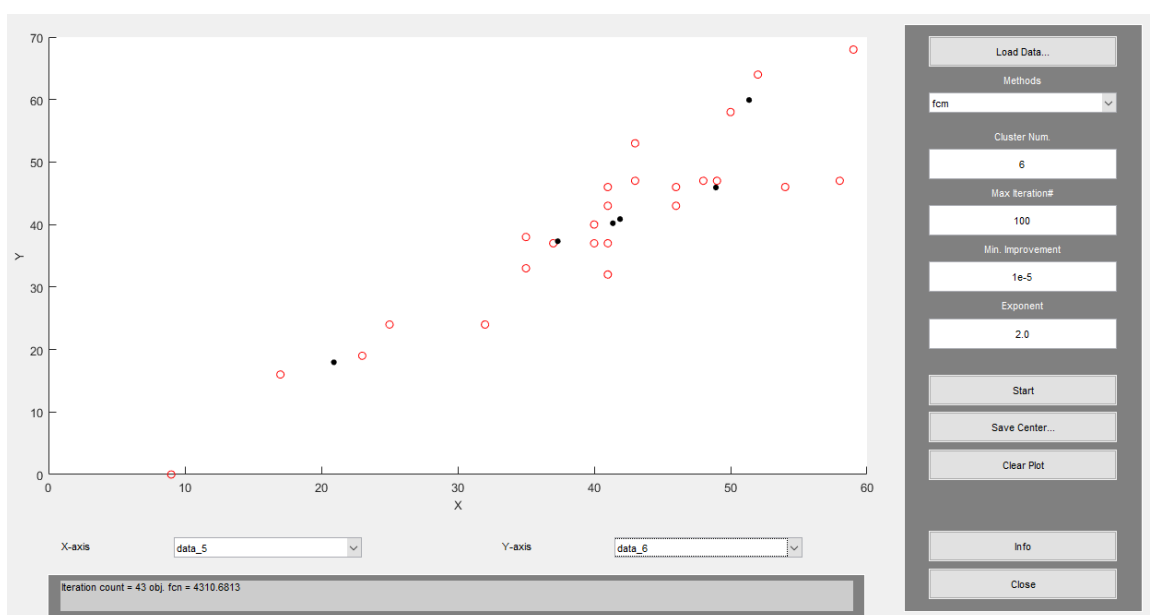

Рис. 24. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2014, 2015 років дослідження

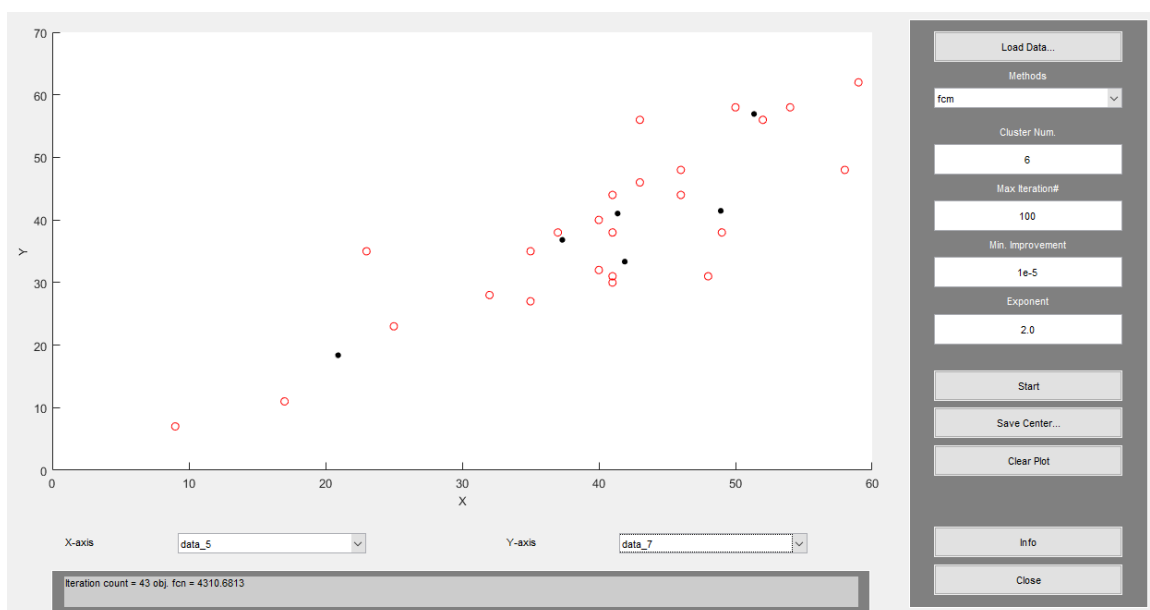

Рис. 25. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2014, 2016 років дослідження

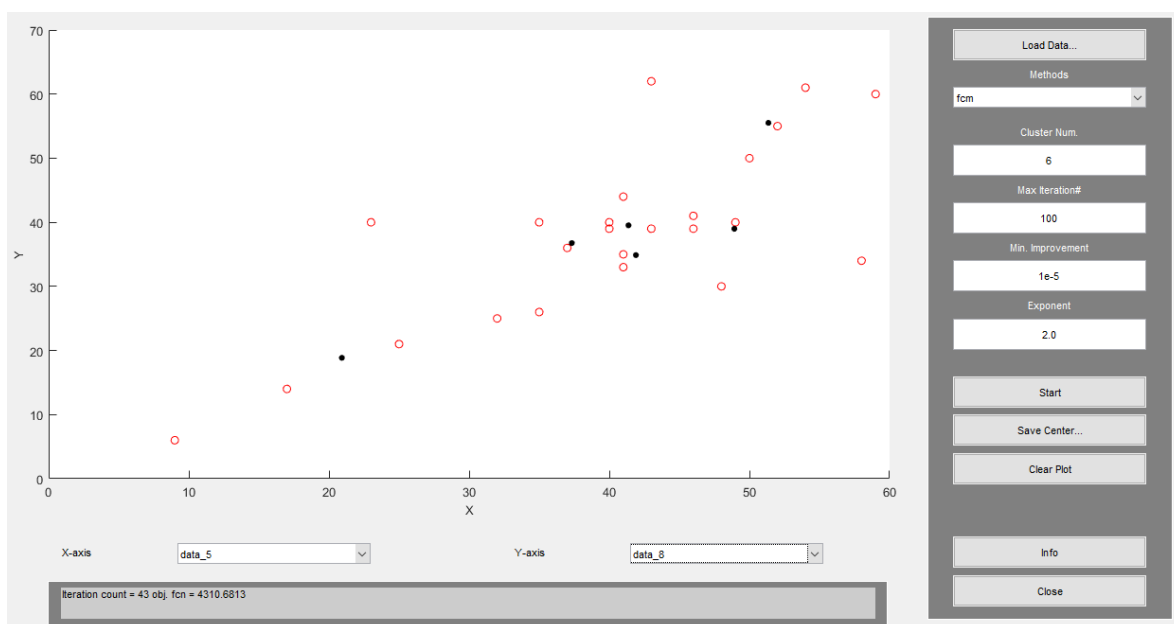

Рис. 26. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2014, 2017 років дослідження

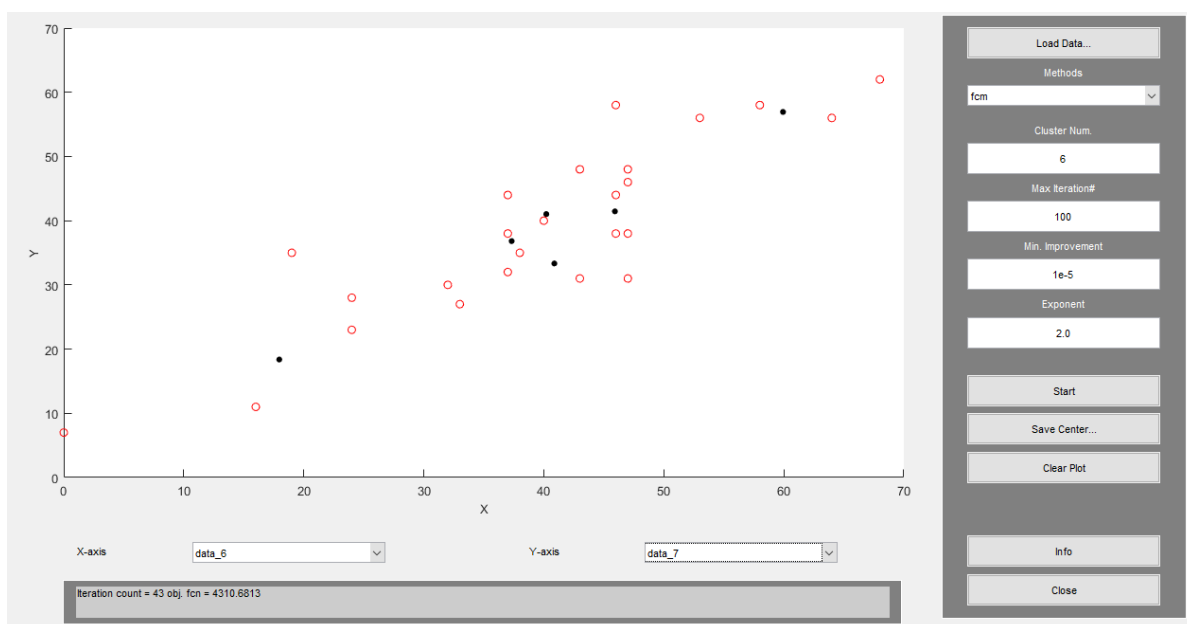

Рис. 27. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2015, 2016 років дослідження

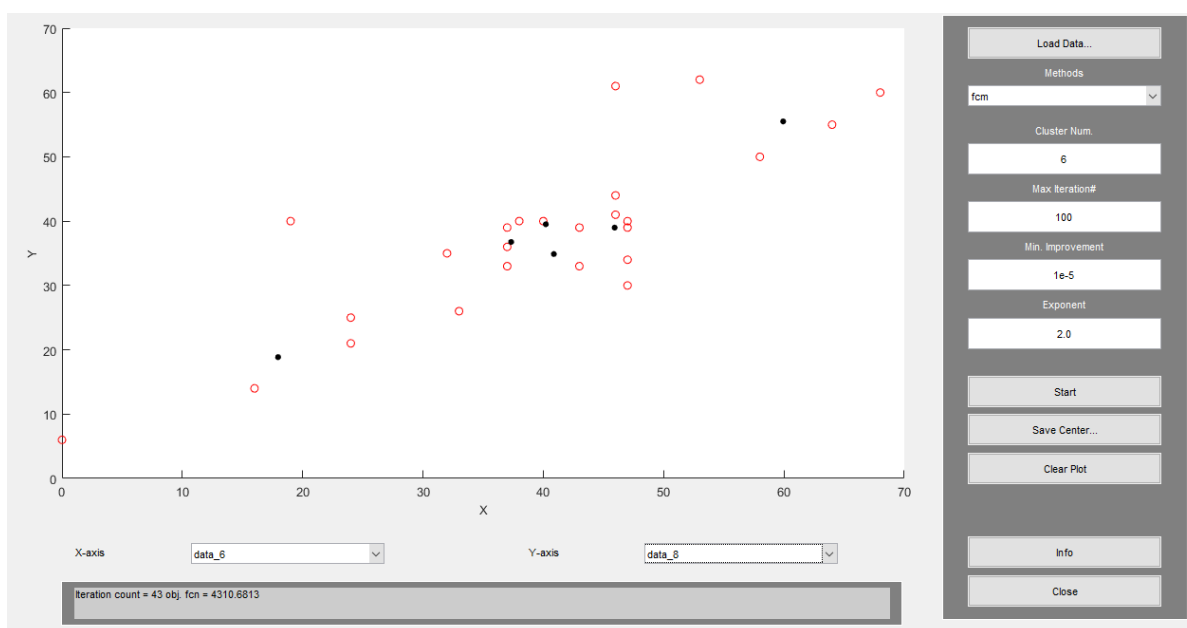

Рис. 28. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2015, 2017 років дослідження

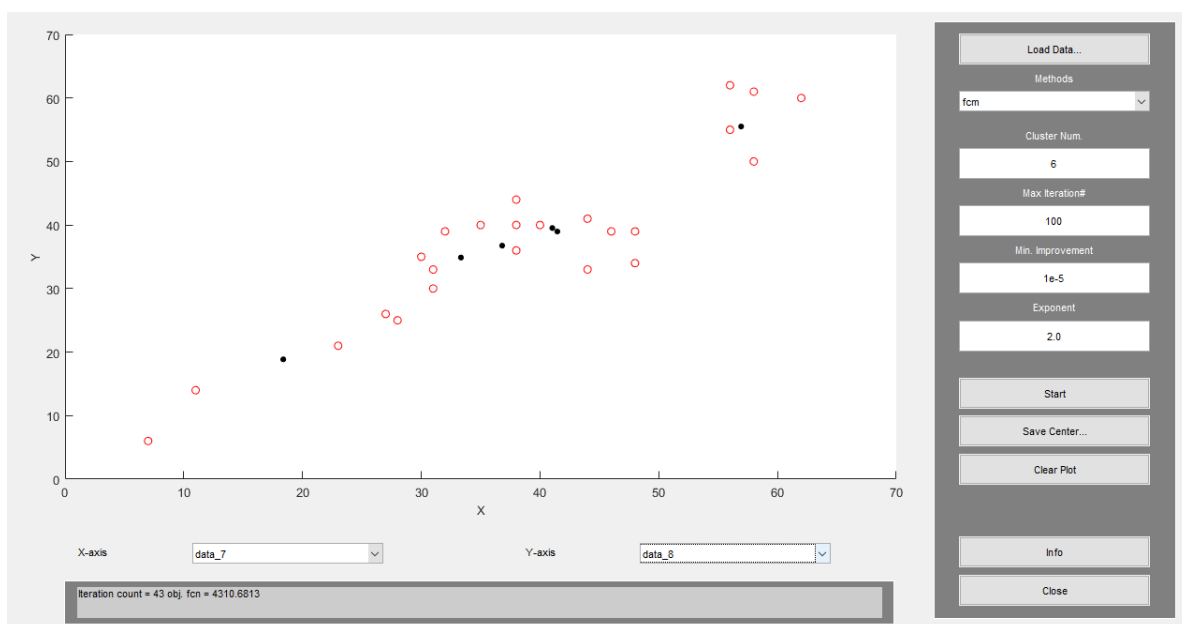

Рис. 29. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2016, 2017 років дослідження

Результати знаходження центрів кластерів інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2010 – 2017 років дослідження

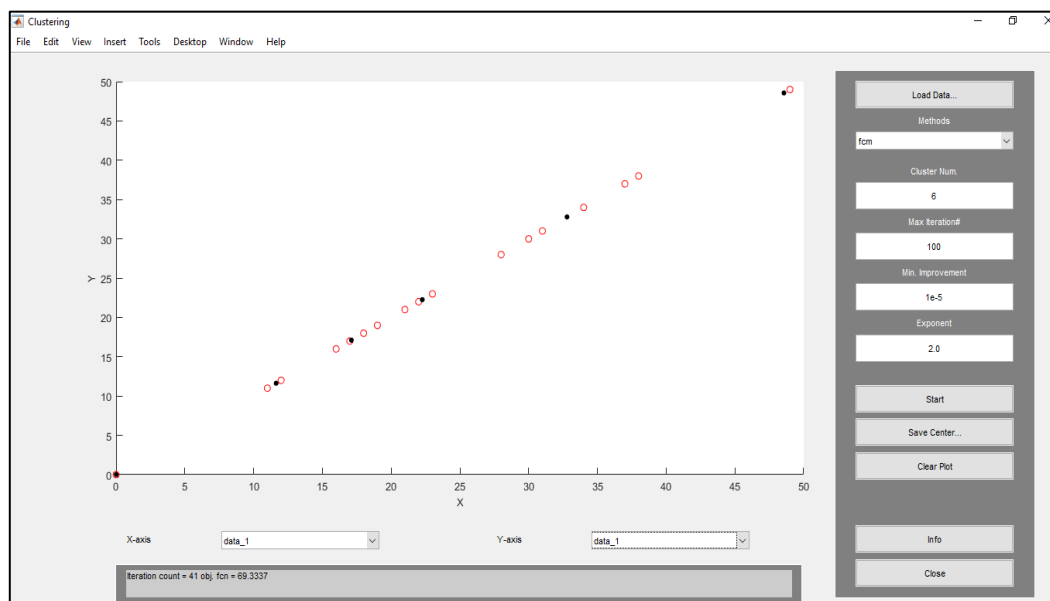

Рис. 30. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2010 року дослідження

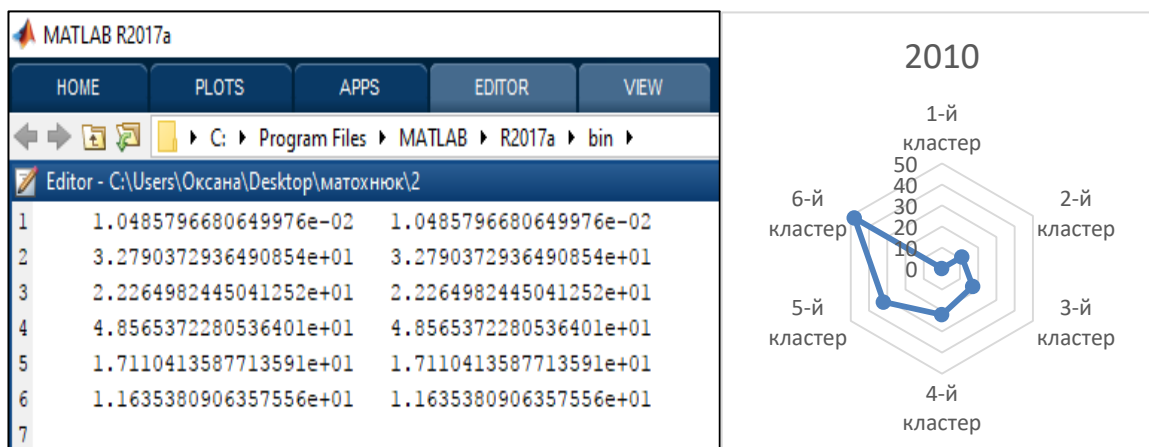

Рис. 31. Графічний інтерфейс результату знаходження центрів кластерів інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2010 року дослідження

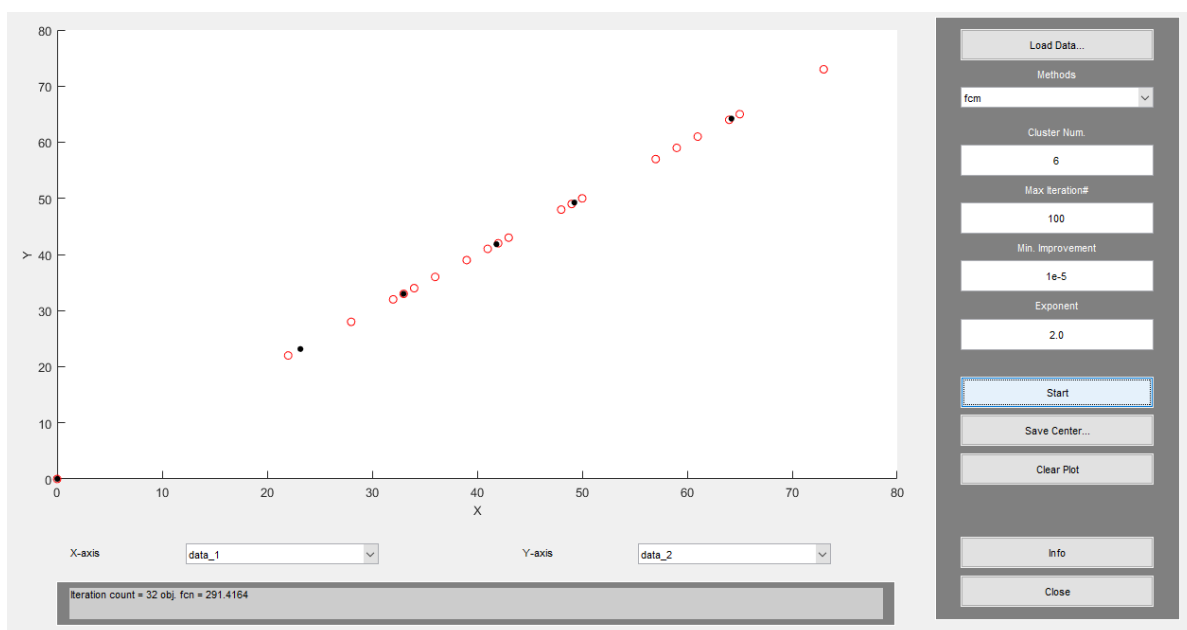

Рис. 32. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2011 року дослідження

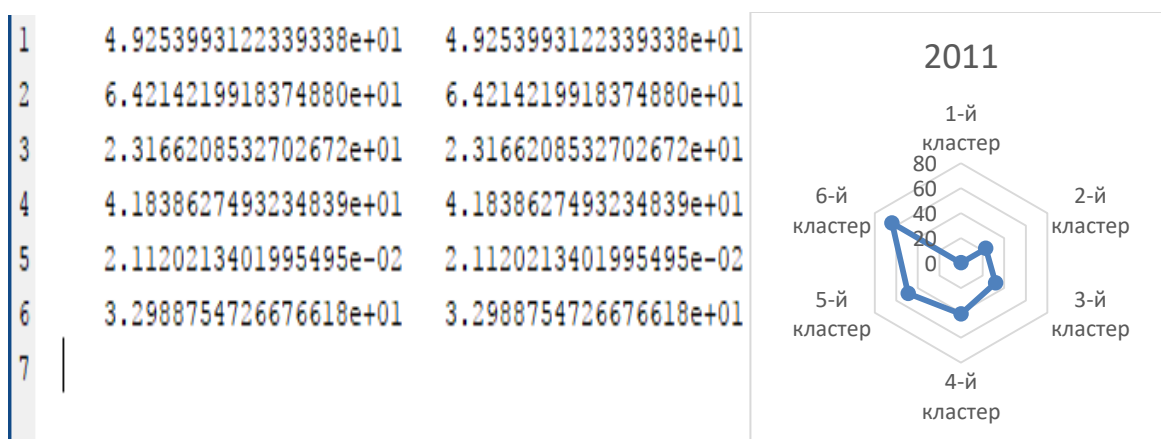

Рис. 33. Графічний інтерфейс результату знаходження центрів кластерів інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2011 року дослідження

Номери кластерів позначені, починаючи з найменших координат їх центрів.

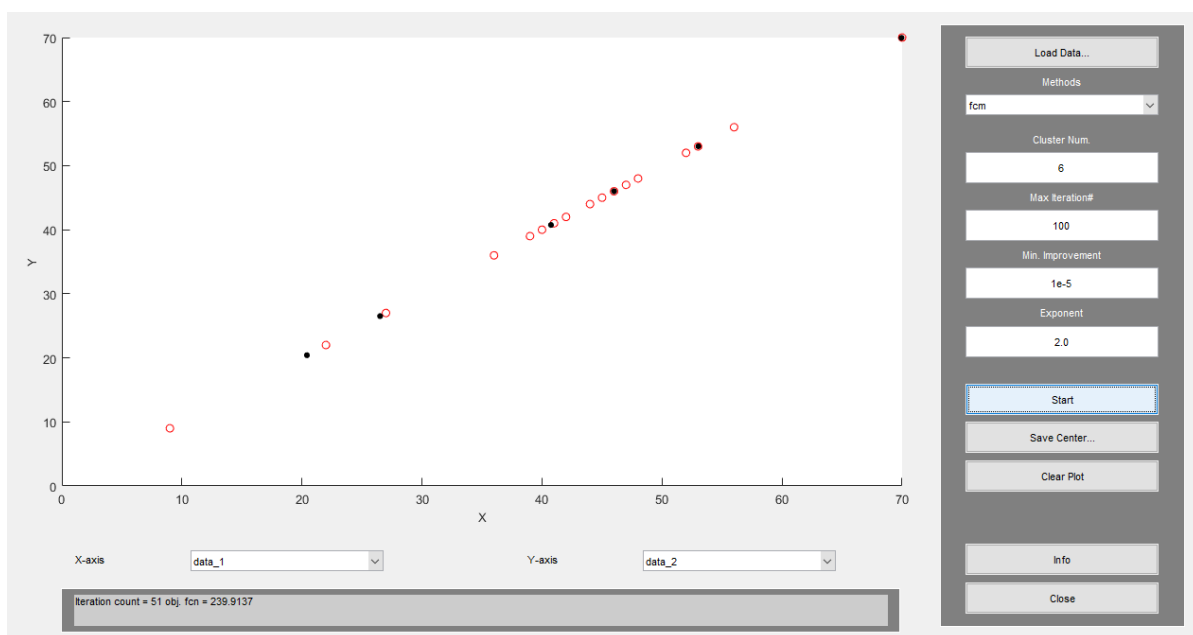

Рис. 34. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2012 року дослідження

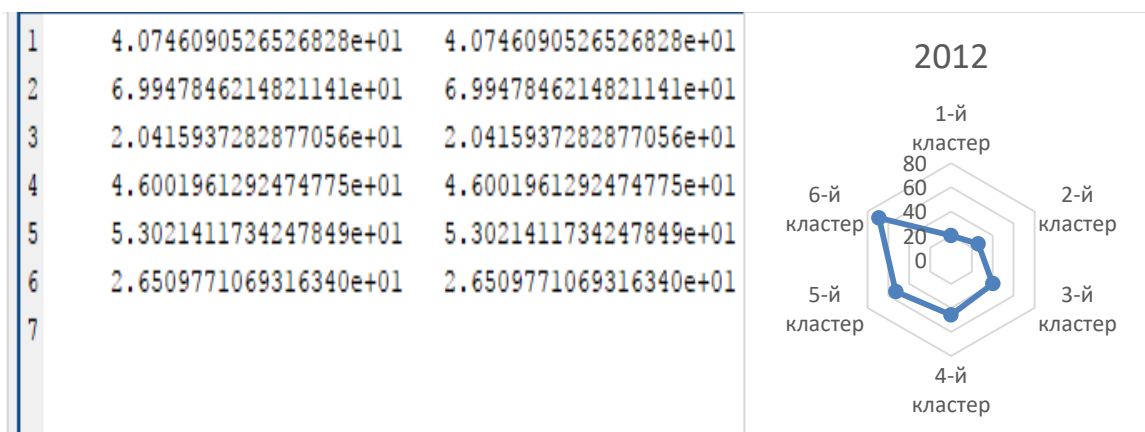

Рис. 35. Графічний інтерфейс результату знаходження центрів кластерів інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2012 року дослідження

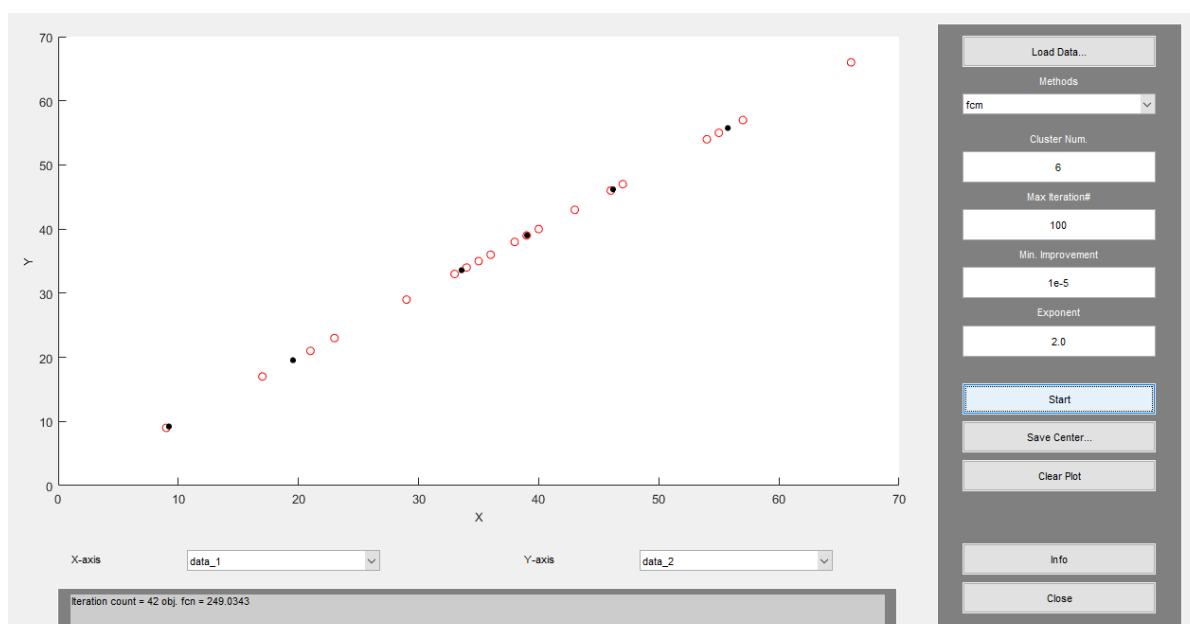

Рис. 36. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2013 року дослідження

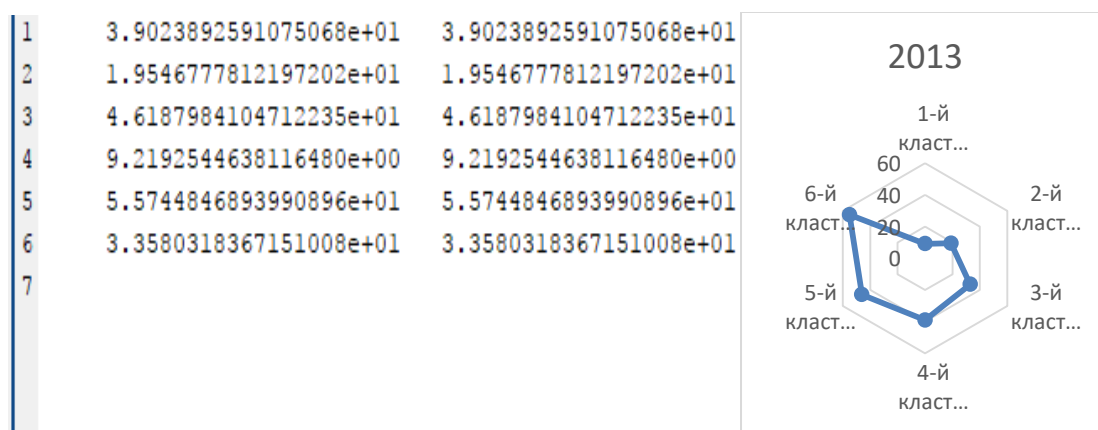

Рис. 37. Графічний інтерфейс результату знаходження центрів кластерів інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2013 року дослідження

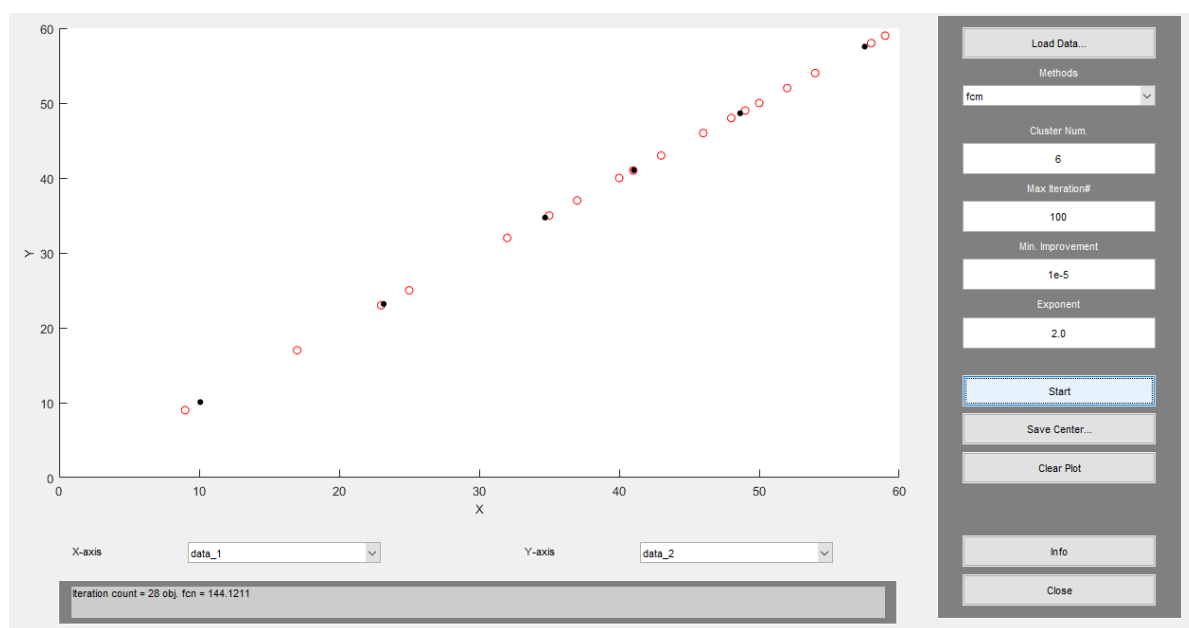

Рис. 38. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2014 року дослідження

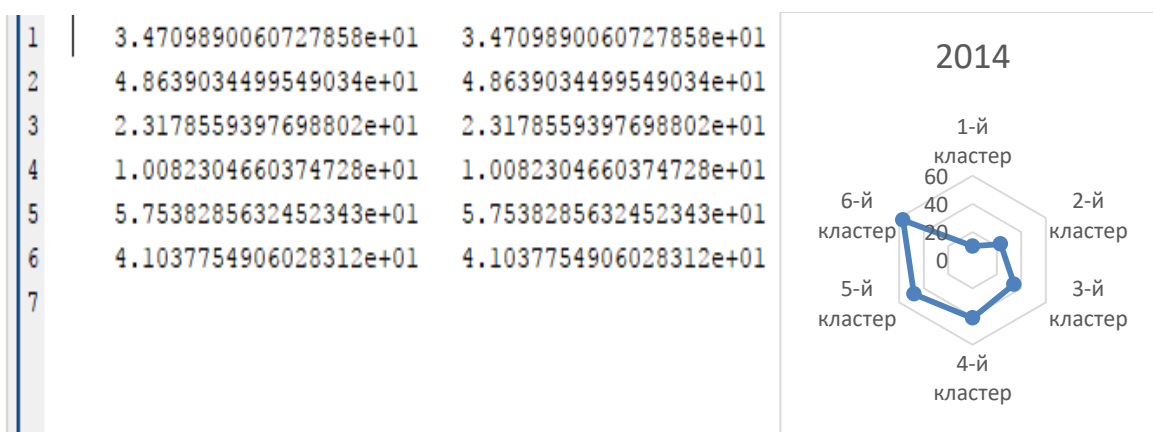

Рис. 39. Графічний інтерфейс результату знаходження центрів кластерів інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2014 року дослідження

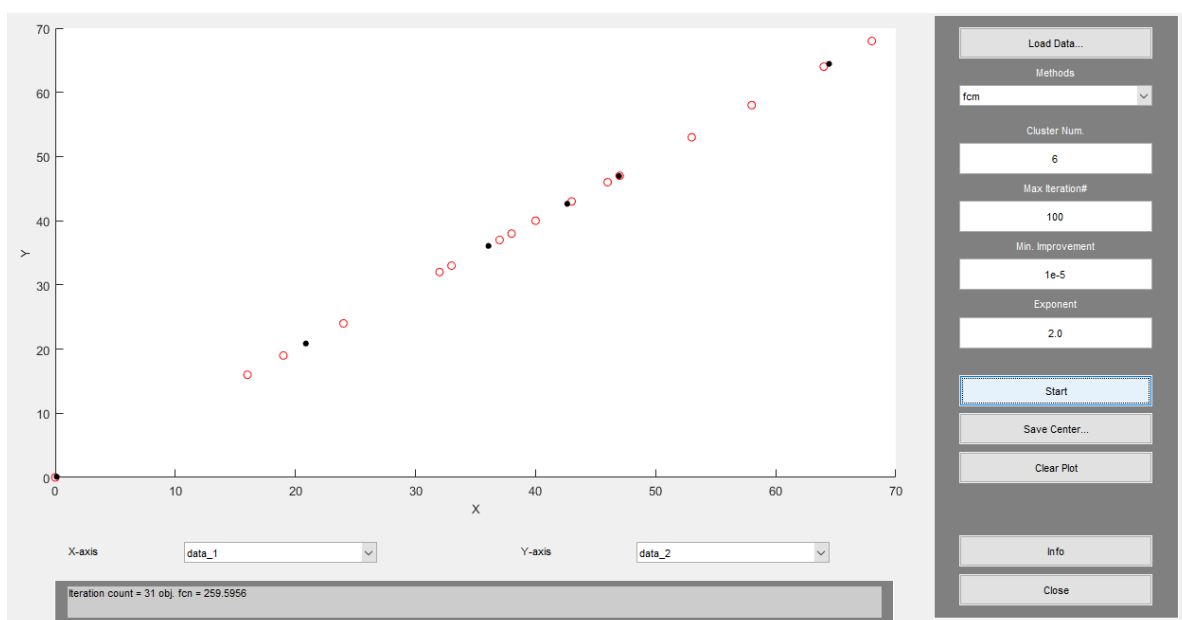

Рис. 40. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2015 року дослідження

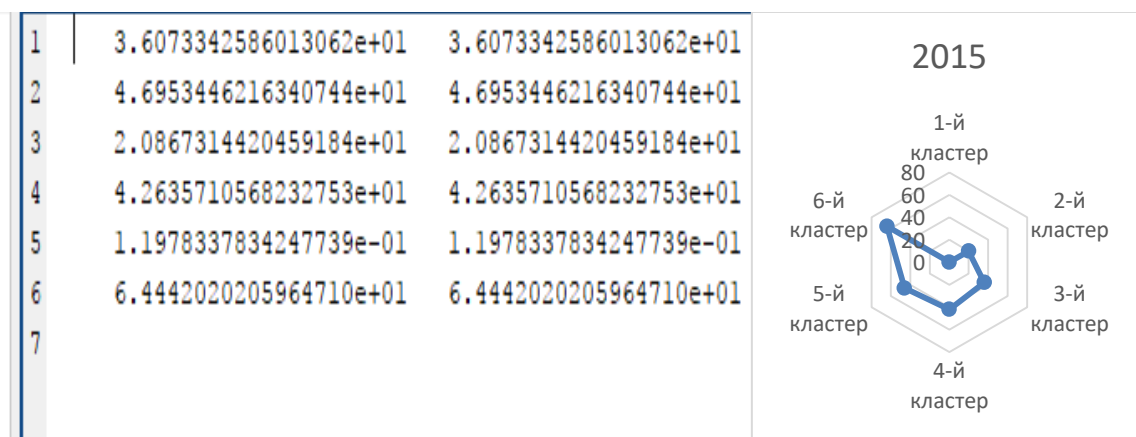

Рис. 41. Графічний інтерфейс результату знаходження центрів кластерів інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2015 року дослідження

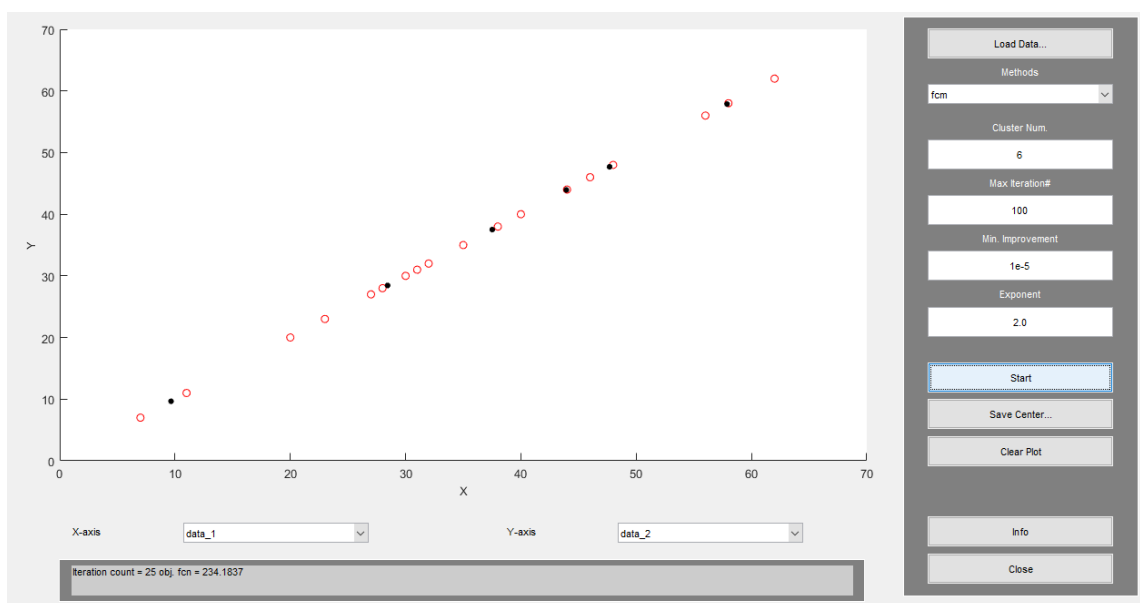

Рис. 42. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2016 року дослідження

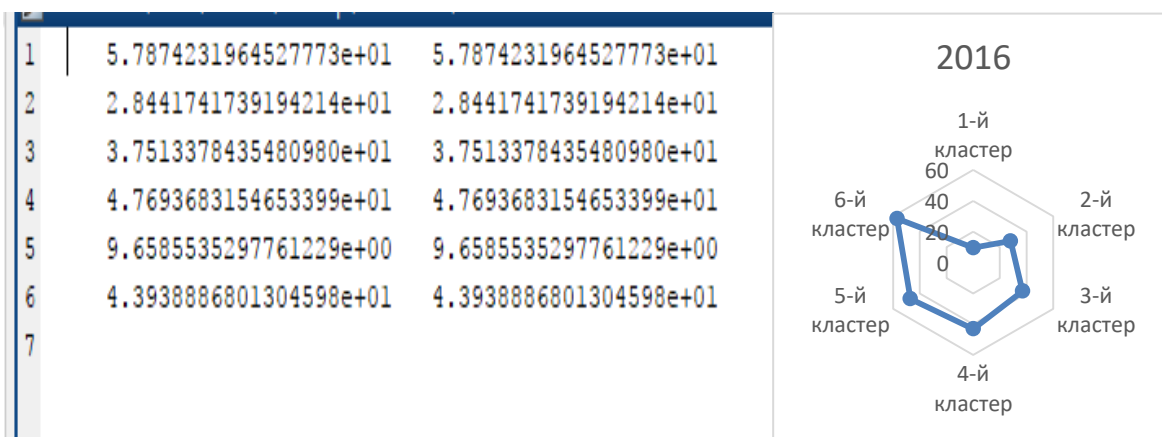

Рис. 43. Графічний інтерфейс результату знаходження центрів кластерів інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2016 року дослідження

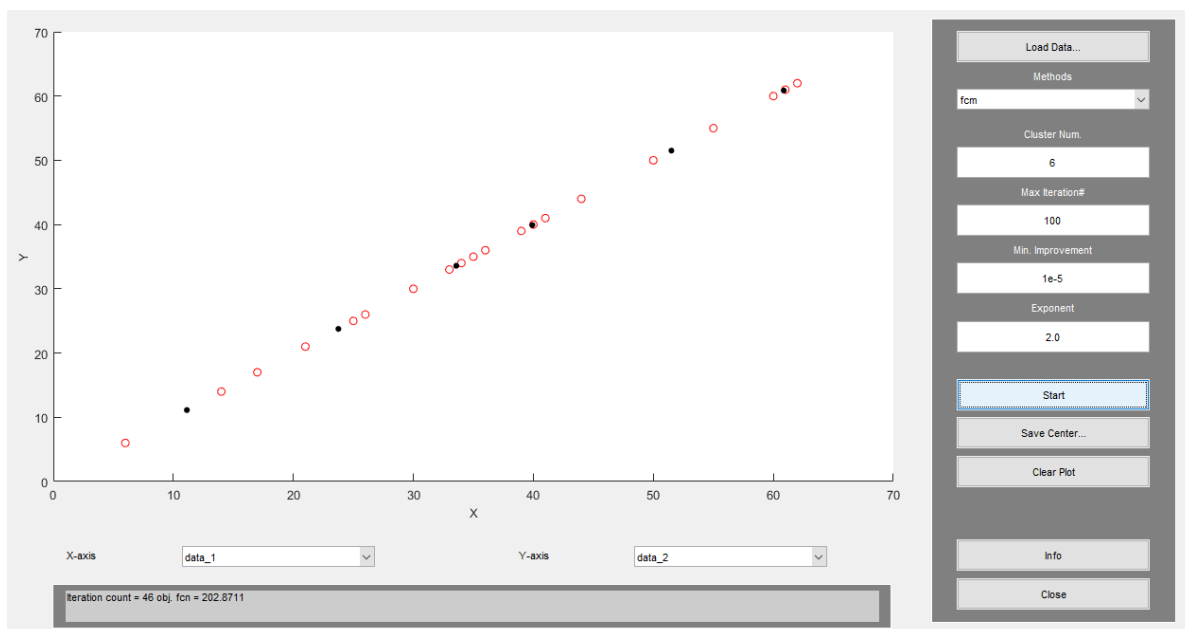

Рис. 44. Графічне вікно результату кластеризації інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2017 року дослідження

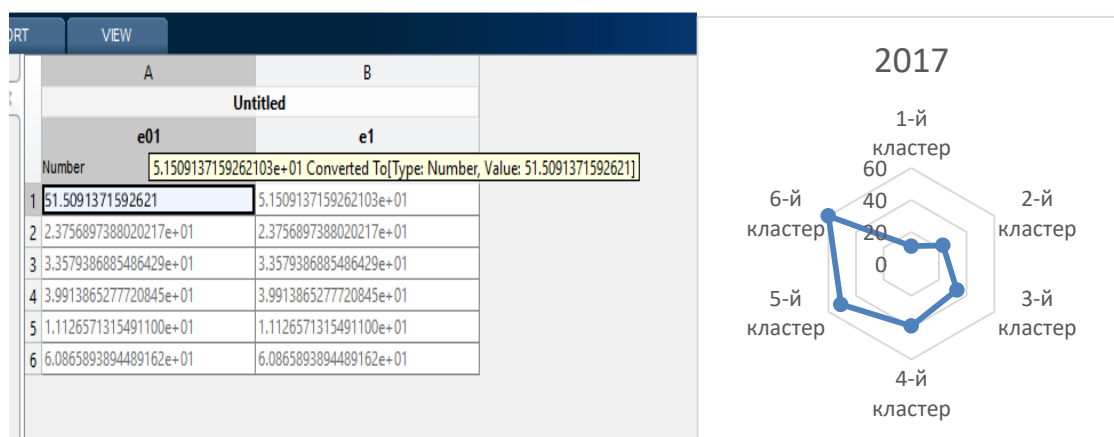

Рис. 45. Графічний інтерфейс результату знаходження центрів кластерів інформаційної компетентності особистості регіонів України за даними 2017 року дослідження

АВТОРСЬКА АНКЕТА «КОМП'ЮТЕР ТА ЗДОРОВ'Я»

*Обов'язкове поле

Ви надаєте перевагу: *

тривалому сидінню перед комп'ютером
заняттю спортом і активним іграм

Інше:

Сидячи за комп'ютером Ви: *

стаєте дратівливим
швидко стомлюєтеся
відчуваєте болі в спині та попереку
настрій підіймається
отримуєте задоволення
відчуваєте приплив сил

Інше:

Ви носите окуляри: *

Так

Ні

Інше:

Ви маєте захворювання очей: *

стомлення очних м'язів
проблеми з внутрішньочними судинами і сітківкою ока

не маю

зір покращався

Інше:

Перебуваючи за комп'ютером більше 2-х годин Ви стаєте більш зосереджені: *

Так

Ні

Інше:

Перебуваючи за комп'ютером більше 2-х годин Ваша сконцентрованість: *

Зростає

втрачається

Інше:

Під час роботи за комп'ютером Ви відчуваєте: *

стійке стомлення м'язів рук

м'язи завжди в тонусі

м'язи рук стали міцнішими

болі суглобів

порушення координації пальців

координація пальців відновлюється

головні болі з'являються

головні болі зникають

Інше:

Тривале використання комп'ютера у Вас викликає: *

денну сонливість

активність

полохливість

хоробрість, сміливість

апатію

зацікавленість

неуважність

уважність

запальність

врівноваженість

Інше:

Ви надасте перевагу: *

живій комунікації

активним іграм

перебуванню в Інтернеті

Інше:

Потоки інформації, одержуваної з Мережі, викликають у Вас: *

Почуття безпеки

Почуття корисності

Емоції позитивні

Емоції негативні

Інше:

Перебуваючи перед комп'ютером Ви: *

часто забуває про їжу

завжди хочите їсти

зовсім втрачає апетит

апетит покращується

харчуєтесь неконтрольовано

харчуєтесь регулярно

перекушуєте перед монітором

дбаєте про якість їжі

не дбаєте про якість їжі

Інше:

НАДІСЛАТИ

ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

МОТИВАЦІЙНО-СПОНУКАЛЬНИЙ БЛОК.

Вправа 1. «Спрямованість життя».

Мета: Сприяти визначенню цілей в житті, формуванню поведінки в інформаційному суспільстві.

Час: 15-20 хвилин.

Процедура: учасники в уяві відтворюють усі слова, що промовляє ведучий, потім: 1. Створення позитивного настрою. Вітання. 2. Візьміть промінь сонця, і спрямуйте його туди, де панує темрява. 3. Візьміть усмішку і подаруйте її тому, хто її так потребує. 4. Візьміть доброту і подаруйте тому, хто сам не вміє віддавати. 5. Візьміть віру і дайте кожному, хто її не має. 6. Візьміть любов і несіть її всьому світові.

Вправа 2. «Знайомство».

Мета: Сприяти формуванню особистої системи цінностей, як основи бачення власної життєвої перспективи в сучасному інформаційному просторі.

Час: 15-20 хвилин.

Процедура: учасники по черзі закінчують речення, розповідаючи «Я, Леся, цінністю для мене є...». Кожен з учасників групи висловлюється, обговорюються індивідуальні цінності.

Вправа 3. «Правила роботи в групі».

Мета: Створити правила роботи в групі, сприяти створенню робочої доброзичливої атмосфери.

Час: 15-20 хвилин.

Процедура: ведучий нагадує, що сьогоднішня розмова вимагає уваги та зосередженості від кожного з учасників групи. Він наголошує, що на занятті не може бути правильних і неправильних відповідей – існує думка

кожного і саме вона є цінною. Для подальшої ефективної роботи групи необхідно виробити (повторити) правила спілкування: бути уважними; бути активними; уміти слухати, не перебивати; дотримуватися регламенту; бути толерантними; правило піднятої руки.

Вправа 4. «Моє Я».

Мета: Сприяти усвідомленню своєї неповторності та унікальності.

Час: 30 хвилин.

Процедура: з однакових аркушів паперу, складених навпіл без ножиць сформувати половинки контуру людського тіла, розгорнути фігурки. Поміркувати, чому з однакових папірців за однаковою інструкцією вийшли різні фігурки. Про що це свідчить? Проводиться обговорення результатів.

Висновок: кожна людина є неповторною. Кожна людина – це особистість.

Вправа 5. «Шкала цінностей».

Мета: Сприяти визначенню пріоритетності цінностей.

Час: 30 хвилин.

Процедура: усі групи отримують однакові набори. Тренер пропонує вибрати з них спочатку 10, потім 5 найважливіших цінностей і поставити в ієрархічній послідовності за ступенем значущості.

Цінності:

1. Самостійність як незалежність у судженнях та оцінках.
2. Упевненість у собі (незалежність від внутрішніх протиріч і сумнівів).
3. Матеріальна забезпеченість (відсутність матеріальних труднощів у житті).
4. Здоров'я (фізичне й психічне).
5. Задоволення (життя, сповнене задоволень, приємного проведення часу, безліч розваг).
6. Цікава робота.
7. Любов (духовна й фізична близькість із коханою людиною).
8. Свобода й незалежність у вчинках і діях.

9. Краса (відчуття прекрасного в природі й мистецтві).
10. Гарні й вірні друзі.
11. Пізнання (можливість самоосвіти, розширення кругозору, інтелектуального розвитку).
12. Щасливе сімейне життя.
13. Творчість (можливість творчої діяльності).
14. Суспільне визнання (повага з боку інших людей, колективу, товаришів).
15. Активне діяльне життя.
16. Рівність (братерство, рівні можливості для всіх).

Вправа 6. «Скріпка».

Мета: Сприяти усвідомлення впливу інформаційно-комунікаційних технологій на здоров'я.

Час: 20 хвилин.

Процедура: учням роздають по одній скріпці, пропонуючи її розігнути і скласти в якусь фігурку. Потім просять скласти в початкову форму. Звичайно, зробити це нікому не вдається. Отож, уявімо, що наше здоров'я – це скріпка. Ми робимо з ним все, що завгодно, а саме: порушуємо режим харчування, режим сну, довгий час проводимо за монітором тощо. Потім ми хочемо бути здоровими, але це вже неможливо так само, як повернути цю скріпку в початкову форму.

Висновок. Здорова людина може й повинна орієнтуватися у своєму способі життя на позитивний досвід старшого покоління й на негативний досвід хворих людей.

Важливою складовою здорового способу життя є не тільки відсутність хвороб, але й відчуття щастя, гармонії із собою й навколишнім світом, творчість, можливості власної реалізації.

Вправа 7. «Мішок щастя».

Мета: Сприяти формуванню потреб для ефективної життєдіяльності в сучасному інформаційному просторі.

Час: 30 хвилин.

Процедура: написати на стікерах, що кожному необхідно для щастя. Обговорити по колу. Вкинути стікери в «Мішок щастя»

- Зберемо всі наші побажання у мішок і назвемо його «Мішок щастя».

- А зараз візьміть шматочок свого щастя і поділіться з іншими.

Будьмо щасливими сьогодні! Не втомлюймося приносити щастя своїм близьким! Бо ж кожен день – єдиний та неповторний. Бо ж кожен з нас заслуговує на радість та посмішку!

Вправа 8. «Незакінчене речення».

Мета: Сприяти розвитку навичок проведення рефлексії.

Час: 15-20 хвилин.

Процедура: продовжити фразу: «Сьогодні на тренінгу мені найбільше сподобалося...» Зворотній зв'язок Якщо ваші очікування й сподівання від уроку справдилися, то ваші фігурки перемістять на наше серце (учасники переносять фігурки на «Серце сподівань»).

КОГНІТИВНО-ДІЯЛЬНІСТНИЙ БЛОК.

Вправа 1: «Прохання».

Мета: Сприяти формуванню і вдосконаленню навичок асертивної поведінки.

Час: 30 хвилин.

Процедура: Ведучий пропонує добровольцям взяти участь у виставі. Завдання полягає у тому, щоб просити сіль різними способами. Ролі: перший прохач; другий прохач, третій прохач, господиня. Ведучий з добровольцями виходить за двері і там деталізує їхні ролі. Перший прохач: завдання полягає в тому, щоб продемонструвати невпевнену поведінку на вербальному і невербальному рівнях. Пам'ятайте про мову тіла, інтонацію тощо. Зміст ваших висловлювань і манера говорити мають відповідати одне одному. Другий прохач: демонструє агресивну поведінку. Третій прохач: демонструє асертивну поведінку. Господиня: поведінка господині є природною,

спонтанною; поспілкувавшись, може відмовити чи дати сіль, залежно від бажання. Спостерігачі: уважно спостерігають за невербальними проявами учасників вистави.

Обговорення після рольової гри:

- Які типи поведінки продемонстровані у виставах?
- Як почувалися актори у заданих ролях? (розповідають по черзі)
- Які емоції переживали під час першої, другої і третьої сценок?

(запитання до господині)

- Кому хотілося відмовити і чому?
- Кому дали сіль? Що вплинуло на рішення?
- За якими ознаками спостерігачі виявили тип поведінки?
- Який тип поведінки найбільш комфортний для спілкування?

Типи поведінки: агресивна, пасивна, асертивна.

Вправа 2: «Міні-лекція».

Мета: Формування внутрішньої готовності до адекватного, соціально прийняттого емоційного реагування.

Час: 40 хвилин.

Процедура: Метод: інтерактивна міні-лекція. Поведінка є закономірним наслідком емоційних реакцій. Отже, керуючи емоціями – регулюємо власну поведінку. Виокремлюють три типи поведінки: пасивна, агресивна, асертивна.

Пасивна (пасивно-агресивна) поведінка – догодити оточенню, уникнути конфлікту, виглядати в очах інших приємними людьми. Ознаки пасивної поведінки: заперечення власних потреб; приховування почуттів, думок, бажань; жертвування інтересами, потребами заради інших; уникання активних контактів з оточуючими, складних ситуацій; виправдовування або вибачення при найменшій критиці; люди вважають, що інші користуються їхньою добротою; схильні накопичувати образи і плекати плани віддаленої помсти; раптово вибухають через неадекватну ситуацію; уникають відповідальності, надають це право іншим; не відстоюють своїх прав, не

вміють протистояти маніпуляціям з боку інших людей; іноді самі намагаються маніпулювати іншими, викликаючи у них жалість, почуття провини. Наслідки: їхні потреби не задовольняються, відчують себе жертвами; недостатньо керують власним життям, дають можливість іншим керувати собою; не вміють себе захистити, тому ними маніпулюють інші люди; виникає почуття образи та неприязні до осіб, заради яких жертвують; порушуються стосунки; втрачають самоповагу; не завжди досягають бажаного, не використовують сприятливих можливостей.

Агресивна поведінка використовується особами, які переймаються лише своїми потребами, думками та почуттями і досягають бажаного будь-яким шляхом. Не враховують права і справедливі вимоги інших. Зміст агресивної поведінки – домінувати, відстоювати свої права за рахунок інших людей. Ознаки агресивної поведінки: вважають власні потреби та думки пріоритетними; ігнорують почуття та потреби інших; недооцінюють співрозмовника; висловлюють думки, почуття і бажання у нав'язливій формі: вимог, наказів, звинувачень, погроз; перекладають відповідальність за свої дії на інших; самостверджуються за рахунок інших; висловлюються голосно, перебивають; контролюють власне життя та оточуючих. Наслідки: задовольняють свої потреби, досягають бажаного; провокують агресію з боку інших, часто виникають конфлікти; втрачають довіру й повагу людей; згодом з'являється відчуття незахищеності, загрози та страху.

Асертивна поведінка. Асертивність часто визначають як золоту середину між пасивною і агресивною поведінкою. Зміст асертивної поведінки – чесно і прямо виражати свої думки, почуття, бажання, переконання, відстоювати власні права (в конструктивній формі), не порушуючи при цьому прав інших людей. Ознаки асертивної поведінки: є відповідальними за власну поведінку, не звинувачують інших у своїх негараздах; відстоюють власні права і переконання, водночас, ставлячись з повагою до інших; цінують стосунки з іншими людьми, уміють уважно слухати і розуміти, щиро висловлюють позитивні та негативні емоції без

ворожості та образливої переваги, визнають за іншими право помилятися, не осуджують за це; знають, чого хочуть або не хочуть і можуть це чітко сформулювати; уміють домовлятися, знаходити рішення, що задовольняють обидві сторони; досягають свого, не використовуючи маніпуляцію і прийоми емоційного шантажу; вміють себе захистити (не дозволяють іншим дошкуляти або використовувати), доброзичливо і впевнено відмовляти; сприймають компліменти і похвалу без удаваної скромності. Наслідки: досягають бажаного, не порушуючи прав інших; вибудовують добрі стосунки; з ними хочуть мати справу ділові партнери; задоволені собою, своїм життям; деякі вважають їх надто пробивними і наполегливими; не завжди асертивних людей сприймають позитивно, тому що вони не приховують своїх емоцій; можуть їм заздрити. Між типами поведінки та емоційними реакціями є взаємозв'язок. В кінці міні-лекції учасники обговорюють інформацію та роблять висновки.

Вправа 3: «Невиконана обіцянка».

Мета: Розвиток гнучкості поведінки, когнітивності.

Час: 15 хвилин.

Процедура: ведучий пропонує типову ситуацію для аналізу, наприклад: «Вас підвели через невиконану обіцянку». Разом з учасниками визначає і записує на фліпчарті: можливі у цій ситуації емоції, емоційні реакції та наслідки. Розглянувши переваги і недоліки кожного типу поведінки, робить висновок про емоційно доцільні дії.

Вправа 4: «Рівновага».

Мета: Сприяти усвідомленню себе як рівноцінного суб'єкта комунікативної взаємодії, почуття відповідальності за її процес та результат.

Час: 30 хвилин.

Процедура: Метод: тематичні руханки. Деколи життєві обставини складаються так, що можемо втратити рівновагу. Бути врівноваженим – означає відчувати свою вагу, опору, підтримку, зв'язок із «землею». Поновлення фізичної рівноваги сприяє відновленню душевної рівноваги.

Опис. Партнери стають спинами один до одного. Їхнє завдання – не розриваючи контакту в ділянці лопаток і не торкаючись один одного руками, спочатку одночасно присісти, а потім встати на ноги. Хтось із партнерів, можливо, буде домагатися звалити на себе ще й вагу іншого, ніби допомагаючи йому, а насправді – відчайдушно заважаючи йому стояти на власних ногах. Хтось, навпаки, сам з бажанням вляжеться на спину партнера і передасть йому тим самим всю повноту відповідальності за обидва життя. Можливі й інші варіанти. Партнери, обговоривши труднощі, мають навчитися разом сідати і вставати. Важливо, щоб тіло вловило та запам'ятало баланс між взаємодією з іншою людиною і власною самотійною рівновагою. Якщо партнери зможуть без зусиль сідати-вставати, тоді вони отримали досвід партнерського розподілу відповідальності. Самостійність – це здатність стояти на своїх ногах у будь-яких ситуаціях. Відповідальність за стосунки завжди несуть двоє. Зробіть вправу в розслабленому стані. А тепер – з іншими партнерами. Після зробленої вправи відбувається обговорення:

- Спілкування в парах про збереження рівноваги у різних життєвих ситуаціях.
- Чи легко/важко довіряти свою вагу іншим людям?
- Які життєві ситуації можуть виводити з рівноваги?
- У яких сферах життя вам потрібна рівновага?
- Як досягати рівноваги?

Вправа 5. «Слово – стоп».

Мета: Сприяти формуванню кінестетично особистісного простіру у взаємодії з іншими людьми, ознайомити з прийомами захисту власних кордонів.

Час: 30 хвилин.

Процедура: У вправі бере участь парна кількість людей. Група ділиться на дві частини (наприклад, перші і другі номери). Учасники груп стають вдовж протилежних стін приміщення один навпроти другого (ніби два ряди навпроти). За сигналом ведучого перші номери повільно

наближаються до других. Завдання ж других номерів, зупинити партнера жестом «Стоп», коли стане некомфортно. Якщо ж перший номер відчує дискомфорт, він має зупинитися сам. Обмін ролями. Потім можна експериментувати зі швидкістю: рухатися швидко, достатньо різко. Знову учасники першого ряду показують, де потрібно зупинитись (стоп-жест). Можна також кілька разів помінятися парами для розширення досвіду.

Після зробленої вправи відбувається обговорення:

- Ваші враження?
- Який досвід здобули, виконуючи вправу?
- Як захищаєте свої кордони від некоректних людей?
- Як поважаєте кордони іншої людини?

Коментар. Зона комфорту кожної людини є суб'єктивною, індивідуальною. Якщо не захищати «територіальну цілісність» своєї особистості, поступово формується враження, що вас постійно використовують. Зустрічаються люди, які готові забрати те, що належить вам. Це може бути ваш час, енергія, життєвий простір, невід'ємне право думати, відчувати і вірити тощо. У цих ситуаціях важливо вміти себе захистити. У багатьох випадках просто «ні» або «спасибі, я не хочу» – усе, що потрібно для встановлення особистих кордонів. Асертивна відмова. «Так – ні». Є три помилки у спілкуванні: перша – це бажання сказати швидше, ніж потрібно; друга – сором'язливість, тобто мовчати, коли варто висловити думку; третя – говорити, не спостерігаючи за слухачем.

Вправа 6. «Філософ».

Мета: Сприяти формуванню навичок асертивної відмови та прохання про допомогу, когнітивності.

Час: 30 хвилин.

Процедура: Об'єднатися в пари. Спочатку у вправі задіяний тільки голос. Спілкування відбувається за допомогою двох слів «так» і «ні». Можна починати тихо, поступово збільшуючи гучність; змінювати інтонацію голосу,

темп мовлення. Потім запропонувати задіяти окрім голосу все тіло, тобто додати жести, дистанцію тощо. Обмін ролями.

Техніки асертивної відмови. Вислухайте уважно прохання. Поставтеся з розумінням до історії прохача («Це дійсно серйозна проблема, я вас розумію»). Якщо не дуже розумієте, про що вас просять, перепитайте, уточніть деталі. Підтвердіть, що ви зрозуміли прохання. Визначте свою позицію: чи зможете зробити те, про що вас просять; чи хочете виконати прохання; яке рішення приймаєте: виконати, частково допомогти, відмовити. Ввічливо і впевнено відмовте. Варіанти відмови: Скажіть «Ні». Впевнено й однозначно відмовте: «Дякую, ні», «Мені це не підходить», «Пробачте, зараз я не можу», «Дякую, що запитали, на жаль, я не зможу вам допомогти». Коротко обґрунтуйте відмову, поясніть, чому це саме так. Наведення аргументів пом'якшує відмову. Наприклад: «Я не можу це зробити, тому що... Не ображайся, я справді не можу!». Допоможіть прохачу почуватися гідно. Відтермінуйте дію, якої від вас очікують. «Я зателефоную вам наприкінці тижня», «Гаразд, я подумаю і передзвоню через п'ять хвилин», «Мені потрібно ще раз все ґрунтовно обміркувати». Нехай ваша постава і голос служать додатковим підтвердженням вашої упевненості. Запропонуйте варіант вирішення проблеми, якщо є ідеї. Не залишайте людину в безвихідній ситуації; подумайте, як їй можна допомогти іншим способом («На жаль, я не в змозі допомогти, але можу підказати, до кого звернутися з цим питанням...»).

У кінці вправи учасники обговорюють, що їм було легко чи важко зробити, чому? Проводиться рефлексія вправи.

Вправа 7. «Критика-похвала».

Мета: Сприяти розвитку вміння зберігати емоційну незалежність від думок інших.

Час: 30 хвилин.

Процедура: Кожному з вас пропонується пройти від однієї стіни до протилежної кілька разів. Інші учасники діляться на дві частини і стоять біля

кожної стіни. При цьому коли ви рухаєтеся від однієї стіни до іншої, вас усі вихваляють. Під час зворотнього руху, навпаки, критикують та прогнозують невдачі, говорять неприємні фрази. Нецензурні слова не вживати, говорити рівно і спокійно. Ваше завдання – ходити мовчки від стіни до стіни, не реагуючи на позитивні й негативні реакції учасників, ніяк не відповідати на почуте. Закінчувати рух кожного учасника потрібно на позитивних підкріпленнях.

Обговорення.

- Як на вас впливали висловлювання: позитивні, негативні?
- Які переживання, емоції виникали?
- Чи легко було мовчати у відповідь?
- Що допомагало стримуватися, не реагувати, зберігати спокій?
- Які слова зачіпали найсильніше, який тон?
- Що нового дізналися про себе?

Коментар. Корисною життєвою навичкою є вміння легко і внутрішньо вільно реагувати на неприємні слова, насмішки. У відображенні агресивного гумору допомагає вміння розслабити власне тіло, приймати вільні природні пози, здійснювати легкі рухи. Якщо придивитися до тих, хто комплексує при кепкуваннях, вони знаходяться в неприродно затиснутих або покірних позах, скуті в руках. Свідоме розслаблення тіла допомагає почуватися природніше і вільніше у ситуаціях, що несуть в собі можливість кепкувань. І, звичайно ж, культивуйте в собі великодушність і поблажливість до тих, хто намагається вас укусити, це теж дієвий метод психологічного захисту. Якщо відчуваєте себе настільки впевненою людиною, що можете собі дозволити не помічати комарині укуси кепкувань, то це є найхворобливішим для жартівників. Корисно дозволити собі побути в такій ситуації героєм афоризму: «Мужик на пана злився-злився, а пан і не знав».

Вправа 8. «Протилежне».

Мета: Сприяти формуванню орієнтирів самовдосконалення.

Час: 30 хвилин.

Процедура: Ведучий пропонує кожному учаснику вибрати картку, на якій написана ознака емоційно некомпетентної людини. Прочитавши уважно, потрібно назвати щось протилежне, характерне для емоційно компетентних людей, та обґрунтувати думку, використовуючи досвід участі в тренінгу. Взаємопідтримка і доповнення з боку інших учасників заохочується. Приклади карток: Низька емоційна компетентність (Висока емоційна компетентність); Концентрація уваги на минулому «там і тоді» або майбутньому, відсутність життєвих пріоритетів (Розуміння екзистенційної цінності життя «тут і тепер», життєвих пріоритетів); Неадекватна самооцінка (занижена, завищена). (Адекватна самооцінка, здорова самокритичність, чесність стосовно своїх достоїнств і недоліків); Уникнення відповідальності за життя, міжособистісні стосунки, власні емоційні реакції (Відповідальність за життя, міжособистісні стосунки, власні емоційні реакції); Песимістичне мислення, депресивність, пригнічення. Переважають негативні емоції (Оптимістичне мислення, життєрадісність, енергійність. Розвинене почуття гумору. Переважають позитивні емоції); У процесі слухання перебивають, звинувачують, командують, читають нотації (Слухають уважно – дотримуються балансу між «говорити самому» і «чути іншого»).

Прості правила допомагають бути щасливими: 1. Звільни своє серце від ненависті – пробач. 2. Звільни своє серце від хвилювань – більшість з них не збувається. 3. Живи просто і цінуй те, що маєш. 4. Віддавай більше. 5. Очікуй менше.

Мотивуючий контроль:

1. Які з перелічених ознак притаманні асертивній поведінці: А) Людина не вміє говорити чітко про свої потреби і бажання Б) Домагається свого будь-яким шляхом В) Не враховує права інших і справедливі вимоги Г) Здатна чітко і конкретно формулювати свої думки Д) Позитивне ставлення до інших людей, адекватна самооцінка Е) Впевнена у собі людина, вміє слухати інших Ж) Добре орієнтується в ситуації З) Недооцінює і руйнує довіру інших до себе, налаштовує людей проти себе

2. Чому деяким людям важко сказати «ні»? Охарактеризуйте деякі прийоми протистояння тиску.

3. Чи правильно наведене твердження: Керування людьми починається з керування собою? Аргументуйте свою відповідь.

4. Побажання: унизу аркуша паперу кожний учасник пише своє ім'я, після цього передає аркуш сусідові ліворуч. Той зверху пише побажання його «власнику», загинає аркуш так, щоб інші не могли бачити написане, і передає наступному учасникові зліва. Це триває доти, доки всі учасники тренінгу не напишуть побажання один одному.

ОСОБИСТІСНО-ЦІННІСТНИЙ БЛОК.

Вправа 1: Вступ. «Непросте завдання».

Мета: Розвивати комунікативність, сформувати позиції взаємодії.

Час: 15 хвилин.

Процедура: Притча «Непросте завдання» Бог зліпив людину з глини, і залишився у нього невикористаний шматок. – Що ще тобі зліпити? – запитав Бог людину. – Зліпи мені щастя, – попросила вона. Нічого Бог не відповів, лише поклав людині в долоню шматочок глини, що залишився. Кожній людині від народження дається «шматочок глини», з якого вона може виліпити своє майбутнє за власним вибором, стосунки з оточуючими, щасливе життя. «Хочеш бути щасливим, будь!» Наскільки життя буде щасливим, стосунки гармонійними, досягнення відчутними залежить, передусім, від самої людини. У фокусі нашої уваги сьогодні та протягом зустрічей таке: як управляти своїми емоціями так, щоб почуватися щасливою і здоровою людиною, досягнути в житті бажаного. Тренінг допоможе розкрити власний потенціал – внутрішній резерв сили, енергії та творчого начала. Почуття щастя є загальним показником високої емоційної компетентності. Щоб навчитися мистецтву управління емоціями треба попрацювати над собою.

Вправа 2: «Знайомство».

Мета: Сприяти спілкуванню; уміння управляти емоціями.

Час: 5 хвилин.

Процедура: Учасникам по черзі пропонується намалювати на фліпчарті кольоровими олівцями свій настрій та написати під малюнком своє ім'я. Це може бути щось конкретне («дощова погода», «штормове попередження», «сонце», «квіточка» тощо) або абстрактне: лише лінії, форми, різні кольори. Після виконання вправи кожен учасник називає своє ім'я та за бажанням розповідає, що його малюнок означає.

Обговорення: Які думки виникають, коли дивитися на спільний малюнок? Який переважаючий настрій групи? Як впливає настрій однієї людини на інших? Як впливає настрій на події, що відбуваються у житті? Як вважаєте, чи можна навчитися управляти власним настроєм?

Вправа 3: «Я сподіваюся», «Я побоююся».

Мета: Сприяти формуванню локус контролю – Я.

Час: 10 хвилин.

Процедура: Ведучий пропонує учасникам написати на окремих картках їхні сподівання і побоювання, пов'язані з майбутнім тренінгом. Наприклад: «Я сподіваюся, що тренінг допоможе мені навчитися зберігати рівновагу у напружених ситуаціях. Я боюся, що тренінг буде нудним». Підписуватися не потрібно. Ведучий зачитує записки по одній, наклеює їх на фліпчарт, за можливості групує за тематикою. Потім група обговорює, що потрібно зробити для того, щоб сподівання здійснилися, а побоювання зникли.

Обговорення: для чого взагалі потрібно визначати свої сподівання, побоювання?

Вправа 4: «Портрет емоційно компетентної людини».

Мета: Сприяти формуванню емоційно компетентної людини і розвивати комунікативність.

Час: 25 хвилин.

Процедура: Для більш поглибленого розуміння обговорюваної теми та пошуку якостей емоційно компетентних людей, звернемося до народної мудрості. Афоризми коротко і ясно передають накопичену століттями мудрість, пояснюють людям причини багатьох життєвих явищ. Кожному учаснику пропонується вибрати одну чи декілька карток з написаними на них думками, прочитати й дати короткий коментар в контексті обговорюваної теми. Під час виконання вправи ведучий виконує роль фасилітатора, тобто спрямовує, активізує думку, ставить запитання, підказує, коментує, а також допомагає уточнювати якості та вміння емоційно компетентної людини. Усі думки записуються на фліпчарті.

Обговорення:Що означає «бути емоційно компетентною людиною»? Для чого потрібно вміти управляти емоціями? Чи кожна людина може бути емоційно компетентною? Які з вказаних умінь можете опанувати, якщо захочете?

Вправа 5: «Самооцінка емоційної компетентності».

Мета: Сприяти формуванню усвідомлення впливу емоційної компетентності на життєдіяльність людини; розвивати власну емоційну компетентність з метою подальшого перенесення цього досвіду в життєвий простір.

Час: 30 хвилин.

Процедура: Кожний учасник отримує бланк самооцінки з переліком емоційних компетенцій. Список якостей можна доповнювати, дописуючи у вільних рядках. Завдання учасників – відповідно до своїх уявлень визначити власний рівень емоційної компетентності. Якщо комусь цікава думка інших про себе, можна про це запитати або попросити заповнити чистий бланк самооцінки. Порівняйте профіль самооцінки та профіль оцінки вас іншими учасниками. Ведучий допомагає узагальнити результат.

Обговорення:Що нового довідались для себе чи про себе? Як оцінили себе і як вас оцінили інші? Чи велика різниця в оцінці?

Коментар після тестування. Перший крок у вдосконаленні емоційної компетентності – зрозуміти, у чому вона проявляється, які можливості розкриває, що саме потрібно розвивати. Якщо, наприклад, ви пригнічували свої емоції і раптом зрозуміли, що адекватне їх вираження підвищить шанси бути щасливою та успішною людиною – тоді починається процес опанування емоційною компетентністю. Тому відзначте в анкеті ті пункти, які потребують особливої уваги з вашого боку.

Вправа 6: «Чинники впливу на емоційну компетентність».

Мета: Визначення чинників, від яких залежить розвиток емоційної компетентності; сприяти розвитку самооцінки емоційної компетентності.

Час: 20 хвилин.

Процедура: Рекомендується провести діагностику емоційної компетентності на початку і наприкінці тренінгового курсу. Повторення процедури після завершення занять допоможе учасникам і ведучому побачити зміни рівня емоційної компетентності. Використовуємо метод: гронування.

Опис. Ключовим поняттям тренінгу є емоційна компетентність/інтелект. Тому напишемо це слово посередині аркуша паперу. Оскільки поняття несе змістове навантаження, то пропоную методом мозкової атаки висловити свої думки, асоціації, образи стосовно нього. Ведучий за допомогою запитань активізує діяльність учасників та записує всі думки, висловлені ними, навколо центрального слова. Коли всі ідеї вичерпані, ведучий з'єднує лініями логічно пов'язані між собою поняття за допомогою кольорових фломастерів, утворивши «грона». Отримані «грона» необхідно озвучити, а також обґрунтувати встановлені між ними зв'язки. Наприкінці ведучий узагальнює результат спільної роботи, вказує на найважливіші внутрішні і зовнішні чинники впливу на емоційну компетентність.

Вправа 7: Рефлексія «тут і тепер».

Мета: Сприяти розвитку самосвідомості, оволодіння навичками практичного самопізнання, підсилення мотивації самовдосконалення.

Час: 30 хвилин.

Процедура: 1. Запропонуйте кожному учаснику описати свої переживання, почуття, думки, що виникають у процесі групової роботи. Можна запропонувати відповіді на такі запитання: Як почуваетесь зараз? Що нового дізналися під час заняття? Що було найбільш важливим для вас? Що хотілося б обговорити чи уточнити додатково? Після того, як цю процедуру виконано, ведучий розтлумачує поняття «рефлексія» і пояснює необхідність її включення до тренінгу. 2. Попросіть учасників пригадати свої очікування на початку тренінгу, порівняти їх з отриманими результатами. «Подивіться, будь ласка, на ті очікування, про які ми говорили на початку нашої роботи, і визначте, наскільки вони реалізовані». Якщо ви задоволені результатом, то можете зняти очікування, звільнивши місце для наступних. Так само зробіть і з побоюваннями. Якщо вони нейтралізовані – відклейте їх і киньте в смітник. Якщо ще актуальні – нехай залишаються, будемо з ними працювати на наступних заняттях.

Вправа 8: «Мотивуючий контроль «Я хочу і я здійсню».

Мета: Сприяти активізації бажань, дій; удосконаленню емоційної компетентності; формуванню локус-контролю - Я.

Час: 20 хвилин.

Процедура: Кожний учасник отримує паперову стрічку (жовту – для сонечка або білу – для ромашки). Ведучий пропонує написати відповідь на запитання: «Які емоційні компетенції я хочу вдосконалити в майбутньому?». Відповіді, написані на стрічках, присутні наклеюють у формі промінців чи пелюсток до жовтого кружечка. Потім ведучий усередині жовтого кружечка пише спонукальну фразу: «Я це хочу і здійсню!». Домашнє завдання. Написати есе на тему: «Спілкуватися серцем – це означає...». Рефлексія заняття.

ЗМІСТОВНИЙ БЛОК.

Вправа 1. «Прості поради».

Мета: Розвиток уміння переконувати людей, формування активного ставлення до охорони навколишнього середовища.

Час: 30 хвилин.

Процедура: I етап – протягом 5 хвилин складіть тези (план, конспект) свого виступу перед аудиторією з метою переконати слухачів у тому, що ваші конкретні рекомендації щодо збереження довкілля є найбільш дієвими. При складанні тез вам потрібно написати пропозиції трьох рівнів: а) для одногрупників; б) мешканців міста; в) жителів планети Земля.

Під час формулювання тез майте на увазі, що вони повинні бути простими (здійсненими) і дуже конкретними. Ваша мова повинна бути досить переконливою та лаконічною, щоб у подальшому члени малої групи проголосували саме за вашу пораду, оскільки тільки в цьому випадку вона увійде до великої книги «Прості поради для відповідальних громадян планети Земля».

Отже, ваше завдання переконати малу групу в тому, що ваші пропозиції є найбільш дієвими. При цьому варто спиратися на реальні факти й аргументи. II етап – після складання тез учасники об'єднуються в групи по 3–4 особи і за сигналом тренера у всіх групах одночасно починають по черзі виступати, коментуючи свої пропозиції, переконуючи в цьому інших членів групи. Час для виступу кожного учасника обмежений 1 хвилиною. Після виступу всіх членів групи дається ще 2 хвилини на уточнення і запитання один до одного, а також на прийняття рішення в кожній групі про те, чиї пропозиції дійсно гідні бути втіленими в життя. При цьому учасники повинні звернути увагу на аргументованість виступів, переконливість промови ораторів, на те, якими були відповіді на питання тощо. У кожній групі потрібно обрати одну із запропонованих пропозицій. Коментар для педагога.

У ході цієї справи досить часто виникає ситуація, коли відразу декілька учасників дають однакові пропозиції. У цьому випадку обирають той варіант пропозиції, який є більш аргументованим та доцільним. Під час виконання справи учасники вчаться бачити необхідність активного ставлення до навколишнього середовища, потребу прийняти на себе частину відповідальності за її стан, можливість особистого внеску у відновлення природи.

Вправа 2. «Засідання угруповання».

Мета: Розвиток соціального досвіду спілкування і самовираження учасників у великій групі людей.

Час: 40 хвилин.

Процедура: I етап – ваша група – парламентська фракція екологічної партії. Ваше завдання – визначити, хто з членів вашої фракції за своїми діловими та особистісними якостями може гідно представляти інтереси фракції при обговоренні законопроекту, що передбачає нові заходи з поліпшення стану навколишнього середовища. Для цього будь-хто з вас має право висунути свою кандидатуру або кандидатуру когось із членів вашої фракції, підкреслюючи основні переваги і вказуючи недоліки цієї людини. Принциповим є питання про критерії відбору кандидатів: обов'язковість, відповідальність, серйозність, організованість, людські та ділові риси, професійна зрілість тощо. Процедурою голосування можна зробити відкритою (підняттям руки) чи таємною (на окремому аркуші паперу написати прізвища всіх кандидатів від своєї фракції, які були висунуті під час обговорення в групі, а потім викреслити прізвища тих учасників, які, на ваш погляд, не підходять для цієї роботи, і залишити у списку лише одне прізвище найбільш гідного кандидата). Заповнені таким чином аркуші здають тренеру, який і підраховує кількість голосів та оголошує результат.

Проходить та кандидатура, за яку буде подано найбільше голосів. Не забудьте привітати свого колегу; II етап – групи повинні скласти проект закону для виступу свого кандидата від фракції. Зміст проекту має бути

досить серйозним, тобто відображати реальний екологічний стан та заходи, які передбачаються цим законом; III етап – слухання та обговорення виступів кандидатів від кожної фракції. Цей етап можна розглядати як самостійний тренінг, організувавши його проведення на наступному занятті. У цьому випадку учасники матимуть змогу більш серйозно підготувати тези виступу свого кандидата, попрацювавши з додатковими джерелами інформації. Коментар для педагога.

Під час роботи великих груп педагогу легше контролювати ситуацію, оскільки таких груп формується не більше 3. Безпосередньо під час роботи великих груп педагогу варто звернути увагу на те, чи вдається у кожній групі виступати всім її учасникам. Для здійснення такого контролю найзручніше зайняти позицію у центрі аудиторії, на рівній відстані від усіх груп і стежити (не втручаючись без особливої необхідності) за роботою всіх учасників.

Вправа 3. «Помста природи».

Мета: Розвиток навичок визначати місце і роль людини в природних процесах.

Час: 60 хвилин.

Процедура: I етап – поміркуйте над тим, за які справи і вчинки природа нас може покарати. Можна класифікувати наші вчинки на індивідуальні і глобальні (населення всієї земної кулі). На цьому етапі протягом 5 хвилин кожен учасник самостійно складає перелік вчинків як індивідуальних, так і глобальних; II етап – аудиторія починає колективне обговорення для того, щоб скласти загальний перелік вчинків і, можливо, злочинів проти природи. Кожен учасник повинен прагнути включити в цей загальний перелік якомога більше своїх пропозицій (зі списку, складеного на першому етапі). Рішення про включення тієї чи іншої вимоги до загального списку приймається більшістю голосів. Час на обговорення загального переліку 10–15 хвилин; III етап – учасники розробляють рекомендації щодо запобігання негативному впливу людини на природу, а також аналізують екологічні злочини, пропонують методи покарання за їх здійснення.

Для того щоб полегшити процес засвоєння цієї ефективної форми тренінгу, після кожної вправи в режимі великого кола необхідно проводити осмислення – «рефлексію» тих труднощів, які відчували учасники під час встановлення і підтримання контактів.

Вправа 4. «Експедиція».

Мета: Розвиток позитивного ставлення до тварин.

Час: близько 1 години (з обговоренням).

Матеріали та підготовка: живий куточок (зоопарк, музей природи і т.п.), підготовка ведучого до експедиції.

Процедура: розповідаючи про явища та суб'єктів природи, ведучий підкреслює особливості їхнього способу життя, ті небезпеки, які їм загрожують, цікаві випадки, пов'язані з ними.

Дуже важливо викликати в учасників тренінгу співчуття до тварин, відчуття, «їхнє життя нагадує мою власну долю ...». Буде доречно тут використати механізм ідентифікації: «От уявіть ...» або «А якби на Вас ...». Стимуляція емпатії учасників тренінгу можлива через питання типу: «Що він, на Вашу думку, відчуває зараз?», «Чи не здається Вам, що вони тепер ...» і т.д.

Доцільно наголосити на певних ознаках, концентруючи відповідну емоційну реакцію: «Які у нього величезні очі!» Або «Бачите, який він м'який, пухнастий, які красиві його рухи!»

Може бути використаний цілий ряд і інших прийомів нейролінгвістичного програмування ставлення учасників тренінгу до тварин.

Вправа 5. «Природа в моєму житті».

Мета: Сприяти формуванню навичок самоаналізу.

Час: 30-40 хвилин.

Матеріали та підготовка: папір, ручки.

Процедура: кожному учаснику пропонується написати в стовпчик цифри від 1 до 10 і десять разів письмово закінчити вислів «Природа для мене ...» («Природа в моєму житті ...»). Після того як учасники напишуть свої

висловлювання, їм пропонується розповісти групі про свій досвід спілкування з природою, про свої думки з цього приводу. Строго дотримуватися своїх записів не обов'язково.

Примітка: Можна попросити учасника запропонувати повторити свою розповідь тій людині в групі, хто, на його думку, найбільш уважно його слухав.

Закінчити вправу висловлюваннями у колі – наскільки легко чи важко було кожному учаснику впоратися з цим завданням.

Вправа 6. «Людина з кори».

Мета: Сприяти формуванню перцептивного досвіду, актуалізації емпатії до природи.

Час: 30 хвилин.

Матеріали та підготовка: шматочки кори, папір, олівці, фарби.

Процедура: кожному учаснику пропонується дослідити кілька шматочків кори. Їх можна розглядати, обмацувати, нюхати, куштувати, відкушувати, відчутти вагу на долоні.

Після цього в колі кожен розповідає групі про свої відчуття, намагається дати максимум інформації про шматочку кори. На наступному етапі вправи учасникам пропонується уявити, що кожен шматочок кори перетворився на чоловічка. Цих чоловічків, відповідних «своєму» шматочку кори, потрібно намалювати. Важливо в малюнку чоловічка відобразити свої відчуття, отримані при дослідженні кори. Наприкінці вправи учасники можуть запропонувати один одному визначити, з якої кори який чоловічок «народився».

Примітка: Потрібно бути готовим до того, що деякі учасники спочатку відмовляються малювати, посилаючись на своє «невміння». Зазвичай, умовити їх взятися за справу буває не так уже й важко.

Вправа 7. «Чистописання».

Мета: Сприяти розвитку емпатії, посилення домінантності ставлення до природи.

Час: 20 хвилин.

Матеріали та підготовка: папір, кольорові олівці, фломастери.

Процедура: учасникам пропонується задумати декількох тварин, які б максимально відрізнялися одна від одної (велика – мала, пухнаста – слизька, хижа – свійська). Потім потрібно написати назву кожної тварини, підбираючи розмір, колір, форму, розмір, щільність букв таким чином, щоб цей напис відповідав зовнішності й характеру задуманої тварини. При цьому «треба намагатися, щоб напис сподобався самій тварині, якби трапився їй». Вправа закінчується обговоренням.

Примітка: Виконання цієї вправи «включає» роботу психомоторики учасників, розширюючи цим діапазон психолого-педагогічного впливу.

Вправа 8. «Зоологічний балет».

Мета: Сприяти освоєнню технології взаємодії з природою.

Час: 30 хвилин.

Матеріали та підготовка: непотрібні.

Процедура: учасникам пропонується вибрати собі будь-яку тварину або рослину, потім на 20 хвилин потрібно стати нею, «перейнявши» її форму, рухи, поведінку, звуки і т.п. Про свій вибір не оголошується. Треба повзати, стрибати, «літати», «рости», при цьому взаємодіючи з іншими. Учасників варто орієнтувати на вираження не тільки зовнішніх рис, а й «внутрішнього світу», обраної тварини або рослини. При виконанні завдання можна шуміти, активно висловлюючи почуття, навіть якщо це страх, гнів або любов.

У висновку учасникам доцільно поділитися з групою своїми відчуттями від вправи.

Примітка: Часто трапляється, що кілька учасників вибирають один і той самий природний об'єкт. Це абсолютно нормально, ефективність вправи від цього анітрохи не знижується, скоріше навпаки, обговорення виходить більш цікавим.

Вправа 9. «Ландшафтний садок».

Мета: Сприяти розвитку емоційного і практичного компонентів особистісного ставлення до природи.

Час: 2-3 години.

Матеріали та підготовка: різні кімнатні рослини, ґрунт, корчі, гілки, мох, гравій, кора, листя, каміння та інші природні матеріали, пластмасові або керамічні контейнери великих розмірів, пластмасові совки і відерця, папір, олівці.

Процедура: учасники розподіляються на групи по 4-5 чоловік, кожна група (сім'я) отримує завдання: створити в контейнері ділянку «зимового саду» з рослинами, гірками, стежками, можливо, з міні-водоймою.

Примітка: Ведучий виступає технічним консультантом: показує прийоми правильної посадки рослин, пристрою дренажу, дає інформацію про екологічні атрибути рослин (скільки поливати, чи багато потрібно світла, як можна розмножити).

Вправа 10. «Ритуали і традиції».

Мета: Сприяти розвитку екологічного світогляду, корекція цілей взаємодії з об'єктами природи.

Час: 30 хвилин.

Матеріали та підготовка: папір, ручки.

Процедура: ведучому необхідно розшукати в літературі опис ритуалів, пов'язаних із взаємодією людини з природою. Це можуть бути ритуали перед початком полювання первісних людей, обряди «милування» природою у японців і т.д.

Спочатку ведучий зачитує опис якогось ритуалу, потім учасники повинні самі створити свою церемонію будь-якої діяльності, пов'язаної з природою: збору грибів, рибного лову, прогулянки по лісу і т.п. Учасники розподіляються за групами з 3-5 чоловік, в кінці вправи кожна робоча група представляє (імітує) розроблену церемонію.

Примітка: Ця вправа особливо ефективно в сімейній формі тренінгу. Кожна сім'я виробляє для себе певну церемонію, яку може використовувати, перетворивши згодом в сімейну традицію.

Вправа 11. «Екологічна етика».

Мета: Сприяти формуванню стратегій взаємодії з об'єктами природи, засвоєння технології взаємодії, посилення всіх компонентів особистісного ставлення до природи.

Час: 1 година.

Матеріали та підготовка: папір, ручка, компетентність ведучого в галузі догляду за тваринами і рослинами.

Процедура: консультуючись з ведучим, учасники тренінгу вибирають рослини або тварин, яких вони тепер або в майбутньому збираються завести у себе вдома з урахуванням своїх умов, можливостей і симпатій. Також за допомогою ведучого складається список всього, що їм варто підготувати, перш ніж тварина або рослина з'явиться в їхньому будинку. Потім складається етичний кодекс утримання будинку об'єктів живої природи, в якому відображаються обов'язки, зобов'язання, гарантії, очікування щодо добраної живої істоти.

Вправа 12. «Екологічний кодекс жителів землі».

Мета: Сприяти формуванню екологічності світогляду, корекція цілей взаємодії з природою.

Час: 40 хвилин.

Матеріали та підготовка: папір, ручки.

Процедура: учасникам тренінгу пропонується провести «мозковий штурм» і спільно виробити «Екологічний кодекс жителя Землі». На першому етапі фіксуються всі ідеї, наскільки невдалими вони б не здавалися. Потім кожна пропозиція оцінюється учасниками, вибудовується порядок положень Кодексу, шліфуються формулювання. Наприкінці вправи Кодекс обговорюється і доповнюється учасниками.

Примітка: Цією вправою доцільно закінчити еколого-психологічний тренінг.

Участь у цьому тренінгу дає можливість побачити навколишній світ іншими очима, наблизитися до природи, відчутти її незахищеність. Тренінг допомагає вийти за рамки стереотипів, подивитися на проблему екологічного виховання з нової, несподіваної сторони. Він допомагає розкрити і реалізувати творчі можливості учасників, сприяє формуванню активної позиції, моральному відношенню до природи, відповідальності за свої дії. В учасників тренінгу формується причетність до того, що відбувається в природі. Частина тренінгу – обговорення – сприяє розумінню іншого і самого себе, взаємно збагачує. Розмови, бесіди про світ природи знімають напругу, середовище сприймається менш агресивно. Тренінг дозволяє сконцентрувати і виразити в малюнку думки, відчуття, переживання і т.д. Приходить усвідомлення того, що природа – це духовна цінність, необхідність.

Вправа 13. «Дізнайся про свої права онлайн».

Мета: Сприяти розвитку знань норм юридичного права для Інтернет-користувачів.

Час: 60 хвилин

Процедура: роздатковий матеріал «Альбом прав людини в Інтернеті» по одному на кожного учасника; фліпчат або аркуші паперу формату А1, маркери, папір формату А 4.

Інструкції:

1. Запитайте учасників, що вони знають про «права людини»? Чи мають люди права в онлайн-просторі, під час користування Інтернетом?

2. Коротко презентуйте учасникам «Гайд», використовуючи наступну інформацію: «Гайд» – це «Посібник з прав людини для Інтернет-користувачів». Від англійської – to guide (вести, направляти). Англійська назва посібника – «Guide to Human Rights for Internet Users». «Гайд» – це книжка про те, які права людини існують в Інтернеті. Він інформує молодь про права людини в Інтернеті, можливі обмеження і засоби захисту, якщо

права порушуються. Він заснований на міжнародних документах, що регулюють права людини, зокрема, Європейській конвенції з прав людини. Посібник описує, як права людини можуть реалізовуватися та захищатися в таких сферах: «Доступ і недискримінація», «Свобода вираження поглядів та інформації», «Зібрання, об'єднання та участь», «Приватне життя і захист даних», «Освіта і грамотність», «Діти і молодь» та «Правовий захист». «Гайд» підкреслює, що під час здійснення прав людини в Інтернеті, існують також обов'язки користувачів, влади та Інтернет-провайдерів.

3. Попередьте учасників про те, що надалі у вправі вони будуть більш детально опрацьовувати окремі частини «Гайду» і розповідати іншим учасникам про їхній зміст.

4. Об'єднайте учасників в 7 мікрогруп та роздайте їм одну з частин «Гайду». Надайте 5 хвилин для ознайомлення та обговорення частини, яку вони отримали. Під час обговорення учасники мають виділити 3 важливі речі стосовно тієї частини інформації, яку вони читають, для того, щоб повідомити про них іншим.

5. Після цього запропонуйте учасникам придумати простий символ, який відображає зміст права людини в Інтернеті тієї частини «Гайду», з якою вони знайомились. Важливо чітко роз'яснити учасникам, що символ будуть перемальовувати багато людей, тому головні вимоги до нього – він повинен бути виконаний маркером лише одного кольору, бути дуже простим у малюванні, щоб будь-хто з учасників за хвилину зміг би перемальовати його.

6. Дайте учасникам роздатковий матеріал «Альбом прав людини в Інтернеті» та дайте 10 хвилин на узгодження та малювання свого символу у верхньому квадраті аркуша.

7. Роз'ясніть, що надалі завдання полягає в тому, щоб упродовж 20 хвилин поспілкуватися із людьми, які ознайомилися із іншими шістьма частинами «Гайду». Кожен учасник повинен знайти людину, розказати їй про 3 важливі речі щодо інформації, про яку він читав та дізнатися про 3 важливі речі від представника іншої мікрогрупи. Після спілкування вони мають

перемалювати символи один одного у зменшеному вигляді в один з пустих квадратів «Альбому прав людини в Інтернеті».

Після того, як завдання буде виконане, переходьте до дебрифінгу (обговорення).

Орієнтовні питання для обговорення: Чи сподобалася вам вправа? Що нового ви дізналися? Чому саме такі символи ви обрали? Які питання у вас виникали під час спілкування, що залишилося незрозумілим? Чи зміниться ваша поведінка в Інтернеті після ознайомлення з «Гайдом»?

Поради для проведення вправи:

Стежте, щоб учасники не гнались за тим, аби перемалювати всі символи – вони малюють лише після того, як змістовно поспілкуються та дізнаються про 3 важливі речі. Якщо хтось із учасників закінчить раніше за інших, запропонуйте їм намалювати символи у збільшеному вигляді на аркушах А4 та окремо написати роз'яснення до них.

Зверніть увагу під час дебрифінгу на можливі питання, які залишилися в учасників щодо «Гайда» та прав людини в Інтернеті. Прокоментуйте або дайте відповіді на всі питання. Заздалегідь підготуйте декілька копій спрощеної версії «Гайда» для тих учасників, які будуть цікавитись найбільше. Ідеї для подальших дій: після вправи можна запропонувати учасникам зробити галерею символів, що відображають права людини в Інтернеті та розмістити їх у людному місці (у школі, у таборі, в іншому приміщенні, де відбувається тренінг тощо). Можна відсканувати малюнок або виконати його у електронній програмі та влаштувати серед друзів та однолітків вікторину; розмістити картинку в соціальних мережах із коротким поясненням, що це стосується прав людини в Інтернеті та запропонувати відгадати – що саме означає кожен символ.

Вправа 14. «Реальність у віртуальності».

Мета: Сприяти формуванню норм моралі в онлайн- та офлайн-середовищах.

Час: 60 хвилин.

Процедура:

1. Запитайте учасників, що вони знають про права людини. Відповіді фіксуйте на фліпчаті. Через певний час узагальніть, використовуючи відповіді учасників та матеріали з розділу. Згадайте та коротко презентуйте Загальну декларацію прав людини.

2. Запитайте в учасників – чи існують права людини в Інтернеті? Після відповідей підведіть підсумок, спираючись на відповіді та матеріали з розділу. Коротко презентуйте «Гайд».

3. Попередьте про те, що зараз ви будете говорити про права людини в реальному житті та в Інтернеті, а також акцентуйте увагу на ситуаціях їх порушення.

4. Об'єднайте учасників в декілька малих груп, роздайте аркуші фліпчата та запропонуйте розділити його посередині на чотири рівних частини, щоб вийшло 4 рівних квадрати. У кожному з квадратів групи будуть фіксувати відповіді при обговоренні статті Загальної декларації прав людини.

5. Розкладіть аркуші зі статтями ЗДПЛ зворотнім боком і запропонуйте кожній групі витягти один. Після цього запропонуйте опрацювати статтю, використовуючи також приклади з власного досвіду.

6. Надайте учасникам схему для відповідей: Наведіть приклади, як це право людини реалізовується офлайн. Наведіть приклади, як це право людини реалізовується онлайн. Наведіть приклади порушень цього права людини офлайн. Наведіть приклади порушень цього права людини онлайн.

7. Виділіть 30 хвилин на групову роботу та роздайте копії ЗДПЛ та «Гаїда» (із розділу «Документи для інтерактивних вправ») для того, щоб учасники мали цілісне уявлення про документи та мали на увазі ці матеріали під час обговорення.

8. Запропонуйте кожній групі презентувати результати. Група спочатку презентує 1 та 2 квадрати одна за одною. Після кожної презентації дайте трохи часу для відповідей на питання та коментарів учасників. За

необхідності ставте уточнюючі питання чи коментуйте. Після цього переходьте до наступної групи.

Після того, як всі групи закінчать презентацію 1-2 квадратів, переходьте до презентації 3-4.

9. Після закінчення всіх презентацій переходьте до загального обговорення.

Орієнтовні питання для обговорення: Як вам працювалось під час цієї вправи? Що нового про права людини ви дізналися? Чи є різниця в реалізації прав людини офлайн і онлайн?

Вправа 15. «Діяльність суду».

Мета: Сприяти формуванню знань, які пов'язані з порушеннями прав людини в Інтернеті.

Час: 60 хвилин.

Процедура: учасникам пропонується проаналізувати випадки, які розглядалися в Європейському суді з прав людини і були пов'язані з порушеннями прав людини в Інтернеті.

Завдання:

- Ознайомити учасників із діяльністю Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ)
- Розглянути приклади реалізації та обмеження прав людини в Інтернеті
- Обговорити механізми захисту прав людини в Інтернеті.

Матеріали: судові справи із роздаткового матеріалу, 4 копії; копії спрощених версій «Гайду» із розділу «Документи для інтерактивних вправ» для кожного учасника; копії спрощених версій Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) із розділу «Документи для інтерактивних вправ» для кожного учасника; фліпчат або аркуші паперу формату А1, маркери, папір формату А-4.

Інструкції:

1. Скажіть групі, що вправа буде присвячена аналізу 4 різних судових справ, які розглядалися в Європейському суді з прав людини. Усі ці справи пов'язані з порушеннями прав людини в Інтернеті.

2. Коротко поясніть учасникам, що таке Європейська конвенція з прав людини та Європейський суд з прав людини. Ви можете використати інформацію з розділів «Права людини: 9 повідомлень при роботі з групою» та «Документи для інтерактивних вправ».

3. Представте учасникам спрощену версію «Гайда».

4. Об'єднайте учасників у 4 мікрогрупи і дайте їм опис справ із роздаткового матеріалу. Кожна група отримує 4 однакових справи.

5. Попросіть групи розглянути справи одна за одною і при цьому відповісти на три питання. Запишіть питання, щоб їх було всім видно: • Які права людини порушено в цій справі? Хто порушник? • Яким є рішення Суду, на вашу думку? Підкажіть учасникам, що під час аналізу справ вони можуть користуватися ЄКПЛ та «Гайдом», які вони отримали.

6. Поясніть групам, що у них є 20 хвилин для обговорення та відповідей. Їм варто підготувати аргументи, чому саме вони обрали ці відповіді.

7. Після 20 хвилин почніть обговорювати справи одна за одною. Попросіть кожну групу представляти відповіді. Потім запропонуйте групам презентувати свої аргументи, чому саме таку відповідь було обрано. Якщо починається дискусія між групами, давайте їм час для суперечок та обговорення.

8. Після дискусій скажіть учасникам про реальні рішення, прийняті Судом (подані наприкінці опису вправи), та переходьте до обговорення.

Орієнтовні питання для обговорення: Чи сподобалася вам вправа? Що не сподобалося? Для яких справ було найскладніше обрати відповіді? Чому? Чи згодні ви із дійсними рішеннями Суду? Що нового ви дізналися із ЄКПЛ та «Гайду»? Чи були ви свідками порушень прав людини Інтернеті? Які

права порушуються найчастіше, на вашу думку? Чому саме ці? Як реагувати на порушення прав в Інтернеті?

Поради для проведення справи: на початку справи не поспішайте з презентаціями ЄКПЛ, ЄСПЛ та «Гайду». Надайте достатньо часу для запитань учасників. За необхідності або за браком часу ви можете зменшити кількість справ для обговорення. Ви також можете ознайомитися із детальним описом справ англійською мовою заздалегідь, використовуючи посилання:

http://www.echr.coe.int/Documents/FS_New_technologies_ENG.pdf

Не використовуйте справу, якщо ви вважаєте, що вона не підходить для конкретної групи. Ознайомтеся з ЄКПЛ та «Гайдом» (особливо із частиною «Засоби правового захисту»), щоб ставити питання, які стимулюватимуть учасників до поглибленої дискусії. Заохочуйте учасників думати про можливість реакції на порушення прав людини, які для них більш доступні.

Будьте готові до роз'яснення учасникам деяких термінів та явищ, що описані в ситуаціях, з якими вони можуть бути не знайомі. Пам'ятайте, що ЄСПЛ розглядає лише ті справи, які були попередньо розглянуті всіма національними судами, але від часу не пізніше 6 місяців після останнього прийнятого рішення. Позивач має оскаржити порушення одного чи декількох прав, що зазначені в Європейській конвенції з прав людини та чітко вказати їх у скарзі. Суд не розглядає скарги відносно порушень якихось інших прав.

Ідеї для подальших дій:

Можна запропонувати учасникам продумати шляхи поширення інформації про механізми захисту прав людини в Інтернеті серед своїх друзів, учителів, батьків. Ви можете запросити учасників перевірити свої сторінки в соціальних мережах/веб-сайт школи на предмет поваги до прав людини інших осіб.

Доречно буде запропонувати переглянути інші сторінки в соціальних мережах або сайти і, виявивши порушення прав людини, написати скаргу до Інтернет-провайдера чи інших органів.

Запросіть учасників відвідати та детально ознайомитися із сайтом Управління боротьби з кіберзлочинністю Міністерства внутрішніх справ України: <http://www.cybercrime.gov.ua/> та повідомити про нього своїм знайомим.

Роздатковий матеріал:

Справа 1 «Молодіжна ініціатива за права людини» проти Сербії.

Заяву до Європейського суду з прав людини подає сербська недержавна організація «Молодіжна ініціатива». Вона оскаржує те, що Сербське Агентство з Розслідувань відмовило їй надати певну інформацію, яку вона офіційно запитувала. «Молодіжна ініціатива» звернулася із запитом на отримання інформації стосовно того, скільки людей були об'єктами електронного спостереження у країні в 2005 році. Відмова в наданні цієї інформації не дала змоги «Молодіжній ініціативі» здійснювати свою діяльність з громадського контролю за державними структурами.

Питання: Які права людини порушено в цій справі? Хто порушник? Яким є рішення Суду, на вашу думку?

Справа 2. Копланд проти Великобританії.

Заяву до Європейського суду з прав людини подає міс Копланд, яка оскаржує рішення судів Великобританії про те, що спостереження за її телефонними розмовами, емейлом та користування Інтернетом було правомірним. Вона була прийнята на роботу в державний навчальний заклад типу «коледж». Її посада – персональний асистент директора. З кінця 1995 року вона також щоденно співпрацювала із заступником директора коледжу. За її телефонними розмовами, емейлом та користування Інтернетом спостерігали за наказом заступника директора. Її скаргам до національних судів було відмовлено, оскільки суди визнали спостереження правомірним.

Питання: Які права людини порушено в цій справі? Хто порушник? Яким є рішення Суду, на вашу думку?

Справа 3. Віллєм проти Франції.

Заяву до Європейського суду з прав людини подає громадянин Франції містер Віллем, колишній мер міста Секлін. Він скаржить на те, що було порушено право на свободу вираження поглядів, коли його притягли до суду й оштрафували на 1000 євро у Франції. Будучи на посаді мера, Віллем оголосив, що має намір закликати до бойкоту ізраїльських товарів на підпорядкованій йому території міста. Заява була зроблена в тому числі й на сторінці сайту міста. Він зазначив, що таким рішенням він виражає протест проти антипалестинської політики Ізраїльського уряду. Через деякий час службовець був притягнутий до національного суду та оштрафований за вияв дискримінації.

Питання: Які права людини порушено в цій справі? Хто порушник? Після розгляду кожної справи йде обговорення учасників групи.

Вправа 16. «Легально чи нелегально?»

Мета: Сприяти формуванню умінь визначати дії, які порушують права людини в Інтернеті.

Час: 60 хвилин.

Процедура: Презентувати учасникам «Посібник з прав людини для Інтернет-користувачів». Обговорити дії, що порушують права людини в Інтернеті. Сформувати навички аналізу небезпечної поведінки в Інтернеті.

Матеріали: ситуації з роздаткового матеріалу, 1 копія. Копії спрощених версій «Гайду» із розділу «Документи для інтерактивних вправ» для кожного учасника.

Інструкції:

1. Запитайте учасників, що вони знають про права людини? Чи мають люди права в онлайн-просторі, під час користування Інтернетом?

2. Коротко презентуйте учасникам «Гайд», використовуючи наступну інформацію: «Гайд» – це «Посібник з прав людини для Інтернет-користувачів».

3. Роздайте копії «Гайда» учасникам для користування.

4. Переходьте до дискусійної частини вправи. Зачитайте одну ситуацію з роздаткового матеріалу та запросіть учасників відповісти на питання: «Чи легальні ці дії?». Запишіть питання на дошці.

5. Запропонуйте такі варіанти для відповіді: «Так», «Ні», «Не знаю». За результатами відповідей об'єднайте учасників у 3 відповідні мікрогрупи. Протягом 5 хвилин вони мають визначити, про яке право людини йде мова в ситуації, а також дібрати 3 аргументи/коментарі, чому вони обрали саме таку відповідь. Якщо кількість людей у якійсь мікрогрупі перевищуватиме 6 – зробіть із неї 2 менші.

6. Запросіть мікрогрупи по черзі коротко представити свої відповіді та аргументи. Після презентацій прокоментуйте ситуацію, надайте дійсну відповідь на неї (усі відповіді містяться наприкінці опису вправи) та переходьте до наступної ситуації.

7. Повторіть 4-6 етапи вправи зі всіма ситуаціями, наведеними в роздатковому матеріалі. Таким чином, після кожної ситуації будуть створюватися нові мікрогрупи для обговорення та презентацій.

8. Після того, як завдання буде виконане, переходьте до дебрифінгу (обговорення).

Орієнтовні питання для обговорення: Яке враження у вас від цієї вправи? Що нового ви дізнались? Чи користувалися ви «Гайдом» під час обговорення? Яка ситуація була найскладніша, а яка найлегша для обговорення? Чому? Чи зустрічали ви з такими ситуаціями у реальному житті? Що можна зробити для того, щоб вони не повторювались?

Зверніть увагу під час дебрифінгу на можливі питання, які залишилися в учасників щодо «Гайду» та прав людини в Інтернеті. Прокоментуйте або дайте відповіді на всі питання. Після вправи можна запропонувати учасникам зробити перегляд своїх сторінок у соціальних мережах на наявність постів/відео/фото, що мають ознаки порушення прав людини. Можна запропонувати учасникам в групі створити «правила приватності сім'ї щодо поведінки в Інтернеті», з якими всі погодились би. Такі ж самі правила

можна розробити та узгодити і з найближчими друзями або в навчальному закладі.

Роздатковий матеріал:

Ситуація 1. Хлопець 1 час від часу розміщує відеоролики порнографічного змісту на своїй сторінці в соціальній мережі.

Ситуація 2. Хлопець 2 розмістив на своїй сторінці в соціальній мережі скріншот переписки з однокласником, який ділився з ним своїми почуттями до дівчини з тієї ж школи.

Ситуація 3. Хлопець 3 дібрав пароль від скайпу свого знайомого та від його імені спілкується з іншими людьми.

Ситуація 4. Дівчина 4 розмістила фотографії зі святкування 2-річчя своєї молодшої сестри. На фото в домі її батьків були зображені її дорослі родичі, молодші брати та сестри. Фотографії «лайкнули» більше 80 друзів.

Учасникам пропонують висловити свою думку, які правопорушення були здійснені в цих ситуаціях. Тренер допомагає учасникам, якщо виникають труднощі.

Матеріал для тренера:

Ситуація 1. У ситуації йде мова про судову справу, дії обвинуваченого було кваліфіковано як розповсюдження відеопродукції порнографічного характеру, тобто як злочин, передбачений статтею 301 Кримінального кодексу України.

Ситуація 2. У ситуації йде мова на порушення права на приватність, зокрема конфіденційність кореспонденції та можливе розголошення певних обставин приватного життя іншої особи, що є порушенням статей 31 і 32 Конституції України. За такі протиправні вчинки передбачена цивільно-правова відповідальність, тобто за зверненням потерпілої сторони можливо призначення компенсації завданої моральної шкоди за рішенням суду.

Ситуація 3. У ситуації йде мова про втручання в роботу комп'ютерних систем, що є злочином, за який передбачається кримінальна відповідальність за статтею 361 Кримінального кодексу України.

Ситуація 4. У ситуації йде мова про порушення права на приватність шляхом поширення інформації про сімейне життя (конфіденційної інформації) без згоди особи. Стаття 32 Конституції України забороняє такі дії, а Закон України «Про захист персональних даних» передбачає судовий захист від незаконного збирання та поширення персональних даних, незалежно від носія та форми зберігання інформації.

Усі ситуації, наведені у вправі, відображають реальні дії і є або кримінальними правопорушеннями (1), або порушеннями прав людини (2-4), за які може наступати цивільно-правова відповідальність у вигляді відшкодування потерпілій стороні завданої моральної шкоди в розмірі, визначеному судом.

Вправа 17. «Діємо разом»

Мета. Сформувати навички поширення інформації про права людини онлайн.

Час: 90 хвилин.

Процедура: ознайомившись зі змістом спрощеної версії «Гайду», учасники розробляють дії для поширення інформації про права людини онлайн.

Завдання: Ознайомити із змістом «Посібника з прав людини для Інтернет-користувачів»; сприяти участі молоді в мультиплікації інформації про права людини; сформувати навички поширення інформації про права людини онлайн.

Матеріали: спрощена версія Гайду («Посібник з прав людини для Інтернет-користувачів») із розділу «Документи для інтерактивних вправ». По одній копії на кожного учасника; роздруковані аркуші паперу А-4 із назвами 7 частин «Гайду» («Доступ і недискримінація», «Свобода вираження поглядів та інформації», «Зібрання, об'єднання та участь», «Приватне життя і захист даних», «Освіта і грамотність», «Діти і молодь» та «Правовий захист»); фліпчат або аркуші паперу формату А1, маркери, папір формату А4.

Інструкції:

1. Розмістіть аркуші паперу із назвами частин «Гайд» на підлозі або стіні на певній відстані один від одного. Коротко нагадайте учасникам про те, які права онлайн маються на увазі під цими назвами.

2. Роздайте учасникам спрощену версію «Гайда» та презентуйте його за необхідністю, використовуючи текст із вправи «Дізнайся про свої права онлайн» або розділів «Що таке «Гайд»?» чи «Посібник з прав людини для Інтернет-користувачів».

3. Попередьте учасників про те, що надалі у вправі ви будете більш детально опрацьовувати ці частини і робити практичні дії з розповсюдження інформації про те, що ці права існують.

4. Запропонуйте учасниками зайняти місце біля тієї частини, яка їм більше подобається, про існування якої вони хотіли б поширювати інформацію. Таким чином утвориться декілька мікрогруп. Їхня кількість не обов'язково має відповідати всім семи частинам «Гайду». Найголовніше – щоб учасники розподілилися за своїм бажанням.

5. Методом мозкового штурму запропонуйте мікрогрупам, що утворилися, відповісти на питання: яким чином можна донести людям, з якими ви спілкуєтесь, інформацію про права з вашої частини «Гайду»? Закликайте учасників не стримувати фантазію щодо того, як це може бути втілено в життя. Дайте дві хвилини для того, щоб групи визначили якомога більше дій.

6. Запропонуйте групам по черзі перелічити всі дії, які вони вигадали.

7. Після цього поставте інше питання: що з цього, що ви запропонували, реально зробити вже зараз, враховуючи ті умови, в яких ви перебуваєте. І закликайте групи вибрати одну дію в кожній, які вони почнуть реалізовувати вже зараз.

8. По черзі обговоріть результати з групами та переходьте до практичного впровадження планів дій. Наголосіть на тому, що люди навколо не знають про існування «Гайду», прав людини онлайн і про можливості

захисту у випадках, коли вони порушуються. І зараз у кожній групі є чудова можливість змінити ситуацію і донести ці знання до людей. До кого саме і яким чином вибирає сама група.

Для того, щоб структурувати думки, ви можете запропонувати групі таку схему: 1. що робимо? (конкретна дія). Наприклад, стінгазета, смс-шторм, флешмоб, пам'ятка для батьків тощо; 2. для кого (на кого спрямована дія), наприклад, учителі та учні школи, відвідувачі сайту організації, батьки тощо). Після створення основного продукту для дії або вже після її реалізації проведіть дебрифінг.

Орієнтовні питання для обговорення: Як вам працювалося під час цієї вправи? Чого особисто вас навчила ця вправа? Який сенс в тому, щоб люди дізнавалися про свої права в Інтернеті? Який результат ваших планів дій? Або якщо дія ще не реалізована: який результат від ваших дій ви передбачаєте? Що б змінили особисто ви у вашій поведінці в Інтернеті від сьогодні?

Поради для проведення вправи:

Вправу бажано проводити вже після інших вправ, спрямованих на більш детальне ознайомлення учасників із змістом «Гайду». Також бажано проводити вправу в умовах тривалого тренінгового курсу, навчального закладу чи літнього табору, або коли тренер може спілкуватися та підтримувати зв'язок із групою упродовж цілого дня або декількох днів. Тому що форми, які можуть запропонувати учасники, наприклад, зняти короткі відеоролики, інколи займають більше часу, ніж розраховано на вправу.

Тренер повинен бути готовий до вияву фантазії учасників та мати достатню кількість канцелярського приладдя, паперу або інших матеріалів, які можуть знадобитися групі для реалізації планів дій. Не пропонуйте приклади дій, що подані в описі вправи, учасникам – не обмежуйте їхню фантазію. Групи можуть запропонувати що завгодно – від створення стінгазети до проведення І-мобу («флешмоб в Інтернеті»). Якщо група

захопитися реалізацією планів дій та вийде за межі часу, орієнтовні питання для обговорення можна пропустити або повернутися до них тоді, коли буде час.

Ідеї для подальших дій:

Якщо часу, відведеного на вправу не вистачає, учасникам можна запропонувати продовжувати працювати над планом самостійно або після певної перерви. Ви можете закликати учасників до впровадження власних особистісних планів дій на основі того, що буде запропоновано групами. Вправа може бути побудована на підготовці кожним учасником особистого персонального плану дій.

Запропоновані вправи не є вичерпними. Використовуючи супроводжуючі матеріали із частини «Коротко про права людини» та свій досвід, мультиплікатор може змінювати та адаптувати ці п'ять вправ або розробляти нові вправи.

РІВЕНЬ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ НА ПОЧАТКУ Й КІНЦІ НАВЧАННЯ

Таблиця 1

Результати рівнів інформаційної компетентності на початку й кінці навчання в експериментальній групі слухачів Комунального вищого навчального закладу «Вінницька академія неперервної освіти»

Z початок	20	13	13	20	15	13	15	12	19	21	15	19	23
Z кінець	21	17	19	19	22	24	17	21	20	24	16	20	23
Z початок	19	16	22	15	14	18	19	13	13	25	15	19	19
Z кінець	17	22	23	14	21	21	21	16	21	27	19	18	21
Z початок	17	20	23	16	19	18	14	13	12	17	15	17	
Z кінець	17	21	22	18	21	19	15	21	21	20	18	22	
Z початок	21	14	16	21	17	20	20	18	21	19	16	14	
Z кінець	25	17	22	19	18	21	20	18	19	22	21	19	

Таблиця 2

Результати рівнів інформаційної компетентності в експериментальній групі

к-ть осіб	до експерименту		після експерименту	
	К-ть	%	К-ть	%
низький рівень	18	36	2	4
середній рівень	24	48	23	46
високий рівень	8	16	25	50

**РОЗРАХУНОК КРИТЕРІЮ Т– ВІКОКСОНА ПРИ
СПІВСТАВЛЕННІ ЗАМІРІВ РІВНІВ ІНФОРМАЦІЙНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ**

Таблиця 1

**Розрахунок критерію Т– Вікоксона при співставленні замірів
рівнів інформаційної компетентності особистості**

Z початок 1 тиж.	Z кінець 1 тиж.	різниця	абсолютне	ранг		
20	21	1	1	39,5		не типовий
13	17	4	4	15	7	негативний
13	19	6	6	9		типовий
20	19	-1	1	39,5	39	позитивний
15	22	7	7	6,5		
13	24	11	11	1	4	нулі
15	17	2	2	28		
12	21	9	9	2,5		
19	20	1	1	39,5		
21	24	3	3	20		
15	16	1	1	39,5		
19	20	1	1	39,5		
19	17	-2	2	28		
16	22	6	6	9		
22	23	1	1	39,5		
15	14	-1	1	39,5		
14	21	7	7	6,5		
18	21	3	3	20		
19	21	2	2	28		
13	16	3	3	20		
13	21	8	8	4,5		
25	27	2	2	28		
15	19	4	4	15		
19	18	-1	1	39,5		

Z початок 1 тиж.	Z кінець 1 тиж.	різниця	абсолютне	ранг		
17	17	0	0	48,5		
20	21	1	1	39,5		
23	22	-1	1	39,5		
16	18	2	2	28		
19	21	2	2	28		
18	19	1	1	39,5		
14	15	1	1	39,5		
13	21	8	8	4,5		
12	21	9	9	2,5		
17	20	3	3	20		
15	18	3	3	20		
17	22	5	5	12		
21	25	4	4	15		
14	17	3	3	20		
16	22	6	6	9		
21	19	-2	2	28		
17	18	1	1	39,5		
20	21	1	1	39,5		
20	20	0	0	48,5		
18	18	0	0	48,5		
21	19	-2	2	28		
19	22	3	3	20		
16	21	5	5	12		
14	19	5	5	12		
23	23	0	0	48,5		
19	21	2	2	28		
				$\Sigma=1275$	$\Sigma=50*(50+1)/$ 2	=1275